UNIVERZITA KARLOVA

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Katedra sociologie

Sociologie

Disertační práce

PhDr. Karel Hanuš

Soumrak sociálního státu? Předkrizové, krizové a postkrizové vývojové tendence sociálního státu ve Švédsku

Twilight of the Welfare State? The Pre-Crisis, Crisis and Post-Crisis Development Trends of the Welfare State in Sweden

Školitel: Doc. PhDr. Jiří Šubrt, CSc.

2019

Na tomto místě bych rád poděkoval mému školiteli Jiřímu Šubrtovi za všestrannou podporu a přínosnou spolupráci během mého doktorského studia, dále nadaci Baden-Württemberg Stiftung a Filozofické fakultě Univerzity Karlovy za financování studijně-výzkumných pobytů na univerzitách v Heidelbergu a Uppsale, během nichž jsem měl možnost spolupráce s Jürgenem Kohlem a Joakimem Palme, jejíž význam pro hlubší porozumění zkoumané oblasti nelze přecenit. K tomu přispělo i mimořádné pracovní zázemí, které mi jako hostujícímu doktorandovi poskytla Katedra politologie na druhé z uvedených univerzit pod vedením Torstena Svenssona. Přínosnými konzultacemi k dílčím tématům mé bádání dále obohatili Christina Bergqvist, Paula Blomqvist, Laure Doctrinal, Walter Korpi, Anders Lindbom, Torbjörn Lundqvist, Per Molander, Olof Petersson, Peter Santesson-Wilson, Torsten Svensson, Josef Vlček a Irene Wennemo. K přípravě a dokončení práce svým dílem přispěli rovněž Jiří Chvátal, Ondřej Lánský, Karin Leijon, Filip Machart, Sarah Sinram a Marta Szebehely a v konečné fázi zejména vytvořením příznivých podmínek Katedra sociologie a můj zaměstnavatel Centrum pro studium vysokého školství. Zvláštní poděkování patří mé rodině za veškerou podporu, kterou mi během studia poskytovala.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 17. 5. 2019

……

PhDr. Karel Hanuš

Abstrakt

Otázka sociálního státu patří dlouhodobě mezi nejdiskutovanější politická témata a týká se prakticky každého člena společnosti. V posledních několika desetiletích bývá rozvinutý sociální stát často vnímán jako překážka konkurenceschopnosti v podmínkách globalizované ekonomiky a diskutuje se o jeho ekonomické udržitelnosti a dopadech na společnost. Za zemi s nejrozvinutějším modelem sociálního státu bývá považováno Švédsko, které v první polovině devadesátých let dvacátého století prošlo hlubokou ekonomickou krizí. Vývoj švédského modelu sociálního státu v kontextu krize tak představuje kritický případ pro hodnocení životaschopnosti sociálního státu. Sociální stát je v této práci chápán jako vícerozměrný jev zahrnující jak sociální výdaje a instituce sociální politiky, tak i mocenské struktury a legitimitu. Ke zkoumání proměn švédského sociálního státu ve všech uvedených dimenzích je využita teoretická perspektiva vycházející z teorie mocenských zdrojů, institucionálního přístupu, transnacionální perspektivy, teorie závislosti a světového systému, jejichž komplementarita je teoreticky zdůvodněna. Takto pojatá práce by měla přispět porozumění vývoji sociálního státu ve Švédsku uplatněním multidimenzionální perspektivy (studie sociálního státu se často soustředí pouze na některé aspekty), doplnit českou debatu o soudobých problémech a udržitelnosti sociálního státu monografickou případovou studií rozvinutého sociálního státu a rozšířit možnosti teoretických východisek výzkumu sociálního státu.

Klíčová slova: sociální stát, Švédsko, švédský model, sociální politika, sociální demokracie, globalizace, ekonomická krize

Abstract

In the long term the issue of the welfare state is one of the most debated political topics and it concerns almost all members of society. In the last few decades the advanced welfare state has been more frequently perceived as an obstacle for competitiveness in the globalized economy and issues of its economic sustainability and societal impact are widely debated. Sweden is generally considered to be a country with the most advanced model of welfare state, but it is also a country which suffered from a deep economic crisis in the early 1990s. Development of the Swedish model of welfare state in the context of the crisis presents a critical case for assessment of welfare state vitality. In this thesis, welfare state is defined as a multidimensional phenomenon that includes both social expenditures and institutions of social policy and power structures and legitimacy. For analyzing of transformations of the Swedish welfare state in all four dimensions is applied a theoretical perspective based on the power resources theory, the institutional approach, the transnational perspective, the dependency and the world-systems theory which whose complementarity is theoretically substantiated. The thesis with this approach should contribute to better understanding of the development of the welfare state in Sweden through applying of the multidimensional perspective (studies of welfare state are often focused only on particular aspects), to enrich Czech debate on contemporary problems of the welfare state and its sustainability by monographic case study of the advanced welfare state and to expand theoretical possibilities of the welfare state research.

Keywords: welfare state, Sweden, the Swedish model, social policy, social democracy, globalization, economic crisis

Obsah

Úvod ... 9

1 Teoretická a metodologická východiska ... 13

1.1 Pojetí sociálního státu ... 13

1.2 Teorie mocenských zdrojů ... 14

1.3 Institucionální přístup ... 19

1.4 Transnacionální přístup ... 26

1.5 Teorie závislosti a teorie světového systému ... 27

1.6 Teoretický a metodologický přístup práce ... 35

1.7 Sociálně demokratický režim sociálního státu, univerzalistický sociální stát, severský model, nebo švédský model? ... 38

2 Švédský hospodářský model a ekonomická krize na počátku devadesátých let dvacátého století ... 50

2.1 Historické předpoklady formování švédského hospodářského modelu ... 50

2.2 Poválečný spor o ekonomické plánování ... 54

2.3 Teoretická východiska Rehn-Meidnerova modelu ... 56

2.4 Rehn-Meidnerův model a poválečná ekonomika ... 61

2.5 Krize světové kapitalistické ekonomiky v sedmdesátých letech ... 68

2.6 Rehn-Meidnerův model v období radikalizace švédské politiky a krize světové ekonomiky ... 73

2.7 Mezidobí buržoazní vlády ... 77

2.8 Politika „třetí cesty“ ... 81

2.9 Švédský hospodářský model v období hospodářské krize a následné obnovy ... 89

3 Změny v oblasti sociální politiky ... 103

3.1 Utváření švédské sociální politiky ... 103

3.2 Politika udržování příjmu ... 110

3.2.1 Peněžní dávky pro rodiny s dětmi ... 110

3.2.2. Sociální pojištění ... 113

3.2.2.1 Nemocenské pojištění ... 113
3.2.2.2 Úrazové pojištění zaměstnanců ... 115
3.2.2.3 Invalidní důchod, důchod pro přeživší a částečný důchod ... 117
3.2.2.4 Starobní důchody ... 118
3.2.3 Podpora v nezaměstnanosti ... 127
3.2.4 Sociální pomoc ... 130
3.3 Veřejně prospěšné služby ... 132
3.3.1 Péče o děti ... 134
3.3.2 Primární a sekundární vzdělávání ... 136
3.3.3 Politika trhu práce ... 139
3.3.4 Zdravotní péče ... 141
3.3.5 Péče o handicapované ... 145
3.3.6 Péče o starší lidi ... 147
3.3.7 Individuální sociální služby ... 150
3.3.7.1 Sociální služby pro děti a mládež ... 150
3.3.7.2 Péče o uživatele návykových látek ... 152
3.4 Dopady změn v sociální politice ... 153
3.5 Vývojové trendy sociální politiky a jejich příčiny ... 158
4 Mocenská základna a legitimita sociálního státu ... 168
4.1 Aktéři trhu práce: zaměstnavatelé a odbory ... 168
4.2 Politické strany a podpora sociálního státu: hegemonie sociální demokracie ... 178
4.3 Postoje veřejnosti k sociálnímu státu ... 196
Závěr ... 213
Seznam použitých informačních zdrojů ... 219
Seznam použitých zkratek ... 242
Seznam tabulek, grafů, schémat a textových příloh ... 244
Přílohy ... 246

„*Základem domova je soudržnost a pocit sounáležitosti. Dobrý domov nepovažuje nikoho ani za privilegovaného ani za znevýhodněného; nezná žádné zvlástní chráněnce ani nevlastní děti. Nikdo se nedívá svrchu na druhého, nikdo se nesnaží získat výhodu na úkor druhých a silnější neutlačují a nezneužívají slabší. V dobrém domově převládá rovnost, ohleduplnost, spolupráce a vstřícnost. Převedeno na velký domov lidí a občanů by to znamenalo zboření všech společenských a hospodářských bariér, které dnes rozdělují občany na privilegované a znevýhodněné, na vládce a ovládané, na bohaté a chudé, na žijící v nadbytku a nedostatku, na kořistníky a zneužívané*."

Per Albin Hansson, debata o rozpočtu v dolní komoře parlamentu, 18. ledna 1928

„*...Pomyslete na čmeláka. Se svým příliš těžkým tělem a malými křídly by prý neměl být schopný létat – ale létá. Každé léto se vrací a uskutečňuje zdánlivě nemožnou cestu od pomněnky k sedmikrásce. Tak vidí takzvaní analytici švédskou ekonomiku. Vzpíráme se gravitaci. Máme vysoké daně a rozsáhlý veřejný sektor a přesto Švédsko dosahuje nových výšin. Stále letíme tak dobře, že nám dnes mnozí závidí*."

Göran Persson, úvodní slovo na mimořádném kongresu sociálně demokratické strany ve Stockholmu, 10. března 2000

Úvod

Problematika sociálního státu představuje dlouhodobě jedno z nejvýznamnějších politických témat, které je předmětem politických konfliktů i ideologických debat a které se týká života prakticky každého občana dané země i společnosti jako celku. Od vzniku na přelomu devatenáctého a dvacátého století přes meziválečnou expanzi po poválečné období „zlatého věku“ se sociální stát rozšiřoval v západních zemích i mimo ně, potíže světové ekonomiky v sedmdesátých letech a vzestup neoliberalismu však znamenaly obrat v tomto trendu. Začalo se diskutovat o sociálním státu jako o brzdě ekonomiky, o jeho ekonomické udržitelnosti a byl obviňován z negativních dopadů na společnost (zvláště na motivaci k práci) a oslabování konkurenceschopnosti ekonomiky. V řadě zemí vlády zaváděly opatření na jeho omezení formou krácení veřejných výdajů, snižování daní a deregulace a privatizace ekonomiky a mnozí pozorovatelé předpokládali, že pod tlakem mezinárodní konkurence budou muset další země následovat tuto cestu, což povede k „závodu ke dnu“. Z logiky věci by se to mělo týkat zvláště zemí s nejrozvinutějším sociálním státem, mezi které nesporně patřilo Švédsko. Jako hlavní představitel severského sociálně demokratického modelu sociálního státu s nejvyššími sociálními výdaji na světě a univerzalistickou sociální politikou pro všechny občany „od kolébky do hrobu“ představuje kritický případ pro diskusi o udržitelnosti a životaschopnosti sociálního státu v podmínkách současné ekonomiky. Švédsko se stejně jako ostatní země potýkalo v sedmdesátých a osmdesátých letech s ekonomickými obtížemi a navzdory dočasné konjunktuře a veškerým politickým snahám propukla na počátku devadesátých let ve švédské ekonomice nejhlubší krize od třicátých let. Z perspektivy mnohých pozorovatelů se tak vývoj zdál potvrzovat předpoklady o neudržitelnosti stávajícího modelu sociálního státu, švédský model ztrácel důvěru a prestiž doma i v zahraničí a hovořilo se o jeho konci. Krize nabízela optimální příležitost pro radikální reformy, neboť rozšíření krizového vědomí ve společnosti přiměje veřejnost k přijetí za jiných okolností neakceptovatelných politik. Zatímco švédský sociální stát vzhledem ke své velikosti a rozvinutosti představuje klíčový případ pro zkoumání udržitelnosti sociálního státu, ekonomická krize představuje kritické období pro výzkum této otázky.

Cílem této práce je prozkoumat příčiny, průběh a důsledky ekonomické krize pro sociální stát ve Švédsku a tím přispět k diskusi o postavení a udržitelnosti rozvinutého sociálního státu v dnešní době. Výzkum sociálního státu představuje rozvinuté společenskovědní odvětví zahrnující studie různých oblastí jeho politiky a fungování i komparativní studie, v českém

prostředí se ovšem soustředí zejména na sociální stát v českém a československém kontextu či obecnější otázky fungování sociálního státu (do debaty současných problémech sociálního státu a jeho udržitelnosti v době globalizace ekonomiky přispěl například Jan Keller svou kriticky a poměrně pesimisticky laděnou prací *Soumrak sociálního státu*[1]), ovšem případových studií vývoje v dalších zemích je minimum a v případě Švédska se recepce omezuje většinou na nepočetné shrnující časopisecké články, úzce zaměřené konferenční příspěvky či studentské práce, nikoli však obsáhlejší monografické studie (částečnou výjimku představují Musilova antologie zahraničních textů *Vývoj sociálního státu v Evropě: čítanka z historie moderní evropské sociální politiky*[2] či práce Ježkové a kolektivu *Školní vzdělávání ve Švédsku*[3] poskytující základní informace o švédském vzdělávacím systému). Cílem této práce je přispět k zaplnění této mezery a vstoupit tak do debaty o sociálním státu v českém prostředí.

Sociální stát je v této práci chápán jako multidimenzionální jev zahrnující jednak sociální výdaje a instituce sociální politiky, jednak je jeho existence výsledkem působení určitých aktérů, určitého rozložení moci a způsobu legitimizace politických rozhodnutí. Výzkum sociálního státu se často zaměřuje pouze na některý z uvedených aspektů a rovněž bývá poznamenaný metodologickým nacionalismem, kdy je vývoj sociálního státu chápán jako uzavřený od okolního světa hranicemi národního státu, ačkoli jej ovlivňuje různorodý soubor vnějších vlivů. Vyhnout se těmto rizikům znamená zvolit pro tuto práci vhodnou teoretickou perspektivu, která umožní pokrýt všechny sledované dimenze a současně vezme v úvahu propustnost hranic národního státu vůči vnějším vlivům. Při výzkumu sociálního státu bývají uplatňovány různé teoretické přístupy soustředící se na určitý soubor problémů, které tak mohou vysvětlit lépe než jiné. Jejich základní východiska se však v řadě případů neliší a rozdíly vyplývají z odlišného obsahového zaměření, což v takovém případě umožňuje návaznost a současné využití výsledků výzkumu vycházejících z jednotlivých přístupů. Teoretická perspektiva této práce tak vychází z teorie mocenských zdrojů, institucionálního přístupu, teorie závislosti a světového systému a transnacionálního přístupu. Zatímco teorie mocenských zdrojů patří do hlavního proudu výzkumu sociálního státu, transnacionální a institucionální přístup jsou uplatňovány v menší míře a teorie závislosti a světového systému bývá k výzkumu v této oblasti využita pouze minimálně. V teoretické části je zdůvodněna principiální slučitelnost těchto přístupů ve výzkumu díky jejich společným východiskům a

[1] Keller, J. (2005) 2011. *Soumrak sociálního státu*. Praha: Sociologické nakladatelství.
[2] Musil, L (ed.). 1996. *Vývoj sociálního státu v Evropě: čítanka z historie moderní evropské sociální politiky.* Brno: Doplněk.
[3] Ježková, V., D. Dvořák, D. Greger, H. Daun. 2011. *Školní vzdělávání ve Švédsku*. Praha: Karolinum.

jejich obsahová komplementarita, ve zbytku práce je tato perspektiva aplikována na zkoumanou oblast a cílem je demonstrovat tuto slučitelnost a komplementaritu v praxi.

Výzkumných studií týkajících se různých aspektů vývoje švédského modelu sociálního státu existuje v mezinárodní literatuře velké množství a badatelé věnující se této oblasti jsou obvykle úzce specializováni, avšak studií zahrnujících všechny uvedené dimenze je minimum a jejich teoretická perspektiva se od této práce liší.

Realizace cíle této práce v podobě zkoumání příčin, průběhu a důsledků krize pro sociální stát ve Švédsku znamená jednak nutnost vysvětlit příčiny a povahu ekonomické krize na pozadí vývoje švédského hospodářského modelu (úzce provázaného s modelem sociální politiky), jednak zhodnotit změny v jednotlivých dimenzích sociálního státu, jak je v této práci vymezen: v kvantitativní rovině jde o výši a využití sociálních výdajů a jejich financování, v institucionální o změny v pravidlech realizace jednotlivých politik v oblasti zabezpečení příjmu i veřejně prospěšných služeb a v otázce mocenské základny a legitimity o změny v základně zastánců a odpůrců sociálního státu. Velký důraz je kladen na historicitu, neboť fungování švédského modelu sociálního státu lze porozumět a význam jeho změn je možné zhodnotit pouze v kontextu jeho vzniku a vývoje. Práce je svým zaměřením do značné míry interdisciplinární a prolíná se v ní vedle sociologické rovněž historická, ekonomická, sociálně politická a politologická perspektiva. Teoretická perspektiva je aplikována na empirický materiál zahrnující výsledky dosavadních empirických výzkumů doplněné dostupnými daty, k získání hlubšího vhledu u jednotlivých dílčích témat sloužily konzultace s předními odborníky. Struktura práce odpovídá jejímu věcnému zaměření.

První kapitola je věnována teoretickým a metodologickým otázkám, obsahuje vymezení pojetí sociálního státu a teoretického přístupu včetně popisu jeho myšlenkových zdrojů (teorie mocenských zdrojů, institucionální přístup, transnacionální přístup a teorie závislosti a světového systému) a rovněž diskutuje terminologii užívanou v souvislosti se sociálním státem ve Švédsku (sociálně demokratický režim sociálního státu, univerzalistický sociální stát, severský model a švédský model).

Druhá kapitola obsahuje výklad historického vývoje švédského hospodářského modelu s důrazem na vysvětlení jeho kořenů, principů fungování i následných obtíží a příčin, průběhu a důsledků krize ekonomiky v devadesátých letech.

Ve třetí kapitole je pozornost věnována institucionálním i kvantitativním změnám v jednotlivých oblastech sociální politiky zahrnující politiku udržování příjmu i veřejně prospěšné služby během devadesátých let s ohledem na předchozí vývoj, socioekonomickým dopadům reforem v sociální politice a rozboru celkových vývojových trendů v sociální politice a jejich příčinám.

Předmětem čtvrté kapitoly je otázka politické udržitelnosti sociálního státu ve Švédsku, tedy mocenské základny a legitimity zahrnující postavení a postoje zaměstnavatelů a odborů, politických stran a veřejnosti.

Takto pojatá práce by měla přispět porozumění vývoji sociálního státu ve Švédsku uplatněním multidimenzionální perspektivy, doplnit českou debatu o soudobých problémech a udržitelnosti sociálního státu konkrétní případovou studií ve formě monografie a rozšířit možnosti teoretických východisek výzkumu sociálního státu.

1 Teoretická a metodologická východiska

1.1 Pojetí sociálního státu

V literatuře se objevuje celá řada pojetí sociálního státu, která ale často redukují sociální stát pouze na jednu jeho dimenzi podle zaměření konkrétního výzkumu a teoretické perspektivy autorů a jsou tudíž jednostranná. Zejména se jedná podle Rákosníka [2009] o:

1) kvantitativní pojetí – srovnává sociální státy v jednotlivých zemích podle výše a struktury sociálních výdajů; přehlíží rozdíly v institucích a cílech sociální politiky i způsobech legitimizace a mocenskému pozadí, jakož i procesy a struktury mimo národní stát

2) institucionální pojetí – zaměřuje se na instituce sociální politiky a jejich rozdíly v jednotlivých zemích, ale věnuje omezenou pozornost mocenským strukturám v pozadí, podobám legitimizace, výši sociálních výdajů či vlivům vnějšího prostředí na sociální stát

3) normativní pojetí – zdůrazňuje hodnoty a ideje, ze kterých se sociální stát zrodil, kterými se legitimizuje a k jejichž naplnění má směřovat, ale méně už instituce, mocenské struktury, kvantitativní výdaje či vnější vazby a vlivy

Každá z těchto definic se zaměřuje na odlišný aspekt sociálního státu, avšak vzájemně se nevylučují, naopak jsou komplementární. Sociální stát je třeba chápat jako multidimenzionální jev, který zahrnuje jednak sociální výdaje a instituce sociální politiky, jednak je jeho existence výsledkem působení určitých aktérů, určitého rozložení moci a způsobu legitimizace politických rozhodnutí. Specifický problém zde tvoří otázka metodologického nacionalismu, který je zřetelný ve velké většině výzkumných prací o sociálním státu a který znamená analýzu zkoumaných jevů pouze v hranicích národního státu a opomíjení vnějších vlivů. Sociální politika je nepochybně realizována primárně na národní úrovni v rámci jednotlivých států, avšak její vývoj je ovlivněn procesy a faktory překračující hranice národních států (jedná se např. o roli nadnárodních organizací či mezistátní spolupráce, šíření idejí o řešení sociálních problémů, vývoj světové kapitalistické ekonomiky a způsob napojení ekonomiky jednotlivých zemí na světový trh atd.).

Následující část této kapitoly se bude věnovat vybraným teoretickým přístupům a možnostem jejich využití pro vytvoření teoretické perspektivy této práce, která by umožňovala uchopení sociálního státu v uvedených dimenzích (kvantitativní sociální výdaje, instituce a cíle sociální

politiky, aktéři a mocenské struktury v pozadí sociálního státu, legitimita a normativní/ideologický rámec sociálního státu) a současně se vyhnula pasti metodologického nacionalismu.

1.2 Teorie mocenských zdrojů

Teorie mocenských zdrojů, jejímž hlavním autorem je Walter Korpi [1983], vznikla počátkem osmdesátých let v reakci na neuspokojivý výklad tehdejší politiky (sociálního státu, kolektivního vyjednávání atd.) ze strany tehdy vlivných přístupů – pluralistického, korporativistického, neoleninistického, behaviorálního či neoklasické ekonomie – které vycházely z implicitního předpokladu určité distribuce moci mezi jednotlivými aktéry. Teorie mocenských zdrojů tuto premisu odmítá a zdůrazňuje historickou proměnlivost mocenských vztahů a postavení jednotlivých aktérů a chápe instituce jako výsledek interakce aktérů s různou mocenskou pozicí vytvářející asymetrické výstupy a distribuci, přičemž podoba institucí odráží rozdílnou schopnost aktérů prosadit svoje zájmy.

Mocenské zdroje jsou vlastnosti (schopnosti či prostředky), které poskytují aktérům (jednotlivci i kolektivitě) možnost trestat či odměňovat ostatní aktéry. Moc je vztahový pojem, takže vlastnosti aktérů se stávají mocenskými zdroji pouze ve vztahu mezi dvěma nebo více vzájemně závislými aktéry, které mají alespoň nějaký zájem týkající se vlastností druhého aktéra. Obvykle se nejedná o hru s nulovým součtem. Užití moci je důsledkem aktivace zdrojů ve vztahu k ostatním aktérům (avšak významné jsou mocenské zdroje i bez aktivace).

Mocenský zdroj je multidimenzionální jev, který má několik charakteristických rysů: pole působnosti (množství lidí přístupných k určitému typu odměn či trestů), rozsah (rozpětí aktivit ostatních aktérů potrestatelných či odměnitelných prostřednictvím tohoto zdroje), jestli odměňují či trestají (pobízení či donucení), míra vzácnosti mocenských zdrojů určitého typu, významnost (jejich význam v každodenním životě), snadnost jejich převodu na jiné mocenské zdroje, možná míra koncentrace [Korpi 1983]. Náklady na užívání zdrojů lze chápat jako náklady příležitostí a pochází ze dvou zdrojů: mobilizace a aplikace. Mobilizace je chápána jako relativní snadnost přípravy zdroje pro užití (např. nákladnější jsou kolektivní akce). Aplikace se týká skutečného užití mocenského zdroje, který může být použit k iniciaci akce či pouze k reakci na akce ostatních aktérů (užití zdroje částečně závisí na možnostech aktéra

použít sliby či výhružky k pokusu ovlivnit ostatní). Náklady na aplikaci mocenského zdroje závisí do značné míry na postojích aktérů ovlivněných užitím zdroje k aktérům užívajícím zdroj. Donucující zdroje užívající fyzické sankce odcizují postižené aktéry, odměňující zdroje zahrnující materiální odměnu podporují rozvoj pragmatické kalkulace (od mírně negativní k pozitivní). Normativní zdroje, které zahrnují alokaci a manipulaci se symbolickými odměnami, generují pozitivní orientaci postižených aktérů. Nejvyšší náklady má využití donucujících zdrojů, nejnižší normativní zdroje (z hlediska potřeby monitorovat aktivity těch, co jsou podrobeni moci). [Korpi 1998]
Zdroje nemusí být užívány či mobilizovány vždy za účelem ovlivnění ostatních aktérů. Každé užití zdrojů je nákladné, takže aktéři musí usilovat o efektivitu – to se děje prostřednictvím investic do mocenských zdrojů (vytvoření struktur pro rozhodování a regulaci konfliktů umožňující rutinní rozhodování podle daných pravidel – např. zákony, nařízení, byrokracie, technologie, komunitní a státní plánování, šíření ideologií...). Některé zdroje mají z hlediska užití ostatních zdrojů zásadní význam. Investováním lze vytvořit nové (odvozené) zdroje, ale jejich efektivní užití závisí na těch základních. [Korpi 1983]

Volby racionálních aktérů jsou interdependentní. Tito aktéři mají jednak vlastní očekávání, jednak očekávání a akcí jiných aktérů. Jejich zhodnocení zdrojů dostupných jim i ostatním aktérům je ovlivněné jejich vnímáním distribuce zdrojů mezi aktéry. Aktéři dále jednají intencionálně, neboť mají sklon rozvíjet dlouhodobé strategie a nepřímé strategie určené ke zvýšení efektivnosti jejich mocenských zdrojů. Vnímání situace ovlivňuje motivaci k akci a z dlouhodobého hlediska i úroveň aspirací a tím i potenciální relativní deprivaci. Z hlediska možnosti vzniku konfliktu hraje podstatnou roli rozdíl v mocenských zdrojích mezi aktéry - čím větší rozdíl ve zdrojích, tím slabší motivace použít nátlak vůči silnějšímu, ale silnější může spíše použít nátlak vůči slabšímu. Menší rozdíl zvyšuje možnost konfliktu, větší pravděpodobnost vykořisťování.

Užití zdrojů i jejich udržování v připravenosti vyžaduje určité náklady, což předpokládá racionální management zdrojů, proto se obezřetní manažeři se spíše vyhýbají konfliktům. Investice do mocenských zdrojů má několik podob: (1) rozvoj kanálů mobilizace mocenských zdrojů (mobilizační prostředí, tj. vznik organizací na podporu schopnosti jednat kolektivně), (2) vytvoření institucí pro rozhodování a řešení konfliktů, (3) změna mocenských zdrojů z nákladných na méně nákladné a (4) pěstování očekávaných reakcí.
Pokud jde o druhý bod, tak teorie mocenských zdrojů nahlíží na instituce z velké části jako důsledky předchozí aktivace mocenských zdrojů, často v kontextu manifestních konfliktů

vyřešených nějakou formou kompromisu. Rozvoj institucí, byrokracií, struktur a pravidel rozhodování a rozdělování odměn a trestů může omezit potřebu neustále aktivovat mocenské zdroje. Oproti neregulované situaci může být nějaký způsob ustavení řádu přínosný pro obě strany (přinejmenším krátkodobě) snížením nejistoty a nákladů mobilizace a aktivace i udržování likvidity mocenských zdrojů. Distribuce mocenských zdrojů může přinést nerovné zisky z fungování institucí pro jednotlivé strany, konfliktní pozadí takových institucí však nemusí být zjevné v jejich každodenním chodu. Teorie mocenských zdrojů tedy řeší spor struktury a jednání v analýze moci – aktéři mohou investovat mocenské zdroje ve strukturách a institucích, které z dlouhodobého hlediska ovlivňují a omezují jednání a chování ostatních.
Ke třetímu bodu lze uvést jako příklad konverzi donucujících a odměňujících mocenských zdrojů na méně nákladné normativní (proto důraz na legitimizaci a šíření ideologií). Ideologie má význam i pro kolektivní akce, které mohou být motivovány nejen přímými výhodami, ale i hodnotami. U čtvrtého bodu je třeba dodat, že upevňování „očekávaných reakcí“ šetří mocenské zdroje, např. posilování důvěryhodnosti hrozeb trestem (efektivní hrozby snižují náklady nátlakových strategií). [Korpi 1998]
Důležité zdroje v západních společnostech představují zejména prostředky násilí, kapitál a kontrola výrobních prostředků, „lidský kapitál” (pracovní síla, vzdělání, profesní dovednosti). Organizace námezdně pracujících slouží svým členům jako klíčový nástroj, kterým mohou svůj „lidský kapitál“ použít ve střetu se zájmy kapitálu (vzhledem k odlišné povaze mocenských zdrojů jsou námezdně pracující obvykle v nevýhodě oproti kapitálu). Je zřejmé, že distribuce mocenských zdrojů mezi prací a kapitálem v západních společnostech se liší v čase i mezi jednotlivými zeměmi, čímž se teorie mocenských zdrojů liší od pluralistické, neokorporativistické či neoleninistické koncepce založené na implicitním předpokladu distribuce moci. Rozdíly v rozložení moci mezi prací a kapitálem ovlivňují rozdělovací procesy ve společnosti, sociální vědomí občanů (ideologie, identita), míru a vzorce konfliktů ve společnosti a formování a fungování sociálních institucí.

Distributivní procesy mnohdy fungují jako směnné vztahy (např. právo kontrolovat pracovní sílu výměnou za mzdy). Rozdělení mocenských zdrojů ovlivňuje výsledek směny a tedy i míru nerovnosti ve společnosti (resp. tok hodnot mezi jednotlivci a kolektivitami), sociální vědomí a aspirace lidí i způsob, jakým definují svoje zájmy (včetně koncepcí spravedlnosti apod.) či míru konfliktů i jejich strategie (např. slabší se mohou více bouřit, pokud k tomu mají více zdrojů). Z tohoto důvodu jsou změny v distribuci zdrojů mezi jednotlivými kolektivitami či třídami zásadní z hlediska společenské změny (vliv změn na aspirace i

schopnost udržení či změny stávajících struktur). Přílišná nákladnost konfliktů pro obě strany vede k oboustrannému zájmu o omezení jeho délky či intenzity. Dlouhodobá interakce vede obvykle k nějaké formě kompromisu (možné změny či vznik nových institucí, tyto instituce není nutné vnímat jako neutrální, naopak samy jsou výsledkem distribuce moci ve společnosti). Distribuce moci v mnoha ohledech určuje lidské jednání i definice a řešení sociálních problémů.

Stát není jednoznačně samostatný aktér či nástroj dominance kterékoli skupiny, ale (nejen) státní institucionální struktury ovlivňují distributivní procesy i způsob mobilizace zdrojů a jsou ovlivněny jejich distribucí a užitím (příklad historické změny – možnost unionizace dělníků a všeobecné volební právo). Politiku lze chápat jako vyjádření demokratického třídního boje – jde o boj, ve kterém třídy, socioekonomická štěpení a distribuce mocenských zdrojů hrají centrální roli. Charakteristickým rysem současné situace je rozpor mezi relativně rovnými zdroji v politice (volební právo) a nerovnými zdroji v ekonomice (vlastnictví).

Korpi tak předkládá obecnou hypotézu: přítomnost reformních socialistických stran ve vládě může posunout veřejnou politiku blíže k zájmům námezdně pracujících, což potvrzuje klíčový význam distribuce mocenských zdrojů ve společnosti. Rozdělení mocenských zdrojů a politické složení vlády může ovlivnit vzorec formování koalic v tripartitě státu, práce a kapitálu. Čím menší je nevýhoda v mocenských zdrojích na straně dělnického hnutí a čím jsou silnější levicové strany, tím pravděpodobněji budou představitelé státu stranit práci při tripartitním vyjednávání (a tedy uzavírat příznivější kompromisy pro námezdně pracující). Lze předpokládat, že tripartitní neokorporativistické institucionální uspořádání z velké části odráží kompromisy a dohody generované klesajícími rozdíly v distribuci mocenských zdrojů mezi námezdně pracujícími a představiteli kapitálu a přidružených skupin v poválečné západní Evropě. [Korpi 1983]

Teorie mocenských zdrojů ukazuje, že rozdíly v míře jejich nerovnosti napříč časem a prostorem mohou sloužit jako plodný základ vysvětlení variability západních demokracií, zejména s ohledem na podoby sociálního státu (ale existují i aplikace modifikované verze na Latinskou Ameriku [Huber, Stephens 2012]) a současně i jako inspirace pro komparativní a kvantitativní studie vztahu sociální politiky a mobilizace práce [Korpi 1998]. Z tohoto přístupu rovněž částečně vychází vlivná typologie sociálního státu Gøsty Esping-Andersena.

Mezi přednosti teorie mocenských zdrojů patří skutečnost, že vysvětluje podstatnou část variability struktury sociálního státu a sociálních výdajů (např. vyšší podíl sociální

demokracie ve vládě a katolíků v obyvatelstvu vysvětluje kolem 50 procent variance míry dekomodifikace; silná korelace síly odborů a účasti sociální demokracie ve vládě s výší sociálních výdajů; vysvětlení rozdílů ve struktuře sociálního zabezbečení, zvláště dobře vysvětluje vzestup skandinávského sociálního státu i jeho liberální protiklad [Ostheim, Schmidt 2007: 44-46]. Teorie mocenských zdrojů se zaměřuje se na aktéry a jejich mocenské zdroje, aniž by vycházela z apriorní představy o distribuci moci (neměnné dominance některých aktérů či naopak předpokladu rovného postavení všech aktérů a faktického opomíjení kategorie moci).

Mezi nedostatky teorie mocenských zdrojů patří přílišná pozornost věnovaná levicovým a liberálním stranám ve srovnání s pozorností vůči rozdílům mezi křesťanskými demokraty a sekulárními konzervativci. Působení mocenských zdrojů není nezávislé na politickém kontextu (např. v konzervativním sociálním státu je obtížné pro levicové strany docílit změny politiky, i když získají silnou pozici ve vládě). Teorie mocenských zdrojů rovněž nebere vždy dostatečně v úvahu vliv institucí (např. federalismus, neokorporativismus a tripartita – odbory chápány pouze jako zdroj moci pro pracující), přitom při zahrnutí významných institucionálních proměnných se zvýší vysvětlení variability míry dekomodifikace prostřednictvím sociálního státu na 83 procent, podobně je tomu i u variability stratifikačního efektu sociálního státu. Kritizována je tendence tohoto přístupu předpokládat, že zájmy jednotlivých aktérů jsou statické, např. přirozenost spojenectví sociální demokracie a odborů či podobnost cílů obou v poválečném období i v současnosti, a dále omezení na demokratické státy s podobnou ekonomickou úrovní. Z metodologického hlediska se objevují potíže s operacionalizací měřených konceptů (typologie Esping-Andersena) [Ostheim, Schmidt 2007: 46-48] Teorie mocenských zdrojů se navíc soustředí na procesy pouze uvnitř národního státu a opomíjí vnější vlivy a vazby na vnější prostředí, jako je např. způsob napojení na světovou ekonomiku, na vnitřní rozdělení moci.

Z hlediska zaměření této práce však některé námitky vůči tomuto přístupu nejsou podstatné, protože křesťanští demokraté představovali ve Švédsku vždy marginální politickou sílu. Ve Švédsku, na rozdíl od zemí jako Nizozemí, byla sociálně demokratická strana po většinu dvacátého století úzce spjatá s odborovým hnutím, byť se jejich cíle vždy stoprocentně nepřekrývaly. Podobně je Švédsko demokratickým státem s rozvinutou průmyslovou ekonomikou. Tyto argumenty souvisí s kritikou určitého „švédocentrismu“ teorie mocenských zdrojů a tedy případných limitů při její aplikaci na jiné země, z hlediska zaměření této práce to však nepředstavuje problém. Navíc kritika teorie mocenských zdrojů za opomíjení

politického kontextu při analýze působení mocenských zdrojů není zcela věcně oprávněná, neboť vztah aktérů a struktur (tedy politického kontextu) je chápán interaktivně. Nejvýznamnějšími nedostatky tohoto přístupu tedy zůstává nedostatečná pozornost věnovaná institucím a implicitní metodologický nacionalismus.

1.3 Institucionální přístup

V osmdesátých letech ve společenských a politických vědách narostl zájem o zkoumání institucí. Politické či ekonomické instituce byly ve výzkumech chápány jako determinanty chování a společenských jevů, např. „nová politická ekonomie“ zkoumala vliv politických institucí na hospodářskou politiku a veřejné finance či industrial relations se zaměřovaly na význam systémů vyjednávání. Instituce byly obvykle chápány jako dané.

Instituce lze chápat jako přetrvávající entity vymezující, omezující a umožňující lidské jednání. Existence určitých institucí může mít značný dopad na chování aktérů a podstatné sociální, ekonomické a politické důsledky. Instituce jsou sice stabilní, ale existují pouze potud, pokud je většina akceptuje, přičemž se čas do času mění. Existují dvě komplementární tradice ve způsobu, jak nahlížet na instituce v rámci výzkumu: racionalistická perspektiva a cesta závislosti. Podle racionalistické perspektivy aktéři preferují pravidla z jejich pohledu zvýhodňující jejich zájmy a podle toho se je snaží změnit (institucionální design a důraz na moc) - jestli se aktéři pokusí o změnu či pravidla akceptují, závisí na jejich schopnosti či ochotě tak učinit. Perspektiva cesty závislosti (path dependency) klade důraz na pozoruhodnou stabilitu institucí, pro vysvětlení instituce mají větší význam počáteční volby spíše než rozvaha racionálních aktérů o přínosech a nákladech. Zájmy aktérů nejsou vnější institucím, aktéři spíše definují svůj pohled na to, kdo jsou a co chtějí, v rámci existujících institucí. Vytvoření instituce ovlivňuje preference a zájmy zúčastněných a „s každým krokem po cestě“ se zvyšuje pravděpodobnost určitého výsledku spíše než jiného (proto instituce má sklon přetrvávat, i když pominul prvotní důvod pro její vytvoření). [Svensson, Öberg 2005: 1-2]

U většiny variant instuticionálního přístupu se objevuje problém institucionálního determinismu, znamenajícího zaměření spíše na komparativní statiku a stabilní institucionální konfigurace než na formování a změnu institucí. Instituce tak figuruje jako nezávislá proměnná vysvětlující politické výstupy v období stability a jako závislá proměnná utvářená

politikou v období institucionálního zhroucení (tedy od předpokladu „instituce vytváří politiku“ k předpokladu „politika vytváří instituce“). V zásadě se tedy v tomto pojetí život instituce vyznačuje střídáním delších období stabilní sebereprodukce s krátkým obdobím exogenních šoků vedoucích mnohdy ke zhroucení instituce a k radikální změně. Chybí však obecný model změny, který zahrnoval endogenní i exogenní faktory a který by se zaměřil na proces postupné institucionální změny a nikoli pouze na situaci stability či zhroucení instituce. [Thelen, Steinmo (1992) 1998] Přitom právě model postupné institucionální změny, který by zahrnul současné působení vnějších i vnitřních faktorů změny, je nezbytný pro analýzu povahy institucionálních změn sociálního státu ve Švédsku v období před, během a po hospodářské krizi.

V novější literatuře rozpracovali teorii postupné institucionální změny James Mahoney a Kathleen Thelen [2010]. Institucionální stabilita se v tomto pojetí vyznačuje přítomností napětí, protože každá soustava formálních i neformálních pravidel upravující jednání má nerovné důsledky pro alokaci zdrojů (a zjevně mnohé instituce jsou zacíleny na distribuci zdrojů k určitým aktérům a spíše než k jiným). Instituce obsahují dynamický prvek a představují relativně trvalé i zpochybňované uspořádání založené na specifické koaliční dynamice vždy zranitelné vůči změnám (změna a stabilita jsou tedy nevyhnutelně spojeny). Zvýhodnění v daném režimu instituce mají zájem na kontinuitě, což však vyžaduje stálou mobilizaci politické podpory i úsilí vyřešit institucionální nejasnosti ve svůj prospěch. Institucionální stabilita je daná akumulací i mobilizací zdrojů, přičemž posun v rovnováze moci působí jako faktor změny (změny ve vnějším prostředí; aktéři zapojení do více institucí, jejichž interakce mohou mít nepředvídané důsledky pro distribuci zdrojů; rozdělení držitelů moci; sjednocení podřízených skupin atd.).

Důležitou roli hraje při analýze institucionální změny moment vyhovění – pokud jsou otázky rozdělování v popředí, vyhovění se stane proměnnou klíčovou v analýze stability a změny. Potřeba vynucení vyplývá z politicky zpochybněných institucionálních pravidel i z míry otevřenosti v interpretaci a otevřenosti těchto pravidel – boje o význam, aplikaci a vynucení pravidel jsou propletené s alokací zdrojů, různé interpretace mohou mít podstatné důsledky pro distribuci, nejednoznačnost může časem zmizet či pravidla se zformalizovat.

Je-li vyhovění pravidlům chápáno jako proměnná v analýze stability a změny, vyplývají z toho čtyři důsledky: (1) vyhovění je komplikováno skutečností, že pravidla nikdy nejsou dost přesná na pokrytí všech reálných situací (možné změny pravidel či uzpůsobení nové realitě),

(2) kognitivní limity samotných aktérů – aktéři nemohou předvídat všechny možné budoucí situace, v nichž budou pravidla později implementována (jakkoli jsou pravidla vytvořena pro relativně komplexní situace), (3) instituce jsou vystavěny na předpokladech, které jsou často pouze implicitní, (4) pravidla jsou nejen tvořena, ale také aplikována a vynucována, často aktéry odlišnými od tvůrců, což otvírá prostor pro změnu při implementaci či uzákonění pravidla (v analytické i praktické rovině). Základní vlastnosti institucí v sobě obsahují možnost změny, přičemž změnu povzbuzují důsledky institucí pro moc a rozdělování. Změna se současně předpokládá v prostoru mezi pravidlem a jeho interpretací či vynucením. Institucionální změna může nabývat čtyř základních podob (viz Tabulka č. 1): (1) nahrazení – odstranění stávajících pravidel a nahrazení novými, (2) vrstvení – zavedení nových pravidel navrch či vedle starých, (3) posun – změněný dopad stávajících pravidel díky změnám ve vnějším prostředí, (4) konverze – odlišný dopad institucionálních pravidel díky nové strategii jejich využití.

Tabulka č. 1: Typy postupné institucionální změny

	Nahrazení	**Vrstvení**	**Posun**	**Konverze**
Odstranění starých pravidel	Ano	Ne	Ne	Ne
Zanedbání starých pravidel	-	Ne	Ano	Ne
Změněný dopad pravidel	-	Ne	Ano	Ano
Zavedení nových pravidel	Ano	Ano	Ne	Ne

Zdroj: [Mahoney, Thelen 2010: 16]

(1) nahrazení – existující pravidla jsou nahrazena novými, může jít o náhlou a radikální změnu (např. revoluce), nebo pomalé změny, kdy nové instituce, často zaváděné poraženými starého systému, soupeří s institucemi starými – pokud obránci starých nezabrání přechodu k novým, může nastat postupné nahrazení (např. protržní reformy na Kubě a v Číně)

(2) vrstvení - nová pravidla připojena k existujícím pravidlům, čímž mění způsob, jímž stará pravidla strukturují chování; jedná se spíše o dodatky, opravy a přídavky – může to ale přinést podstatné změny, pokud změní logiku instituce či se zpronevěří stabilní reprodukci původního „jádra“ (např. vouchering ve školství), často pokud vyzývatelé nejsou schopni změnit stávající pravidla či prosadit alternativu, tak v rámci systému

přidávají nová pravidla, čemuž obránci systému nemohou zabránit; jednotlivé prvky znamenají malé změny, ale jejich kumulace může dlouhodobě vést k podstatné změně

(3) posun – pravidla stejná, ale odlišný dopad díky změnám v prostředí; nereagování aktérů na změnu prostředí může vést ke změně dopadu instituce (např. pohyb populace ve volebních okrscích může vést k disproporcím a nadreprezentovaností některých okrsků oproti jiným)

(4) konverze – pravidla zůstanou formálně stejná, ale jsou interpretována a naplňována odlišně, díky aktérům aktivně využívajícím vnitřní dvojznačnosti institucí nasměrují instituci k novým cílům, funkcím, směrům (někdy konverze díky připojení nových členů či utvořením nové politické koalice, které spíše, než aby je rozbíjela, užívá staré instituce novým způsobem, případně pokud institucionálně znevýhodněným chybí schopnost zničit instituci, mohou využít dvojznačností a přesměrovat instituci k pro ně výhodnějšímu způsobu fungování a jeho důsledků)

Pro vysvětlení variability způsobu institucionální změny jsou významné následující otázky: (1) poskytuje politický kontext zastáncům statu quo silné či slabé možnosti veta? (2) poskytuje zmíněná instituce aktérům příležitosti pro užití vlastního uvážení (discretion) v interpretaci či vynucení pravidel?

Větší možnost veta mají aktéři s přístupem k institucionálním i mimoinstitucionálním prostředkům blokování změny, přičemž tato možnost se může týkat změny formálních i neformálních pravidel i jejich provádění v praxi. Schopnost veta v jedné či vůči jedné instituci nemusí platit pro další instituce. Obtížná je změna nahrazením a konverze v případě silného veta u pravidel i jejich uplatnění, avšak snadněji lze docílit posunu či vrstvení, kdy dojde k přidání nových, avšak neodstranění starých prvků.

Možnosti uvážení se liší v různých institucích (stejně tak i míra vyhovění). Pokud jsou malé, konverze je nepravděpodobná (obvyklá při nejednoznačných pravidlech) a stejně tak i posun (mezera mezi pravidly a jejich uplatněním). Slabá kapacita administrativy otevírá prostor pro vyzývatele institucí. Naproti tomu vrstvení a nahrazení nespoléhají na dvojznačnost pravidel, protože buď ke starým něco přidají, nebo je nahradí (tato strategie je vhodná pro aktéry vědomé faktu, že transformace nepřijde jen využíváním rozporu mezi pravidly a jejich vynucením).

V procesu institucionální změny lze identifikovat několik typů aktérů. K jejich rozlišení je třeba zodpovědět dvě základní otázky (viz Tabulka č. 2): usilují aktéři o zachování existujících institucionálních pravidel? Jednají podle nich?

Tabulka č. 2: Typy aktérů institucionální změny

	Snaží se zachovat instituci	**Dodržuje pravidla instituce**
Povstalci	Ne	Ne
Symbionti	Ano	Ne
Rozvraceči	Ne	Ano
Oportunisté	Ano/ne	Ano/ne

Zdroj: [Mahoney, Thelen 2010: 23]

Určitý typ aktéra je spjatý s určitým typem institucionální změny (jde o roli, nikoli fixní identitu).

Povstalci se vědomě snaží eliminovat stávající instituce a pravidla aktivní a viditelnou mobilizací proti nim, odmítají status quo a mnohdy i pravidla, objevují se zejména v situaci znevýhodnění několika vzájemně se posilujícími institucemi a jejich identity jsou spojené s pozicí v komplexu těchto institucí (objektivní podobnosti mohou poskytnout základ pro subjektivní identifikaci a tedy i kolektivní akci). Typická je zejména změna nahrazením, rychlost odpovídá jejich možnostem a schopnostem.

Symbiont existuje ve dvou variantách: parazitické a mutualistické, přičemž oběma se daří na institucích, které nevytvořili. „Parazité“ využívají instituci pro soukromý prospěch a závisí na udržení a efektivitě instituce, avšak jejich činnost instituci dlouhodobě škodí. Objevují se častěji v situaci vysokých očekávání konformity, kdy je ale schopnost vynutit ji omezená, neboť jinak by nepřežili. Typický je zejména posun, zvláště v situaci zanedbání údržby instituce při rozporu mezi pravidlem a praxí. „Mutualisté“ využívají instituci pro své zájmy, avšak neohrožují efektivitu či přežití instituce. Spíše porušují pravidla s cílem podpořit a udržet jejich duch (parazité naopak těží z doslovné formulace a porušují jejich duch), obvykle přispívají k pevnosti instituce a rozšiřují koalici podpory.

Rozvraceči chtějí nahradit instituci, ale neporušují její pravidla. Skrývají své preference prací v systému a dodržováním pravidel. Zvenku mohou vypadat jako podporovatelé instituce, ale čekají na vhodný moment k připojení k opozici, mezitím mohou podporovat přijetí nových

pravidel na pokraji starých a tím oslabovat jejích podporu. Typické pro ně je vrstvení (ale může být i konverze a posun).

Oportunisté neusilují aktivně o uchování instituce, ani se nesnaží změnit pravidla. Využívají možností v systému k dosažení svých cílů, neaktivitou se de facto stávají spojenci obhájců instituce (i díky tomu je často těžší instituce změnit, než je bránit). Pokud jsou aktéry změny, často jde o konverzi (nejednoznačnost v interpretaci či implementaci pravidel dává prostor přesměrovat je způsobem neočekávaným jejich tvůrci).

Povstalci tedy chtějí rychlé nahrazení, ale spokojí se s postupným. Symbionti chtějí uchovat formální status quo, ale parazitická varianta ve svých důsledcích způsobuje posun. Rozvraceči usilují o nahrazení, ale často z krátkodobého hlediska pracují na vrstvení. Oportunisté zaujmou pozici „počkám a uvidím“ a usilují o konverzi, když se to hodí jejich zájmům.

Určitý typ aktérů se spíše objeví za určitých okolností než za jiných (viz Tabulka č. 3):

Tabulka č. 3: Kontextové a institucionální zdroje aktérů institucionální změny

		Charakteristika příslušné instituce	
		Malá možnost vlastního uvážení při interpretaci či vynucení pravidel	**Velká možnost vlastního uvážení při interpretaci či vynucení pravidel**
Charakteristika politického kontextu	**Silná možnost veta**	Rozvraceči (vrstvení)	Parazitičtí symbionti (posun)
	Slabá možnost veta	Povstalci (nahrazení)	Oportunisté (konverze)

Zdroj: [Mahoney, Thelen 2010: 28]

1. Povstalci se objeví pravděpodobněji v prostředí s nízkou možností vlastního uvážení a slabými možnostmi veta. Nízká možnost vlastního uvážení je slučitelná se strategií přímého nahrazení, zatímco slabé možnosti veta znamenají slabou možnost obránců instituce čelit úsilí vzbouřenců o nahrazení.
2. Parazitičtí symbionti jsou opakem povstalců. Objevují se v prostředí se silnou možností veta a vysokou možností vlastního uvážení při vynucení. Přejí si udržet status quo a silné veto jim pomáhá to zajistit, avšak vysoká možnost vlastního uvážení při vynucování jim dává prostor měnit význam institucionalizovaných pravidel.

3. Rozvracečům se daří zejména v situaci silných možností veta a slabých možností vlastního uvážení, kdy může opozice těžko porušit či ohnout pravidla instituce. V tomto prostředí musí aktéři změny pracovat v rámci systému, aby dosáhli svých cílů.
4. Oportunistům se daří v prostředí velkých možností vlastního uvážení ohledně praktické realizace institucionálních pravidel a slabé možnosti veta zabránit institucionální změně. Přívrženci instituce mohou přimhouřit oko nad využíváním institucí pro vlastní cíle, pokud nedochází k jejich zpochybnění. Navíc vyzývatelé institucí nemusí použít strategii vzbouřenců, neboť mohou využít mezery mezi pravidly a praxí pro svůj prospěch.

Aktéři obvykle nejednají sami, neboť jejich úspěch často závisí na povaze koalic s těmi, co vydělávají či prodělávají na stávajících institucionálních pravidlech (viz Tabulka č. 4).

Tabulka č. 4: Koaliční vazby aktérů institucionální změny

	Spojenci stoupenců instituce	**Spojenci vyzývatelů instituce**
Povstalci	Ne	Ano
Symbionti	Ano	Ne
Rozvraceči	Ne	Ne
Oportunisté	Ano/ne	Ano/ne

Zdroj: [Mahoney, Thelen 2010: 30]

Otázka, zda konkrétní aktér vstoupí do koalice se stoupenci či vyzývateli instituce je důležitá mimo jiné s ohledem na možnosti mobilizace jedné či druhé strany k akci. Pozice vzbouřenců je zřejmá, neboť ti vždy vstupují otevřeně do koalice s vyzývateli instituce. Oportunisté se přidají podle politického větru ke komukoli (a na spojení s nimi mnohdy závisí úspěch vzbouřenců, ti je ale musí přesvědčit o pravděpodobnosti či nevyhnutelnosti změny, např. pád komunismu ve východní Evropě). Rozvraceči působí skrytě a vyhýbají se otevřené koalici (i se vzbouřenci) a dopady jejich úsilí se projevují se zpožděním - mnohdy náhle, jakkoli proces změny mohl být postupný. Symbionti mají díky závislosti na instituci spíše zájem na statu quo, takže přirozeně se stávají spojenci obránců a odpůrci vzbouřenců, ale mají ze své podstaty odlišný zájem než obránci, takže existuje možnost vzniku zvláštní koalice – symbionti občas podporují instituce vytvořené jinými aktéry s jinými cíli.

Mezi hlavní přednosti institucionálního přístupu patří využitelnost pro široké spektrum institucí, detailní pozornost vůči institucionální změně a roli zúčastněných aktérů a zohlednění faktoru moci v procesu institucionální změny.

Naopak mezi nedostatky patří skutečnost, že moc je sice chápána jako významný faktor změny, ovšem v této roli je spíše konstatována než rozpracována. Institucionální přístup se dále nezabývá přeshraničními vlivy a vazbami (ideologickými, ekonomickými zájmy, idejemi o institucionální změně), případně ideologiemi (např. zájem aktéra formován vlivem instituce, nebere v úvahu příčiny zájmu na změně instituce, ať už z důvodů pragmatických či ideologických).

1.4 Transnacionální přístup[4]

Komparativní výzkum sociálního státu představuje rozvinuté společenskovědní odvětví, které ve své praxi používá typologie a modely jako analytické nástroje. Zatímco obvyklá kritika modelů se soustředí na jejich obsah, transnacionální přístup se soustředí na kritiku modelů coby výzkumného nástroje. Předmětem kritiky je zejména jejich statičnost, neboť základní analytické jednotky modelů, tedy národní státy či společnosti, jsou v řadě studií jednoduše považovány za dané. Takto statické pojetí národního státu způsobuje metodologický nacionalismus a omezení, která z něj vyplývají. Namísto modelů jako analytického rámce zdůrazňuje transnacionální přístup význam zkoumání politických, ekonomických a kulturních praktik napříč různými zeměmi. Ostatní přístupy vysvětlující vývoj sociálního státu (logika industrializace a modernizace, teorie mocenských zdrojů, či institucionální přístup u Thedy Skocpole) implicitně předpokládají národní stát jako výchozí rámec.

Vysvětlení vývoje sociálního státu v tomto pojetí vede ke třem podstatným zkreslením v chápání historie [Kettunen, Petersen 2011: 4-9]:

1) Historie se téměř stává synonymem pro národní zvláštnosti – v analýzách vlivu globalizace na sociální stát či v komparativních výzkumech představuje výchozí bod rozlišení mezi aktérem a vnějším prostředím, kdy se aktér (konkrétní národní stát) musí nějak přizpůsobit či bránit změnám ve vnějším prostředí. Podle autorů se ale na utváření národních sociálních států výrazně podílely mezinárodní a transnacionální procesy, které se podobně jako globalizace neodehrávají pouze ve vnějším prostředí národních států, ale i uvnitř nich mj. prostřednictvím národocentrických způsobů myšlení a jednání.

2) Představa historie jako počátku, kde je třeba hledat kořeny či moment vzniku sociálního státu – nalezení nějakého jevu však nemusí zahrnovat i jeho vysvětlení. Je sporné, do jaké míry má být daný jev vysvětlen, v takto pojatém výzkumu se navíc často objevuje

[4] Úvod do transnacionálního přístupu, o který se částečně opírá tato subkapitola, viz [Hanuš 2014a].

nereflektovaný teleologický prezentismus. Namísto toho je třeba zaměřit se na mnohovrstevnatou historicitu sociálního státu, beroucí v úvahu přítomnost odlišných institucionálních a diskurzivních vrstev rozvinutých v různých časových obdobích. Analytická představa mnohovrstevnatosti pomáhá dekonstruovat lineární obrazy změny, které se často objevují ve výzkumu sociální politiky.

3) Příliš zjednodušené pojetí historie jako "cesty závislosti" – historicitu je třeba spíše chápat jako institucionální a diskurzivní podmíněnost umožňující i omezující jednání a současně vnímat nejistotu a otevřenost jednání a horizontu očekávání. Kombinace nahodilosti a cesty závislosti zahrnuje kontinuitu i zlomy, předpoklady i omezení institucionálních inovací. Komparativní výzkum by se měl soustředit na kulturní a politické transfery nejen mezi předem danými jednotkami v podobě národních států, ale také na transfery, překlady, interakce a překračování či křížení jako konstitutivní praxi při formování stran v rámci těchto vztahů.

Nejedná se o uzavřenou teorii, ale spíše o výzkumnou perspektivu a přístup uchopující sociální procesy napříč hranicemi, umožňující plastičtější postihnutí pestré škály různých sociálních vztahů, interakcí a vývojových nuancí, čímž umožňuje pokrýt různé dimenze sociálního státu.

Mezi nedostatky transnacionálního přístupu patří zejména riziko přecenění vnějších vlivů a ztráty některých strukturních a globálních souvislostí (i když na druhou stranu se snižuje nebezpečí přizpůsobení reality logice abstraktního modelu). Pokrývá sice více dimenzí sociálního státu, jako např. instituce či ideologie, ale soustředí se u nich primárně na transnacionální aspekt a menší pozornost věnuje mocenským strukturám.

1.5 Teorie závislosti a teorie světového systému

Teorie závislosti vnikla koncem šedesátých let v důsledku rozporu mezi dominantními teoriemi rozvoje a reálným vývojem rozvojových, zejména latinskoamerických zemí. Tento rozpor vedl ke krizi tehdy vlivné teorie modernizace, ekonomického strukturalismu a otevřel prostor pro nové přístupy lépe vysvětlující dosavadní vývoj a odpovídající duchu konce šedesátých let. Teorie závislosti byla postavena na některých předpokladech ekonomického strukturalismu (Raúl Prebisch a Ekonomická komise pro Latinskou Ameriku, CEPAL) a

neortodoxního marxismu (teorie imperialismu, Paul Baran) a odmítnutí předpokladů teorie modernizace (zaostalost není způsobena tradicionalismem a absencí promodernizačních elit, rozvoj nesměřuje k lineárnímu pokroku, neprobíhá analogicky jako ve vyspělých zemích, naopak zaostalost je druhou stranou téhož procesu rozvoje a vyplývá ze vzájemného asymetrického vztahu s vyspělými zeměmi v rámci světové kapitalistické ekonomiky). Významnou roli při jejím vzniku sehrálo CEPAL a Santiago de Chile coby intelektuální centrum kontinentu. Teorie závislosti získala značný vliv v latinskoamerických sociálních a politických vědách a v rozvojových studiích (zejména v USA, méně v Evropě), v menší míře i v jiných disciplínách. Teritoriálně se zaměřovala nejvíce na Latinskou Ameriku a v menší míře na Afriku. Teorie závislosti existuje ve více variantách, nejvýznamnější a svým pojetím odlišné rozpracovali Fernando Henrique Cardoso a Andre Gunder Frank. Cardosův přístup je někdy označován jako "metodologie konkrétních situací závislosti, Frankův jako "formální teorie zaostalosti".[5]

Fernando Henrique Cardoso

Cardoso ve své analýze závislosti uplatňuje historicko-strukturální přístup. To znamená, že se zaměřuje na výzkum strukturální podmíněnosti společenského života i historických proměn těchto struktur sociálními konflikty, třídními boji a sociálními hnutími. K porozumění nerovnostem společenské struktury je nutná analýza sociálně-ekonomické základny, procesů a mechanismů dominance, kterými se struktury udržují, a současně možnosti změny či zpochybnění situace závislosti. Jednání aktérů je tedy limitováno strukturami, ale ty jsou výsledkem jednáním aktérů. Cardoso uplatňuje dialektickou metodu, pro kterou je klíčové vymezení momentu významné strukturální změny. Analýza závislosti se zaměřuje nejen na logiku akumulace, ale i na vztahy mezi třídami na lokální, národní, globální úrovni i na vztahy mezi vnitřními politickými a ekonomickými silami a vnějšími mocnostmi. [Cardoso (1969) 1979]

Při metodologii analýzy konkrétních situací závislosti je důležité se zaměřit na zkoumání způsobu napojení vnějších a vnitřních strukturálních komponent. V rámci toho třída či koalice tříd ustavuje systém vztahů, který by jí umožnil vnutit vlastní způsob produkce zbytku společnosti či ji aspoň přizpůsobit. Ekonomická moc se chápe jako sociální dominance, tedy politika (snaha vysvětlit "*ekonomické procesy jako procesy sociální, je třeba hledat teoretický*

[5] Úvod do teorie závislosti s důrazem na Frankovo a Cardosovo pojetí, o který se částečně opírá tato subkapitola, viz [Hanuš 2013]

průnik, kdy se ekonomická moc chápe jako sociální dominance, tedy jako politika; právě prostřednictvím politického procesu se jedna třída nebo sociální skupina snaží ustavit takový systém sociálních vztahů, který by jí dovoloval vnutit zbytku společnosti vlastní způsob produkce, nebo alespoň usiluje o spojenectví či o podřízení ostatních skupin a tříd s úmyslem rozvinout takovou ekonomickou formu, jež by byla slučitelná s jejími zájmy a cíli. Podoba ekonomických vztahů tak vymezuje hřiště politické akce. [Cardoso, Faletto (1969, 2004) 2007: 17]). Mezi související témata výzkumu patří ekonomické podmínky světového trhu včetně mezinárodní rovnováhy moci, struktura národního výrobního systému a jeho způsob napojení na zahraniční trh, historicko-strukturální uspořádání daných společností s jejich formami distribuce a udržování moci a zejména politicko-sociální hnutí, která vyvíjejí tlak ve směru změny v souladu se svým zaměřením a cíli.

Cardoso rozlišuje stav *bez rozvoje* (země bez tržních vztahů s industrializovanými zeměmi) a *zaostalost* (důsledek expanze kapitalismu napojujícího se na jeden trh ekonomiky vykazující odlišný stupeň diferenciace výrobního systému a rozdílnou pozici ve struktuře globálního kapitalistické ekonomiky; historicky se to dělo nejprve ve formě kolonie, později národního státu). Schéma *zaostalých* a *rozvinutých* ekonomik, odkazující především k vnitřní struktuře a diferenciaci výroby jednotlivých zemí, se ukazuje jako nedostatečné, neboť na rozdíl od pojmů *centrum* a *periferie* nebere v úvahu rozdílné pozice a funkce v rámci struktury globální výroby. Koncept *závislosti* v tomto kontextu odkazuje na vazbu ekonomického a politického systému uvnitř jednotlivých zemí i ve vztahu k zahraničí a politicko-společenské důsledky, které z daného vztahu vyplývají. Od doby, kdy se stává cílem vytvoření národa, usiluje politické centrum prostřednictvím ovládnutí situace na domácím trhu o jistou míru autonomie, možnosti jednání jsou však limitované ekonomickými vazbami určovanými závislostí na vnějším trhu. Podřízený vztah vůči zahraničí znamená přesměrování politického, ekonomického a sociálního chování a struktury podle „národního zájmu“, čehož vyplývá zaměření *integrované analýzy rozvoje* na určení ekonomických a společensko-politických vazeb existujících v národním rámci. Nelze ale předpokládat, že vývoj periferních zemí bude probíhat stejným způsobem jako v zemích centra, a hledat eventuální společné prvky, jejichž přítomnost v periferní zemi by znamenala příchod příslušné fáze rozvoje (např. obchodní či průmyslový kapitalismus), neboť vzhledem ke globální, nikoli národní povaze kapitalismu těmito fázemi procházely země centra i periferie zároveň, přičemž každá v nich zastávala odlišnou pozici a jejich charakteristickým znakem, jež je třeba analyzovat, je specifická forma vzájemného vztahu. [Cardoso, Faletto (1969, 2004) 2007] Na základě této analytické

perspektivy odvodili Cardoso s Falettem periodizaci vývoje Latinské Ameriky od dekolonizace do konce šedesátých let dvacátého století.

Andre Gunder Frank

Frank usiloval o postižení kontinuity kapitalistického rozvoje a zaostalosti v dlouhodobé perspektivě a o rozvinutí teorie kapitalistického rozvoje a zaostalosti odlišné, než jakou nabízel tehdejší hlavní proud sociologie rozvoje (zejména teorie modernizace), spíše než by věnoval hlavní pozornost konkrétním projevům zaostalosti a závislosti. Tento cíl předpokládal historický přístup ve smyslu zkoumání historického vývoje a holistickou a strukturální perspektivu, aby bylo možné postihnout vývoj systému jako celku a následně z něj odvodit teorii.

Svou analýzu problému zaostalosti rozvojových zemí Frank začíná kritikou tzv. mýtu feudalismu, který spatřoval příčiny zaostalosti v existenci duální ekonomiky a uzavřených enkláv feudalismu (zejména v zemědělství) v rámci kapitalistické ekonomiky, podle něj ale není zemědělství natolik izolované, aby bylo možné hovořit o duální ekonomice. Problémy brazilského zemědělství tedy nejsou způsobeny feudalismem, ale jeho pozicí ve světové kapitalistické ekonomice.

Pojmy *rozvoj* a *zaostalost* nejsou ve Frankově pojetí relativní a kvantitativní kategorie, kterými by bylo možné vyjádřit míru rozvinutosti dané země či regionu, nýbrž jde o kategorie vztahové a kvalitativní, které jsou strukturálně odlišné jedna od druhé a tato odlišnost je dána jejich vzájemným vztahem. Protože v obou případech se jedná o výsledek téhož jednotného, vnitřně rozporného procesu vývoje kapitalismu, nelze je vykládat jako produkt odlišného systému či struktury („mýtus feudalismu“), ani jako odlišná stadia ekonomického růstu uvnitř téhož systému ([Rostow]). Situaci zaostalosti je třeba odlišit od stavu *nerozvinutosti*, neboť na rozdíl od něj zaostalost nepředchází ekonomickému rozvoji, nevzniká sama ze sebe, ani se neobjevuje náhodně. Jedná se o součást kontinuálního celoplanetárního procesu trvajícího posledních pět století či ještě déle (v jeho rámci dochází i k ekonomickému rozvoji) a proto Frank hovoří o *rozvoji zaostalosti.*

Struktura kapitalistického systému se vyznačuje dominancí shora dolů a přivlastňováním zdola nahoru. Monopoly na různých úrovních zakládají vykořisťující vztahy a řetězce závislosti (kapitalistická metropole – státy - regiony- lokální aktéři („od Wall Street po

nejzapadlejší latinskoamerickou vesnici“)). V důsledku toho se rozvoj týkal malé skupiny lidí, zatímco zaostalost zbylé většiny. Rozvoj pro metropole a zaostalost pro satelity je výsledek jednoho procesu kapitalistického rozvoje zaostalosti.

Stabilními prvky světové kapitalistické ekonomiky jsou těsné politické, ekonomické a sociální vztahy mezi metropolí a satelity (vše v jednom celku), monopolní struktura, zneužití či špatné využití dostupných zdrojů, včetně přivlastňování přebytku satelitu ze strany metropole. Dynamika světové kapitalistické ekonomiky se projevuje expanzí z Evropy do zbytku světa, polarizací hierarchické struktury, fluktuacemi v čase (konjunktury a recese), střídání metropolí a transformacemi uvnitř systému (např. průmyslová revoluce).

Hierarchie systému je tvořena vykořisťujícím vztahem mezi metropolemi a jejich satelity. V případě, že nějaká jednotka (např. stát) je současně metropolí i satelitem, dochází k situaci tzv. zaostalého rozvoje. Největší rozvoj satelitu nastává při oslabení vazeb na metropoli (buď v situaci války a ekonomické krize, nebo ekonomické a geografické izolace regionu a v jejím důsledku slabého začlenění do světové ekonomiky). V této situaci může rozvoj nabírat dvou různých forem: (1) obnovení feudálních/archaických rysů jako důsledek předchozích silných vazeb na světový trh a jejich oslabení či opuštění (např. severovýchod Brazílie), nebo (2) autonomní kapitalistický rozvoj, industrializace a vnitřní kolonizace. Pokud dojde k obnově silnějších vazeb satelitu na světový trh a metropole nastane buď (1) obnovení zaostalého rozvoje po znovuotevření trhu pro exportní produkt regionu, nebo (2) přiškrcení rozvoje vedoucí k opětovnému vytváření zaostalosti. Dlouhodobě systém směřuje k posilování vnitřních vazeb, včetně těch mezi buržoazií satelitu a metropole.

Frank rozlišil čtyři fáze vývoje monopolu metropole světové ekonomiky: obchodní (merkantilismus), průmyslový (liberalismus), monopol těžkého průmyslu a průmyslu kapitálových statků (v první polovině dvacátého století již měly latinskoamerické země těžký průmysl), technologický (po roce 1950, v té době se v Latinské Americe objevoval i těžký průmysl). Obecně platí, že jakmile se podstata monopolu změní, stává se dříve nedosažitelný předmět monopolu pro satelitní země dostupný. Tak například období monopolu průmyslu kapitálových statků umožnilo rozvoj domácího lehkého spotřebního průmyslu v latinskoamerických zemích, ale těžký průmysl, který by mohl ještě v této fázi zajistit autonomní vývoj satelitu, se začíná rozvíjet až v období technologického monopolu (výjimku představoval SSSR). Podobnou periodizaci vytvořil Frank i pro vývoj zahraničních a finančních investic. [Frank (1967) 2009]

Teorie světového systému

Teorie světového systému vychází z kritiky teorie modernizace a strukturního funkcionalismu, z podnětů marxismu a teorie imperialismu, obecné teorie systémů, historické školy Annales, Kondratěvovy teorie hospodářských cyklů a navázala na východiska i kritiku teorie závislosti. Teorie světového systému vznikla do značné míry jako přímý důsledek hledání odpovědi na kritiku teorie závislosti (kritika teorie závislosti, že některé periferní země nezůstaly dlouhodobě chudé a závislé, zda opuštění těsných ekonomických vazeb s jádrem vede k rychlejšímu rozvoji, přeceňování vnějších faktorů u vysvětlení problémů periferie) a rozšíření její historické a teoretické perspektivy. Podle teorie světového systému je vykořisťování důsledkem historického vývoje kapitalismu. Dále tento přístup odmítá předpoklad, že některé státy zůstaly trvale v permanentní závislosti, zkoumá strategií lokálních elit na vzestup v hierarchii světového systému a předkládá obecnější teoretický model periferního vykořisťování. Teorie světového systému spíše navazuje na Frankovu variantu teorie závislosti (ostatně Frank se společně například se Samirem Aminem posunuli od teorie závislosti k teorii světového systému). Jejím hlavním představitelem je Immauel Wallerstein.[6]

Lze rozlišit dva druhy světových systémů. Prvním jsou světová impéria, která tvoří politicky centralizovanou jednotku a rozlehlý správní celek s osovou dělbou práce, představující primitivní ekonomickou dominanci (např. římská říše). První impéria se objevila před 5 000 lety, v historii jich existovalo mnoho. Druhým typem světového systému je světová ekonomika. Ta existuje pouze jedna (přibližně od roku 1500) a jedná se evropskou světovou ekonomiku (či kapitalistickou světovou ekonomiku). Světová kapitalistická ekonomika není politicky propojená. Není to ekonomika ve světě, ale ekonomika, která tvoří svět (proto pomlčka ve slově *world-system*). Světovou ekonomiku tvoří velká geografická zóna, v rámci které panuje dělba práce a navíc intenzivní vnitřní výměna základního nebo potřebného zboží, stejně jako přesuny kapitálu a pracovní síly. Moderní světová ekonomika může být pouze kapitalistická díky úsilí o nekonečnou akumulaci kapitálu a zničila pokusy o alternativní světové systémy.

Moderní světový systém vznikl po roce 1450 v důsledku hlubší integrace po krizi feudální ekonomiky. Mezi příčiny jeho vzniku patřil rozvoj dálkového obchodu, vzestup bankéřů, kupců a zakladatelů manufaktur, zámořské objevy, různé metody kontroly pracovní síly pro

[6] Úvod do teorie světového systému v češtině představuje [Holubec 2009].

různé zóny a produkty světové ekonomiky, relativně silné státy jádra, nepřítomnost kočovníků, kteří by nájezdy ovládli říši, oslabení církve a feudálů a posílení politického vlivu obchodníků a návaznost na jiné světové systémy. Jeho jádro tvořila západní, jižní a severovýchodní Evropa. Dělba práce mezi regiony byla nerovná.

Moderní světový systém se vyznačuje existencí tří zón, které mají odlišné role: jádro (konzumace a produkce nejkvalitnějších výrobků, zdroj inovací, hlavní centrum kapitálu a směny), periferie (nachází se na okraji světového systému, dodává suroviny a levnou pracovní sílu) a semiperiferie (vykazuje rysy jádra i periferie, nachází se v roli vykořisťovatele i vykořisťovaného). Hierarchie těchto zón se projevuje i v dělbě práce, neboť technologicky a kapitálově náročnější výroba se nachází v oblastech výše v hierarchii světové kapitalistické ekonomiky. Výroba v jádru je založena spíše na kvazimonopolech, na periferii převažuje spíše konkurence. V země jádra mají silný stát, v zemích periferie je pouze slabý nebo neexistující stát. Neintegrované území tvoří vnější oblast systému.

Dynamika světového systému se vyznačuje rozpínavostí, prohlubováním vazeb a vzestupnou a sestupnou mobilitou zemí. Možnosti mobility v rámci moderního světového systému jsou omezené, přesto existuje několik strategií k dosažení vzestupu: a) „chycení příležitosti“ – při restrukturalizaci světové ekonomiky a oslabení pozice části jádra se otevře příležitost na zlepšení, často agresí, b) inovace – při vzestupné fázi roste poptávka, šance pro inovace, c) spolehnutí na vlastní síly – socialistická cesta. Jádro systému se postupně přesouvalo, historicky existovaly pouze tři hegemonie – nizozemská v šestnáctém století, britská v devatenáctém století a americká ve dvacátém století.

Moderní světový systém ve svém vývoji procházel několika fázemi: 1450-1640, kdy se odpoutával od zbytků feudalismu; 1640-1760, kdy se konsolidoval a zničil všechny alternativní systémy; 1760 – první světová válka, kdy se zvyšovala míra mechanizace (průmyslová revoluce), začlenil zbytek světa a došlo k úpadku; od první světové války do současnosti (stále stejná fáze, odmítnutí pojmu globalizace), kdy nemožnost nové expanze vede ke konfliktům uvnitř jádra. V poválečném období proběhla přibližně do roku 1970 vzestupná fáze, vyznačující se rozvojem sociálního státu, dekolonizací a pokusy o modernizaci. Poté přišla sestupná fáze, během níž se projevil menší ekonomický růst, neúspěch modernizačních pokusů, polarizace uvnitř i mezi národy, oslabení globálních středních vrstev, vzestup nadnárodních firem a úpadek hegemonie USA. Podle Wallersteina

v rámci kapitalismu nedojde vyrovnávání ekonomik, kapitalismus má sklon směřovat k polarizaci a tedy k destrukci.

V osmdesátých letech došlo ve Wallersteinově uvažování a moderním světovém systému k epistemologickému obratu, kdy narostl jeho zájem o vědu, poznávání, sociální konstrukci reality a ideologickou (hodnotovou) legitimizaci světového systému. Ta v jeho pojetí obsahuje tři prvky: (1) paradoxní kombinace rasisticko-sexistických praktik a univerzálních norem – partikularismy ospravedlňují nerovnosti (např. poukazem na údajnou méněcennost některých lidí), zatímco univerzalismus udržuje stabilitu a nerušenou akumulaci (meritokracie, odmítání radikálních řešení); (2) geokultura ovládaná středovým liberalismem, který stojí na dvou pilířích – že politická změna je přirozená a že veškerá moc pochází lidu, s čímž souvisí tři základní ideologie geokultury (konzervatismus, liberalismus a radikalismus či socialismus), a z čeho vyplývají určité mezinárodní závazky (právo na obranu vlastní suverenity, sebeurčení, formální demokracie, suverenita státu nad vlastním územím, univerzalita lidských práv), (3) struktury vědění – především západní věda, která odráží strukturu světového systému (problém eurocentrismu) a kde jsou důležité tři prvky: systém moderních univerzit, rozlišení dvou kultur přírodních a humanitních věd a zvláštní role sociálních věd – mezi přírodními (empirie) a humanitními (blíže k člověku).

Mezi přednosti teorie závislosti a teorie světového systému patří soustředění na vazby mezi globální ekonomikou a lokálními socioekonomickými a politickými strukturami, důraz na strukturu i roli aktérů, význam kolektivních aktérů (silný i ve švédské politice) v případě teorie světového systému i normativní aspekty a ideologie v kontextu geokultury světového systému.

Nedostatky těchto přístupů naopak představují menší důraz na instituce a jejich rozdíly mezi jednotlivými zeměmi a riziko vnějšího determinismu (to platí spíše pro Frankovu verzi teorie závislosti a teorii světového systému, neboť Cardoso zdůrazňoval roli politiky a tedy i vlastní zodpovědnosti aktérů za svůj rozvoj), v případě teorie světového systému hrozí riziko schematizace výkladu podle logiky teoretického modelu. Na rozdíl od výše uvedených přístupů zatím se představitelé teorie závislosti a světového systému zaměřovali na výzkum sociálního státu v daleko menší míře.[7]

[7] Jednu z výjimek představuje doktorské práce Margo Nankoe [2002], podle níž je nezbytným předpokladem rozvoje sociálního státu existence dostatečně početného proletariátu a dostatečně asertivního hnutí pracujících. První podmínka vysvětluje větší rozvinutost sociálního státu v zemích jádra a semiperiferie světového systému, druhá potom větší rozvoj i

1.6 Teoretický a metodologický přístup práce

Každý z uvedených teoretických přístupů má z hlediska zaměření této práce řadu předností a nedostatků. Jejich komplementarita vyplývá ze skutečnosti, že každý z těchto přístupů se zaměřoval na vysvětlení určitých aspektů sociální reality a jiným věnoval menší pozornost (a právě nedostatečná pozornost určitého přístupu k určitému tématu stimulovala rozvoj odlišných přístupů, které stavěly právě tyto opomíjené problémy do centra pozornosti) – to však neznamená, že by se logika a předpoklady těchto přístupů z principu vylučovaly a byly v praktickém výzkumu vzájemně neslučitelné. Spíše lze konstatovat, že pokrývají odlišné dimenze téhož jevu. Z toho vyplývá, že je možné pokusit se na základě jejich komplementarity o vytvoření jednotné teoretické perspektivy, jejímž prizmatem by byly zkoumány příčiny, průběh a důsledky hospodářské krize pro švédský model sociálního státu.

Jednu ze základních otázek sociologické teorie představuje dilema struktury a jednání – tedy otázky, zda je ve společnosti určující spíše sociální struktura či jednání aktérů. V soudobé teoretické sociologii se řada autorů pokusila toto dilema překonat a uchopit společnost jako dynamický celek, kde aktéři tvoří svým jednáním sociální strukturu a ta zpětně ovlivňuje jejich jednání. Tento základní pohled na vztah struktury a jednání sdílí v různých obměnách a v souladu se svým zaměřením teorie mocenských zdrojů, institucionální přístup i teorie závislosti. Teorie mocenských zdrojů v Korpiho pojetí řeší dilema struktura a jednání v analýze moci, neboť předpokládá možnost aktérů investovat své mocenské zdroje ve strukturách a institucích (a měnit je v souladu se svými zájmy a schopnostmi tyto zájmy prosadit), přičemž tyto struktury a instituce z dlouhodobého hlediska ovlivňují a omezují jednání ostatních a jejich fungování přináší nerovné zisky pro zúčastněné strany. Institucionální přístup existuje v řadě variant zdůrazňujících určité aspekty spíše než jiné, jejich syntézou lze však dospět k pojetí, kdy na jedné straně aktéři upřednostňují pravidla (institucionální design) v souladu se svými zájmy a podle toho se je snaží měnit, na druhé straně instituce představují relativně stabilní entity, v jejichž rámci aktéři často definují své zájmy a identitu a s každým „krokem na cestě“ se zvyšuje pravděpodobnost určitého výsledku spíše než jiného. Teorie závislosti v Cardosově pojetí zdůrazňuje strukturální podmíněnost společenského života a historické proměny těchto struktur prostřednictvím sociálních konfliktů, třídních bojů a sociálních hnutí (tedy nutnost porozumění mechanismům dominance i možnostem společenské změny).

---

rezistenci vůči současným tlakům na jeho omezení v zemích kontinentální zapadní a severní Evropy na rozdíl od anglosaských zemí.

Teorie mocenských zdrojů, institucionální přístup i teorie závislosti se zaměřují na odlišné aspekty sociální struktury. Jestliže vycházíme z předpokladu, že se sociální struktura skládá z pravidel a zdrojů (např. [Giddens 1984]), potom se uvedené přístupy ve svém zaměření vzájemně doplňují: institucionální přístup se soustředí na proměnlivost i stabilitu pravidel určujících podobu institucí (bere v úvahu rovněž vliv změn v rozložení moci na podobu institucí i vliv podoby institucí na rozložení moci, samotnou povahou moci a její změnou se příliš nezabývá) a teorie mocenských zdrojů se soustředí na jednání aktérů a variabilitu jejich mocenských zdrojů (bere v úvahu dopad rozdílné moci aktérů na podobu institucí i institucí na moc aktérů, ale samotnými institucemi se detailně nezabývá). Teorie závislosti v Cardosově pojetí se zaměřuje na otázku, jakým způsobem se jedna třída či koalice snaží (a případně jiná třída či sociální hnutí se brání) ustavit takový systém společenských a ekonomických vztahů, který by jí umožnil vnutit zbytku společnosti vlastní způsob produkce a rozdělování či aspoň ji přizpůsobit v souladu se svými zájmy. Teorie závislosti se tak zabývá jednak určitým typem institucí (a tedy i jejich pravidel, byť jejich detailnímu fungování se příliš nevěnuje), jako jsou např. formy vlastnictví, kolektivní vyjednávání, výrobní vztahy či instituce hospodářské a sociální politiky, jednak určitým typem zdrojů, jako je důchod a kapitál a jejich akumulace a distribuce (jejichž držení či nedržení ovlivňuje mocenskou rovnováhu).

Jak bylo uvedeno výše, jedním z rozšířených nedostatků při výzkumu sociálního státu je metodologický nacionalismus a kontejnerové pojetí společnosti [Beck 2007], které předpokládá společnost v rámci národního státu jako jednotku oddělenou od vnějšího prostředí a tím opomíjí význam různorodých vazeb a interakcí s vnějším prostředím. Tato tendence je typická mimo jiné pro komparativní výzkum a objevuje se u řady přístupů, včetně teorie mocenských zdrojů a institucionálního přístupu (u obou však vyplývá spíše z obsahového zaměření analýzy, než z logiky teorie). Je třeba dodat, že sociální stát v řadě ohledů nepochybně funguje na principu národního státu: instituce sociální politiky jsou organizované státem (ale mohou být ovlivněny mezinárodními organizacemi či zahraničními idejemi o podobě sociální politiky), sociální výdaje pochází ze státního rozpočtu (ale příjmy do rozpočtu pochází z domácí ekonomiky, která je součástí světové kapitalistické ekonomiky a je silně ovlivněna jejími procesy), odráží domácí rozložení moci mezi jednotlivými aktéry (ale jejich mocenské zdroje v mnoha ohledech závisí na jejich vazbách na zahraničí) a je obhajován či kritizován primárně v domácím diskurzu u domácího obyvatelstva (ale ideologie legitimizující i delegitimizující sociální stát často jsou inspirovány zahraničím). Teorie

závislosti v Cardosově pojetí věnuje značnou pozornost způsobu napojení domácí ekonomiky na mezinárodní trh a jeho důsledkům pro domácí rozdělení moci mezi jednotlivé aktéry a pro hospodářskou a sociální politiku státu. Teorie závislosti ve Frankově pojetí se částečně rovněž věnuje těmto otázkám, současně však usiluje o vytvoření obecnější teorie světové kapitalistické ekonomiky, která by umožňovala uchopit otázku rozvoje v širším rámci procesů světové ekonomiky. Teorie světového systému rozpracovává tento přístup k uchopení světové kapitalistické ekonomiky jako celku do podstatně větší hloubky a přidává k němu další dimenze, jako je např. geokultura a ideologie. Transnacionální přístup ukazuje, že reálně probíhá řada společenských procesů a interakcí napříč hranicemi národních států, ať už má podobu spolupráce s jinými státy a organizacemi, přenos idejí, ideologií a vzorců jednání, či jinou.

Při legitimizaci či delegitimizaci politik sociálního státu hrají podstatnou roli sdílené normativní představy, např. v podobě hodnot, norem či ideologií. V teorii mocenských zdrojů normativní zdroje a manipulace se symbolickými odměnami umožňují s relativně nízkými náklady ovlivnit jednání aktérů, přítomnost určitých hodnotových orientací či ideologií představuje potenciální mocenský zdroj využitelný k legitimizaci či delegitimizaci určitých politik či institucí podle zájmu aktéra (v souladu s jeho přesvědčením či pragmaticky). Ideologie rovněž obsahují některé základní principy o podobě a fungování institucí a mohou sloužit jako nástroj obhajoby či kritiky institucionální změny. Z hlediska teorie světového systému ideologie tvoří součást geokultury světového systému, která je ovládána univerzalistickým centristickým liberalismem, umožňujícím nerušenou akumulaci kapitálu a stabilitu, a její součást tvoří partikularismy v podobě rasisticko-sexistických praktik sloužící k ospravedlnění nerovností. Ideologie se přitom šíří nejenom prostřednictvím propagandy v rámci jednotlivých států, ale rovněž do značné míry napříč jejich hranicemi.

Toto srovnání naznačuje, že uvedené přístupy jsou do značné míry komplementární a že rozdíly mezi nimi vyplývají spíše z odlišného obsahového zaměření, než z jejich teoretických předpokladů. Z toho vyplývá možnost navázat na výsledky dosavadního bádání v rámci jednotlivých přístupů a pokusů o překročení jejich hranic k jejich využití při uplatnění jednotné výzkumné perspektivy pro analýzu vývoje sociálního státu ve Švédsku v kontextu hospodářské krize umožňující uchopení sociálního státu v jeho dimenzích (instituce sociální politiky, sociální výdaje a ekonomika, aktéři a mocenská struktura, legitimita). Srovnání těchto vybraných přístupů naznačilo jejich možnosti pokrytí jednotlivých dimenzí sociálního státu a jejich vzájemnou komplementaritu. Výzkum švédského modelu sociálního státu

zahrnuje rozsáhlé množství empirických studií jeho různých aspektů, což vytváří vhodné předpoklady pro tvorbu obecnějších závěrů. Poznatky z těchto studií je dále vhodné doplnit dalšími empirickými daty, konzultacemi s experty na jednotlivé tematické oblasti a studiem vybraných klíčových dokumentů[8]. Metodologie této práce je tedy historická ve smyslu zkoumání minulosti, empirická ve smyslu využití empirických dat a dřívějších empirických studií (nikoli ve smyslu výzkumného projektu zaměřeného primárně na sběr dat, z jejichž analýzy by byly odvozovány nějaké závěry) a teoretická ve smyslu uplatňování teoretické perspektivy vyplývající z výchozího pojetí sociálního státu. Tato práce rovněž v mnoha ohledech překračuje hranice sociologické perspektivy směrem k sociální politice, politologii, historii a ekonomii a je tedy do značné míry interdisciplinární.

1.7 Sociálně demokratický režim sociálního státu, univerzalistický sociální stát, severský model, nebo švédský model?

Pro politické a ekonomické uspořádání ve Švédsku se používá řada různých označení, přičemž každé z nich vyzdvihuje odlišné aspekty a objevuje se ve více variantách, jejichž podoba se proměňuje v čase. Mezi nejvýznamnější patří sociálně demokratický režim sociálního státu, univerzalistický sociální stát, severský model či švédský model. To vede k otázce, který pojem nejlépe vystihuje specifičnost švédské situace s ohledem na jeho využitelnost pro potřeby této práce?

Gøsta Esping-Andersen [1990][9] vytvořil typologii režimů sociálního státu, která se opírá o dva základní principy: princip dekomodifikace (tj. do jaké míry jsou sociální práva schopna plnit funkci dekomodifikace a do jaké míry zbavují občana statusu zboží) a princip stratifikace (sociální stát je aktivním prvkem organizace společenských vztahů a ovlivňuje podobu sociální stratifikace). Dále bere v úvahu konstelaci tzv. welfare mix, tedy jaký je vztah mezi rodinou, trhem a státem při zajišťování životních potřeb a blahobytu jedince. Konkrétně rozlišuje v ideálně typické podobě tři režimy sociálního státu: liberální, konzervativní a sociálně demokratický (viz Tabulka č. 5).

[8] Konzultace s experty probíhaly zejména během výzkumného pobytu na univerzitě v Uppsale (a v menší míře během studijně-výzkumného pobytu na univerzitě v Heidelbergu) a jejich cílem bylo získání hlubší orientace v jednotlivých tématech a v existující odborné literatuře a sehrály tak podstatnou roli při přípravě dizertační práce. Mezi kontaktované experty patřili Jürgen Kohl [2012-2013], Joakim Palme [2013], Christina Bergqvist [2013], Paula Blomqvist [2013], Laure Doctrinal [2013], Walter Korpi [2013], Anders Lindbom [2013], Torbjörn Lundqvist [2013], Per Molander [2013], Olof Petersson [2013], Peter Santesson-Wilson [2013], Torsten Svensson [2013] a Irene Wennemo [2013].

[9] První kapitola knihy vyšla v češtině v Sociologickém časopisu [1991].

Liberální režim sociálního státu, typický pro anglosaské země, se vyznačuje skromnou a stigmatizující sociální pomocí cílenou zejména hlavně pro nízkopříjmové skupiny, dále nízkou úrovní dekomodifikace, silnou rolí trhu a prohlubováním třídně-politického dualismu (menšina závislá na státu rovná v chudobě, většina stratifikovaná podle výsledků na trhu). V konzervativním režimu, typickém pro země kontinentální Evropy (Německo, Rakousko, Francie, Itálie), nejsou zpochybňována sociální práva lidí a chybí liberální důraz na trh, při jejich nabývání je zachován status občanů (dědictví státního korporativismu a zprostředkovaně tedy i feudalismu). Práva jsou přidělována shora, nikoli v důsledku sebeorganizace aktivních občanů. Je zde patrný vliv socialismu i katolické církve. Míra dekomodifikace je střední, zaměstnanost žen je nízká.

Tabulka č. 5: Srovnání režimů sociálního státu u Esping-Andersena

	Liberální	**Konzervativní**	**Sociálně demokratický**
Pokrytí populace	Selektivní	Profesní	Univerzální
Cílová populace	Chudí	Zaměstnaní (muži)	Všichni občané
Dekomodifikace – ochrana proti silám trhu a nezaměstnanosti	Slabá	Střední	Silná
Rezidualismus – podíl zaopatřovacích dávek na celkových sociálních výdajích	Vysoký	Vysoký	Nízký
Privatizace – podíl soukromých dávek na starobním a zdravotním pojištění	Vysoký	Nízký	Nízký
Korporativismus/etatismus – podíl systému pojištění podle skupin povolání a podíl dávek na zaopatření státních zaměstnanců	Slabý	Silný	Slabý
Míra přerozdělování- progresivita daní, rovnost dávek	Slabá	Slabá	Silná
Defamilizace	Nízká	Nízká	Vysoká
Redukce chudoby	Nízká	Střední	Vysoká
Záruka plné zaměstnanosti – výdaje na aktivní pro-tržní politiku, míra nezaměstnanosti je vyvažována podílem pracovních sil v populaci	Slabá	Střední	Silná
DeDeken – hodnotový základ	Individualismus	Statusová/vnitrotřídní solidarita	Mezitřídní/občanská solidarita

Zdroje: [Hicks, Esping-Andersen 2005: 513; DeDeken 1992]

Sociálně demokratický režim sociálního státu, charakteristický pro skandinávské země, se vyznačuje vysokou mírou dekomodifikace a poskytováním sociální podpory pro nižší i střední

vrstvy. Je opuštěn dualismus trhu a státu - stát zajišťuje minimální potřeby, ale i nejvyšší standardy. Důležitý je ideál individuální nezávislosti (nikoli závislosti na rodině či církvi). V sociální politice se vyvíjí značný tlak na spojení sociální podpory a práce. Dosahuje se téměř plné zaměstnanosti žen. Stát přebírá širokou zodpovědnost za blahobyt obyvatel, což současně znamená vysoké náklady a vysoké daně. Platnost Esping-Andersenovy typologie v zásadě potvrdily empirické výzkumy, v reakci na kritiku byly on nebo další autoři v pozdějších letech rozpracovány koncepty latinského (v jižní Evropě) či leninského (ve východoevropských státně socialistických zemích) režimu sociálního státu, či přidána dimenze rodinné politiky (míra defamilizace, tedy oslabení závislosti jedince na rodině).

Švédsko bývá považováno za typického představitele sociálně demokratického režimu sociálního státu. Pokud bychom chtěli sledovat, do jaké míry se v důsledku hospodářské krize se ve Švédsku změnil režim sociálního státu, bylo by třeba se zaměřit na sledování znaků uvedených v tabulce a případné zavádění či posilování prvků liberálního či konzervativního režimu (např. klesající míra dekomodifikace, zavádění či rozšiřování testů potřebnosti v programech sociální politiky, snižování úrovně dávek a progresivity daní či privatizace sociálních služeb).

Jestliže universalismus v programech sociální politiky je jedním z důležitých znaků Esping-Andersenova sociálně demokratického režimu sociálního státu, představuje základní pilíř konceptu univerzálního sociálního státu, jehož institucionální rysy, politickou, ekonomickou a morální logiku rozpracoval Bo Rothstein [1998]. Rothstein rozlišuje univerzální a selektivní sociální politiku – zatímco univerzální programy pokrývají všechny občany a služby či dávky jsou poskytovány bez testů potřebnosti (tedy podle cíle programu, nikoli schopnosti příjemců platit, např. pro všechny nemocné, nikoli pouze ty nízkopříjmové), selektivní programy jsou zacílené pouze na občany se sníženou schopností platit za služby či pojištění (tedy jen ti „opravdu potřební“). Přehled rozdílů mezi oběma typy politik shrnuje Tabulka č. 6.

Rothstein se ve svém institucionálním přístupu zaměřuje na interaktivní vztah mezi institucemi a jednáním lidí – konkrétně na otázku, jaké společenské síly a faktory stojí za vznikem a reprodukcí univerzalistické sociální politiky a jaký efekt na tyto společenské síly měl rozmach univerzalistické sociální politiky jako instituce?

Tabulka č. 6: Srovnání selektivní a univerzální politiky

	Selektivní	**Univerzální**
Podíl HNP na sociální výdaje	Malý	Velký
Úroveň dávek	Minimální	Odpovídající
Rozsah dávek a služeb vyplývajících ze zákona	Omezený	Značný
Podíl populace pokrytý službami a dávkami	Menšina	Většina
Dominantní typ programu	Test potřebnosti	Univerzální
Role programů na prevenci potřebnosti pomoci	Neexistující	Zásadní
Financování	Poplatky	Daně
Význam soukromých organizací	Značný	Malý
Žádoucí role státního řízení	Minimální	Optimální

Zdroj: [Rothstein 1998: 146]

Z ekonomického hlediska se univerzalistická politika vyznačuje tím, že má přerozdělovací efekt a snižuje nerovnosti i tehdy, když by se platila rovná daň z příjmu (viz Tabulka č. 7). Čím více je tedy sociální stát univerzalistický (tedy má více programů zaměřených na všechny obyvatele), tím více tento efekt nastává. U selektivní politiky je tomu naopak.

Tabulka č. 7: Přerozdělovací efekt univerzalistického sociálního státu mezi příjmovými skupinami

Skupina	**Průměrný příjem**	**Daň (40%)**	**Transfer**	**Příjem po zdanění a transferu**
A (20%)	1000	400	240	840
B (20%)	800	320	240	720
C (20%)	600	240	240	600
D (20%)	400	160	240	480
E (20%)	200	80	240	360
Poměr mezi skupinami A a E	5:1	(=1200)	(1200:5=240)	2,33:1

Zdroj: [Rothstein 1998: 147]

Dochází tak k tzv. paradoxu přerozdělování [Korpi, Palme 1998], kdy se oproti běžnému předpokladu více přerozdělí ve prospěch nejchudších, pokud se od všech bere a všem dává – nikoli pokud se bere přímo od bohatých a dává přímo chudým. Důvodem je skutečnost, že

pokud se dává přímo od bohatých k chudým, bohatí budou ochotni dávat málo (příliš vysoký nepoměr mezi vnímanými vlastními náklady a přínosem). Dávky budou vnímány pouze jako pro chudé a střední vrstvy se spíše odvrátí od stran podporujících vyšší daně a sociální výdaje. Pro fungování systému je tedy klíčové získat podporu středních vrstev, které na něm nevydělávají, ani neprodělávají, v čemž hraje roli i jiný faktor, než pouze vlastní ekonomický zájem.

Politická logika univerzalistického sociálního státu potvrzuje předpoklady teorie mocenských zdrojů, že s rostoucí silou odborů a sociálně demokratických stran se zvyšuje i komplexnost a univerzalismus sociální politiky. Rozdíly mezi jednotlivými zeměmi spočívají ve vztahu mezi sociálně demokratickým programem a voličstvem. Sociální demokracie čelí ve své politické strategii politickému dilematu: buď se soustředit na tradiční témata dělnické třídy (čímž díky nepočetnosti tradičních voličů levice nevyhraje volby, ale udrží si stranickou identitu a zmenší napětí uvnitř hnutí pracujících), nebo se může snažit rozšířit svoji politickou základnu vytvořením takové sociální politiky, která by přilákala i bílé límečky (to by umožnilo vyhrát volby, ale zvýšilo by se riziko nárůstu napětí uvnitř strany a odmítnutí tradičními dělnickými voliči z důvodu nedostatečné solidarity). Závažnost dilematu v jednotlivých zemích se liší podle třídní struktury a organizace dělnického hnutí.

V praxi se jedná o dvousměrný proces, kdy stát řízený sociální demokracií buduje univerzalistickou sociální politiku, která zpětně generuje podporu pro sociálně demokratickou stranu (a to i když se zmenšuje základna tradičního voličstva). Pravicové strany jsou za těchto podmínek nuceny více či méně akceptovat sociální stát. Podpora univerzalistické politiky ze strany středních vrstev, která je nezbytná pro udržitelnost systému, vyžaduje takovou podobu sociální politiky, která bude sloužit jejím zájmům. Střední vrstvy na této sociální politice příliš nevydělají, ani neztratí; jejich podporu lze tedy získat za dvou podmínek: (1) její příslušníci považují obdrženou hodnotu za odpovídající tomu, co vložili (musí považovat veřejné služby za odpovídající, kvalitní, dostupné, poskytující, co bylo slíbeno a nesmí věřit, že systém je masivně zneužíván), (2) povaha pojištění – musí pokrývat ekonomická rizika a nejistotu středních vrstev v budoucnosti lépe, než selektivní systém. Patrně nejlépe se dařilo vyřešit toto dilema švédským sociálním demokratům, jejichž stratégové si uvědomovali klíčovou roli středních vrstev a podle toho formulovali svou politiku. Tyto úvahy vychází z předpokladu motivace politického chování vlastním zájmem (ekonomických výhod), při politickém rozhodování ovšem hrají roli i jiné faktory.

Univerzalistická sociální politika se rovněž vyznačuje specifickou morální logikou, která se liší od selektivní sociální politiky. Morální zdůvodňování je zvláště důležité v situaci, kdy racionální kalkulace vede k neurčitým výsledkům. Cílem univerzalistické sociální politiky je vybavit občany základními schopnostmi při respektování principu rovného zacházení a respektu, aby měli přibližně srovnatelnou možnost jednat jako autonomní občané.

V selektivní politice stát odděluje občany neschopné zajistit si tyto schopnosti samostatně a vybaví je jimi. Je však nesnadné určit hranici potřebnosti a přitom respektovat sebeúctu potřebných a vyhnout se jejich stigmatizaci. Spravedlivost systému může být zpochybněna většinou občanů, která se může začít ptát, kde určit hranici potřebnosti a jestli si potřební sami nemůžou za svoje nesnáze (a zda mohou tedy legitimně žádat o pomoc). Debata se vede nikoli o tom, co je obecně správné, ale o tom, co je konkrétně nutné. Hranice potřebnosti či míry vlastní viny nelze nikdy určit dostatečně přesně, takže morální logika diskurzu má sklon podkopávat legitimitu systému. Nejselektivnější typy politiky jsou strukturovány ve smyslu integrace specifické skupiny do zbytku společnosti, což vede k paradoxu: k podnícení selektivních opatření pro určitou skupinu obyvatel je třeba tuto skupinu nejprve vyčlenit jako odlišnou od ostatních občanů, ale je-li tato skupina tak odlišná, jak se pak mohou díky sociální politice stát běžnými občany? Pokud má selektivní politika pouze zanedbatelný účinek, obvykle její obhájci poukazují na ještě větší odlišnost (a tedy specifičtější potřeby) cílové skupiny, než se předpokládalo.

V univerzalistické politice stát vybavuje všechny občany základními schopnostmi, distribuce těchto schopností nesmí porušit princip rovného respektu a zájmu o všechny občany. Díky zahrnutí a pokrytí všech občanů má debata odlišný charakter: sociální politika se chápe jako zájem celého společenství; otázkou tedy je, co je z obecného hlediska spravedlivý způsob organizace sociálních záležitostí (nemusí se tedy konat žádná diskuse o tom, kde stanovit hranice potřebnosti a ne/zaslouženosti, protože není třeba žádné takové hranice vytyčovat). Sociální politika se tedy nezmění na otázku, co udělat s „chudými“ a „nepřizpůsobivými“, ale spíše na otázku, co ustavuje obecnou spravedlnost ve vztahu mezi občanem a státem. Tedy nikoli „jak řešit jejich problém?“ ale „jak řešit náš společný problém (zdravotnictví, penze, vzdělání...)?“. Vymezení určitých občanů jako „chudých“ je vykresluje jako ze své podstaty jiné než ostatní občany a tedy porušuje princip rovného zacházení. Při rozhodování, kolik daná osoba potřebuje, přijímá stát paternalistickou roli, kterou nelze realizovat, má-li být současně respektována integrita jednotlivce.

Předpokladem fungování sociální politiky je důvěra občanů v procedurální spravedlnost - tedy že proklamované cíle jsou implementovány zamýšleným způsobem. Univerzalistická a selektivní politika mají rozdílný dopad na pohled veřejnosti na schopnost státu realizovat své záměry. Univerzální sociální politika je jednodušší, levnější a snadnější na implementaci (není třeba testovat potřebnost, není zde tedy příslušný administrativní aparát, díky jednoduchosti kritérií možnost automatizace, sociální politika může nabýt formy práv), zatímco selektivní politika se vyznačuje potížemi s implementací díky možnostem libovůle na straně úředníků a nutností určit kritéria potřebnosti (díky tomu vzniká tzv. černá díra demokracie – občané se potkávají s byrokratickým systémem, jehož pravidlům nikdo nerozumí a není za ně nikdo zodpovědný). Univerzální politiku lze tedy snadněji legitimizovat. U selektivní politiky mají úředníci určitý prostor na vlastní rozhodování, což zvyšuje riziko byrokratického zneužití moci a podvodu na straně klientů (empirické studie ukazují, že v zemích se selektivním systémem se vydává hodně zdrojů na kontrolu úředníků a klientů, zatímco v zemích s univerzálním systémem to není téma ani u programů založených na testech potřebnosti). Otázka procedurální spravedlnosti je závažnější v selektivních systémech, kde má sklon podkopávat legitimitu (zneužití přitahuje pozornost médií, i když je málo časté). Testy potřebnosti u selektivní politiky porušují princip rovného zacházení a respektu, vysoká administrativní nákladnost testování potřebnosti rovněž podkopává legitimitu.

Kromě procedurální spravedlnosti hraje při rozhodování lidí o podpoře určitého programu i důvěra, že víceméně všichni občané přispívají na jeho realizaci. V selektivním modelu dostávají dávky či přístup ke službám potřební (obvykle občané bez příjmu a tedy neplatící daně, čili kategorie nepřispívajících). Legitimita systému roste v rozsahu, v jakém je sociální politika utvořena tak, aby i čistí příjemci hráli roli jako partneři, kteří přispívají podle svých možností k uhrazení jejích nákladů. Univerzální a selektivní systém fungují i v tomto ohledu podle odlišné morální logiky: zatímco potíž s implementací selektivní sociální politiky spočívá v tom, že při dosažení jejích cílů a procesu považovaném za spravedlivý dochází k podkopání legitimity sociální politiky obecně (a tedy i potenciálního posunu k univerzální sociální politice – „když se stát neumí postarat o pár chudých, nelze po něm chtít větší úkoly“), v univerzálním systému tyto diskuse nejsou, protože testy potřebnosti nejsou nutné, nebo jsou tak jednoduché, že mohou být automatizovány (test schopnosti platit, nikoli test lékařského typu). Jednoduchost programu, jasnost ohledně nositele politické odpovědnosti a možnost organizovat ji na bázi specifických práv umožňují univerzálním programům naplnit požadavky procedurální spravedlnosti. I málo četné případy zneužití programů podkopávají

legitimitu sociální politiky, což platí ve zvýšené míře v době masmédií. Navíc pokud se představa, že všichni podvádí, všeobecně rozšíří, povede to samo o sobě ke zvýšenému podvádění. To se týká nejen sociální politiky, ale i placení daní. Ve Švédsku ochota lidí jednat solidárně a poctivě souvisí více s jejich vnímáním sociálních norem, než s vlastním zájmem.

V Rothsteinově detailním rozboru politické, ekonomické a morální logiky univerzalistického státu se nejedná primárně o soubor vzájemně provázaných prvků, jejichž empirická přítomnost by svědčila o míře podobnosti představenému teoretickému modelu, ale o důsledné rozpracování vnitřní dynamiky ideálně typického modelu selektivní a univerzální sociální politiky, které je využitelné jak pro analýzu vývoje sociální politiky, tak i vývoje legitimity sociálního státu ve Švédsku a politické strategie sociálně demokratické strany.

Poměrně často užívaným termínem je severský model sociálního státu. Tento pojem odráží skutečnost, že sociální stát v severských zemích (Švédsku, Norsku, Dánsku, Finsku a případně i Islandu) se vyznačuje řadou společných rysů v důsledku sdílených historických předpokladů a strukturálních podobností i vzájemné spolupráce a inspirace při řešení sociálních problémů.

Kautto [2010] rozlišuje pět významných faktorů společného vývoje sociálního státu v severských zemích. Zaprvé se jedná o náboženství a změny v rozdělení moci mezi církví a státem v důsledku reformace, kdy zodpovědnost za chudinskou podporu převzal od církve stát. Chudinskou podporu díky slabosti centrálního státu poskytovaly obce, což vedlo k posílení role místních veřejných úřadů ve spolupráci státem v této oblasti. Postupem doby začala být financována z daní. Zadruhé šlo o silné a autonomní rolnictvo, jehož základ tvořily rodinné farmy. Díky pozdní industrializaci představovali farmáři početnou složku populace a významnou politickou sílu. V severských zemích existovala v té době tripolární třídní struktura (vyšší třída, dělníci, farmáři), v níž vznikaly mezitřídní koalice politické podpory politiky sociálního státu a univerzalismu. To mimo jiné vysvětluje, proč idea rovných práv a občanství získala podporu dělníků i farmářů. Třetím faktorem byla role levicové politiky, neboť ve třicátých letech nastoupily sociálně demokratické vlády v koalici s farmáři či sociálně liberálními stranami a začaly zavádět sociálnní reformy odlišné od Bismarckova modelu i tradičních chudinských podpor. Po druhé světové válce měla zejména v Norsku a ve Švédsku sociální demokracie za podpory silných odborů hegemonní pozici v domácí politice. Čtvrtou okolností podstatnou pro formování severského modelu byla sociální struktura a

kulturní hodnoty příznivé pro rozvoj genderové rovnosti (například brzké volební právo pro ženy ovlivnilo zaměření sociální politiky). Za páté se jednalo o význam politických idejí, zejména ideje rovnosti – sociální programy mohly být vnímány jako vyjádření sdílených morálních hodnot (universalismus, veřejná zodpovědnost a práce pro všechny). Tyto společné faktory nicméně měly v jednotlivých zemích odlišnou relativní váhu a načasování, lišilo se i rozdělení moci a konfliktní linie i politické reakce, což způsobilo odlišnosti ve vývoji jednotlivých zemí.

Ve výzkumu severského modelu sociálního státu se v analýzách sociální politiky věnuje více pozornosti podobnostem, v historickém výzkumu rozdílům mezi jednotlivými zeměmi regionu. Empiricky zjištěné podobnosti sociálních politik, umožňující hovořit o existenci severského modelu, lze rozdělit do šesti skupin. Za prvé se jedná o skutečnost, že většina pojišťovacích schémat měla prvky vztažené k příjmu aplikované na všechny pracující, ale na rozdíl od ostatních zemí s plošnou penzí či systémy pojištění podle povolání zahrnují výrazně větší část populace. Jedinečnost cesty severských zemí spočívala v zavedení sociální ochrany s jednotnými základními dávkami a službami podle bydliště kombinované s programy sociálního pojištění podle příjmu. Druhým společným rysem byla snaha prostřednictvím univerzalismu normalizovat sociální politiku a odstranit společenské stigma spjaté s přijímáním pomoci. Mezi výstupy takové politiky patří komparativně nižší příjmová nerovnost a míra chudoby, menší rozdíly v životní úrovni a větší genderová rovnost. Za třetí jde o specifickou kombinaci charakteristik sociální politiky, která vede k výše zmíněnému paradoxu přerozdělování, kdy inkluzivní sociální stát dosahuje větších úspěchů ve snižování chudoby a příjmových nerovností ve srovnání s politikou přerozdělování „od bohatých k chudým“, dále se vyznačuje štědrostí a širokým pokrytím dávkami společně s bezplatnými silně dotovanými službami. Čtvrtým společným znakem je vysoká míra autonomie žen, projevující se účastí v politice, na trhu práce i podílem pracujících matek, k čemuž vedle rozvinutých sociálních služeb přispívají i individuální zdanění a individuální práva na principu občanství a podpora modelu dvoupříjmové rodiny. Za páté se vyznačují severské státy větším rozsahem veřejných služeb, kdy se veřejně financované a lokálně poskytované zdravotní a sociální služby zaměřují na pokrývání širokého spektra potřeb celé populace a místní úřady mají neobvyklé pravomoci (zejména daňová práva, široká zodpovědnost a zákonem upravená autonomie). Posledním společným rysem je úzký vztah mezi sociální politikou a politikou zaměstnanosti a jedinečná podoba průmyslových vztahů díky silným odborům a vysoce koordinovanému vyjednávání. Z hlediska financování sociálního státu je

nutné udržet vysokou zaměstnanost, sociální politika slouží jako jakási trampolína umožňující nezaměstnaným naskočit zpět (povzbuzuje změnu práce a riskování). Investice do sociální politiky jsou považovány za přínosné, pokud vedou k vyrovnanější příjmové distribuci, vyšší zaměstnanosti a ekonomickému růstu.

Severský model se vyznačuje širokou daněmi financovanou veřejnou zodpovědností a uzákoněnými kolektivními a univerzalistickými řešeními, které berou ohled na zaměstnanost, blahobyt i rovnost. Severské země navíc dosahují dlouhodobě dobrých výkonů v ekonomických i sociálních ukazatelích. Novější výzkum zpochybňuje uniformitu sociálního státu a cestu závislosti a poukazuje na rozředění severské jedinečnosti. Stále sice existují společné rysy severských zemí (např. dobré sociální a ekonomické ukazatele), ale při pohledu na reformy a institucionální změny není již severská jedinečnost tak samozřejmá jako na konci dvacátého století. Při analýze změn sociálního státu ve Švédsku je nicméně třeba vzít v úvahu pro širší kontext i vývoj v dalších severských zemích.

V diskurzu o švédské politice se hojně používá termín švédský model. Tento pojem poprvé použil v roce 1936 americký diplomat Marquis Childs, kterému sloužil k postižení unikátnosti švédské protikrizové politiky zahrnující podle něj to nejlepší z kapitalistické a plánované ekonomiky. Zpočátku byl tento pojem v debatách chápán jako v užším smyslu jako specifický vztah mezi zaměstnanci a zaměstnavateli, který se vyvinul ve třicátých letech a zahrnoval centralizované mzdové vyjednávání mezi odbory modrých límečků (LO) a zaměstnavateli (SAF), „historický kompromis“, solidární mzdovou politiku a snahu o průmyslový mír. Nebo v širším smyslu byl používán s odkazem na propracovaný model sociální politiky a politiky zaměstnanosti zavedený ve třicátých letech. Sociální politika se tak stala jádrem švédského modelu, chápaného jako třetí cesta mezi kapitalismem a socialismem. [Magnusson 2000: 232]

Švédský model se postupem doby stal předmětem výzkumu i politických debat. Interpretace tohoto pojmu se historicky proměňuje a liší se podle převládajícího pojetí organizace kapitalistické společnosti. Nejedná se o fixní vztah mezi tvorbou hospodářské a sociální politiky, hierarchie mezi cíly obou se historicky mění a s umenšením zdrojů se mění i samotné cíle. V poválečném období převládala snaha koordinovat účinek obou politik (tedy snoubit cíle růstu a jistoty ve společnosti), později převládl imperativ růstu nad sociálními cíly – od ideje sociálního státu jako produktivní investice k zeštíhlování, flexikuritě a strategiím „sociálních investic“. V domácí politice se pojem švédský model používal pouze zřídka až do

konce šedesátých let, kdy jej začala sociální demokracie používat v reakci na levicovou kritiku sociálního státu v zájmu udržení koherence ekonomických a sociálních politik, představujících sérii kumulativních reforem od třicátých let. V pozdějších letech se objevily další pokusy o politizaci i depolitizaci ideje švédského modelu. Po roce 2000 koncept švédského modelu zavržený mezinárodními autory využili tvůrci švédské politiky jako součást „budování značky“ k obnovení důvěry trhů k ekonomice s vysokými daněmi a veřejnými výdaji. S tím souviselo i zahrnutí neoliberálních reforem do švédského modelu. V současné době představuje tento koncept společný jmenovatel či referenční rámec pravicové i levicové politiky, který mohou obě strany používat k ospravedlnění svých návrhů a opatření.

Podobně jako v politickém diskurzu se v průběhu času měnilo zaměření výzkumu švédského modelu v sociálních vědách (např. v osmdesátých letech jako institucionální intervence do kapitalistické ekonomiky v podobě teorie mocenských zdrojů a typologie režimů sociálního státu či později zájem o institucionální architekturu a mechanismy mající zajistit veřejnou podporu pro sociální stát u Rothsteina, případně strategie sociální demokracie ve vztahu k sociálnímu státu). První zásadní reinterpretace švédského modelu se objevila v devadesátých letech v souvislosti s feministickou kritikou chybějící analýzy dopadu sociálního státu na genderové vztahy. Další vlivný proud představovala perspektiva zdůrazňující pod vlivem krize na počátku devadesátých let zaměření na roli podmíněnosti údajně univerzálního sociálního státu a reinterpretující švédský model ve smyslu začlenění hluboce protržní orientace a prvků sociální segregace. V mezinárodní a komparativní literatuře bylo Švédsko vnímáno jako hráz neoliberalismu, avšak studie jednotlivých politik ukázaly podstatné změny směrem k posílení tržních prvků (zejména v sociální politice a politice zaměstnanosti) a dualismu trhu a státu v zajišťování blahobytu jedince. [Andersson 2016]

Při zkoumání výjimečnosti švédské politiky v mezinárodním srovnání se obvykle vyzdvihují následující rysy: politická dominance sociální demokracie, plná zaměstnanost dosažená částečně skrze „historický kompromis“ mezi prací a kapitálem, univerzalistický a štědrý sociální stát přerozdělující důchod vytvářející výjimečně vysokou míru rovnosti při zachování mezinárodní konkurenceschopnosti, aktivní zahraniční politika založená na neutralitě a mezinárodní solidaritě, výjimečně vysoká míra institucionální a společenské důvěry, vysoká míra politické mobilizace postavená primárně na třídním základě; případně také konsensuální kultura, racionalita, vysoké daně či rozsáhlý veřejný sektor. [Pierre 2016:1]. V důsledku

působení řady faktorů se švédská politika liší od ostatních zemí méně než v minulosti, přesto si však některé specifické rysy zachovává.

Představené koncepty sloužící k výkladu, analýze či klasifikaci specifik švédského sociálního státu nabízí odlišnou perspektivu a poskytují vhled do určitých aspektů problému, avšak žádný z nich není vhodné jako celek přejímat pro účely této práce. Koncept sociálně demokratického režimu sociálního státu ukazuje prostřednictvím principů dekomodifikace, stratifikace a konfigurace tzv. welfare mix některé vazby mezi institucemi sociální politiky, výší výdajů, legitimitou i rolí aktérů, avšak nebere v úvahu otázku mimonárodních vlivů a některé další vazby jsou opomíjeny. Rothsteinův univerzalistický sociální stát představuje ideálně typickou konstrukci sociálního státu postaveného zcela na univerzální sociální politice a detailně popisuje zejména jeho politickou a morální logiku, předpoklady a důsledky (tedy vztah mezi institucemi a jejich legitimitou s ohledem na roli aktérů) a představuje důležitý rámec pro analýzu sociální politiky a její legitimity, ovšem v teoretické podobě abstrahující od působení vnějších faktorů. Koncept severského modelu sociálního státu je odrazem podobností mezi politikou a společností v severských zemích a zohledňuje tak širší geografický rámec vývoje a jeho možný vliv na švédskou politiku, spíše než propracovaný teoretický model však představuje empirické zobecnění zjištěných společných rysů sociálního státu v severských zemích. Jakkoli Švédsko bývá považováno za nejtypičtějšího představitele sociálně demokratického režimu sociálního státu, univerzalistického sociálního státu i severského modelu, specifika švédské politiky nejlépe vystihuje koncept švédského modelu. Jeho chápání se historicky proměňovalo a stal se i součástí politických debat, takže na rozdíl od ostatních uvedených pojmů může sloužit nejen jako analytický nástroj vymezený několika určujícími znaky, ale i jako objekt zkoumání z hlediska role, jakou hrál při legitimizaci či delegitimizaci konkrétních politik. Vzhledem k proměnlivosti jeho obsahu však bude vhodnější pro účel této práce ponechat tento pojem jako součást zkoumaného tématu spíše než jej použít jako výchozí popisný nástroj, jakkoli Pierrův výčet obvykle jeho vyzdvihovaných rysů se z velké části překrývá se sledovanými dimenzemi sociálního státu uvedenými v kapitole 1.1.

2 Švédský hospodářský model a ekonomická krize na počátku devadesátých let dvacátého století

2.1 Historické předpoklady formování švédského hospodářského modelu

Proces industrializace začal v severských zemích stejně jako v jiných regionech hospodářsky zaostávající evropské periferie s určitým zpožděním, na rozdíl od nich však z dlouhodobého hlediska nevedl k závislosti výrazně ztěžující či znemožňující dohnání zemí jádra světové kapitalistické ekonomiky. V severských zemích proběhla politická modernizace pod vlivem idejí francouzské a americké revoluce dříve než modernizace ekonomická, takže místní politické elity byly nakloněny podpoře industrialismu, rozvoji technologií a vzdělání a obecně se vyznačovaly antitradicionalistickými postoji. Specifická třídní konstelace severských společností se díky ranému konci nevolnictví vyznačovala existencí svobodných rolníků (a tedy neexistencí nepočetné skupiny velkých pozemkových vlastníků a masy bezzemků, jako v řadě dalších periferních zemí). V rámci švédské buržoazie, organizované lépe než v ostatních severských zemích, nedošlo k rozštěpení na její konzervativní a finanční část, takže základna konzervatismu byla celkově slabší. Relativně rovnostářská distribuce zdrojů a vyšší vzdělanost významně přispěly k rozvoji vnitřního trhu. Hlavní exportní odvětví představovalo v první fázi industrializace lesnictví a dřevozpracující průmysl (plynule přecházející od vývozu dřeva přes řezivo až k celulóze a papíru), jehož výroba byla integrována do domácí ekonomiky.

Na rozdíl od řady periferních zemí v Evropě a ještě výrazněji v Latinské Americe nebrzdila rozvoj země politická dominance agroexportní oligarchie a duální struktura ekonomiky s exportním sektorem téměř zcela izolovaným od ostatních odvětví a domácího trhu. Příznivá třídní konstelace a politická podpora industrialismu v podobě budování základní infrastruktury a institucí pro výměnu znalostí (vzdělávací systém) a kapitálu (centrální úvěrové instituce) tak dávaly švédské ekonomice potřebnou vnitřní dynamiku pro využití možností mezinárodního obchodu. [Myklebust 2001: 355-63]

Jestliže období do roku 1850 se vyznačuje dlouhodobě nízkým růstem HDP na hlavu i nízkou akumulací kapitálu (výkyvy způsobeny spíše neúrodami než procesy kapitalistické ekonomiky), v následujících dvou desetiletích se švédská ekonomika transformovala směrem ke kapitalismu – první vlna růstu a akumulace je založena především na zemědělství a časově se překrývá s první vlnou internacionalizace švédské ekonomiky (zdvojnásobení podílu

zahraničního obchodu na HDP). Přibližně mezi roky 1870 a 1910 dochází k vlastní transformaci ze zemědělské na průmyslovou ekonomiku. Dynamicky rozvíjející se průmysl se postupně stává nejvýraznějším faktorem za zrychlením růstu hrubého domácího produktu. Akumulace kapitálu je v této době založena z velké části na importu, neboť podstatná část kapitálových investic pochází z čistého importu, což vede ke zhoršení finanční pozice Švédska ve vztahu k zahraničí. Strukturální mezník v tomto ohledu představuje zejména první světová válka (a následně meziválečné období), kdy se Švédsko díky nárůstu exportu do bojujících zemí přeměňuje z čistého importéra na čistého exportéra a zbavuje se tak finanční závislosti na zahraničním kapitálu, což mu umožňuje postupně se dostat mezi nejúspěšnější kapitalistické země. Současně tak přechází na odlišný způsob akumulace kapitálu, kdy už na rozdíl od ostatních závislých periferních zemí není nuceno realizovat rozhodující část investic pouze prostřednictvím zahraničních půjček či přímých zahraničních investic, neboť má k dispozici dostatečné množství domácího kapitálu.[10] [Edvinsson 2005]

Vedle dřeva představovala významný zdroj pro rozvoj ekonomiky železná ruda - jednak jako exportní surovina, jednak jako předpoklad rozvoje výroby oceli a zejména strojírenství, které se postupně stalo nejvýznamnějším vývozním odvětvím. Dynamický rozvoj zvláště, avšak nejen exportně orientovaného průmyslu vedl jednak k vyšší míře proletarizace pracovní síly, kdy se díky nižší produktivitě v zemědělství stávali z řady dříve svobodných farmářů námezdně pracující dělníci, jednak k rostoucí koncentraci výroby v relativně malém počtu velkých firem, na něž byli napojeni drobní místní subdodavatelé poskytující specifické výrobky či služby. Vyšší stupeň proletarizace pracovní síly vedl v době dočasného zastavení růstu pracovních příležitostí v průmyslu v kombinaci se slabou pracovní legislativou a neexistencí sociální ochrany sítí v případě nezaměstnanosti k růstu sociálního napětí a nestability, obecně pak k tlaku na stávající institucionální uspořádání a měl dalekosáhlé společenské a politické důsledky. [Andersson, Gunnarsson 2005]

[10] Jak bylo uvedeno v předchozí kapitole, podle Franka dochází k největšímu rozvoji satelitu v době oslabení jeho vazeb na metropoli v období velkých válek či ekonomických krizí, který se vyznačuje relativní autonomií, industrializací a vnitřní kolonizací, při opětovném posílení vazeb na metropoli a otevření vazeb satelitu na světový trh a metropoli dojde po znovuotevření trhu pro exportní produkt regionu k obnovení zaostalého rozvoje. V období první světové války se Švédsko ocitlo v situaci, kdy na jedná straně země metropole díky válečnému úsilí měly omezené možnosti obchodní expanze a na druhou stranu masivně zvýšily poptávku po švédských exportních produktech. Kombinace relativního oslabení metropolitních zemí a růstu vývozu umožnila Švédsku stát se čistým vývozcem a zbavit se závislosti na zahraničním kapitálu, k nastartování nové vlny akumulace, která neskončila s koncem války, přispěla i hospodářská politika promodenizačně orientovaných elit, efektivní státní správa a existence základní infrastruktury a institucí. Toto období tak lze označit jako významný mezník na cestě Švédska ze semiperiferie do jádra světové kapitalistické ekonomiky.

Jedním z těchto důsledků byl i vzestup dělnického hnutí a zakládání odborových organizací, provázený vznikem zaměstnavatelských asociací. Průmyslové vztahy ve Švédsku se vyznačovaly na jedné straně vysokou intenzitou konfliktů mezi prací a kapitálem vedoucí k četným vysazením z práce i stávkám (z hlediska počtu prostávkovaných hodin na jednoho dělníka patřilo švédské dělnické hnutí mezi nejaktivnější v Evropě), na druhé straně v některých případech i meziodvětvovým soupeřením napříč třídami. Jak poukazuje Peter Swenson [1991], v otevřené a exportně orientované švédské ekonomice způsobily odlišné podmínky vývozních odvětví (zejména strojírenství) a chráněného domácího sektoru (např. stavebnictví) nepoměr ve mzdách ve prospěch dělníků ve stavebnictví, kteří měli díky nepřítomnosti tlaku mezinárodních trhů na stlačování nákladů silnější pozici při prosazování svých mzdových požadavků. Odliv kvalifikovaných pracovníků do stavebnictví a tlak na snížení nákladů přiměl zaměstnavatele ve strojírenství ke snaze prostřednictvím vysazení z práce (včetně víceodvětvových) tlačit na ostatní asociace zaměstnavatelů (a prostřednictvím mezitřídní koalice i na vzdorující odborové svazy) ve směru ke kontrole meziodvětvové mzdové struktury, jejímž výsledkem byla centralizace kolektivního vyjednávání, znamenající posílení centrální asociace zaměstnavatelů (SAF) a odborů (LO), a zpomalení růstu mezd zejména ve stavebnictví.

Díky předchozí vysoké dynamice švédské ekonomiky nebyl dopad světové hospodářské krize ve třicátých letech tak dramatický jako v jiných zemích. Přesto její sociální dopady a obavy z masové nezaměstnanosti nepochybně přispěly k vítězství v parlamentních volbách v roce 1932 pro sociálně demokratickou stranu (SAP), která byla těsně spojena s LO. Tato událost započala dlouhé období sociálně demokratické hegemonie ve švédské politice. Její vláda v koalici s Agrární stranou (de facto aliance dělníků a farmářů), byla založena na programovém kompromisu dotací do zemědělství (zachování zaměstnanosti na venkově) a protikrizového plánu výstavby nových bytů (růst zaměstnanosti ve stavebnictví). Protikrizová hospodářská politika této vlády částečně vycházela z idejí stockholmské ekonomické školy (např. Gunnar Myrdal), která nezávisle na pracích Johna Maynarda Keynese dospěla k nutnosti zavedení anticyklických opatření a posílení poptávky prostřednictvím expanzivní fiskální politiky. Kromě této politiky ovšem k oživení ekonomiky přispěly i mezinárodní faktory, zejména vyzbrojování nacistického Německa a s ním související růst poptávky po železné rudě a oceli.

Nástup sociálně demokratické vlády zapříčinil změnu politického klimatu a rozdělení moci ve Švédsku – ekonomickou moc stále držel kapitál, ale politickou moc sociální demokraté a

odbory. Spektrum proveditelných politických alternativ se posunulo směrem k levici a zmenšilo tak historické znevýhodnění práce, což vedlo zaměstnavatele jednak k pouze neveřejnému poskytování podpory Konzervativní a Liberální straně za strany SAF, jednak ke změně strategie a větší ochotě ke kompromisům v rámci kolektivního vyjednávání. [Korpi 2006] V prvních letech sociálně demokratické vlády však změněné podmínky vedly k nové vlně průmyslových konfliktů, která byla ukončena až uzavřením tzv. „historického kompromisu“ mezi prací a kapitálem v Saltsjöbadenu v roce 1938. V rámci dohody se odbory zavázaly k akceptování zaměstnavatelské kontroly nad výrobou a investicemi, zaměstnavatelé vyjádřili souhlas s rozvinutější sociální politikou a právem odborů na stávku a reprezentaci pracujících. Obě strany se shodly na podpoře ekonomického růstu a průmyslovém smíru na základě pravidel, která ustavila procedurální rámec systému společné regulace konfliktů a mzdových norem mezi SAF a LO. Vláda do těchto konfliktů přímo nezasahovala, jestliže obě strany převzaly společenskou zodpovědnost. Současně se jednalo o významný mezník z hlediska stanovení hranic a vazeb mezi formálním právním státním aparátem, tripartitním způsobem zprostředkování zájmů a soukromou sférou kapitalistické ekonomiky a tedy i z hlediska rozvoje politické kultury založené na umírněném řešení konfliktů. [Korpi 1983; Ryner 2006: 93]

Období od počátku první do počátku druhé světové války tedy sehrálo klíčovou roli při formování ekonomicko-politických vztahů vytvářejících základnu pro pozdější postupnou institucionalizaci švédského hospodářského modelu i sociálního státu. Počátek relativně pozdní a dynamické industrializace podporované promodernizačně orientovanými politickými elitami (podpora vzdělání i budování infrastruktury) se vyznačoval akumulací kapitálu v zemědělství, růstem významu mezinárodního obchodu a prosazováním kapitalistických ekonomických vztahů. Hlavním vývozním odvětvím otevřené švédské ekonomiky se stalo lesnictví a později zejména strojírenství, na jejichž výrobu byla napojena řada místních drobných subdodavatelů, čímž přispíval vývoz k dynamice rozvoje domácího sektoru. Investiční rozhodnutí sice činili domácí aktéři, zdroje na jejich financování však z nemalé části pocházely ze zahraničí. Finanční závislosti na zahraničním kapitálu se Švédsko zbavilo zejména díky růstu vývozu za první světové války a v meziválečném období, což umožnilo nastartovat dlouhé období růstu a akumulace kapitálu, pouze krátce přerušeného krizí ve třicátých letech a druhou světovou válkou. Změny ve společenské struktuře a dělbě práce provázející překotný proces industrializace vedly k diverzifikaci sociální struktury a k rozsáhlé proletarizaci pracovní síly (dříve často nezávislých farmářů) a v kombinaci

s vysokým stupněm koncentrace výroby ke vzniku vysoce organizovaného dělnického hnutí. Ekonomickou mocí však disponovali zaměstnavatelé a v politice dominovaly buržoazní[11] strany (jejichž zájmům tudíž odpovídala stávající podoba společenských institucí), což stimulovalo četné průmyslové konflikty týkající se pracovních podmínek, rozdělování i forem vlastnictví a tlaky na změnu stávajícího institucionálního uspořádání. Vedle konfliktů mezi prací a kapitálem docházelo i ke střetu zájmů mezi zaměstnavateli a odbory z domácího a z exportního sektoru. Politický vzestup sociální demokracie založený na úspěšné mobilizaci dělnického hnutí a pozdější koalice SAP s Agrární stranou znamenající alianci mezi dělníky a farmáři vytvořily předpoklady pro rozvoj inkluzivních institucí (univerzalistická sociální politika) a díky změně v rozdělení moci nepřímo i k uzavření „historického kompromisu". Nová forma ekonomicko-politických vztahů na konci třicátých let tedy byla postavena na kompromisu mezi zájmy zaměstnavatelů zejména v exportním sektoru a sociální demokracie společně s odbory, začlenění širokých vrstev obyvatelstva, akumulaci a růstu závislými na exportu založeným z nemalé části na fordistické výrobě.

2.2 Poválečný spor o ekonomické plánování

Krátce po uzavření „historického kompromisu" následovala druhá světová válka, která přiměla švédskou vládu (složenou ze zástupců sociálních demokratů, rolníků, liberálů a konzervativců) k zavedení válečných regulací a plánování s cílem zvýšit vojenskou obranyschopnost země a soběstačnost v základních odvětvích v období úpadku mezinárodního obchodu. Ke konci války se politické debaty soustředily kolem otázky přechodu k mírové ekonomice. Sociální demokraté se obávali příchodu deprese provázené nárůstem nezaměstnanosti, což zásadně ovlivnilo i formulaci Poválečného programu švédského hnutí pracujících z roku 1944 (Arbetarrorelsens efterkrigsprogram). Tento program, nadšeně přijatý hnutím pracujících, se soustředil zejména na otázky udržení plné zaměstnanosti, spravedlivějšího rozdělování a ekonomické demokracie.

Návrh zahrnoval soubor následujících opatření: posílení vládního vlivu na úvěrový systém s cílem zeefektivnit soukromý sektor; založení státní komerční banky a zestátnění systému

[11] Ve švédském politickém diskurzu i v odborné literatuře se v minulosti často používalo a do určité míry stále ještě používá rozlišení politických stran na „socialistické" a „nesocialistické" či „buržoazní" (přinejmenším v některých obdobích častěji než přívlastky „levicový" a „pravicový"). Navzdory negativní zátěži dané nadužíváním v předlistopadovém období jsem se rozhodl pro užití přívlastku „buržoazní", neboť termín „nesocialistický" obsahuje pouze negativní vymezení. Pojem je užíván v popisném, nikoli hodnotícím smyslu.

pojištění; dlouhodobé plánování kapitálových výdajů k udržení úrovně investic prostřednictvím koordinačního orgánu s vládním zastoupením; exportně orientovaná odvětví jednak získají úvěrové garance, jednak zahraniční obchod bude koordinován pod vládním dohledem na podporu směny zboží a služeb; pomoc státu při snižování nákladů a zvyšování efektivity ve stavebnictví; racionalizace zemědělství s využitím vládních financí; boj proti soukromým monopolům a dohled speciální agentury na kartelové smlouvy a jiné cenové dohody mezi společnostmi. Základním cílem programu je zvýšení efektivity národní ekonomiky, takže vládní intervence a zestátňování (s výjimkou pojištění) pouze v případě neúspěšnosti a neefektivity soukromého sektoru (při úspěšném využití výrobních sil nemá dojít ke změně vlastnictví). Před jakoukoli intervencí veřejného sektoru proto musí být nejprve analyzovány strukturální podmínky jednotlivých odvětví. [Lewin 1988: 169-170]

Buržoazní strany akceptovaly regulace a plánování v době války i prvky keynesiánské hospodářské politiky, avšak ostře odmítaly poválečný sociálně demokratický program směřujícího k částečnému znárodňování a zavedení modelu indikativního plánování. Na rozdíl od sociální demokracie se neobávaly poválečné deprese a věřily ve schopnost soukromého sektoru zajistit prostřednictvím investic rozvoj a plnou zaměstnanost. Jejich argumentace vycházela z argumentů praktických (kritika efektivity navrhovaných opatření) i ideologických (v diskursu počínající studené války, včetně února 1948 v Československu, bylo plánování asociováno s totalitarismem a omezováním svobody). Ostrá kampaň představitelů buržoazních stran, představitelů velkých firem, i celého buržoazního tisku se objevovala zejména před volbami v roce 1948. Po nich nenastala výrazná změna v rozložení sil, nicméně mimo jiné díky hospodářskému vývoji a postupnému ústupu sociálních demokratů od poválečného programu se politická situace uklidnila.

Obavy z poválečné deprese se však nenaplnily, neboť obnova válkou poničených evropských ekonomik, podpořená Marshallovým plánem, vedla k nárůstu poptávky po zboží a surovinách z dovozu. Z toho mohutně profitoval švédský export (zejména strojírenství a lesnictví), jehož výrobní kapacity a konkurenceschopnost nebyly válkou poškozeny na rozdíl od jeho protějšků v ostatních zemích. Situace v poválečné Evropě tak zásadně přispěla k růstu švédské ekonomiky a plné zaměstnanosti. Současně po vynuceném omezení v době války narostla domácí poptávka po bydlení a trvanlivém spotřebním zboží. Vynucená třicetiprocentní devalvace švédské koruny v roce 1949 (USA v rámci snahy vytvořit mezinárodní trh pro kapitálovou expanzi, oslabit Britské impérium a ovlivnit orientaci evropských ekonomik donutily Velkou Británii k devalvaci britské libry, což přimělo dalších 25 zemí k devalvaci

své měny) směřující k nepotřebné podpoře exportu vedla k nárůstu inflace a ztížené pozici odborů a podstatně zkomplikovala realizaci poválečného programu. Na druhou stranu však sehrála podstatnou roli při iniciativě k formulaci návrhu Rehn-Meidnerova modelu. [Ryner 2006: 97]

Jak ale poznamenává Jonas Pontusson [1994: 53-56], chápání ústupu sociálních demokratů od plánování pouze jako adaptace na novou ekonomickou situaci přehlíží politické limity dané mocenskými zdroji zaměstnavatelů, které umožňovaly ovlivnit veřejné mínění ve směru proti plánování. Mocenská pozice soukromého sektoru se ukazuje jako důležitější než limity kapitalistické ekonomiky, neboť v jiných evropských zemích byly v poválečném období zavedeny podstatně radikálnější institucionální reformy. Centrální komise pro otázky plánování pod vedením Gunnara Myrdala vymezovala podmínky pro práci úžeji zaměřených odvětvových komisí. Neurčitou vizi plánování se však nepodařilo převést do konkrétních reformních návrhů, neboť výstupní návrhy jednotlivých odvětvových komisí byly překvapivě mírné (pro zestátnění se vyslovila pouze komise pro ropný průmysl, ani zde však k jeho realizaci nedošlo). V rámci těchto komisí byli totiž zaměstnavatelé zastoupeni početněji než vláda a odbory, navíc většina informací i expertních analýz pocházela od jednotlivých firem či obchodních organizací, naproti tomu vláda ani odbory zpravidla nedisponovaly alternativní analýzou na zpochybnění jejich zájmů. Podnikatelský sektor tedy využíval své mocenské zdroje k neutralizaci návrhů odvětvových komisí zevnitř i k mobilizaci veřejného mínění proti ekonomickému plánování zvenčí.

2.3 Teoretická východiska Rehn-Meidnerova modelu

Ústup sociální demokracie od realizace poválečného programu znamenal přijetí stávající podoby vztahů mezi státem a trhem, dané uzavřením „historického kompromisu“. Zatímco poválečný program vycházel ze snahy předejít hospodářské depresi a masové nezaměstnanosti, dynamický růst ekonomiky v kombinaci s plnou zaměstnaností vytvářel akutní riziko přehřátí ekonomiky a inflace. Za této situace bylo třeba vytvořit takovou koncepci hospodářské politiky, která by umožňovala udržet plnou zaměstnanost a současně stabilní cenovou hladinu, neboť dosud dominantní keynesovský model byl navzdory obhajobě proticyklických opatření navržen primárně pro ekonomiku v depresi.

Hlavní ekonomové LO Gösta Rehn a Rudolf Meidner (podrobně o Rehn-Meidnerově modelu např. Erixon [2000], Erixon [2004]) si stále více uvědomovali nedostatky keynesovského modelu. Expanzivní politika vedla k 'přezaměstnanosti' a plná zaměstnanost závisela na inflaci, která však negativně ovlivňovala alokaci zdrojů a ekonomický růst. Keynesiánství vytváří navíc nepředvídatelné a nezamýšlené efekty v oblasti rozdělování, vedoucí k tlakům na dorovnávání mezd v zaostávajících sektorech a v důsledku toho k inflační spirále a napětí mezi jednotlivými mzdovými skupinami ohrožujícímu kohezi hnutí pracujících. Expanzivní fiskální a monetární politiky způsobují inflaci a deficit platební bilance v podmínkách omezené mobility kapitálu v poválečných letech, což vyvolává nutnost restriktivní hospodářské politiky, která však vede k vyšší nezaměstnanosti. Rehn a Meidner proto usilovali o politiku umožňující permanentní udržování nízké míry inflace. Toho však nemůže být dosaženo regulacemi, neboť ty stěží mohou být vyčerpávající a často postihují nesprávné firmy a odvětví, čímž poškozují růst a zaměstnanost. Dohody o příjmové politice (plošné kontrole mezd a cen) lze docílit pouze obtížně a v podmínkách přehřáté ekonomiky je neúčinná, navíc oslabuje autonomii organizací na trhu práce a snižuje legitimitu odborů v očích jejich členů.

Rehn a Meidner představili svou alternativní koncepci hospodářské politiky na kongresu LO v roce 1951 ve zprávě nazvané „Odborové hnutí a plná zaměstnanost". Od té doby již k tomuto modelu nepřidali nic podstatného s výjimkou Rehnova návrhu dotací marginální zaměstnanosti a Meidnerova návrhu fondů námezdně pracujících (v prvním případě se jednalo o doplněk modelu, ve druhém o jeho důsledek). Základním cílem Rehn-Meidnerova modelu bylo zkombinování plné zaměstnanosti a cenové stability, avšak jeho autoři kladli nemenší důraz i na hospodářský růst a socioekonomickou rovnost. Na rozdíl od většiny ostatních koncepcí hospodářské politiky tak zahrnoval všechny čtyři poválečné makroekonomické cíle. V rámci tohoto modelu plnil každý nástroj přinejmenším dva úkoly a jednotlivé nástroje kompenzovaly vedlejší efekty těch ostatních (v některých případech byly účinné pouze v kombinaci s ostatními, proto se nedoporučuje částečná aplikace, viz Schéma 1.). Krátkodobá i dlouhodobá analýza je navíc propojena předpokladem, že trh práce, fiskální i monetární politika ovlivňují růst (restriktivní politika může racionalizací a strukturálními změnami vést k vyšší produktivitě a růstu).

Rehn-Meidnerův model sestává z pěti základních prvků, kterými jsou restriktivní hospodářská politika, solidaristická mzdová politika, aktivní politika trhu práce, veřejné úspory a dotace marginální zaměstnanosti.

Schéma č. 1: Prostředky a cíle Rehn-Meidnerova modelu hospodářské a mzdové politiky

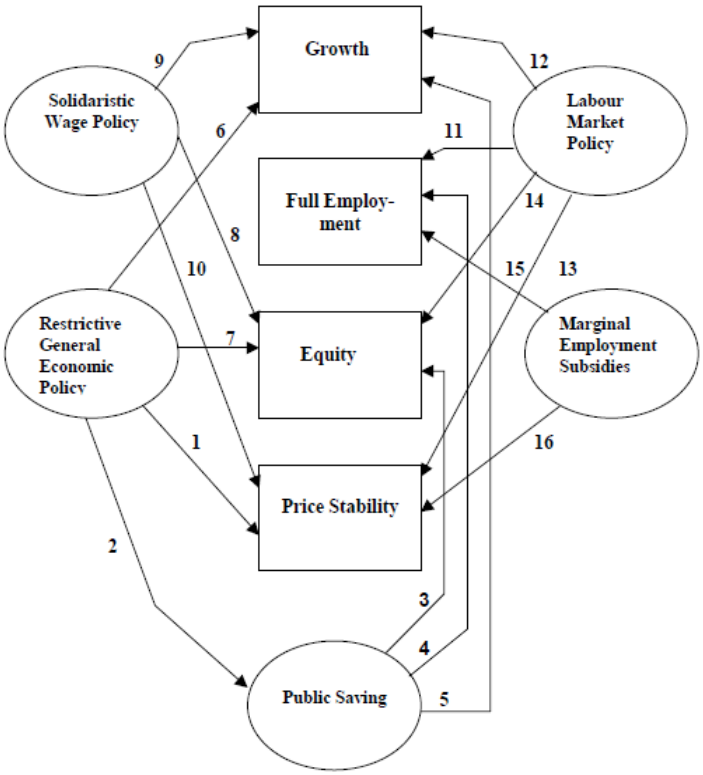

Zdroj: [Erixon 2000: 8]

Základním cílem restriktivní hospodářské politiky je udržení cenové stability a nízké inflace prostřednictvím fiskální zdrženlivosti a středně a dlouhodobého stlačení ziskového rozpětí (šipka 1) a dále přebytků veřejných rozpočtů díky převážně přísné fiskální politice v průběhu celého obchodního cyklu (šipka 2), jakkoli Rehn a Meidner v principu neodmítali tradiční keynesiánskou politiku deficitů veřejných rozpočtů v době hlubokých depresí. Restriktivní hospodářská politika měla dále přispět k racionalizaci a restrukturalizaci výroby a tím i ke zvýšení produktivity a růstu (šipka 6) a dokonce i k rovnosti díky snížení mzdových rozdílů mezi zaměstnanci těžícími z pohybu mezd nad rámec kolektivních smluv a ostatními (šipka 7).

Součástí restriktivní hospodářské politiky je přebytek veřejných úspor, které Rehn a Meidner upřednostňují oproti soukromým úsporám jako vhodnější z hlediska dosažení rovnosti (šipka 3). Přebytek veřejných úspor lze rovněž v rámci průmyslové politiky využít k podpoře ekonomického růstu a zaměstnanosti (šipka 4 a 5), navíc má vláda díky němu větší svobodu v oblasti stabilizační politiky a není nucena se v době deprese tolik zadlužovat.

Hlavním úkolem koordinovaného odborového hnutí v rámci Rehn-Meidnerova modelu je realizace solidaristické mzdové politiky, založené na principu stejné mzdy za stejnou práci (tedy že rozdíly ve mzdách by měly odrážet rozdíly v povaze práce, nikoli však rozdíly v ziskovosti zaměstnavatele). K tomu je třeba vytvořit systematické srovnání jednotlivých zaměstnání, založené na definici identického zaměstnání a spravedlivé mzdové struktury. Tím solidaristická politika směřuje k posílení rovnosti, kdy se homogenní pracovní síle vyplácí stejné mzdy (šipka 8). Stanovení stejných mezd za stejnou práci v rámci centralizovaného kolektivního vyjednávání takřka pro celou ekonomiku staví méně ziskové firmy do situace, kdy se musí buď zefektivnit a zracionalizovat, nebo zaniknou. Vysoce ziskové firmy naopak dosahují excesivních zisků, neboť odbory nepožadují zvýšení mezd odpovídající výši firemních zisků. V důsledku toho dochází k expanzi dynamických odvětví a restrukturalizaci ekonomiky, zvýšení produktivity a ekonomického růstu (šipka 9, viz Graf 1).

Graf č. 1: Důsledky solidaristické mzdové politiky pro firmy s rozdílnou schopností vyplácet mzdy

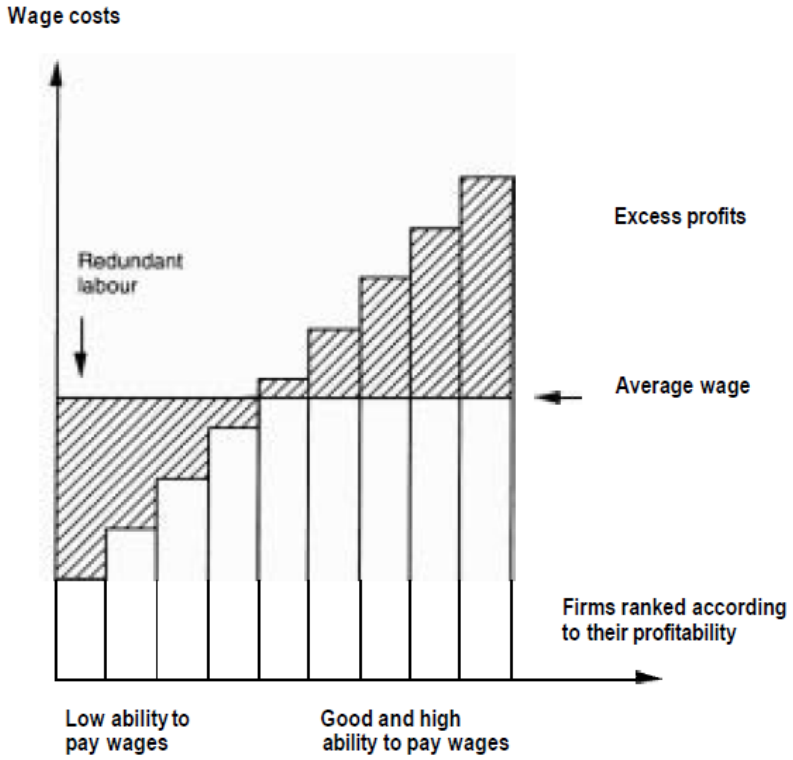

Zdroj: [Meidner 1993: 218]

V rámci Rehn-Meidnerova modelu přejímá vláda hlavní zodpovědnost za celkovou úroveň mezd, zatímco odbory jsou zodpovědné za platovou strukturu. Solidaristická mzdová politika má rovněž přispět ke snížení inflace jednak oslabením přímého vlivu tržních sil na formování

mezd, jednak bráněním neopodstatněným požadavkům odborů na kompenzační zvyšování mezd. Zvýšenému riziku nadměrných pohybů mezd nad rámec smluv na centrální úrovni díky excesivním ziskům lze zabránit pouze v kombinaci s restriktivní hospodářskou politikou a politikou trhu práce na podporu mobility. Tímto způsobem solidaristická mzdová politika přispívá k udržení cenové stability (šipka 10).

Vyšší nezaměstnanost v důsledku restriktivní hospodářské politiky a strukturální nezaměstnanost coby následek solidaristické mzdové politiky je v rámci Rehn-Meidnerova modelu kompenzována aktivní politikou trhu práce. K eliminaci „ostrovů zaměstnanosti“ a dosažení plné zaměstnanosti mají přispět tři typy opatření: politika selektivní poptávky, nabídkově orientovaná opatření a akce na zlepšení procesu střetávání nabídky a poptávky na trhu práce (šipka 11). Selektivní politika trhu práce stimuluje ekonomický růst tím, že usnadňuje rekrutaci nových pracovníků v dynamických odvětvích ekonomiky (šipka 12). K boji proti inflaci přispívá stimulace mobility práce zmírněním růstu platů v odvětvích s vysokou poptávkou a překážkami na trhu práce. Hlavním cílem politiky trhu práce v Rehn-Meidnerově programu pro cenovou stabilitu je společně s fiskální politikou snížit inflaci stlačením ziskového rozpětí (šipka 13). Podpora mobility práce ze stagnujících do expandujících odvětví podporuje solidaristickou politiku a vyvažuje zvyšování meziodvětvových mzdových rozdílů coby důsledků snahy dynamických firem přilákat nové pracovníky. Zárukou plné zaměstnanosti přispívá politika trhu práce společně s fiskální politikou ke stlačení ziskového rozpětí a tím ke změně distribuce příjmů ve prospěch práce (šipka 14).

Po nárůstu nezaměstnanosti v západní Evropě v sedmdesátých letech navrhoval Rehn využít dotací marginální zaměstnanosti na podporu stabilizační politiky. V kombinaci s politikou trhu práce měla finanční podpora expandujících firem sloužit ke zvýšení zaměstnanosti vytvořením pobídek ke snížení cen a tím přispět ke zvýšení zaměstnanosti a snížení inflace (šipka 15 a 16).

Podoba Rehn-Meidnerova modelu byla zásadně ovlivněna skutečností, že vznikal jako nástroj stabilizace v době přehřátí švédské ekonomiky. Po svém zavedení se stal součástí švédského hospodářského modelu, usilujícího o naplnění dvou tradičně socialistických cílů v podobě plné zaměstnanosti a rovnosti. K dosažení plné zaměstnanosti při udržení cenové stability slouží kombinace restriktivních opatření a selektivní politiky trhu práce. K prosazení vyšší míry rovnosti při udržení či zvýšení efektivity slouží univerzalistická sociální politika,

rozsáhlý veřejný sektor a solidaristická mzdová politika. Naplnění obou těchto cílů znamenalo v některých ohledech překročení limitů kapitalistické tržní ekonomiky a zpochybnění jeho principů. Švédský hospodářský model v dané podobě je reformní, neboť z valné části akceptuje soukromé vlastnictví a volný trh, avšak je socialistický do té míry, do jaké jsou v něm vtěleny cíle hnutí pracujících. Představuje tak kombinaci socialistických vizí a praktických prostředků k jeho realizaci v rámci kapitalistické ekonomiky. Rehn-Meidnerův model, tvořící jeho nedílnou součást, tak z teoretického hlediska představuje variantu „modifikovaného keynesiánství“ [Meidner 1993: 213] kombinovaného s některými principy monetarismu a socialistickými prvky. [Meidner 1993]

Rehn-Meidnerův model se ovšem vyznačuje několika slabinami. Za prvé je sporné, zda je klíčovým faktorem inflace a ne míra zisku (avšak Rehn-Meidnerův model redukuje obojí, takže tento problém není příliš závažný). Za druhé, nárůst nepřímého zdanění také zvyšuje cenovou hladinu (redukce keynesiánské inflační pasti, ale zejména v době boomu je restrikce poptávky těžko politicky průchodná). Za třetí, tlak solidaristické mzdové politiky na restrukturalizaci funguje pouze v konkurenčním prostředí, avšak podstatná část domácího trhu je chráněná, takže náklady na vyšší mzdy mohou být kompenzovány vyššími cenami – ovšem toto se týká spíše celkové obchodní politiky, než samotného Rehn-Meidnerova modelu. Za čtvrté, kritici často argumentují, že nižší zisky způsobené vyššími mzdami a omezenou poptávkou snižují ochotu investovat – k řešení tohoto problému slouží přebytek veřejných rozpočtů a financování aktivní politiky trhu práce, později i návrh kolektivní kapitálové formace jako doplněk či náhrada soukromých investic. [Tilton 1990: 202-3]

2.4 Rehn-Meidnerův model a poválečná ekonomika

Za „zlatý věk“ Rehn-Meidnerova modelu je možné považovat období mezi léty 1957-68 a první ropnou krizí. Je však třeba dodat, že Rehn-Meidnerův model nikdy v plném rozsahu realizován nebyl a jeho jednotlivé prvky byly naplněny do různé míry. Praktické provedení solidaristické mzdové politiky, jejíž první návrhy se v LO diskutovaly již ve třicátých letech, umožnila institucionalizace centralizovaného kolektivního vyjednávání v návaznosti na „historický kompromis“ z roku 1938. Při její implementaci na centrální úrovni od roku 1956 se však nepodařilo vytvořit systém objektivního hodnocení práce na principu „stejná mzda za stejnou práci“ - jednak díky obtížnosti zformulovat normy díky odlišným postojům a

distributivní rivalitě uvnitř a zejména mezi odborovými svazy, jednak protože zaměstnavatelé sledují při vyjednávání o mzdách odlišné cíle (levná a disponibilní práce). V praxi byl nejprve stanoven realistický rámec pro zvýšení mezd v rámci daných makroekonomických podmínek, poté následovalo vyjednávání mezi členskými svazy, zahrnující i povolování výjimek požadovat ve vyjednávání se zaměstnavateli vyšší mzdy (nejčastěji pro nízkopříjmové skupiny v rámci solidarity dělnické třídy), dále pak vyjednávání mezi LO a SAF na centrální úrovni bez přímé intervence vlády a následně pohyby mezd na odvětvové a podnikové úrovni, které představovaly přibližně polovinu celkového růstu platů modrých límečků v poválečném Švédsku.[12] Trend růstu mezd odpovídal makroekonomické situaci a vyznačoval se zlepšením pozice nízkopříjmových skupin. Vzhledem k neexistenci konsensu o „spravedlivé mzdě“ má vláda sklon tlačit na snížení mzdových požadavků, takže ministerstvo financí působí jako zprostředkovatel zájmů – požadavků odborů na mzdy, kapitálu na zisky a všeobecně na plné zaměstnanosti. Správná úroveň mezd nicméně představuje klíčovou regulaci rovnováhy akumulace a rozdělování – příliš vysoké mzdy vedou k vyšší nezaměstnanosti a strukturní rigiditě (nižší konkurenceschopnosti), příliš nízké mzdy způsobují nadměrné pohyby mezd nad rámec kolektivního vyjednávání (inflace a ohrožení solidarity v hnutí pracujících) a strukturní rigiditě (slabý tlak na racionalizaci a restrukturalizaci).

Optimální míra zisků zajišťující akumulaci a plnou zaměstnanost bez přílišných pohybů mezd nad rámec centrálních kolektivních dohod neexistuje, v případě rozporu mezi oběma cíly však odbory spíše než omezení mzdových požadavků požadují nápravu veřejnými úsporami a selektivními politikami, na což vláda nemusí mít vždy prostředky. Selektivní politika trhu práce, zaměřená na zlepšení fungování trhů, usnadňující přesměrování práce ze stagnujících do dynamických sektorů ekonomiky a tím socializující dopady strukturálních změn, částečně nahradila cenové mechanismy a stala se vedle solidaristické mzdové politiky jedním z nejdůsledněji realizovaných prvků Rehn-Meidnerova modelu. Selektivní politika trhu práce byla postupně posilována od roku 1956 a v roce 1973 představovala 2,3 HDP či 7 procent vládních výdajů. Jejím cílem bylo spíše lidi zaměstnat či rekvalifikovat, než vyplácet vysoké podpory v nezaměstnanosti.

Vyhodnotit míru implementace Rehn-Meidnerova modelu v oblasti hospodářské politiky vlády je obtížnější, neboť v některých rysech se jeho doporučení shodovala s jinými modely a v řadě případů vláda spíše reagovala na obecné důsledky keynesiánské politiky, než že by

[12] Praktický průběh kolektivního vyjednávání ve druhé polovině osmdesátých let Švédsku popisuje Jon Elster [(1989) 2013: kap. 4, kap. 6].

tento model striktně aplikovala. Daňová politika směřovala k vyhlazení ekonomických cyklů, redukci poptávky a na podporu investic a produktivity, takže zahrnovala vysoké přímé (s rostoucí progresivitou) i nepřímé daně a nízké daně z kapitálových zisků (tedy vyšší zátěž pro zaměstnance a nižší pro velké korporace). Navíc od roku 1955 byl z výnosů z korporátního zdanění založen investiční fond na podporu proticyklické politiky, jehož prostředky byly za podmínek výhodných pro investory uvolňovány v období recese (do investic a výroby stát přímo nezasahoval, na celkovém objemu výroby se podílel méně než 10 procenty). Monetární a fiskální politika byly méně expanzivní než v minulosti, veřejné rozpočty se vyznačovaly přebytky a veřejný dluh zůstával konstantní. V roce 1959 byla zavedena důchodová reforma (tzv. dodatečný důchod, ATP) kombinující v rámci průběžného systému regulaci ekonomiky i normy rozdělování. Zaměstnavatelské příspěvky sloužily i ke snížení ziskového rozpětí a jako prevence přílišného pohybu mezd, navíc finanční zdroje shromážděné v rámci ATP fondů tvořily jednak podstatnou součást veřejných úspor, jednak byly využity k financování bytové a sociální politiky. Přebytky v důchodovém systému nebyly použity k redukci veřejného dluhu, ale na nízko úročené investiční půjčky. Tím ATP reforma přispívá k řešení dilematu solidaristické politiky (úbytek investic v méně produktivních odvětvích a excesivní zisky ve více produktivních) a stává se tak doplňkem Rehn-Meidnerova modelu a způsobem, jak nasměrovat zisky zpět do ekonomiky. Právní rámec směřoval k užití finančních prostředků ATP k operacím na trhu obligací, takže finanční trhy přímo podléhaly regulaci ze strany centrální banky. Ta kontrolovala i nabídku úvěrů prostřednictvím emise dluhopisů, stanovením výše povinných bankovních rezerv i částečně díky dobrovolné dohodě finančních institucí o nákupu určitých typů dluhopisů. Směnné kurzy byly pevně dané v rámci Bretton-Woodského systému. [Ryner 2006: 79-99; Mehrtens 2013: 48-53; Erixon 2000]

Pro období přibližně od první světové války do první ropné krize je s krátkou výjimkou v době druhé světové války typický vcelku silný růst švédské ekonomiky i ve srovnání s většinou ostatních západních zemí a bývá označován jako klasické období průmyslového kapitalismu. Poválečné období se vyznačuje podobnými charakteristikami jako meziválečné, zahrnujícími pouze pozvolný růst významu zahraničního obchodu či postupně klesající význam zemědělství. Růst HDP na hlavu je z poloviny tažen průmyslem. [Edvinsson 2005] Díky masivním investicím a technologickému pokroku rostla produktivita rychleji než zaměstnanost. Ta stoupala do roku 1965 v průmyslu a pak nejvýrazněji ve službách, zatímco v zemědělství setrvale klesala. Občasný nedostatek pracovníků řešila v mezinárodním měřítku neobvykle vysoká participace žen na trhu práce spíše než imigrace ze zahraničí. Jak uvádí

Tilton [1990: 204], inflace mírně vyšší než průměr zemí OECD byla způsobena pomalou a nestejnou aplikací jednotlivých prvků Rehn-Meidnerova modelu (např. zdráhavostí vlády uplatnit brzdná opatření v době expanze ekonomiky), na druhou stranu vzhledem k vysoké míře zaměstnanosti a participace na trhu práce ji lze považovat za úspěch.

Strukturní transformace švédské ekonomiky vedla k nerovnoměrnému rozvoji, kdy docházelo k poklesu podílu zemědělství a lesnictví na HDP, zániku malých farem, poklesu zaměstnanosti, technologizaci a specializaci v zemědělství. Podíl průmyslu na HDP zůstával konstantní, ale produktivita v průmyslu a v zemědělství rostla rychleji než ve službách. V prvních poválečných letech nejvíce expandoval textil, loďařství a gumárenství, později zejména hornictví, strojírenství, papírenství a chemický průmysl. Základem úspěchu v padesátých a šedesátých letech bylo strojírenství, zejména technologicky intenzivní produkce s vysokou přidanou hodnotou, na nějž byly napojeny sítě drobných specializovaných subdodavatelů (zvyšujících poptávku po strojích pro mechanizaci i po službách). V poválečném období znatelně rostl objem zahraničního obchodu (nejvíce se zeměmi západní Evropy), ale vzhledem k rychlému růstu domácích cen oproti zahraničí se tento nárůst projevil v poměru k HDP pouze mírně. V rámci vývozu se postupně zvyšoval význam strojírenství a klesal podíl primárních surovin. Koncem šedesátých let se začala výrazněji projevovat tendence ke změnám v mezinárodní dělbě práce, úpadku tradičních odvětví levné masové produkce a surovin a posunu ke kapitálově intenzivnější výrobě (transformace úspěšná u strojírenství, avšak nikoli u textilu).

Poválečné období se vyznačovalo všestranným posílením vlivu velkých korporací v rámci už tak vysoce koncentrovaného švédského průmyslu, zejména v hornictví, chemickém, elektronickém a papírenském průmyslu. Mezi možné příčiny udržení dominance těchto firem patří jednak dlouhodobé strategie s důrazem na kvalitu a reputaci, jednak vytvoření stabilních sítí přístupů ke zdrojům. V tomto období roste počet velkých korporací ovládaných malým počtem velkých podílníků úzce napojených na velké banky, což dále přispívá k rozvoji rodinných obchodních impérií (např. klan Wallenbergů či Bonnierů). Švédský bankovně orientovaný kreditní systém se vyznačuje dlouhodobými vazbami mezi bankami a průmyslovými společnostmi, což na jedné straně přispívá ke stabilitě a nižším transakčním nákladům v době vyšší nejistoty, na straně druhé však k nižší flexibilitě a pomalejšímu tempu změny.

Poválečná hospodářská prosperita vedla k nárůstu veřejné i soukromé spotřeby, zejména dlouhodobých, luxusních a volnočasových statků. Nerovnoměrný strukturální vývoj se odrážel i v regionálních rozdílech – expandovala zejména velká města a přilehlé oblasti, naopak vylidňoval se zvláště sever země. Pracovní podmínky fordistické masové výroby se vyznačovaly rozvinutou dělbou práce, vysokou mírou automatizace a monotónnosti, lepší hygienou na pracovišti a menší fyzickou náročností práce, ale i stresem a nízkou mírou uspokojování potřeb zaměstnanců. Postupně se snižovaly rozdíly ve statusu zaměstnanců, vyrovnávaly se rozdíly ve mzdách, narůstal počet „bílých límečků“ a práce byla v poválečných letech hlavním příčinou imigrace. Z části díky průmyslu a později zejména díky expandujícímu sektoru veřejných služeb (a odpovídajícímu nárůstu veřejných výdajů) dosáhlo Švédsko ojediněle vysoké zaměstnanosti žen (podíl pracujících žen se od čtyřicátých let do roku 1980 zvýšil ze 40 na 80 procent), avšak stále přetrvávaly genderové rozdíly v pracovních podmínkách z hlediska odvětví, výše platu či typu úvazku. [Magnusson 2006]

Švédský hospodářský model představoval specifickou formu smíšené ekonomiky s posílenou rolí vlády v oblasti vlastnictví v obchodu a průmyslu, makroekonomického plánování a zejména regulace ekonomiky. Do konce padesátých let byly budovány státní podniky v oblastech nezajistitelných trhem, případně přebírány státem při hrozbě uzavření a následného růstu nezaměstnanosti, v šedesátých letech k tomu docházelo méně a spíše v souvislosti s nedostatečně naplněnými cíli restrukturalizace ekonomiky či ve strategických odvětvích, avšak podíl zaměstnanců ve státem vlastněných podnicích nepřesáhl deset procent. K posílení vlivu státu na ekonomiku byly používány častěji regulace než zestátňování. Regulace se týkaly zejména oblasti bydlení, kde byl realizován státní program výstavby miliónu nových bytů kvůli obavám ze segregace a vysokým rozdílům v kvalitě v rámci neregulovaného trhu, současně ale regulace vedla k delší době čekání na nové byty a vyšší míře standardizace bydlení. Další silně regulovanou oblast představovalo zemědělství, v němž byla za podpory potravinových kartelů a monopolů a mj. díky snaze o soběstačnost v rámci politiky neutrality zavedena řada opatření (podrobněji o vztahu švédské politiky soběstačnosti a zahraničního obchodu, zejména s ohledem na textilní průmysl, viz [Dohlman 1989]), jako jsou cla či dotace pro středně velké firmy. Tato politika trvala až do osmdesátých let, kdy švédská vláda začala klást důraz více na cenovou soutěž a méně na soběstačnost. Ve finančním sektoru byla regulace zavedena jako součást proticyklických opatření a zahrnovala

například kontrolu celkového objemu vypůjčených peněz či kvóty na likviditu. Na obecní úrovni[13] se rozvíjelo urbanistické plánování. [Magnusson 2006]

Poválečný švédský hospodářský model se formoval a byl spjat se specifickou mezinárodní situací v podobě hegemonie Spojených států amerických. Rozdělení světa do dvou bloků přispělo k oslabení radikalismu a posílení konsensu a koheze v západním táboře. Převaha USA se odrazila i v poválečném hospodářském uspořádání v rámci tzv. Bretton-Woodského systému, který stanovoval pevná pravidla směnných kurzů a kapitálových toků a podporoval mezinárodní obchod. Rozšíření peněžní nabídky USA, zavedení Marshallova plánu a postupná liberalizace obchodu povzbudily mezinárodní poptávku, na níž vzhledem k restriktivní domácí hospodářské politice závisela úspěšnost švédského fordismu. Mezinárodní poptávka tedy umožnila udržet domácí restriktivní politiku i plnou zaměstnanost, díky čemuž korporativistické a vojensky neutrální Švédsko podporovalo organizace typu GATT. Bretton-Woodský systém se tedy stal jedním z předpokladů fungování Rehn-Meidnerova modelu, neboť díky pevným směnným kurzům a kontrole mezinárodních kapitálových toků bylo možné účinněji udržovat cenovou stabilitu a aplikovat proticyklickou politiku založenou na uznání potřeby států mít dobrou platební bilanci a plnou zaměstnanost. [Ryner 2006: 95-98] Otevřenost švédské ekonomiky a závislost na exportu z poloviny tvořeným průmyslovými výrobky znamenala nutnost přizpůsobit se mezinárodním cenám a udržet konkurenceschopnost exportních odvětví, což ovlivnilo zahraniční politiku, průmyslové vztahy i sociální politiku. Význam mezinárodní konkurenceschopnosti si stejně jako vyšší zranitelnost otevřené ekonomiky v době krizí uvědomovaly i odbory, proto požadovaly odstranění cel a otevření exportních trhů. [Mehrtens 2013: 66-68]

Uvedená nutnost zajistit celkové fungování kapitalistické akumulace se dostává do napětí s univerzalistickými normami sociálního občanství a dekomodifikace a projevuje se zvláště zřetelně v politické praxi. Tento rozpor mezi imperativy akumulace a legitimizace v rámci švédského hospodářsko-politického modelu je třeba zprostředkovat institucionalizovanými politickými rutinami a postupy a lze jej interpretovat z hlediska dialektiky regulace. Rehn-Meidnerův model v tomto kontextu představuje jádro fordistické regulace a zajišťuje kompatibilitu sociálního státu s reprodukcí národní kapitalistické ekonomiky. [Ryner 2006: 85]

[13] Švédsko se na regionální úrovni člení do 21 regionů podobných krajům v České republice (Skåne a Västra Götaland mají formu vlastních samospráv) a na místní úrovni je rozděleno do 290 samosprávních obcí.

Nutnost sladění obou imperativů vyplývá ze závislosti otevřené švédské ekonomiky na exportu a vnitřní distribuci moci. Rehn-Meidnerův model se utvářel na půdorysu „historického kompromisu“ mezi prací a kapitálem, kdy po neúspěšné snaze prosadit ekonomické plánování koncem čtyřicátých let hnutí pracujících akceptovalo stávající model vztahů státu a trhu a soukromou kontrolu investic a výroby. Strukturální moc kapitálu vyvažovala politická participace odborů v rámci SAP, která v poválečném období nepřetržitě působila ve vládě a téměř dosáhla ideové hegemonie (k prosazení jejích zájmů přispívala i schopnost mobilizovat „mezitřídní“ aktéry“). Sociální demokracie v této době usilovala o deproletarizaci dělníků coby pilíř „integrální demokracie“ (v tomto kontextu chápána jako plná zaměstnanost, rostoucí reálné mzdy, základní příjem a sociální jistoty a nepřímá reprezentace skrze liberálně demokratický stát a odbory), zatímco participativnější pojetí jako „ekonomická demokracie“ bylo odsunuto do budoucna, jakkoli v rámci podniků měly odbory v rámci spolurozhodování určitý vliv na mikromanagement, a genderové nerovnosti tehdy nebyly vnímány jako součást mocenských vztahů. Rehn-Meidnerův model sloužil kromě jiného jako vzorec slaďující zájmy jednotlivých skupin v rámci hnutí: odbory ve vyspělých sektorech akceptovaly mzdová omezení výměnou za podporu expanze jejich odvětví, odbory v upadajících sektorech přijaly postupné rušení pracovních míst výměnou za vyšší mzdy, kompenzace za ztrátu zaměstnání a podporu přizpůsobení práce, takže aktivní politika trhu práce působila jako lepidlo udržující pohromadě prorůstovou koalici uvnitř hnutí. Implementace Rehn-Meidnerova modelu současně znamenala, že iniciativa v rámci hnutí pracujících přešla od SAP k odborům a od místních odborů k LO – mimořádně silný vliv LO v kombinaci s dominancí s ním spjaté sociální demokracie je možná hlavní příčinou, proč uspěl reformismus ve Švédsku na rozdíl od jiných zemí. I v podmínkách hegemonie hnutí pracujících si však švédský kapitál zachoval vnitřní koherenci, kontrolu výrobních prostředků i vliv na politiku prostřednictvím SAF a zájmy zejména exportně-orientovaných korporací byly inherentní součástí poválečného uspořádání. Z obecné perspektivy švédský hospodářsko-politický model inklinoval v hospodářské i sociální politice k zavádění velkých, centralizovaných, jednotných a celostátních řešení. Rehn-Meidnerův model spíše vyhrocoval dosavadní strukturní tendence, směřující k oslabení drobných výrobců, koncentraci vlastnictví (včetně užšího propojení průmyslového a finančního kapitálu) a expanzi veřejného sektoru. [Ryner 2006: 91-95; Pontusson 1994: 94-96]

Tyto trendy v kombinaci se strukturálními změnami v domácí i globální ekonomice i náhodnými šoky přispějí k tlaku na stávající konstelaci mocenských a třídních vztahů a ke

konci zlatého věku švédského hospodářského modelu – období, během něhož se podařilo účinně sladit imperativy akumulace i legitimizace, dosahovat růstu ekonomiky i produktivity, plné zaměstnanosti i nepříliš vysoké inflace, přebytku ve veřejných rozpočtech i expanze sociálního státu a zvyšování životní úrovně obyvatel, vyšší míry socioekonomické rovnosti i soběstačnosti v řadě odvětví.

2.5 Krize světové kapitalistické ekonomiky v sedmdesátých letech

Koncem šedesátých let postupně začalo docházet k vyčerpání poválečné hospodářské konjunktury, založené na obnově válkou zničených výrobních kapacit, fordistické výrobě a brettonwoodském systému mezinárodního obchodu. Limity růstu tradičních průmyslových odvětví a stagnace technologického pokroku vedly k poklesu míry zisku (obnovena až během osmdesátých let) a následně ke zpomalení akumulace kapitálu, poklesu hospodářského růstu a růstu nezaměstnanosti. [Duménil, Lévy 2004] Poválečná expanze průmyslu vytvořila relativně více kapitálu oproti množství užité práce, což v kombinaci s růstem produktivity a z části i vyjednávací síly a radikálnosti odborů způsobilo kromě poklesu míry zisku a snížení tempa růstu v průmyslových ekonomikách také stagnaci či pokles poptávky po průmyslovém zboží a zejména kapitálových a investičních statcích. V důsledku toho se vlády snažily zabránit či oddálit klesající míru zisku tisknutím nových peněz a tvorbou nových úvěrů (nejvýrazněji za války ve Vietnamu). Narůstala konkurence mezi korporacemi z jednotlivých zemí a soupeření o zbývající trhy (např. USA opakovaně devalvovaly dolar s cílem podpořit export, namísto toho se však stávaly díky snížení mezd a vlastnických nákladů stále častěji cílem zahraničních investic) a díky kombinaci se slabší poptávkou docházelo k posilování trendu k monopolizaci ekonomiky. Nedostatečná poptávka a nadvýroba dále způsobily nárůst objemu nevyužitých kapacit v průmyslu a propad investic (díky nadbytečné a nevyužité kapacitě a nižší míře zisku nižší ochota investovat), navíc se investice spíše než na produkci většího množství a/nebo nového zboží zaměřovaly na racionalizaci a snižování nákladů (zejména mzdových). [Frank 1980]

Nadbytečné výrobní kapacity, racionalizace a snižování mzdových nákladů ohrozilo pozici řady zaměstnanců, zapříčinilo jejich zvýšenou mobilitu a strukturní nezaměstnanost (existující nezanedbatelné rozdíly v míře nezaměstnanosti v jednotlivých zemích jsou vysvětlitelné z hlediska konkrétního vývoje domácích institucí a politik, ovšem nikoli v závislosti na výši

daní, sociálních výdajů či podpory v nezaměstnanosti [Therborn 1986: 64-68]). K tomu významně přispěl trend k transnacionalizaci a internacionalizaci výroby. Produkce zejména v odvětvích s technologicky jednodušší výrobou náročnou na pracovní sílu se přesouvala do rozvojových zemí, což přispívalo k deindustrializaci zemí jádra. Rozvojové země poskytovaly díky rychlému populačnímu růstu a současně koncentraci obyvatel ve městech způsobené růstem produktivity v zemědělství a nedostatkem práce na venkově téměř neomezené množství levné a snadno dostupné pracovní síly. Většina operací v rámci výrobního procesu vyžadovala pouze minimální kvalifikaci, takže si ji zaměstnanci mohli rychle osvojit. Rozvoj dopravy a komunikačních technologií umožnil realizovat část či celou výrobu téměř kdekoli na světě (mj. i proto podstatnou část nárůstu mezinárodního obchodu tvořily přesuny zboží mezi pobočkami jednotlivých korporací). [Fröbel, Kreye, Heinrichs 1980] Jak ale poukazuje Magnus Ryner, nárůst přímých zahraničních investic se projevoval nejvíce v jádrových regionech světové ekonomiky – Evropě, Severní Americe a východní Asii. To bylo ovlivněno nejen výrobními náklady, ale zejména geografickou blízkostí trhů a zákazníků, neboť nastupující trend k postfordistické výrobě se vyznačoval důrazem na flexibilitu (nevyžadující velké skladovací kapacity), orientací na zákazníka, rychlost dodání, inovaci a marketing spíše než na masovou produkci velkého objemu standardizovaného zboží typickou pro období fordismu. [Ryner 2006:102-106]

Strukturální krizi světové kapitalistické ekonomiky dále prohloubila první ropná krize v roce 1973, vedoucí k razantnímu zdražení pohonných hmot a přílivu tzv. petrodolarů do zemí OPEC. Pod nátlakem USA (zejména vůči Saúdské Arábii) byly tyto příjmy uloženy v newyorských investičních bankách, kde byly za účelem zhodnocení využívány k vládním půjčkám do rozvojových zemí (a současně tlaku na zavádění neoliberálních reforem). [Harvey 2007: 27] Ekonomická krize průmyslových zemí v sedmdesátých letech se tak vyznačovala zpomalením akumulace kapitálu, stagnací ekonomiky a nárůstem inflace (tzv. stagflace), strukturální nezaměstnaností, fiskální krizí státu (nižší příjmy z daní, vyšší sociální výdaje) a rozpadem brettonwoodského systému (americký dolar přestal být od roku 1971 konvertibilní za zlato, v roce 1973 země evropského společenství zavedly společný režim pružného vztahu svých měn k dolaru, postupně byl tedy systém pevných směnných kurzů nahrazen plovoucími měnovými kurzy).

Za této situace bylo obtížné aplikovat tradiční keynesiánskou politiku, nabízející řešit inflaci prostřednictvím deflace či nezaměstnanost oživením ekonomiky – oživení by předpokládalo zvýšení efektivní poptávky prostřednictvím expanzivní fiskální politiky, což by však za těchto

okolností přispělo ke zhoršení fiskální krize a zvýšení míry inflace. Souběh nezaměstnanosti a inflace tedy představoval pro keynesiánskou doktrínu problém, pro který neměla v daný moment řešení. Keynesiánství je založeno na předpokladu konkurence, zatímco stávající nezaměstnanost a inflace jsou produkty stále monopolizovanější ekonomiky. Navíc jej lze realizovat pouze v rámci národních ekonomik s významnou regulační rolí vlády, avšak soudobá krize byla mezinárodní a díky úpadku hegemonie USA nemůže žádný jednotlivý stát stabilizovat světovou ekonomiku, což platí i pro relativně slabé mezinárodní instituce. Západ se tak dostal do ideologické krize, neboť pravicové a středové strany nemohly nabízet další rozmach „amerického způsobu života“ a levice navzdory předchozí vlně radikalizace politiky nenabídla zásadní alternativu (dílčí pokusy v jednotlivých zemích skončily porážkou, jako v případě karafiátové revoluce v Portugalsku, vlády Lidové jednoty v Chile, návrhu zaměstnaneckých fondů ve Švédsku či původního Mitterandova ekonomického programu ve Francii), takže těžiště debat se postupně posunulo k pravici. Ideologická krize se týkala i zemí s vládou komunistické strany, které díky rostoucí provázanosti se světovou kapitalistickou ekonomikou na rozdíl od minulosti nevítaly krizi kapitalismu, nýbrž naopak doufaly v její brzké odeznění a aktivně tomu napomáhaly. V rozvojových zemích se vyčerpala teorie modernizace, model industrializace prostřednictvím nahrazování dovozu i ostatní přístupy, včetně myšlenky kolektivní hospodářské soběstačnosti. [Frank 1981: 111-142]

Kombinace ekonomické a ideologické krize otevřela prostor pro nové přístupy, z nichž nejvýznamnější pozici získal neoliberalismus. Neoliberální politika vycházející z monetarismu a ekonomie strany nabídky se vyznačovala důrazem na boj proti inflaci (oproti snižování nezaměstnanosti), deregulaci, privatizaci, snižování státních výdajů (zejména sociálních, nikoli však vojenských) a tlakem na snižování mezd. David Harvey rozlišuje dva rozměry neoliberalizace: jednak utopický projekt s cílem realizovat teoretický model reorganizace mezinárodního kapitalismu, jednak politický projekt znovuobnovení podmínek pro kapitálovou akumulaci a obnovu moci ekonomických elit, které byly ohrožené politicky nárůstem vlivu levicových sil a ekonomicky poklesem podílu na celkovém bohatství. V praxi převažoval druhý motiv, jakkoli vliv neoliberálních myšlenek byl a stále je nepochybně silný. Neoliberalismus nebyl příliš účinný při oživování globální kapitálové akumulace, avšak uspěl při obnovení moci ekonomické elity (neoliberální reformy měly za následek koncentraci bohatství a nárůst socioekonomických nerovností) – teoretický utopismus neoliberalismu tedy

primárně fungoval jako nástroj legitimizace tohoto cíle, avšak jeho principy byly v praxi opouštěny, jestliže se s tímto cílem rozcházely.[14] [Harvey 2007: 19]

Klíčovou roli sehrála mobilizace strukturní moci kapitálu vyplývající z rozporu mezi transnacionální kapitalistickou akumulací a formální národní a mezivládní organizaci hospodářské a sociální politiky. Nejsilnější pozici díky tomu získal neoliberalismus v anglosaských zemích s méně rozvinutým sociálním státem a slabším hnutím pracujících a v mezinárodních ekonomických organizacích, které následně více či méně podporovaly i vynucovaly šíření neoliberalismu do ostatních zemí. V průmyslových zemích se tak rozvíjela neoliberální varianta postfordismu – ovšem primárně z politických důvodů, nikoli proto, že by byla postfordistická výroba vnitřně spjatá s neoliberalismem. [Ryner 2006] V rozvojových zemích poznamenaných zhoršenou platební bilancí v důsledku strukturální i ropné krize jsou neoliberální opatření vynucována v rámci podmínek na poskytnutí, případně refinancování státního dluhu financovaného z kumulace petrodolarů zejména v amerických bankách. Neoliberální opatření vynucená průmyslovými zeměmi i širšími změnami v kapitalistických zemích s cílem udržet či zvýšit míru zisku zahrnovala úsporná opatření (zejména s ohledem na sociální výdaje), deregulaci trhu práce, tlak na snížení mezd a otevření ekonomiky zahraničním investorům. V důsledku těchto opatření se některá domácí odvětví rozvinutá v období modelu industrializace nahrazováním dovozu stávají exportními, ale současně jsou státy nuceny navzájem si konkurovat ve snaze přilákat více zahraničních investic. Rostoucí orientace na světový trh znamená, že není třeba zvyšovat mzdy a podporovat domácí poptávku (k jejímu rozvoji mnohdy příliš nepřispívají ani zahraniční investice, neboť výroba v exportních enklávách bývá z velké části izolovaná od místní ekonomiky). Státní aparát se tak plně přizpůsobuje nové pozici v mezinárodní dělbě práce a sociální napětí vyvolané jednostrannou podporou vývozního sektoru a zahraničního kapitálu potlačuje militarizací a represemi vůči odborům a části domácí buržoazie orientované na místní trh. V sedmdesátých letech tak v řadě rozvojových zemí zavádí neoliberální hospodářskou politiku vojenské režimy, následnou demokratizaci lze interpretovat jako institucionalizaci modelu exportem taženého růstu a snahu i nutnost získat širší politickou podporu. [Frank 1980]

[14] Avner Offer a Gabriel Söderberg [2016] ukazují, že existuje souvislost mezi udělováním Nobelovy ceny za ekonomii a vzestupem tržního liberalismu v ekonomii. Nobelova cena za ekonomii se uděluje od roku 1969 a vznikla z iniciativy švédské centrální banky v důsledku střetu mezi ekonomickou ortodoxií banky a politicky dominantní sociální demokracií. Cílem bylo využít aureoly Nobelovy ceny ke zvýšení autority centrální banky a prestiže tržně orientovaných ekonomických přístupů a tím ovlivnit budoucnost Švédska i dalších rozvinutých zemí.

V některých rysech je podobná i situace malých evropských exportně orientovaných zemí. Horší platební bilance, vyšší zadluženost, ostřejší konkurence ve zpracování nerostných surovin ze strany rozvojových zemí a v tradičních odvětvích od malé skupiny hospodářských „tygrů“ vedoucí ke ztrátě tradičních trhů ztížily pozici malých průmyslových zemí, což vedlo k v některých ohledech k restriktivnější hospodářské politice, avšak nikoli k výrazné politické změně. Vysoká míra organizace zaměstnanců i zaměstnavatelů v těchto zemích vytváří základnu tzv. demokratického korporativismu, který umožňuje relativně vysoký stupeň participace na rozhodování všem významným aktérům, přispívá ke spolupráci, flexibilitě a pod tlakem mezinárodního trhu ke kohezivnější politice. Výkonnost ekonomiky těchto zemí v řadě ohledů převyšovala velké státy a užší vazba mezi státem a společností omezovala možnost vzniku zcela nových koalic. Malé západoevropské země závislé na exportu podporovaly otevřenou ekonomiku a akceptovaly změny, jejich následky jsou však kompenzovány korporativistickými strukturami. Rozdíl ve srovnání se závislým kapitalistickým rozvojem v zemích Třetího světa spočívá v silnějších domácích strukturách, příznivějším poměrem mezi dovozem surovin a vývozem výrobků i mezi vývozem v rámci tradičních i moderních odvětvích (i když méně příznivým než u větších zemí), závislosti na exportu zboží, kapitálu a technologií oproti jejich dovozu v případě rozvojových zemí, ekonomicky hodnotnějším sektoru služeb přispívajícím ke snížení deficitu platební bilance, menší omezení plynoucí ze závislosti na přímých zahraničních investicích a slabší vliv světového trhu na domácí struktury (avšak vyšší oproti větším zemím). Napětí vyplývající ze vztahu k mezinárodnímu trhu vedlo ke konvergenci různých typů korporativismu, představujícího výsledek vnitřní logiky domácích struktur i požadavků mezinárodní ekonomiky. [Katzenstein 1985]

Vedle globalizace a neoliberalismu se světová kapitalistická ekonomika od sedmdesátých let vyznačovala rostoucí mírou financializace. K masivní expanzi finančního sektoru, zvýšení kapitálových toků a tvorbě nových finančních produktů přispěla deregulace finančních trhů, zvýšená poptávka po úvěrech v době fiskální krize státu, snaha zhodnotit petrodolary, zavedení plovoucích směnných kurzů a revoluce v informačních technologiích. Současně došlo k propojení vlastnických a manažerských privilegií (manažeři získali akciové podíly) a k narušení historické hranice mezi finančním kapitálem, příjmy z divivend a úroků a na druhé straně výrobou a obchodem. [Harvey 2007: 32] Finanční kapitál tak získal zpět centrální postavení v rámci monopolního kapitalismu, které ztratil v době světové hospodářské krize ve třicátých letech. Díky stagnaci výrobní základny se kapitalisté stávali stále závislejší na růstu

finančního sektoru jako prostředku zachování a rozmnožení jejich finančního kapitálu. Finanční nadstavba však nemohla expandovat zcela nezávisle na své výrobní základně, což vedlo k opakovanému splaskávání finančních bublin se stále horšími důsledky. Ani nejrafinovanější finanční nástroje nemohly samy o sobě oživit stagnující výrobní základnu, takže stát se nově stal věřitelem poslední instance a poskytovatelem injekcí likvidity.[Foster, Magdoff 2009: 82-3] Navzdory relativnímu nárůstu míry zisku se tak nezvýšila odpovídající měrou kapitálová akumulace. [Duménil, Lévy 2004: 28]

Obecné příčiny krize i následné změny ve světové kapitalistické ekonomice byly více či méně podobné pro všechny průmyslové země, avšak jejich konkrétní projevy a dopady v jednotlivých zemích se lišily v závislosti na struktuře domácí ekonomiky, socioekonomických institucích, rozložení moci a politických rozhodnutích.

2.6 Rehn-Meidnerův model v období radikalizace švédské politiky a krize světové ekonomiky

Krize „zlatého věku“ poválečného kapitalismu, stagflace a zpomalení akumulace kapitálu na přelomu šedesátých a sedmdesátých let významně zasáhly i do vývoje švédské ekonomiky. Sedmdesátá léta byla obdobím nejhlubší krize ziskovosti i nejvýraznějších projevů rozporů kapitálové akumulace v moderních dějinách země. Zatímco do této doby se zvyšoval poměr vyrobených aktiv k HDP, v letech 1973-76 investiční a nespotřební výdaje stagnovaly na úrovni kolem 23 procent HDP a mírně narostla relativní velikost vývozu a dovozu. Dlouhodobé příznaky krize systému a neudržitelnost situace nakonec vedly k rozvoji nového typu akumulace, který by byl lépe slučitelný flexibilizací výrobních postupů, deregulací a globalizací ekonomiky. [Edvinsson 2005] Švédská reakce na tento vývoj vycházela jednak z logiky Rehn-Meidnerova modelu a struktury ekonomiky, jednak byla ovlivněna distribucí moci mezi jednotlivými aktéry i společensko-politickou atmosférou.

Zpomalení kapitálové akumulace a růstu tradičních průmyslových odvětví znamenalo nové podmínky pro fungování Rehn-Meidnerova modelu. Zatímco solidaristická mzdová politika přispívala ke stimulaci růstu zaměstnanosti v soukromém sektoru v době, kdy se růstový potenciál soustředil v nejdynamičtějších průmyslových odvětvích, působila jako brzda expanze zaměstnanosti od konce šedesátých let, kdy největší potenciál pro růst byl v nízkoproduktivních službách. Kromě těžko reálně očekávatelného razantního omezení

mzdových požadavků tak mohl Rehn-Meidnerův model v podmínkách postindustrializace ekonomiky zajistit plnou zaměstnanost pouze vládním zásahem a zaměstnáním velkého množství méně kvalifikovaných pracovníků ve veřejných službách. Expanze sektoru veřejných i soukromých služeb vedla k posílení odborů „bílých límečků“ (TCO) a radikálnímu vyrovnávání mezd zejména ve veřejném sektoru od konce šedesátých do počátku osmdesátých let (např. v letech 1973-80 se snížil rozptyl mezd o 24 procent ve státním sektoru a o 23 procent v obecním sektoru), které následně vyvolalo prostřednictvím meziodvětvové rivality a snahy o kompenzaci v rámci solidaristické politiky tlaky na vyrovnávání mezd i v soukromém sektoru a v důsledku toho v rámci LO prohloubení rozdělení mezi nízko a vysoko placenými pracovníky i mezi veřejným a soukromým sektorem. [Iversen 1999: 181-2, 131-2] Ačkoli TCO přijala solidaristickou politiku, fragmentace odborového hnutí vedoucí k vzájemnému předstihování ve vyjednávání přispěla k vyšším tlakům na zvýšení mezd a tím i k inflaci. Proto již v roce 1967 iniciovala SAF vznik tzv. modelu EFO, strukturované soustavy vzájemných vyjednávání podle linie domácí a vývozní sektor, s cílem zkrotit inflaci a podpořit ohroženou konkurenceschopnost vývozu. Tento model nebyl nikdy plně realizován, sloužil pouze jako analytický rámec pro kolektivní vyjednávání.

Radikalizace politického klimatu v řadě západních zemí souvislosti s působením sociálních hnutí ve druhé polovině šedesátých let se projevila i ve Švédsku. Tzv. „rudou vlnu“ ve švédské politice započala série spontánních stávek horníků koncem roku 1969, která se posléze rozšířila do dalších průmyslových podniků. Příčinou protestů bylo dlouhodobé neuspokojení potřeb pracovníků plynoucí z racionalizace výroby a rozšíření taylorismu, pocit odcizení řadových členů od centralizovaného vedení odborů, nepoměr mezi růstem mezd „modrých“ a „bílých límečků“ a rozpor mezi morálně-ekonomickými normami pracujících a makroekonomickým záměrem vyrovnávání mezd a strukturní transformací. Důrazem na nenaplňování norem morální ekonomie a otázku reprezentace a (ekonomické) demokracie poukazovali protestující na rozpor mezi sociálně demokratickými ideály a praxí. [Ryner 2006: 126-7]

Posun společensko-politického klimatu směrem k levici se projevil i v návrzích opatření hospodářské politiky, kterými měla vláda reagovat na problémy plynoucí z klesající míry zisku, investic a zpomalení akumulace kapitálu. Některé aspekty vývoje ekonomiky od poloviny šedesátých let zproblematizovaly z pohledu hnutí pracujících soukromou kontrolu investic. Noví dodavatelé železné rudy a dřevařských produktů na světovém trhu zvýšili

konkurenci a oslabili pozici obou odvětví ve švédské ekonomice, která tak stále více závisela na odvětvích s vyšší přidanou hodnotou a větším potenciálem pro internacionalizaci. Rostoucí racionalizace vedoucí k novým investicím ve vyspělých odvětvích nevytvářela mnoho nových pracovních míst, nebo přinejmenším ne dost na pokrytí poklesu zaměstnanosti v základních odvětvích. Koncentrace a internacionalizace kapitálu ve vyspělých odvětvích oslabila vazbu mezi zisky a novými investicemi. Po odstranění dřívějších technologických a organizačních bariér motivovaly současné tržní podmínky exportní odvětví k investicím v zahraničí. V důsledku nestability světové ekonomiky, vyšších úrokových měr a rostoucího významu výzkumu a vývoje začal švédský podnikatelský sektor výrazněji upřednostňovat akciový kapitál či samofinancování oproti vypůjčenému kapitálu. Tato skutečnost společně s klesající rolí systému ATP coby mechanismu kolektivních úspor postavila hnutí pracujících před následující dilema: buď akceptovat vyšší míru soukromých zisků, nebo zavést reformy směřující k posílení kolektivního vlastnictví. Hnutí pracujících přirozeně upřednostňovalo druhou variantu, která by jednak řešila problém přesunu příjmu od pracujících ke kapitalistům a rostoucí koncentraci bohatství, jednak by vytvořila instituce umožňující převést mzdovou zdrženlivost odborů na produktivní investice v domácí ekonomice.

Tato snaha se projevila především ve třech oblastech: aktivní průmyslová politika, kodeterminace a fondy námezdně pracujících. Aktivní průmyslová politika představovala selektivní intervenci na podporu upadajících průmyslových podniků. Díky omezeným možnostem státu zasahovat na kapitálových trzích a neexistenci koherentní koncepce státem podporovaného průmyslového rozvoje dané nedostatečnou politickou podporou i oddaností keynesiánským principům se v praxi jednalo pouze o obranná ad hoc opatření se spíše okrajovou rolí odborů a slabým odporem zaměstnavatelských organizací. Princip kodeterminace znamenal posílení rozhodovacích pravomocí zaměstnanců a odborů v rámci pracoviště. Jednalo se však zejména o vliv na organizaci práce a výroby a personální politiku (včetně rozšiřování kvalifikace), avšak nikoli na investice, strategický management, výzkum a vývoj. V tomto rozsahu, umožňujícím zvýšení produktivity na nižších úrovních pracoviště bez vlivu na strategická rozhodnutí, podporovali kodeterminaci i mnozí manažeři a zaměstnavatelé, zatímco vláda ani LO neusilovali o jeho rozšíření. Kodeterminace byla zaváděna zejména v konkurenceschopných odvětvích, nejvýrazněji ve firmě Volvo.

Nejradikálnější reformní iniciativu představovaly snahy o zavádění a rozšíření kolektivních kapitálových formací. Zavedení čtvrtého AP fondu využívajícího finanční zdroje v rámci důchodového systému na podporu investic se ukázalo jako dostatečně efektivní, nicméně mj.

vzhledem k velikosti fondu mělo limitovaný dopad na průmyslovou politiku a zejména na korporátní investice. [Pontusson 1994: 121-3, 158-160, 183-5, 216-7] Nejvýznamnější iniciativu v této oblasti představoval návrh fondů námezdně pracujících. Myšlenka fondů námezdně pracujících pochází původně z Německa a ve Švédsku ji poprvé navrhla Liberální strana, avšak systematicky ji rozpracoval tým ekonomů z LO pod vedením Rudolfa Meidnera. Tento návrh byl původně zamýšlen jako řešení tří problémů: snížení koncentrace vlastnictví (vnímaného jako společenský problém nejen socialistickými stranami upřednostňujícími kolektivní vlastnictví, ale i některými buržoazními stranami preferujícími individuální vlastnictví), kompenzace excesivních zisků (umírněnost mzdových požadavků v nejziskovějších firmách díky absenci tlaku odborů umožňuje vlastníkům dosahovat excesivních zisků) a posílení vlivu zaměstnanců na pracovišti (tj. ekonomická demokracie). Původní verze návrhu zahrnovala zdanění excesivních zisků ve prospěch speciálních fondů spravovaných výbory složenými převážně ze zaměstnanců (zejména zpočátku ze strany odborů). Finanční zdroje z těchto fondů by pak byly použity na reinvestování v rámci příslušných firem a tím i ke zvýšení podílu kolektivního vlastnictví.

Návrh fondů námezdně pracujících byl nadšeně přijat LO, avšak sociální demokraté jej v obavách z ostré protikampaně zaměstnavatelů a buržoazních stran a následné ztráty voličů podporovali pouze vlažně. V kampani před volbami v roce 1976 setrvali sociální demokraté u tradičních témat sociální politiky, zatímco jejich spojenci z LO zdůrazňovali více politiku vlastnictví. [Lewin 1988] Návrh fondů námezdně pracujících vyvolal ještě silnější odpor zaměstnavatelů i buržoazních stran, než nová pracovní legislativa posilující vliv zaměstnanců na pracovišti zavedená parlamentní cestou navzdory poválečným zvyklostem řešit tyto otázky v rámci centralizovaného vyjednávání. Následná protikampaň a ideologická ofenzíva ze strany SAF přispěla nejen k porážce sociálních demokratů ve volbách v roce 1976, ale i ukončení tzv. rudé vlny ve švédské politice a postupné změně společensko-politického klimatu. Fondy námezdně pracujících byly zavedeny až po volbách v roce 1982, ale pouze v silně omezené a spíše symbolické podobě. Neúspěch při jejich prosazování lze vysvětlit prostřednictvím kombinace několika faktorů: soukromá kontrola médií a dominance kapitalistických hodnot, nedostatečná podpora od vedení sociálně demokratické strany, nepochopení politické povahy věci ze strany vedení LO a příliš pozdní snaha mobilizovat podporu veřejnosti a nedostatečné vnímání fondů jako věci v jejich, přinejmenším v přímém a okamžitém, zájmu ze strany zaměstnanců. [Pontusson 1994: 218-9]

Počátek krize světové kapitalistické ekonomiky a radikalizace švédské politiky změnily prostředí pro fungování Rehn-Meidnerova modelu a ovlivnily podobu návrhů na řešení z toho vyplývajících problémů. Obtíže tradičních odvětví a zpomalení kapitálové akumulace ohrožující růst zaměstnanosti a míru investic na jedné straně stimulovaly růst veřejného sektoru coby nástroje udržení plné zaměstnanosti, na druhé straně přiměly hnutí pracujících k hledání nových způsobů, jak stimulovat domácí investice a tím oživit ekonomiku. Růst veřejného sektoru ovlivnil strukturu odborů a přispěl k rozvoji meziodborové rivality a tlaku na vyrovnávání mezd v celé ekonomice. Návrhy na aktivní průmyslovou politiku, kodeterminaci a zejména rozvoj kolektivních kapitálových forem směřovaly jak k obnovení akumulace kapitálu, tak i k posílení legitimity hospodářského modelu návratem k předválečným cílům hnutí pracujících v podobě ekonomické demokracie a postupného přechodu k socialismu (zejména zavedení fondů námezdně pracujících, představující logický důsledek Rehn-Meidnerova modelu, by v dlouhodobé perspektivě vedlo k rozšíření prvků tržního socialismu ve Švédsku). Legislativní úprava postavení zaměstnanců a zejména návrh fondů námezdně pracujících překročily konsensus daný „historickým kompromisem“ a stávající podobu vztahu státu a trhu a vyvolaly silný odpor a protikampaň zejména ze strany zaměstnavatelů, což vedlo k ukončení ofenzívy hnutí pracujících a nástupu vlády buržoazních stran, avšak v této době nikoli k výrazné změně konstelace třídních vztahů.

2.7 Mezidobí buržoazní vlády

Těsné vítězství buržoazních stran ve volbách v roce 1976 ukončilo téměř 44 let trvající vládu sociální demokracie a sedmileté období radikalizace švédské politiky, současně ale vzhledem k nesouhlasu veřejného mínění a vlivu odborů se hospodářská a sociální politika nové vlády od těch předchozích nijak výrazně neodlišovala. V letech 1976-78 se s určitým zpožděním oproti ostatním západoevropským zemím, avšak díky složení vývozu s dramatičtějším průběhem, projevily ve švédské ekonomice dopady ropné krize. Zvýšení cen vyvážených surovin na světovém trhu umožnilo dočasně oddálit nástup deprese, ale zostření konkurence a ztráta trhů vedla ke krizi těžkého průmyslu a většímu propadu průmyslové produkce ve srovnání s ostatními zeměmi západní Evropy. Krize řady podniků posílila trend k rostoucí koncentraci výroby a v některých případech jejich zániku zabránilo pouze převzetí státem. V letech 1977-82 klesl poměr investic vůči HDP na 19 procent, poklesla míra zásob (tento trend přetrval až do deprese na počátku devadesátých let), poměr vývozu vůči HDP se přestal

zvyšovat a čistý export mírně poklesl, takže podíl nespotřebních výdajů na HDP klesl na 18 procent. [Edvinsson 2005]

Reakce vlády na krizový vývoj vycházela z tehdy dominantního keynesiánského přístupu. Změna oproti předchozímu období spočívala v přechodu od opatrné k expanzivní fiskální politice s cílem oživit domácí poptávku a současně udržet plnou zaměstnanost. Na těchto základních principech se shodla vláda s opozicí i s klíčovými zájmovými skupinami. V letech 1976-77 vláda provedla sérii menších devalvací s cílem podpořit konkurenceschopnost vývozních odvětví. Vzhledem k indexování vývoje mezd nebyl jejich výsledný dopad optimální, nicméně měl do jisté míry pozitivní vliv na konkurenceschopnost. Cyklické střídání devalvací a období růstu mezd ovlivňovalo makroekonomickou stabilitu a vedlo k relativně rychlému růstu inflace (viz Graf č. 2) a poklesu reálných mezd, nicméně na rozdíl od ostatních průmyslových zemí v této době ve Švédsku nezaměstnanost narostla pouze mírně – oproti předchozímu období však pouze prostřednictvím rostoucího deficitu veřejných financí. [Lindvall 2004, Lindbeck 1997: 1302, Magnusson 2006]

Graf č. 2: Míra inflace ve vybraných zemích OECD v letech 1971-2010 (v %)

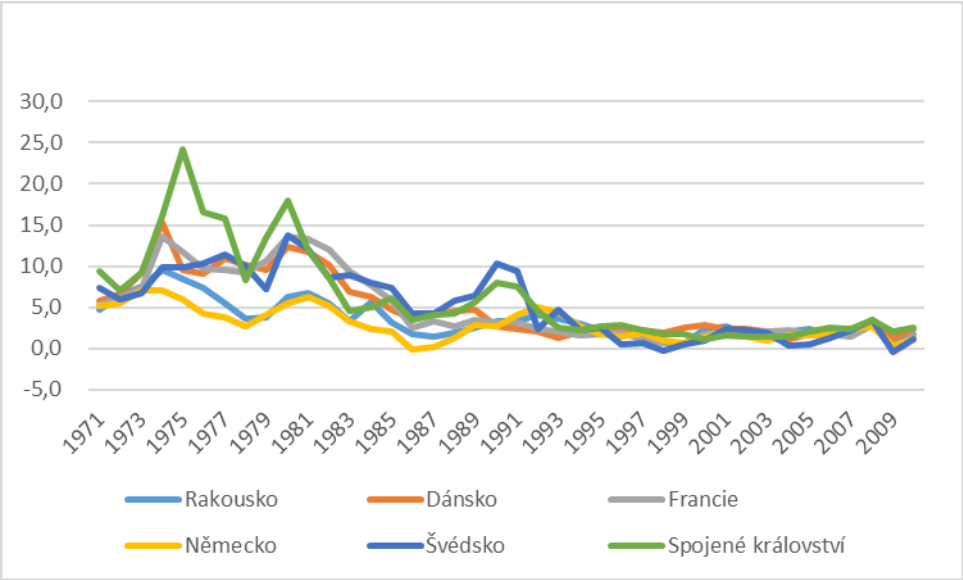

Zdroj: OECD

K udržení vysoké úrovně zaměstnanosti švédské vlády využívaly kromě rozšiřování veřejného sektoru (mezi roky 1970-79 z 20,6 na 29,8 procenta zaměstnanců) také aktivní politiku zaměstnanosti zabezpečující náhradní zaměstnání v oblastech s nedostatečnou

nabídkou pracovních míst (včetně subvencí pro pracovní místa v regionech) a rozšíření práce na částečný úvazek (převážně ve veřejném sektoru a převážně pro ženy). [Scharpf (1988) 1996] Expanze veřejného sektoru provázená zvýšenými tlaky na vyrovnávání mezd trvala až do počátku osmdesátých let, kdy se zastavila a současně s tím se postupně oslabovaly požadavky na vyrovnávání mezd. Absolutní i relativní nárůst zaměstnanosti ve službách ve veřejném i v soukromém sektoru ve srovnání s průmyslem a zemědělstvím bývá často považován za projev přechodu k postindustriální ekonomice. Edvinsson [2005] však poukazuje na skutečnost, že relativní pokles velikosti průmyslové výroby lze vysvětlit jednak statistickou iluzí o větší produkci průmyslových statků v minulosti vyplývající z rostoucí participace žen na trhu práce (statistiky nezahrnovaly neplacenou domácí práci žen) a jednak tendencemi k tzv. outsourcingu, kdy jsou služby dříve realizované v rámci průmyslových podniků nyní poskytovány nezávislými společnostmi v odvětví služeb (jedná se tedy pouze o statistickou rekvalifikaci).

V tomto období se zintenzívnila ideologická ofenziva ze strany SAF vzniklá jako reakce na novou pracovní legislativu, expanzi veřejného sektoru a zejména návrh zaměstnaneckých fondů. Klíčový moment v tomto ohledu představovalo zvolení Curta Nicolina předsedou SAF v roce 1976, tehdejšího výkonného předsedy společnosti ASEA (nejvýznamnějšího vývozce ve strojírenství a součásti obchodního impéria klanu Wallenbergů). Jeho zvolení znamenalo pro SAF změnu v politické strategii (aktivismus a výraznější podpora Liberální strany a Umírněné strany), v ideologii (posun k neoliberalismu) a ve vnitřní mocenské struktuře (posílení moci Wallenbergovy skupiny v reakci na předchozí vedení skupiny kolem Handelsbank a aktivismus drobných podnikatelů). Postupně vybudovala ideologický aparát (think tanky, vydavatelské domy, organizování seminářů atd.), začala propagovat marketizaci všech oblastí ekonomiky a interpretovat sociální stát, vysoké zdanění, regulace, solidaristickou politiku a korporativismus jako příčinu aktuálních hospodářských problémů. [Ryner 2006, Harvey 2007]

Hlavním hybatelem nového kurzu SAF byla asociace zaměstnavatelů ve strojírenství (VF), jejíž nespokojenost se stávající podobou průmyslových vztahů neustále narůstala od uzavření nezvykle egalitární kolektivní dohody ve veřejném sektoru v roce 1969, která vedla prostřednictvím meziodvětvových mzdových tlaků k výraznému vyrovnání mezd i ve strojírenství. Taková míra vyrovnávání mezd byla pro zaměstnavatele ve strojírenství dlouhodobě nepřijatelná, neboť vzhledem k postupnému přechodu na postfordistickou formu výroby potřebovali zvýšit mzdové rozdíly mezi vývozním a chráněným domácím sektorem,

aby mohli přilákat více kvalifikovaných pracovníků, posílit jejich firemní loajalitu a stimulovat produkci inovací – tedy v obecné rovině posílit možnost využití mezd jako nástroje manažerské kontroly. Pozice VF coby nejsilnější asociace v rámci SAF se po Nicolinově zvolení přirozeně ještě posílila, avšak, jak poznamenává Peter Swenson [1993], zatímco jednotlivé asociace zaměstnavatelů v zásadě podporovaly Nicolinův radikální přístup v otázkách manažerské a investiční kontroly (tedy opozice vůči politice období „rudé vlny“ a expanzi veřejného sektoru), v podstatně menší míře tomu tak bylo v distributivních otázkách spjatých s partikulárními zájmy vývozního sektoru. Odlišné zájmy zaměstnavatelů v dalších odvětvích (např. v lesnictví a maloobchodu) a rekrutace značného počtu nově vznikajících drobných zaměstnavatelů zejména v oblasti soukromých služeb posilující vliv chráněného domácího sektoru vedla k prohloubení rozporu mezi vyjednávací strategií VF a SAF. Konfrontační strategie VF v průběhu sedmdesátých let tak v důsledku izolace v rámci SAF a nedostatku podpory u vlády i veřejnosti nebyla úspěšná, proto se na počátku osmdesátých let VF rozhodla pro strategii podkopání institucionální základny centralizovaného vyjednávání.

Krátké období buržoazní vlády, která se dlouhodobě neudržela díky vnitřní nejednotnosti v otázkách jaderné energetiky a daňové reformy, neznamenalo zásadní změny v makroekonomické politice státu, jehož reakce na vnější změny nadále vycházela ze stejných teoretických principů. Díky vysoké závislosti na exportu a jeho složení se dopady ropné krize ve Švédsku projevily se zpožděním, avšak s dramatičtějším průběhem. Konec „rudé vlny“ znamenal ztrátu iniciativy na straně hnutí pracujících (zejména odborů) a aktivizaci a ofenzívu zaměstnavatelů a současně postupný posun od levicové kritiky stávající podoby švédského hospodářského modelu ke snaze delegitimizovat jej z pravicových pozic. Pokračující expanze veřejných i soukromých služeb a posun k postfordismu přispívaly k fragmentaci odborového hnutí při zvyšující se odborové organizovanosti (relativní oslabení pozice LO a růst odborů „bílých límečků“ (TCO) a vysoce kvalifikovaných pracovníků (SACO)) a současně navzdory zvolení Curta Nicolina k prohloubení rozporu mezi zájmy a strategií části vývozního sektoru a SAF jako celku v rámci centralizovaného kolektivního vyjednávání (tlak na decentralizaci kolektivního vyjednávání tedy nelze interpretovat jako přímý důsledek politizace SAF v reakci na radikalizaci hnutí pracujících). Z hlediska základních principů švédského hospodářského modelu a konstelace třídních vztahů nedošlo v tomto období k podstatným změnám, nicméně dílčí tendence vývoje ekonomiky posílily tlak na změnu.

2.8 Politika „třetí cesty“

Po volbách v roce 1982 nová sociálně demokratická vláda zareagovala na hospodářské problémy země v podobě nízkého růstu, rostoucího veřejného dluhu, nedostatečné konkurenceschopnosti vývozu, nedostatku investic a relativně vysoké inflace změnou některých prvků dosavadní hospodářské politiky. Takzvaná politika třetí cesty představovala kompromis mezi keynesiánskou politikou Françoise Mitteranda a neoliberální politikou Margaret Thatcherové. V praxi se jednalo o kombinaci konzervativní fiskální a domácí monetární politiky, avšak s důrazem na udržení plné zaměstnanosti a univerzalistického sociálního státu. Byla ukončena expanze zaměstnanosti ve veřejném sektoru a krátce po nástupu této vlády provedena šestnáctiprocentní devalvace švédské koruny s cílem zvýšit ziskovost a obnovit konkurenceschopnost exportu a tím podpořit ekonomický růst. Obnovy ekonomické rovnováhy a udržitelného růstu se tak mělo docílit preferencí soukromých investic v exportu oproti veřejné a soukromé spotřebě (v tomto ohledu představuje tato politika specifickou vysoce intervencionistickou variantu ekonomie strany nabídky). [Ryner 2006] Změna od fiskální politiky jako nástroje makroekonomické stabilizace k politice směnných kurzů a vnějšího přizpůsobení s cílem udržení plné zaměstnanosti je důsledkem jak nových okolností oproti předchozímu období (např. vysoký veřejný dluh), tak i z části důsledek vlivu nových ekonomických myšlenek a teorií a klesajícího přesvědčení o keynesiánském předpokladu o fiskální politice coby stabilizačním nástroji. Hospodářská politika je v tomto období záležitostí více malé skupiny expertů než politických stran a politických bojů a díky široké politické shodě na základních principech není příliš tematizována ani v předvolebních kampaních, zvláště koncem osmdesátých let. [Lindvall 2004]

Významná změna politiky třetí cesty nastala v roce 1985, kdy vláda deregulovala kapitálové a zejména úvěrové trhy. V důsledku kumulativního efektu přetrvávající inflace a rozpočtových deficitů byla oslabena schopnost centrální banky kontrolovat nabídku peněz a povolování úvěrů, neboť díky inflaci a nízkým úrokům se zvýšila poptávka po penězích a vznikaly „šedé“ nebankovní domy a finanční instituce. Ostatní banky proto tlačily na centrální banku (a jejím prostřednictvím pak na ministerstvo financí a předsedu vlády) ve věci deregulace finančních trhů, v níž bylo spatřováno řešení částečně i díky vlivu neoliberálních idejí. Kromě toho vláda přistoupila k nové strategii řešení dluhu, kdy namísto zahraničních půjček začala upřednostňovat nákup domácích dluhopisů. Protiinflační politika vycházela především ze

snahy disciplinovat kolektivní aktéry jako ministerstva a odbory v rámci rozpočtových a mzdových vyjednávání, nikoli např. zvýšením úrokových měr. Tato opatření byla kritizována ze strany LO a vedla tak k počátku tzv. „války růží“, neboť jejich aplikace v době hospodářského boomu zvyšuje riziko přehřátí ekonomiky, růstu inflace (a tedy i vyššímu tlaku na růst nominálních mezd a pohyb mezd nad rámec kolektivních dohod) a následné nutnosti „zchlazení“ ekonomiky v situaci, kdy jediné zbývající vládní stabilizační nástroje, tj. zmražení mezd či opuštění plné zaměstnanosti, jsou zaměřeny na disciplinaci práce. [Ryner 2006: 149-151]

Posledním významným opatřením realizovaným v rámci politiky třetí cesty byla reforma daňového systému. Zavedla ji sice až buržoazní vláda v roce 1991, takže se její dopad na švédskou ekonomiku projevil až v průběhu finanční krize, avšak připravoval ji v průběhu osmdesátých let sociálně demokratický ministr financí Kjell-Olof Feldt. Během sedmdesátých a osmdesátých let postupně narůstala nespokojenost s fungováním daňového systému zejména s ohledem na daňové úniky, podpory nevhodného druhu investic, odpisy brzdící efektivní alokaci kapitálu, posílení inflační spirály (daňový tlak a inflace posouvá stále více poplatníků do pásma s vyšší daňovou sazbou, díky čemuž je pro řadu lidí těžší zvýšit reálnou mzdu zvýšením nominální mzdy). Vláda se rozhodla všechny tyto problémy řešit v rámci jedné reformy, která by díky prosperující ekonomice měla mít stejný dopad na všechny poplatníky, zachovat výnosy a zátěž mít stále nejvyšší na světě. „Daňová reforma století“ celkově přesouvala daňovou zátěž od příjmu ke spotřebě a od jednotné daně z příjmu ke dvojí dani z vydělaného a z kapitálového příjmu a směřovala ke zjednodušení systému a snížení daňových výdajů. Konkrétně poklesla daň z příjmu (např. marginální daň z příjmu byla snížena z 80 na 50 procent), zavedena daň z kapitálového příjmu ve výši 30 procent, snížená sazba a rozšířená základna korporátní daně (např. marginální daň z korporátních zisků snížena z 57 na 30 procent), rozšířena základna DPH na dříve nezahrnuté či níže zdaněné položky a zrušení řady odpočtů (např. odpočtu úroků z daně z příjmu). [Steinmo 2002, Agell, Englund, Södersten 1996]

Z krátkodobého hlediska byla strategie třetí cesty úspěšná a vedla k obnovení makroekonomické rovnováhy – vyrovnání rozpočtu a platební bilance, obnovení konkurenceschopnosti průmyslu i díky dohodě o mzdové zdrženlivosti odborů po provedení devalvace, posílení růstu i udržení plné zaměstnanosti a oproti ostatním zemím OECD přijatelné společenské náklady. Tento vývoj ovšem provázela relativně vysoká inflace (viz Graf č. 2), neřešení strukturních problémů souvisejících s internacionalizací výroby a

změnami v podmínkách akumulace. [Ryner 1994] Kromě devalvace posilovala inflaci také exploze cen aktiv (včetně realit a akcií) vyvolaná deregulací kapitálových trhů, následně deregulace úvěrových trhů vedla ročně k dvacetiprocentnímu růstu objemu bankovních úvěrů, značný nárůst cen aktiv byl navíc násoben odpočitatelností nominálních úrokových měr od marginálních sazeb daně z příjmu (reálný úrok po zdanění pro domácnosti byl nízký, někdy i záporný) a vzhledem k deregulaci trhů pro zahraniční měnu až v roce 1989 se nárůst domácí poptávky po aktivech kumuloval pouze ve švédské ekonomice. V důsledku toho byl výrazný růst cen realit provázen zejména na konci osmdesátých let rozmachem výstavby bytů a kanceláří a masivním nárůstem spotřebních výdajů provázeným poklesem úspor, což v konečném důsledku vedlo k přehřátí ekonomiky, masivnímu nárůstu spekulací a „ekonomii rostoucích očekávání“. [Lindbeck 1997: 1302-3] Tehdejší ministr financí Kjell-Olof Feldt poznamenává, že neúspěch politiky třetí cesty při řešení inflace vedl jednak nižšímu přínosu devalvace pro průmysl v důsledku vysokého růstu mezd (osm až deset procent ročně oproti čtyřem procentům v dalších evropských zemích), jednak k přebytkovým veřejným rozpočtům a snížení veřejného dluhu díky přílivu inflačních peněz do rozpočtu prostřednictvím vysokých daní – inflací vyrovnaný rozpočet však zakrýval strukturní problémy. (Feldt in [Mehrtens 2013: 113]) V letech 1983-89 se poměr investic vůči HDP stabilizoval na úrovni kolem 19 procent. Současně se zvýšil poměr vývozu i čistého vývozu, což přispělo ke zvýšení poměru nespotřebních výdajů oproti předchozímu šestiletému období. [Edvinsson 2005]

Na rozdíl od většiny ostatních zemí OECD se Švédsku dařilo v průběhu osmdesátých let udržovat vysokou zaměstnanost (viz Graf č. 3), zejména díky centralizovanému vyjednávání udržujícímu mzdy na nižší úrovni (v praxi účinné pouze při omezení požadavků na kompenzace mezd po devalvaci, navíc ztížené po ztrátě dominance LO), striktním požadavkům na práci u příjemců dávek v nezaměstnanosti (částečně funkční, avšak politicky neudržitelné v době vysoké nezaměstnanosti), aktivní politice trhu práce usnadňující fungování trhu (účinná zejména při nižší nezaměstnanosti), snižování reálných mezd občasnými devalvacemi (mohou v některých momentech zabránit vysoké nezaměstnanosti) a růstu veřejného sektoru zvyšující agregátní poptávku po práci (účinné opatření zejména při zaměstnávání žen ve veřejných službách, což následně snižuje konkurenci pro méně kvalifikované muže hledající práci v ostatních odvětvích). [Lindbeck 1997: 1308-11] Ve druhé polovině osmdesátých let v období přehřátí ekonomiky klesla nezaměstnanost pod 1,5 procenta. Přezaměstnanost a nedostatek kvalifikovaných pracovníků na jedné straně a

konkurence chráněného domácího sektoru mnohdy nabízejícího vyšší mzdy (např. mohutně expandující stavebnictví) na straně druhé vedly ke slabému růstu zaměstnanosti ve vývozním

Graf č. 3: Míra nezaměstnanosti ve vybraných zemích OECD v letech 1971-2010 (v %)

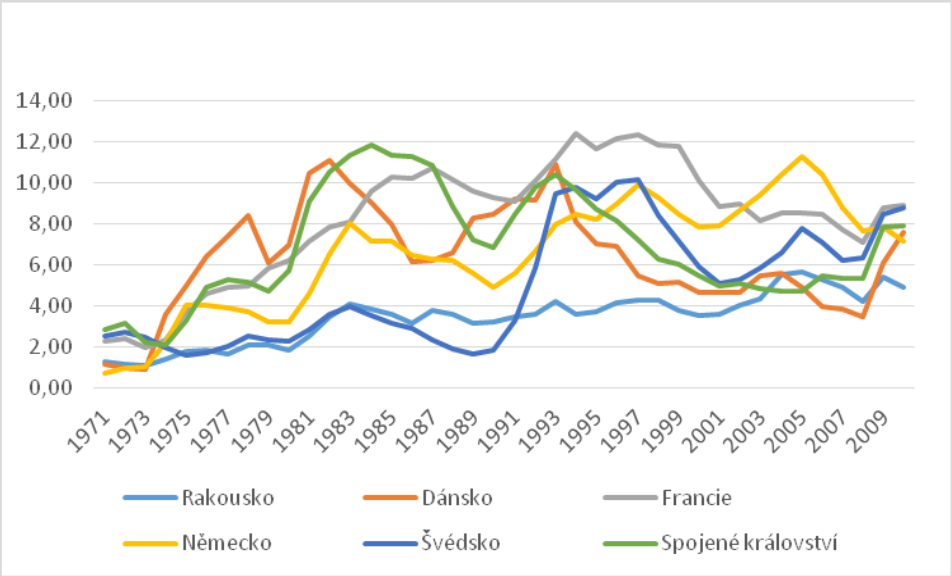

Pozn.: Oficiální míra nezaměstnanosti v Rakousku v období 1971 až 1993, Dánsku v letech 1971 až 1982 a Spojeném království v období 1971-1983 není k dispozici, takže byla vypočtena z dostupných údajů OECD o absolutním počtu nezaměstnaných a velikosti pracovní síly.

Zdroj: OECD

sektoru, provázeného poklesem produktivity ve strojírenství (politika třetí cesty tedy neuspěla se záměrem přesunout zdroje do vývozního sektoru). [Magnusson 2006: 263]

Zpomalení ekonomického růstu (viz Graf č. 4) a růstu produktivity vyvolalo mezi švédskými akademiky v osmdesátých letech dlouhou debatu, zda a do jaké míry Švédsko zaostává za ostatními zeměmi OECD. Podle diagnózy „švédosklerózy“ zbohatla země rozhodující měrou do konce šedesátých let a přibližně od počátku sedmdesátých let začala zaostávat za většinou ostatních zemí OECD v ekonomickém růstu a produktivitě v důsledku expanze veřejného sektoru a sociálního státu, zvýšení daní, státních intervencí, negativních pobídek a obecně překážkám v působení tržních sil. Např. v žebříčku HDP na hlavu se Švédsko mezi roky 1970 a 1990 propadlo ze čtvrtého na deváté místo, stejně tomu bylo i v propadu HDP na hlavu v procentech průměru OECD. (např. [Lindbeck 1997]) Tato interpretace získala značný vliv mezi švédskými ekonomy zejména koncem osmdesátých a v průběhu devadesátých let a stala se jedním z východisek vládní komise pro ekonomickou a politickou reformu pod vedením

Assara Lindbecka v době krize v roce 1992. ([Lindbeck et al. 1993], v angličtině [Lindbeck et al. 1994])

Graf č. 4: Roční růst HDP ve vybraných zemích OECD v letech 1971-2010 (v %)

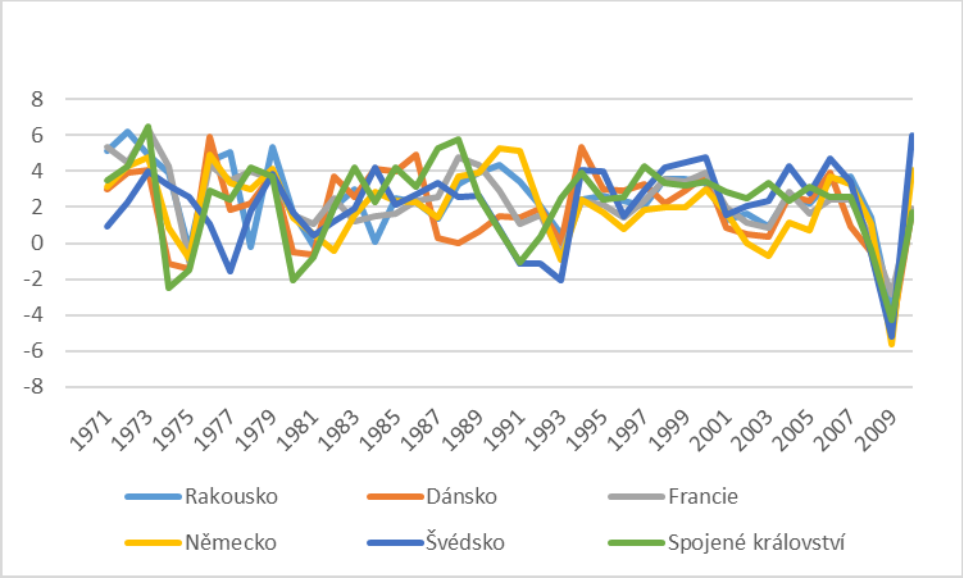

Zdroj: OECD

Kritici této interpretace však namítají, že zastánci diagnózy „sklerózy“ mnohdy přehlíží problém spolehlivosti dat, který je zvláště výrazný u středně velkých zemí typu Švédska, kdy malé rozdíly mohou výrazně ovlivnit pozici v žebříčku. Ukazatel HDP podle parity kupní síly tak lze použít na seskupování zemí s podobnými charakteristikami, avšak nikoli na detailní analýzu postavení jednotlivých zemí. Navíc při porovnávání míry růstu (i ve vztahu k průměru) je třeba vzít v úvahu rozdílnou výchozí úroveň HDP – švédský růst byl sice nižší než průměr OECD, avšak totéž platilo i o dalších šesti zemích s vysokou výchozí úrovní, ale s odlišným typem sociálního státu. Kromě toho se ukazuje, že snaha prokázat významně negativní vliv vyššího zdanění a sociálního státu na ekonomický růst a nabídku práce nebyla dosud příliš úspěšná [Korpi 2005] a že obecně nelze prokázat, že vyšší vládní výdaje ve střednědobé perspektivě brzdí ekonomický růst, naopak nespotřební vládní výdaje (zejména sociální transfery) mají mírně pozitivní vliv na růst produktivity. [Castles, Dowrick 1990][15]

[15] V rozhovoru uskutečněném v roce 2013 Per Molander, tajemník Lindbeckovy komise, připouští, že diagnóza „sklerózy“ i Korpiho kritika byly přehnané a že vztah mezi velikostí veřejného sektoru a sociálního státu a růstem ekonomiky není jednoznačný (např. země s větším veřejným sektorem, než má Švédsko, rovněž mohou dobře prosperovat, např. Německo) a záleží hodně na konkrétním designu těchto sektorů. Převládající příklon švédských ekonomů k diagnóze sklerózy tak podle Molandera odrážel tehdejší stav vědění a vycházel ze zavádějící interpretace statistických údajů (např. srovnávání s malými

Navíc na rozdíl od ostatních zemí OECD v sedmdesátých a v osmdesátých letech ve Švédsku klesal podíl lidí v produktivním věku a narůstal podíl starších osob jednak díky vysoké střední délce života, jednak díky méně zdecimované mladé generaci oproti zemím aktivně se účastnícím druhé světové války. Na jedné straně to pomohlo poválečnému boomu, na druhou stranu ale menší podíl dostupné pracovní síly a nižší míra úspor v důsledku nárůstu podílu starších lidí od sedmdesátých let negativně ovlivňovaly výši produktu a ekonomického růstu. Po odstranění vlivu demografické struktury na hospodářský růst použitím ukazatele HDP na osobu v produktivním věku nelze ve vývoji domácího produktu švédské ekonomiky identifikovat významné odchylky od průměru zemí OECD až do počátku devadesátých let. [Thakur, Keen, Horváth, Cerra 2003: 24-28]

Kompromis v rámci švédského hospodářského modelu zahrnoval příznivé podmínky zejména pro velké exportně orientované firmy (daňová a mzdová politika, instituce pracovního trhu a slabá antitrustová legislativa), avšak rostoucí koncentrace výroby a vlastnictví vedla k situaci, kdy se možnosti růstu na omezeném domácím trhu přiblížily ke svým limitům, což motivovalo největší švédské společnosti k expanzi na zahraniční trhy – nejprve na počátku osmdesátých let do USA a ještě více po roce 1985 na sjednocený evropský trh v rámci Evropského hospodářského společenství. Rostoucí míra internacionalizace švédských multinacionálních společností (MNC), zejména v oblasti výroby, vedla k omezení jejich domácích operací a měla tak negativní efekt na švédskou ekonomiku. Od sedmdesátých let se podíl Švédska na světovém vývozu snížil, ale švédské MNC výrazně zvýšily svůj vývoj prostřednictvím svých zahraničních poboček (mezi roky 1974 a 1990 narostla průmyslová výroba ve Švédsku o 16 procent, avšak při započtení zahraničních investic by se jednalo o 44 procent [Magnusson 2006: 271]) Změny na evropském trhu přispěly k restrukturaci švédských společností k domácí výrobě zboží s menší přidanou hodnotou a zahraniční znalostně intenzivnější produkci. Slabší vazby na domácí ekonomiku se staly součástí širšího trendu přesunu průmyslových kapacit z periferních zemí do evropského centra, což se posléze stalo jedním z důvodů švédského vstupu do EU. [Andersson, Fredriksson, Svensson, 1996] V důsledku internacionalizace a postfordistické flexibilizace zejména pro strojírenské podniky poklesl význam lokální regulace, domácí poptávky, mzdové politiky a cenové stability. Stávající systém mzdového vyjednávání byl vnímán jako překážka flexibilizace mezd a klesající význam Švédska jako základny pro vývoj vývozních produktů snížil zájem MNC o regulační systém umožňující zkombinovat efektivní domácí poptávku a cenovou stabilitu.

zeměmi typu Lucemburska není příliš relevantní a zkresluje celkové pořadí), na druhou stranu Korpimu vytýkal, že při vhodné volbě období pro srovnání lze docílit odlišných výsledků, přičemž tato volba je víceméně arbitrární.

Expanze výroby do oblastí s vysokou nezaměstnaností rovněž zmenšila obtíže plynoucí z nedostatku pracovních sil. Tyto společnosti se začaly více orientovat na vysoké zisky (důležité pro zlepšení poměru dluhu k vlastnímu jmění a k udržení firemně specifických výdajů na výzkum a vývoj), podporovat devalvaci (za změněných podmínek coby pravděpodobně vhodnější obranu konkurenceschopnosti než příjmové politiky), vyšší nezaměstnanost (požadavky na odstranění makroekonomických nástrojů na udržení plné zaměstnanosti) a silnější roli finančních trhů. [Ryner 2006: 146-7] V důsledku internacionalizace získaly švédské MNC silnější pozici v domácím vyjednávání a mohly si tak dovolit realizovat agresivnější vyjednávací strategie.

Strategie třetí cesty na jedné straně prostřednictvím devalvace a dohodnuté mzdové zdrženlivosti řešila dilema mezi výší mezd odpovídající mezinárodní konkurenceschopnosti a požadavky na vyšší mzdy umožňující vyšší míru vyrovnání mezd a omezení pohybu mezd nad rámec centrálních dohod při udržení plné zaměstnanosti [Iversen 1999: 148], na druhé straně však nárůstem ziskovosti ve vývozním sektoru umožnila zvýšení mezd zejména pro kvalifikované zaměstnance. Tato skutečnost v kombinaci s dlouhodobým upřednostňováním nízko kvalifikovaných pracovníků ze strany odborů bílých límečků, rostoucí meziodborovou mzdovou rivalitou a novým vedením přispěla ke změně postoje kovodělnických odborů (Metall) a navzdory nesouhlasu LO i SAF přijetí nabídky VF na uzavření samostatné kolektivní smlouvy v roce 1983. V průběhu osmdesátých let kolektivní vyjednávání oscilovalo mezi centralizací a částečným vyjednáváním na úrovni odvětví a vzhledem k radikalizaci politického klimatu a vyšší obtížnosti dosáhnout kompromisu bylo výraznější měrou zprostředkováváno státem. Metall neodmítal centralizaci kolektivního vyjednávání, pouze požadoval vyšší mzdové rozdíly mezi vývozním a chráněným sektorem a stavěl se tak proti stávající podobě solidaristické politiky a jako alternativní formu regulace růstu mezd a inflace podporoval restriktivní monetární a fiskální politiku. Separátní dohodou sice VF dosáhla odstranění části efektů nadstandardního vyrovnání mezd na přelomu šedesátých a sedmdesátých let, avšak tlak na konkurenceschopnost a posun k postfordistické výrobě přiměl VF k radikalizaci požadavků. Nemožnost jejich realizace nakonec vedla VF k rozbití celého centralizovaného vyjednávání (rozhodnutí o preferenci decentralizace bylo výsledkem strategického uvažování vyplývajícího z minoritní pozice „aktivistické skupiny“ uvnitř SAF, která neměla jinou možnost prosadit své zájmy ve stávajícím institucionálním rámci, o racionalitě rozhodování v této věci viz [Johansson 2000]): nejprve pod nátlakem přiměla v roce 1989 ostatní asociace zaměstnavatelů v SAF akceptovat jejich strategii a o rok později

SAF rozpustila svá oddělení pro vyjednávání a statistiku a jednostranně odstoupila z většiny vládních výborů. [Swenson, Pontusson 2000, Hanuš 2014b]

Vývoj od sedmdesátých let změnil podmínky pro fungování Rehn-Meidnerova modelu zevnitř i zvenčí. Globalizace a deregulace financí znemožnila politickou kontrolu směnných kurzů a úrokové míry, což ztížilo pozici státu při udržování nízké nezaměstnanosti a inflace, omezení pohybu mezd a tlak na strukturní transformaci [Ryner 2006: 110] Internacionalizace ekonomiky zúžila prostor pro hospodářskou politiku usilující o omezení obecné míry zisku a posílila rozsah a zaměnitelnost zahraniční výroby za domácí. Možnosti solidaristické politiky omezilo kolísání míry centralizace kolektivního vyjednávání, masivní nárůst zisku v polovině osmdesátých let, i rozostření hranic mezi bílými a modrými límečky, obtíže při stanovení identické práce i rostoucí možnosti pracovní migrace. Fiskální a monetární politiky zejména do poloviny osmdesátých let byly expanzivnější, než předpokládal Rehn-Meidnerův model. Způsob obnovení konkurenceschopnosti v rámci politiky třetí cesty sám o sobě není v rozporu s Rehn-Meidnerovým modelem, ale na rozdíl od něj se daleko výrazněji opírá o víru v racionalitu tržních sil. [Erixon 2000, 2004, 2008]

Politika třetí cesty představovala pokus o obnovení konkurenceschopnosti a akumulace kapitálu prostřednictvím podpory modelu exportem taženého růstu spíše než domácí expanze a z toho plynoucí částečné přizpůsobení trendu k liberalizaci, financializaci a internacionalizaci ekonomiky (deregulace finančních trhů v roce 1985, částečný vliv neoliberálních idejí na daňovou reformu v roce 1991, omezení růstu veřejného sektoru) při zachování plné zaměstnanosti a sociálního státu na vysoké úrovni ve srovnání s ostatními západními zeměmi. Tato strategie byla krátkodobě úspěšná, avšak nedostatečně účinná protiinflační opatření a nevhodně načasovaná deregulace finančních trhů způsobily přehřátí ekonomiky. Krátkodobý spekulační boom dále zamaskoval strukturní problémy a nerovnováhy, které se naplno projevily na počátku devadesátých let. Změněné podmínky oslabily vládní schopnost účinné makroekonomické regulace. Prohlubující se internacionalizace výroby, posílená ustavením jednotného evropského trhu, a postfordizace výroby vedly k posílení vyjednávací pozice a současně radikalizaci zaměstnavatelů ve strojírenství, jejichž tlak na stávající podobu solidaristické politiky částečně podpořily i kovodělnické odbory. Tento vývoj ovšem v sobě nese zvýšené riziko nenaplnění základních cílů švédského hospodářského modelu a tím i potenciální ohrožení jeho legitimity.

2.9 Švédský hospodářský model v období hospodářské krize a následné obnovy

Na počátku roku 1990 se začínají výrazněji projevovat dopady přehřátí ekonomiky v podobě přezaměstnanosti, finančního sektoru s předimenzovaným profilem půjček (vysoká míra půjček krytá nadhodnocenými aktivy), vysoké inflace a úpadku exportního průmyslu ztrácejícího podíl na trhu díky poklesu produktivity (mzdy rostly rychleji než produktivita) a klesající mezinárodní poptávce. Sociálně demokratická vláda zareagovala návrhem balíčku tvrdých opatření na zchlazení ekonomiky (dočasné zmrazení cen, mezd, nájmů, dividend a komunálních daní a také zákaz stávek). Tento návrh vyvolal ostrý nesouhlas LO a nezískal ani parlamentní podporu, což vedlo k rezignaci kabinetu a nástupu nové vlády.

Nevhodné načasování daňové reformy v době spekulačního boomu po deregulaci finančních trhů přispělo k prohloubení krize a jejímu rozšíření z exportního sektoru do zbytku ekonomiky. Snížením odpočtů úroků pro domácnosti zvýšila daňová reforma podaňové náklady na půjčování a tím stimulovala zadlužené domácnosti k prodeji aktiv, v důsledku čehož podstatně klesla jejich hodnota. Vysoké náklady na půjčování ve spojení s určitými zvýšeními daní cílenými speciálně na sektor bydlení přispěly ke kolapsu ve stavebnictví, což zhoršilo celkový propad ekonomiky a přispělo k oslabení agregátní poptávky. [Agell, Englund, Södersten 1996] V důsledku rostoucí inflace (viz Graf č. 2) vyhlásila v návrhu rozpočtu pro rok 1991 sociálně demokratická vláda jako hlavní makroekonomickou prioritu udržení cenové stability (tohoto kurzu se držela i ve stejném roce vzniklá nová vláda buržoazních stran) a na podzim téhož roku byl kurz švédské koruny zafixován k evropské měnové jednotce (ecu) a pro zvýšení důvěryhodnosti na kapitálových trzích jej provázel balíček úsporných fiskálních opatření. K tomu ovšem došlo v době největší krize ecu, takže se švédská koruna ocitla pod tlakem díky zvýšení úrokových měr v Německu způsobených deficitním financováním znovusjednocení země. Navíc dynamika růstu mezd a nákladů rychle vedla k jejímu nadhodnocení, takže navzdory okamžitému krácení veřejných výdajů kvůli udržení pevného kurzu (s podporou sociálních demokratů) se díky zavedení plovoucího kurzu pro finskou marku ocitla pod vlnou útoků finančních spekulantů. Vynucenému zavedení plovoucího kurzu na konci roku 1992 nezabránilo ani krátkodobé zavedení úrokové sazby ve výši 500 procent na obranu pevného kurzu, jeho opuštění následně vedlo k okamžitému poklesu hodnoty švédské koruny o dvacet procent. Inflaci se nakonec podařilo snížit na tři procenta (viz Graf č. 2) mimo jiné díky růstu nezaměstnanosti (viz Graf č. 3) a dohodě

tripartity v rámci tzv. Rehnbergovy komise o omezení růstu mezd v letech 1992-94. [Iversen 1999: 145, Lindbeck 1997: 1304]

Hospodářská krize měla dramatický nástup: akumulovaný propad HNP v letech 1991-3 kolem 4 procent, propad výroby o 15 procent, pokles celkové zaměstnanosti o 11 procent, nárůst otevřené nezaměstnanosti o 8 procent a celkové nezaměstnanosti o 13 procent [Lindbeck 1997: 1304-5], mezi roky 1991 a 1994 klesl poměr investic vůči HDP z 21 na 13 procent, export narostl z 30 na 36 procent HDP a čistý export z nuly na 4 procenta HDP [Edvinsson 2005]. Masivní nárůst veřejného dluhu ze 45 procent HDP v roce 1989 na téměř 100 procent v roce 1994 byl nejvýraznější měrou způsoben propadem daňových výnosů ve výši 135 miliard švédských korun v důsledku daňové reformy. [Ryner 2006: 152] Takovou hloubku recese lze vysvětlit nedostatečnou snahou vlády reagovat na neobvyklou koincidenci nabídkových i poptávkových šoků v podobě mezinárodní recese, růstu reálných úroků na světových trzích (a ještě výrazněji ve Švédsku), drastického propadu vyšroubovaných cen aktiv a kolapsu aktivity ve stavebním sektoru o 75 procent (vystupňovaného snížením daně z kapitálových příjmů, od níž mohly být odečteny náklady na úroky); kolaps bankovního sektoru odvrácený pouze za pomoci injekcí likvidity od státu ve výši kolem 4 procent HNP a zejména propad agregátní poptávky o 6 procent HNP daný nejen propadem ve stavebnictví a vyšší nezaměstnaností, ale i nárůstem celkových soukromých finančních úspor o 19 procent HNP díky zvýšenému sklonu domácností a firem šetřit v důsledku nejistoty ohledně budoucího vývoje. [Lindbeck 1997: 1305] Hospodářská krize na počátku devadesátých let byla pro Švédsko z hlediska dopadu na výrobu a zaměstnanost horší než kterákoli jiná krize v moderní historii a dopad na reálný příjem měla horší pouze krize ve třicátých letech. [Hagberg, Jonung 2009]

V reakci na krizi ustavila Bildtova vláda speciální komisi, která měla navrhnout možné ekonomické a politické reformy k řešení existujících potíží. Předsedou komise byl jmenován ekonom Assar Lindbeck. Závěrečnou zprávu předložila komise v březnu 1993 ([Lindbeck et al. 1993], v angličtině [Lindbeck et al. 1994]). Konkrétně si komise si kladla za cíl předložit odpověď na následující úkoly: (1) identifikovat základní slabiny ekonomického systému a navrhnout vylepšení (zejména u institucí a pravidel určených politicky) s cílem posílit ekonomickou stabilitu, růst a efektivitu s ohledem na všeobecně akceptované udržení sociálního zabezpečení a na příjmovou distribuci, (2) v politickém systému nastavení stabilních pravidel a dobrých obecných ekonomických podmínek pro domácnosti a firmy, (3) navržení cesty k uspokojivějšímu stavu věcí s minimálními transakčními náklady.

Ve svých úvahách vycházela Lindbeckova komise z diagnózy „sklerózy“ jako příčiny hospodářských potíží Švédska (viz výše), tedy že stávající instituce a struktury švédského hospodářského modelu představují překážku ekonomické efektivitě a růstu kvůli svému nedostatku flexibility a jednostranné orientaci na příjmovou jistotu a rozdělování s malým zájmem o ekonomické pobídky. Krize švédského hospodářského modelu tak je do značné míry krizí institucí a to hned v několika ohledech: (1) konflikt mezi partikulárními a obecnými zájmy (mj. i díky sklonu institucí přetrvávat bez ohledu na aktuální existenci důvodu jejich zřízení a tendenci k zúženému pohledu neberoucími v úvahu dopady na ekonomiku jako celek; mnohé partikulární zájmy jsou v současnosti překážkou ekonomické změny), (2) krize legitimity, kdy noví aktéři zpochybňují zavedené mocenské skupiny a tím oslabují důvěru v ně („rudá vlna“ proti soukromému byznysu, „modrá vlna“ proti veřejnému sektoru, „zelená vlna“ proti růstu výroby, technologiím a činnostem ve velkém rozsahu), (3) krize řízení, kdy politický systém převzal tolik obtížných úkolů, že bylo nemožné udržet kvalitu rozhodování (diskuse o přetížení a neříditelnosti politického systému, klesající efektivitě starých způsobů řízení, stále zřetelnější bezmoc lidí a rostoucí požadavky na svobodu volby). Probíhající změny ve švédské společnosti tak vyvolávají potřebu nové společenské smlouvy, aby bylo možné předejít riziku poklesu důvěry občanů v demokracii a politický systém. K tomu bylo třeba vedle realizace krátkodobých stabilizačních opatření i změny institucionálních pravidel v souladu s dlouhodobým obecným zájmem, což předpokládalo širokou podporu napříč politickými stranami.

Lindbeckova komise předložila celkem 113 návrhů dílčích opatření pro ekonomickou a politickou reformu, zahrnující například kroky k deregulaci trhů, oslabení korporativismu a posílení pluralismu, změnu pravidel tvorby veřejných rozpočtů, nezávislost centrální banky či snížení počtu poslanců. Publikovaná zpráva vyvolala okamžitě intenzivní společenskou debatu. Některá z navrhovaných opatření byla realizována v praxi, systematický přehled implementace doporučení Lindbeckovy komise však dosud patrně zpracován nebyl.[16]

Opatření ovlivněná návrhy Lindbeckovy komise reagující na probíhající hospodářskou krizi tak rozšířila a zintenzívnila zavádění protržních reforem, které začalo již v průběhu osmdesátých let díky deregulaci finančních trhů a na počátku devadesátých let pokračovalo daňovou reformou (viz výše). V důsledku na krize získala centrální banka podle zákona

[16] V roce 2000 vypracovala pětice členů někdejší Lindbeckovy komise navazující zprávu reagující na politický a ekonomický vývoj od roku 1993, která se soustředila na otázku fungování politických institucí a obsahovala 30 návrhů na zlepšení transparentnosti, odpovědnosti na všech úrovních politiky od obecní přes národní po evropskou s cílem zlepšit hospodářskou politiku a blahobyt a posílit demokratickou kontrolu.. [Lindbeck et al. 2000]

nezávislý statut a závazek udržovat cenovou stabilitu. Byla zavedena nová pravidla pro tvorbu rozpočtů s cílem zamezit do budoucna růstu deficitu veřejných financí, provedena úsporná opatření, privatizace vybraných státních podniků nebo jejich částí a částečná deregulace některých odvětví, jako je zemědělství, energetika, telekomunikace či doprava, naproti tomu v oblasti trhu práce či regulace nájmů k významným dlouhodobým změnám nedošlo. Rovněž byl reformován systém sociálního pojištění, penzijní systém, poskytování sociálních služeb (decentralizace, inovace v organizaci, posílení spotřebitelské volby a voucherový systém), což bude podrobněji rozebráno ve třetí kapitole. Politické změny zahrnovaly zavedení čtyřletého funkčního období pro vládu, zavedení preferenčních hlasů ve volbách a zejména vstup do Evropské unie v roce 1995. Charakteristickým rysem zavádění těchto opatření většinou směřujícími k omezení regulací a posílení konkurence v rámci příslušných trhů je široká politická podpora zahrnující sociální demokracii i středopravicové strany (přehled reforem provedených v osmdesátých a devadesátých letech viz Příloha 1). Ta je daná jednak vlivem neoliberálních idejí oživujících volnotržní přístupy k řešení ekonomických problémů, které ovlivnily interpretaci příčin krize u tvůrců politik a z ní vyplývající opatření [(2002) 2011], i významnou rolí nepolitických expertů při tvorbě návrhů jednotlivých politik, kteří díky nepřítomnosti vazeb na konkrétní politické strany reprezentující určité zájmové skupiny mohli navrhovat opatření relativně neutrální z hlediska jednotlivých zájmových skupin, která tak byla přijatelná i pro politickou opozici (např. v případě úsporných opatření, viz [Dahlström 2009]). Vedle působení domácích expertů z ministerstev a dalších vládních orgánů i neoliberálního diskurzu ve Švédsku hrál při formulaci zejména úsporných politik i tlak mezinárodních finančních trhů. Kvůli pokrytí rozpočtového deficitu si zde stát musel půjčit peníze, což vedlo k propadu ratingu a zvýšení nákladů na půjčky. Jejich splácení se tak stalo třetí největší položkou rozpočtu (přes 10 procent v roce 1996), současně vláda kvůli jejich udělení musela přijmout podmínky finančních trhů, zahrnující rozsáhlé škrty ve veřejných výdajích a jejich restrukturaci, zavedení institucionálních změn v pravidlech o tvorbě rozpočtu kvůli zavedení větší rozpočtové disciplíny i krátkodobá opatření na snížení výdajů. Balíček úsporných opatření nazvaný „Konvergenční program“ byl implementován mezi roky 1994-1998 a šlo o výsledek dohody mezi menšinovou sociálně demokratickou vládou a Centristickou stranou (dříve stranou farmářů). Byl postaven na opatřeních předchozí vlády a měl trvale ušetřit necelých 126 miliard švédských korun (či 7,5 procenta HDP). Konvergenční balíček kombinoval úspory ve výdajích a zvýšení příjmů z daní, nejvýznamnější položky se týkaly sociální politiky v podobě omezení objemu transferů domácnostem a zvýšení

sociálního pojištění. Snížená DPH na potraviny sloužila ke zmírnění dopadů na nízkopříjmové skupiny obyvatel (viz Tabulka č. 8). [Lindbom 2013]

Po období nejhlubší krize a zavedení protikrizových opatření se ekonomika postupně stabilizovala a nasměrovala k růstu. Podle vládní zprávy [Governmental Bill 2000/2001] přišel definitivní obrat po změně vlády v roce 1994, kdy se upevnilo vědomí o směřování k rozpočtové konsolidaci. S rostoucí důvěryhodností konsolidačního programu klesala očekávání inflace a změnila se fiskální politika – nastartovala se tak pozitivní spirála s rychlejší obnovou výroby a zaměstnanosti, než se očekávalo, což vedlo k rychlejší obnově financí centrální vlády. Nelze předpovídat vývoj při jiných zvolených politikách, ale drastická opatření byla nutná k získání důvěry, jakkoli se při jejich úspěchu se mohou zdát předimenzovaná (cílem bylo rozptýlit obavy, že by rozpočtový cíl nebyl brán vážně).

Tabulka č. 8: Konvergenční program (účinek v roce 1998 v miliardách švédských korun)

Krácení výdajů	**71,2**
Transfery domácnostem	34,6
Snížení dotací	8,1
Spotřeba (státu)	6,8
Reziduální	21,7
Investice do infrastruktury	2,7
Dotace na léky/péči o zuby	2,8
Vzdělání	4,1
Zvýšení daní	**69**
Příspěvky na sociální pojištění	23,7
Daně z kapitálového příjmu	7,5
Daň pro vysokopříjmové	4,2
Daň z výroby	6,1
Snížené daně	**14,7**
DPH z potravin	7,6
Jiné	7,1
Celkový efekt	**125,5**

Zdroj: [Prop. 2000/01, attachment 5, citován in Lindbom 2013:7]

Výsledkem protikrizových politik byl vývoj švédské ekonomiky, který se vyznačoval vysokým růstem srovnatelný se zeměmi EU, silnými veřejnými financemi (rozpočtové cíle, reformovaný rozpočtový proces, robustní penzijní systém), nízkou inflací (cíle ohledně stability cen, delegované na zodpovědnost operačně nezávislé centrální banky), nízkou nezaměstnaností a vysokou zaměstnaností, nízkým růstem nominálních mezd a růstem reálných mezd, nad očekávání rychlou obnovou trhu práce (ačkoli nezaměstnanost neklesla na předkrizovou úroveň), větší strukturální rovnováhou a obnovenými možnostmi jednání v hospodářské politice díky automatickým stabilizátorům rozpočtu a možnosti proticyklické monetární politiky. Jak uvádí Per Molander, tajemník Lindbeckovy komise [2013], zatímco

institucionální reformy ovlivňují ekonomiku zejména ve středně a dlouhodobém měřítku, nejvýznamnějším faktorem krátkodobého oživení růstu byl patrně přechod z pevného na plovoucí měnový kurz, který vedl k poklesu hodnoty švédské koruny o 20 procent a tím obnovil konkurenceschopnost vývozních odvětví. Během pokrizové obnovy švédské ekonomiky se zvýšil podíl vývozu na celkové produkci, který tak do značné míry táhl celkovou obnovu. Edvinsson dokládá, že k růstu v tomto období nejvíce přispěla výroba a řemesla, dále i soukromé služby a obchod a na rozdíl od předchozích desetiletí byl příspěvek vládních služeb k růstu HDP negativní. Po splasknutí realitní bubliny klesly investice do budov a stouply investice do strojů a zařízení. [Edvinsson 2005] Ztráta některých makroekonomických regulačních nástrojů v podmínkách závislosti růstu švédské ekonomiky na vývozu podkopává možnost autocentrického hospodářského rozvoje a zvyšuje zranitelnost ekonomiky. [Ryner 2006: 156]

Ačkoli decentralizace kolektivního vyjednávání nebyla bezprostředním důsledkem krize, v rámci protikrizových opatření a snahy snížit inflaci se sociálně demokratická vláda snažila čelit jejím dopadům ustavením tzv. Rehnbergovy komise, v jejímž rámci zástupci tří odborových konfederací a zaměstnavatelů uzavřeli dočasnou dvouletou dohodu ohledně vývoje mezd. Následující buržoazní vláda Carla Bildta však neměla zájem o prodloužení jejího fungování, což znamenalo konec kolektivního vyjednávání na centrální úrovni. Decentralizace kolektivního vyjednávání do určité míry oslabila pozici odborových konfederací, svazu zaměstnavatelů a odborů zaměstnanců v nízkopříjmových odvětvích, ale posílila odvětvové organizace, zejména ve vývozně orientovaném strojírenství. Nová role SAF, vzniklá jako důsledek strategické iniciativy VF k dosažení změn v průmyslové politice a politice trhu práce, spočívala v lobování, nastolování agendy a ovlivňování veřejného mínění. [Johansson 2000, 2005]. Díky decentralizaci ztratila LO možnost se přímo účastnit vyjednávání o mzdách, zachovala si však potenciál hrát podstatnou roli v koordinaci vyjednávání o mzdách u členských asociací, takže decentralizace nepředstavovala z pohledu vedení LO významnou ztrátu. Navíc tato role ve skutečnosti lépe odpovídá původním záměrům Rehn-Meidnerova modelu z doby, než se stalo normou centralizované vyjednávání [Martin 1992: 164-165].

Změny ve vnějším prostředí v podobě internacionalizace výroby a investic (nové manažerské ideje a praxe ne vždy slučitelné s tradičními švédskými průmyslovými vztahy, silnější nadnárodní korporace a slabší odbory) a evropeizace (členství v EU, více rozhodování na evropské úrovni a obecně větší závislost švédského průmyslu na nenárodních aktérech a

institucích) vytvořily silné pobídky k vytvoření nové Průmyslové dohody v roce 1997, podle níž by měl mzdový růst ve výrobě nastavit vzor pro růst v ostatních odvětvích a rovněž byl v této dohodě zaveden nový systém řešení konfliktů ve výrobním sektoru. Změněné podmínky společné s třetí industriální revolucí, expanzí služeb a malých podniků přispěly k rostoucí různosti podob průmyslových vztahů, což podle Sofie Murhem [2003] vede k vytvoření třetího režimu průmyslových vztahů (po Saltsjöbadenském modelu a konfliktním režimu v sedmdesátých a osmdesátých letech). Nadále je zde však patrný silný efekt institucionální cesty závislosti v podobě přetrvávajícího korporativismu, vysoké organizovanosti zaměstnanců v odborech, či neformální koordinace mzdového vyjednávání na úrovni odvětví centrálními organizacemi odborů a zaměstnavatelů.[17] Decentralizace kolektivního vyjednávání v souvislosti s obratem k monetarismu proběhla také do určité míry v Dánsku, nikoli však v Rakousku či Norsku, kde byla oproti Švédsku míra centralizace odborů nižší i odlišné konkrétní okolnosti vývoje, jako rozmach těžby ropy v Norsku. [Iversen 1999: 151-2]

Decentralizace kolektivního vyjednávání byla součástí širšího procesu změn v politické ekonomii Švédska. Dlouhodobý závazek k realizaci keynesiánské politiky plné zaměstnanosti (a rozšiřování sociálního státu) přispěl k oscilaci míry centralizace kolektivního vyjednávání v osmdesátých letech. Společně se změnami v procesu formování mezd nahradilo důraz na plnou zaměstnanost zaměření na cenovou stabilitu a vyrovnané rozpočty. Jedná se tedy o posun k monetaristické decentralizaci. [Iversen 1999: 152, 164] K němu došlo ve Švédsku o deset až patnáct let později oproti jiným západním zemím, což lze vysvětlit přetrvávajícím silným vlivem poválečných norem o normativní roli státu coby garantu plné zaměstnanosti. Tato změna není pouze důsledkem nových ekonomických idejí, ale i změněných strukturálních podmínek v době krize znemožňujících realizaci tradičních cílů a vedoucích k rozvoji „krizového vědomí“ ve švédské společnosti a v důsledku toho přijetí nových norem o roli státu a příklon k za jiných okolností nepřijatelným politikám. [Lindvall 2004] Konec plné zaměstnanosti znamenal rovněž odklon od jednoho ze základních cílů Rehn-Meidnerova modelu. Zatímco v sedmdesátých a osmdesátých letech se švédské vlády úspěšně snažily udržovat plnou zaměstnanost a částečně přitom opustily restriktivní makroekonomické

[17] Svensson a Öberg (2005b) rozporují názor, že došlo o radikální změně uvnitř švédských průmyslových vztahů – navzdory změnám ve mzdovém vyjednávání a reprezentaci ve vládních výborech jsou vláda i konfederace odborů i zaměstnavatelů stále vlivné, nicméně další aktéři jako odvětvové odbory působí jako mosty v systému. Výjimečnou pozici coby nejdůvěryhodnější aktér má pracovní soud má výjimečnou pozici coby nejdůvěryhodnější aktér a nejlépe schopný přemostit důvěru mezi zúčastněnými stranami (formální instituce s vyladěnými pravidly přijatými zúčastněnými stranami může vytvořit most důvěry mezi aktéry, kteří si jinak nevěří).

prostředky Rehn-Meidnerova modelu, v devadesátých letech se k nim v rámci nového režimu hospodářské politiky vrátily při současném zachování selektivní politiky zaměstnanosti a opuštění plné zaměstnanosti jako jednoho z hlavních cílů. Tento posun v hospodářské politice tak neznamenal konec Rehn-Meidnerova modelu, ale spíše posun důrazu mezi jednotlivými prvky. [Erixon 2008]

Decentralizace kolektivního vyjednávání rovněž ovlivnila jednotu hnutí pracujících a vztahy mezi LO a SAP. Sociální demokracii se oslabila schopnost koordinace hospodářského vývoje země (zejména udržení plné zaměstnanosti), což byl v minulosti jeden z klíčových prvků těsné spolupráce mezi LO a SAP [Martin 1984]. To přispělo k formulaci odlišných politických cílů a oslabení spolupráce obou větví hnutí pracujících.[18] (podrobněji viz kapitola 3.1)

Ve stejnou dobu jako Švédsko postihla hluboká hospodářská krize i Finsko, kde se vedle společných příčin vyplývajících z podobnosti pozice v mezinárodní ekonomice, institucí i hospodářských politik v obou zemích projevil i dopad ztráty odbytišť pro vývoz díky rozpadu Sovětského svazu. Příčiny, průběh i řešení krize v obou zemích se až na určité rozdíly podobaly. [Jonung, Kiander, Vartia 2009; Englund, Vihriala 2009] Například v obou zemích v důsledku krize došlo ke zdvojnásobení míry strukturální nezaměstnanosti a růstu podílu dočasných zaměstnání, byť z hlediska ukazatelů zaměstnanosti byla finská krize horší než švédská. Růst nezaměstnanosti a její přetrvávání na vysoké úrovni během obnovy ekonomiky ve srovnání s předkrizovým obdobím byly z velké části zapříčiněny skokovými propady agregátními poptávky, z menší části i institucionálními změnami v kombinaci s pozdním přizpůsobením aktuálnímu vývoji. [Fregert, Pehkonen 2009] V obou zemích náklady krize v devadesátých letech byly vyšší než u předchozích krizí za 130 let z hlediska výstupů, zaměstnanosti a průmyslové výroby. S ohledem na reálný příjem to platí pro Finsko, v případě Švédska byla horší pouze krize ve třicátých letech. Krize v devadesátých letech byla jedinečná z hlediska hloubky a délky trvání. Překvapivost a nákladnost krize mohla souviset se skutečností, že vznikla po dlouhém období míru, prosperity a růstu a politici i veřejnost se tudíž domnívali, že hluboká krize nemůže nastat. [Hagberg, Jonung 2009]

Ve Finsku i ve Švédsku byl propad hlubší a následná obnova ekonomiky rychlejší a tedy celkově intenzivnější prakticky ve všech ohledech ve srovnání s ostatními zeměmi, které postihla hospodářská krize v důsledku působení společných vnějších faktorů i podobných institucí a politik. To bylo dáno finanční liberalizací a nastavením monetární politiky i

[18] Popis souvislostí decentralizace kolektivního vyjednávání vychází z dřívější studie [Hanuš 2014b].

závislostí na zahraničním obchodu, umožňující rychlejší obnovu díky depreciaci svých měn a vedoucí k nárůstu podílu exportu v obou zemích. [Jonung, Schuknecht, Tujula 2009] Důsledky německé monetární politiky po sjednocení země pravděpodobně zapříčinily stejné načasování bankovní krize v Norsku, Švédsku a Finsku, avšak v Norsku na rozdíl od obou dalších zemí nenastala bankovní krize uprostřed deprese ekonomiky (pouze zde v letech 1988-89 přišel cyklický pokles ekonomiky). Norská krize nebyla tedy tak hluboká i díky ropnému šoku v roce 1986, znemožňujícímu dlouhodobý boom zpomalujícímu růst cen aktiv (ve Švédsku a ve Finsku byl efekt opačný díky zlepšení obchodní bilance obou zemí), a dále díky vyšší těžbě ropy po roce 1989 umožňující expanzivnější fiskální politiku. [Steigum 2009] Problémy v bankovním sektoru mělo na počátku devadesátých let i Dánsko, ale na rozdíl od ostatních severských zemí zde krize nenastala. Dánsko se patrně vyhnulo krizi díky opatrnějším reformám finančního sektoru, při nichž byl kladen důraz na stabilizační roli fiskální politiky s ohledem na běžný účet a zahraniční dluh. Deregulace finančních trhů byla provedena již v letech 1980-81, vláda a další aktéři tak měli více času pro hodnocení úvěrů a rozvoj rizikového managementu v souvislosti s přizpůsobením vysokému růstu půjčování peněz před příchodem fiskálních restrikcí a pomalého růstu na přelomu osmdesátých a devadesátých let. [Vastrup 2009] Obnova ekonomiky po krizi byla v severských zemích podstatně rychlejší než v zemích východní Asie či Latinské Ameriky, jejichž ekonomiky rovněž v průběhu devadesátých let prošly hospodářskou krizí. Vnějšími důvody rychlejší obnovy jsou zejména vstup do Švédska a Finska do EU v roce 1995, který v kombinaci s depreciací měny urychlil příliv zahraničních investic a podpořil vývoz, a dále nástup „nové ekonomiky“, vyznačující se rozvojem telekomunikací a informačních technologií (viz např. expanze firem Ericsson a Nokia a související produkce). Evropská unie navíc přispěla k disciplinaci makroekonomického managementu a veřejných financí. Mezi vnitřní příčiny rychlejší obnovy ve Švédsku a Finsku patří odlišnosti v politických systémech, neboť v severských zemích je patrná vyšší schopnost organizací se učit (generování, šíření a interpretace informací a implementace politik), mimo jiné díky větší transparentnosti a menší hierarchičnosti organizací i zahrnutí názorů zájmových skupin, konzultací mezi experty a tvůrci politik i s občanskou společností do rozhodování a tvorby politik. [Kokko, Suzuki 2009]

Podle Larse Magnussona [2006] lze krizi švédské ekonomiky interpretovat z hlediska rozporu mezi politickými ambicemi a očekáváními (zejména s ohledem na plnou zaměstnanost a sociální politiku) vzniklými v období rostoucí prosperity a rychlým tempem ekonomické transformace a s ním souvisejících nerovnováh rozpočtů i vnější bilance, nízkým růstem,

kolísáním ekonomického cyklu a strukturálního deficitu. Obtíže politického vedení při adaptaci na nové podmínky se projevovaly opakovaným řešením problémů devalvací švédské koruny, což však z dlouhodobého hlediska zvyšovalo riziko inflace prostřednictvím dovozu a nárůstu očekávání vyšších mezd díky vyšším ziskům v exportu. Politiku třetí cesty lze částečně vykládat jako důsledek neúspěchu snahy vyřešit problém rostoucích mzdových tlaků vyplývající z kombinace silné pozice zaměstnanců při plné zaměstnanosti (vedoucí k meziodborové rivalitě, tlakům na kompenzační zvyšování mezd a následně spirále růstu mezd a inflace) a odlišným podmínkám pro realizaci solidaristické mzdové politiky díky flexibilizaci výroby, stírání hranic mezi bílými a modrými límečky a obtížnějšímu zhodnocení práce jednotlivce v kolektivní smlouvě. Assar Lindbeck [1997: 1311] poznamenává, že ke konci plné zaměstnanosti došlo v okamžiku, kdy se švédská vláda rozhodla snížit inflaci mimo jiné i v reakci na protiinflační politiku v zahraničí a nereagovat na negativní makroekonomické šoky další devalvací či expanzí veřejného sektoru, neboť veřejný sektor nemůže expandovat nekonečně bez negativních důsledků pro alokaci zdrojů a devalvační cykly mohly ohrozit stabilitu návratnosti investic v podnikatelském sektoru, takže stávající metody udržení plné zaměstnanosti nebyly dlouhodobě udržitelné. Obtíže vlády při reakci na strukturální změny v ekonomice se projevily i po deregulaci finančních trhů, kdy díky dominanci keynesiánského myšlení, předchozí silné regulaci a rychlému zavedení deregulace pod tlakem soukromých bank bez odpovídající veřejné diskuse nebyl k dispozici dostatek přesných předpovědí a analýz deregulace trhů v otevřené ekonomice, takže politickou pasivitu v době spekulačního boomu lze vysvětlit podceněním makroekonomických rizik plynoucích z deregulace spjatých například se změnami rovnováhy portfolia. [Jonung, Kiander, Vartia 2009] Reorientace švédských makroekonomických priorit od keynesiánského režimu plné zaměstnanosti k monetaristickému režimu nízké inflace upevňující přechod k decentralizovanému vyjednávání je výsledkem jednak omezení plynoucích z mezinárodní ekonomiky a exportní závislosti, jednak zejména politického rozhodnutí zprostředkovaného schopností stávajících politicko-ekonomických institucí zvládat vnější tlaky.[19] [Iversen 1999]

[19] Iversen uvádí tři důvody větší atraktivity monetaristické decentralizace oproti keynesiánské centralizaci: (1) nové flexibilní technologie, činící větší mzdovou pružnost mezi zaměstnáními atraktivnější pro zaměstnavatele i kvalifikované pracovníky v sektorech ekonomiky napojených na mezinárodní trh, (2) omezující efekt otevřených kapitálových trhů na autonomii makroekonomické politiky (otázkou je, do jaké míry činí kapitálová mobilita autonomní politiku nákladnější, neboť kapitálová mobilita zvyšuje náklady usilování o flexibilní a přizpůsobivou politiku bez ohledu na směnný režim), (3) deindustrializace spjatá s rozmachem osobních a sociálních služeb, které mají sklon zaostávat v produktivitě (kompresované mzdy napříč sektory zpomalují expanzi zaměstnanosti ve službách, pokud není poptávka vysoce cenově neelastická), jestliže se tedy vláda stará o zaměstnanost i rovnost současně, je nucena rozšířit vládní podporu nízkoproduktivních prací ve službách, pro soukromý průmysl to znamená vyšší daně nebo vyšší ceny služeb – řešení tedy spočívá v oslabení mzdové koordinace napříč sektory (vlády ve Švédsku i Dánsku tím nejen přispěly ke snížení relativních mezd a cen v sektoru veřejných služeb, ale i širší decentralizaci vyjednávacího systému). [Iversen 1999]

Z hlediska napětí mezi principy akumulace a legitimizace se v průběhu krize a následné obnovy dovršuje transformace k tzv. flexibilní akumulaci – tedy formy akumulace kapitálu přizpůsobené novým podmínkám postfordistické výroby a globalizované ekonomiky, částečně oslabující a proměňující dosavadní formu legitimizace. Přechod k nové fázi kapitálové akumulace probíhající přibližně od sedmdesátých let, vyznačujících se nejnižší mírou ziskovosti v moderních dějinách země[20], vzniká jako reakce na rozpory kapitálové akumulace a příznaky krize systému a představuje třetí klíčové transformační období švédské ekonomiky (po první vlně internacionalizace v letech 1850-70 v souvislosti s přechodem ke kapitalistické ekonomice a druhém klíčovém období v desátých až dvacátých letech dvacátého století znamenajícím změnu ze země dovážející kapitál na zemi vyvážející kapitál). Vyznačuje se navzdory menším a středním fluktuacím dlouhodobým růstem, akumulací, zdvojnásobením váhy zahraničního obchodu ve vztahu k HDP, posunem v nespotřebních výdajích od investic k čistému exportu, poklesem míry investic téměř na polovinu, díky zeštíhleným výrobním metodám zmenšením objemu zásob a ostatních výdajů na konstantní kapitál a obnovením ziskovosti zejména ve výrobě. [Edvinsson 2005] Změnu makroekonomických priorit od plné zaměstnanosti k nízké inflaci lze tedy chápat jako ústupek a změnu v oblasti legitimizace ve prospěch zvolené strategie podpory akumulace. Ofenzívu zaměstnavatelů ve strojírenství za decentralizaci kolektivního vyjednávání lze interpretovat jako důsledek specifické a odvětvově omezené formy rozporu mezi výrobními silami a výrobními vztahy[21], decentralizaci kolektivního vyjednávání z odlišného pohledu jako projev tendencí ke konvergenci různých typů korporativistických struktur malých rozvinutých zemí ve světové ekonomice.

Andreas Bergh z liberálních pozic argumentuje, že příčinou krize byl posun od kapitalistického k intervencionistickému sociálnímu státu od sedmdesátých let, zatímco obnovu v devadesátých letech provázely institucionální reformy opačným směrem (rozdíl mezi oběma ideálními typy sociálního státu, viz Tabulka č. 9) [Bergh (2014) 2016]

Z hlediska perspektivy teorie mnohosti podob kapitalismu (varieties of capitalism) se švédský (a podobně i finský) koordinovaný kapitalismus navzdory změnám podobá stále spíše

[20] Edvinsson [2005] ukazuje, že ve švédské ekonomice byla až do sedmdesátých let patrné tendence ke klesající míře zisku, od osmdesátých let se však ziskovost obnovila. Tím částečně potvrzuje marxistický předpoklad o tendenci ke klesající míře zisku v kapitalistické ekonomice. Jedním z možných vysvětlení tohoto obratu by mohl být trend k financializaci kapitalismu.

[21] Zatímco výrobní vztahy v liberálním kapitalismu se vyznačují určováním výše mzdy ve vztahu dělník-kapitalista, v korporativismu je výše mzdy ovlivněna kolektivním vyjednáváním mezi odbory a zaměstnavateli, které se tak stává součástí výrobních vztahů. Technologický posun od fordismu k postfordismu znamenal změnu ve výrobních silách, díky níž se švédští zaměstnavatelé ve strojírenství ocitli v situaci, kdy pro ně byla stávající podoba kolektivního vyjednávání méně výhodná než v minulosti a tak se ve snaze zvýšit míru zisku rozhodli usilovat o změnu, což nakonec vedlo k decentralizaci kolektivního vyjednávání. Změna ve výrobních silách tak vedla k tlaku na změnu ve výrobních vztazích.

domácímu modelu ze sedmdesátých či osmdesátých let než anglosaskému liberálnímu kapitalismu. Řada změn navíc nebyla s cílem provedena s cílem oslabit schopnost koordinace trhu, ale udržet univerzalismus sociálního státu. Podobně změny v kolektivním vyjednávání lze vykládat jako snahu obnovit efektivní mzdovou koordinaci v obou zemích. Z velké části je možné nahlížet na švédskou (resp. finskou) transformaci jako snahu udržet fungování jejich politické ekonomie v době silného tlaku na změnu (tedy jde o „kontinuitu prostřednictvím změny"). Přežití tohoto modelu závisí na skutečnosti, zda dokáže sloužit zájmům silných aktérů i v budoucnu. [Lindgren 2011]

Tabulka č. 9: Srovnání kapitalistického a intervencionistického sociálního státu

	Kapitalistický sociální stát	**Intervencionistický sociální stát**
Vztah mezi trhem a politikou	Racionální dělba práce	Politika nadřazená trhu
Makro- a stabilizační politiky	Stabilní pravidla hry, zaměření na stranu nabídky	Diskreční, aktivní stabilizační politiky, management poptávky
Postoj k vlastnickým právům	Dobře definovaná a chráněná	Snadno omezená prostřednictvím politických rozhodnutí
Mobilita kapitálu, zboží a lidí	Volná	Regulovaná
Preferovaná rovnost	Rovnost zdrojů	Rovnost výsledku
Redistributivní politiky	Rozšíření sociálního rizika, sociální služby financované z daní (zejména vzdělávání a zdravotní péče)	Progresivní zdanění, sociální politiky, cílené dotace/podpory)

Zdroj: [Bergh (2014) 2016: 45]

Pontusson poukazuje na skutečnost, že švédský sociální stát i ekonomické instituce a politika se díky škrtům ve výdajích a zavedením protržních opatření přiblížily kontinentálnímu modelu. Například mzdové vyjednávání, kodeterminace, či nezávislost centrální banky připomínají německý model, ale radikální deregulace finančních trhů byla inspirována spíše anglosaským příkladem (z dlouhodobého hlediska může být v rozporu s konzervativní i sociálně demokratickou variantou organizovaného kapitalismu). Posun k německému modelu není výsledkem cílené strategie, ale důsledkem kompromisu mezi silami práce a kapitálu. Na druhou stranu je zde patrná politická přitažlivost neoliberalismu, neboť snadnější je instituce rušit a omezovat, než zavádět nové a navzdory nižší efektivitě je americký model populárnější než německý. K nižší popularitě německého modelu přispívá vedle neoliberální kampaně od sedmdesátých let také tradiční závazek švédského hnutí pracujících k plné zaměstnanosti,

mzdové solidaritě a genderové rovnosti. Odbory i sociální demokracie však mají v důsledku krize slabší pozici v prosazování svých cílů a vláda se po roce 1994 přiklonila více ke spolupráci s byznysem ve snaze zvýšit konkurenceschopnost. Německý model zůstává jako konceptuální rámec důsledků nového třídního kompromisu, členství v EU jej může v tomto ohledu posílit. [Pontusson 1997: 68-70]

Krizi světové kapitalistické ekonomiky v sedmdesátých letech provázela řada vývojových trendů, které dopadaly na jednotlivé země různě podle jejich odvětvové struktury ekonomiky, institucionálního uspořádání i domácích politických rozhodnutí a ve svém důsledku ovlivnily způsob napojení domácí ekonomiky na světový trh. Mezi tyto trendy patřila transnacionalizace a internacionalizace výroby, vedoucí ve švédském případě k růstu podílu zahraniční produkce švédských exportně orientovaných firem i zahraničních investic ve Švédsku z velké části díky vytvoření jednotného evropského trhu v osmdesátých a vstupu do EU v devadesátých letech, což změnilo rovnováhu sil ve prospěch těchto korporací a posílilo závislost růstu švédské ekonomiky na vývozu (a tedy i na situaci na mezinárodním trhu). Souběžným trendem rovněž byla financializace kapitalismu, znamenající rostoucí význam finančního sektoru díky možnosti dosažení vyšší míry zisku než v tradičních průmyslových odvětvích narážejících na limity růstu v rámci fordistického způsobu výroby. Průmyslové podniky postupně směřovaly k postfordistickému způsobu výroby, finanční kapitál vyvíjel tlak na deregulaci finančních trhů. Toto úsilí bylo jedním z projevů mobilizace strukturní moci kapitálu, znamenající úsilí ekonomických elit o obnovu vlastní moci ohrožené politickým posilováním levice a ekonomicky oslabováním vlastního podílu na bohatství a dále o obnovu podmínek pro kapitálovou akumulaci. Přechod k novému typu akumulace kapitálu ve Švédsku probíhal s výkyvy od sedmdesátých let, završil se během obnovy ekonomiky ve druhé polovině devadesátých let a vyznačoval se obnovenou mírou zisku, oslabením investic, rozšířením postfordistických postupů ve výrobě a posílením čistého vývozu a významu zahraničního obchodu vzhledem k HDP. Součástí mobilizace kapitálu bylo i prosazování neoliberálních přístupů k ekonomice, které poskytovalo návody a vizi hospodářské politiky a sloužilo jako nástroj legitimizace zájmů ekonomických elit. Neoliberální ideje přijímané jak ze zahraničí (zejména z anglosaských zemí), tak i prosazované v domácím prostředí (think tanky jako např. SNS a Timbro či udělování Nobelových cen) ovlivnily uvažování tvůrců politik částečně již v období tzv. třetí cesty a zejména pak během hospodářské krize, vlády Carla Bildta a jeho následovníků i členy Lindbeckovy komise. Zatímco konkrétní vládní protikrizové politiky nebyly v řadě případů (např. úsporná opatření k řešení fiskální krize) přímo určené konkrétními zájmovými

skupinami, jejichž mocenská pozice se změnila v důsledku popsaného vývoje, byl jejich celkový rámec do značné míry ovlivněn neoliberálními idejemi a tím i strategiemi na prosazení zájmu ekonomických elit a vlastníků kapitálu. Změněná pozice jednotlivých zájmových skupin se naopak přímo projevila při decentralizaci kolektivního vyjednávání, která byla důsledkem mobilizace exportně orientovaných zaměstnavatelů ve strojírenství k prosazení svých zájmů. Konkrétní změny z hlediska rozdělování důchodu v rámci sociálního státu, institucionální změny v oblasti sociální politiky i změny rozložení moci mezi zastánci i odpůrci sociálního státu budou podrobněji zkoumány v následujících kapitolách.

3 Změny v oblasti sociální politiky

Zatímco předchozí kapitola byla věnována vývoji švédského hospodářského modelu, jeho krizi a následné obnově, následující kapitola se zaměří na změny v oblasti sociální politiky. Vývoj sociální politiky je třeba sledovat ve vztahu k vývoji hospodářského modelu, neboť jednotlivé politiky v hospodářské a sociální oblasti byly do značné míry utvářeny jako součást jednoho celku a jsou v řadě ohledů vzájemně provázané, což je patrné z institucionální komplementarity i způsobu financování. Ekonomická a finanční krize tak nutně měla dopad i na sociální politiku. Tato kapitola se soustředí na změny v jednotlivých oblastech sociální politiky, zahrnující politiku udržování příjmu (peněžní dávky pro rodiny s dětmi, sociální pojištění, podpora v nezaměstnanosti a sociální pomoc) a sociální a veřejně prospěšné služby (péče o děti, primární a sekundární vzdělávání, politika trhu práce, zdravotní péče, péče o handicapované, péče o starší občany) z hlediska změn ve výši výdajů a štědrosti systému, institucionálním řešení (zejména s ohledem na princip univerzalismu), jejich dopady a možnými příčinami změn související se zájmy a mocenskou pozicí politických aktérů.

3.1 Utváření švédské sociální politiky

Zavádění sociálního pojištění pro dělníky v bismarckovském Německu v osmdesátých letech devatenáctého století jako reakce na sociální problémy v důsledku průmyslové revoluce a vznikající socialistické hnutí vyvolalo diskuse o sociální politice i v dalších evropských zemích, mezi něž patřilo i Švédsko. Na rozdíl od Německa byl však švédský diskurz méně despotický, elitářský a etatistický a navzdory prvotnímu německému impulsu se stalo hlavním zdrojem inspirace Dánsko, které ještě před koncem tohoto století zavedlo penzijní reformu podle principu jednotné penze pro celou populaci na základě bydliště a financovanou z daní (nároky na dávky byly založené na testech potřebnosti, jejich postupné zmírňování brzy vedlo k postupnému pokrytí většiny populace). Švédská debata se na přelomu devatenáctého a dvacátého století vedla zejména v lidových sociálních hnutích, vznikajících společenských vědách a městských vyšších středních třídách. Diskuse se týkaly zejména reformy chudinské péče a přispěly ke vzniku specificky švédské kombinace liberalismu a socialismu.[22] Konec

[22] Diskurz o sociální politice se vyznačoval růzností ideových vlivů i pozicí jeho účastníků v sociální struktuře a směřoval k rozvoji teorie i řešení praktických problémů. Ideově vycházel z kombinace studentského parochiálního radikalismu v Uppsale a vlivu kosmopolitanismu složeného z německého katedrového socialismu, radikalismu francouzské revoluce, marxovského socialismu, fabiánství a anglosaského liberalismu. Základna diskursu v rostoucích sociálních hnutích

raného období debat o sociální politice přišel s rozšířením volebního práva a nástupem politické demokracie i díky válkám, revolucím a kontrarevolucím v okolních zemích. S rostoucím vlivem sociálně demokratické strany se posílil vliv sociálně politických doktrín formulovaných jejími intelektuály, zvláště pak ve třicátých letech druhé generace v čele s Gustavem Möllerem a Gunnarem a Alvou Myrdalovými. [Olsson 1990: 83-89]

Vytvoření a zavedení univerzalistické sociální politiky se mnohdy datovalo do třicátých let dvacátého století a někdy až do poválečného období a bývalo připisováno sociální demokracii, Peter Baldwin [1990] však ve své průlomové práci ukázal, že kořeny této politiky jsou starší a vychází z agrární společenské struktury země s převahou drobných farmářů. Státní financování sociální politiky bylo jedním z výsledků vleklého boje mezi venkovskými a městskými elitami na konci devatenáctého století o přerozdělení společenských nákladů a znamenalo snížení výdajů na chudinskou podporu často financovanou z místních daní z pozemků placených farmáři [Baldwin 1990: 93]. Politická síla venkova a farmářské strany přesvědčila k podpoře univerzálního pojištění na základě občanství (pro dělníky i farmáře, muže i ženy) i vládní politiky a sociální demokraty, kteří původně upřednostňovali pojištění pouze pro dělníky. K rozhodnutí o financování sociálního pojištění z daní přispěla i skutečnost, že pro drobné farmáře by individuální příspěvky znamenaly přílišnou zátěž. [Baldwin 1990: 83] V roce 1913 tak byla provedena první penzijní reforma, znamenající poskytování plošných jednotných důchodů na základě testování potřebnosti (ovšem navzdory těmto testům získala většina starších Švédů poměrně rychle nárok na penze) a reflektující zájmy agrární populace i průmyslových dělníků, čímž byly položeny základy široké koalice napříč třídami. Podle Christiansena a Åmarka [2006: 351] tak byly základní rysy sociální politiky vytyčeny ještě před nástupem sociální demokracie, která naplnila dané struktury a postupně transformovala dílčí sociální politiky do koherentní strategie pokrývající všechny oblasti společnosti.

Ve třicátých letech existovaly v sociálně demokratické straně dva hlavní názorové proudy ohledně toho, jakým způsobem by měla být zaváděna sociální politika. Hlavními představiteli prvního byly manželé Gunnar a Alva Myrdalovi, kteří byli kromě socialistických idejí rovněž ovlivněni uměleckým modernismem a zejména v rámci diskuse o řešení populační krize formulovali návrh rodinné politiky obsahující i řadu sociálně inženýrských návrhů na základě

zahrnovala abstinenty, volnomyšlenkářské křesťany, liberály, později i socialistické odboráře, svépomocné spolky a (spotřební) družstva. V tomto prostředí vznikl prostor pro zpochybnění zavedeného řádu a hlásání spořádaného chování, individuální zodpovědnost, píli a morální sebevzdělávání. [Olsson 1990: 84-85]

vědeckých poznatků.[23] Druhý názorový proud reprezentoval především ministr sociálních věcí Gustav Möller, jehož pojetí sociální politiky směřovalo ke snaze vybavit občany základními schopnostmi způsobem, který nestigmatizuje a neporušuje integritu jedince (jako programy chudinské pomoci) a který není autoritářský a nutící občany k pasivitě (jako bismarckovská sociální politika).[24] Zatímco první proud měl nemalý vliv na politické diskuse a vládní zprávy, v praktické politice byl především díky Möllerovi nakonec poražen. Ve snaze omezit moc byrokratů se snažil Möller zavádět sociální politiku na principu vymezených práv a v případě nutnosti testovat potřebnost touto činností pověřit samotnou cílovou skupinu této politiky, resp. její demokraticky ustavené organizace.[25] Základní principy Möllerových úvah o sociální politice tak zahrnovaly sociální spravedlnost, strategické jednání (význam široké podpory opatření pro jejich dlouhodobé udržení a mobilizaci voličstva) a korektnost procedur a spravedlnost implementace. [Rothstein 1998: 172-180]

Široká podpora universalismu v severských zemích vyplynula do značné míry z úsilí odstranit nedostatky předchozích selektivních sociálních politik. Universalismus lze chápat jako překračující konsensus spíše než jako jednotnou vizi či pouhý kompromis zájmů, neboť jej v nějaké podobě z různých důvodů pěstovala většina stran ještě před nástupem sociální demokracie, která v řadě případů podporovala selektivní politiky a univerzální sociální stát se stal součástí její identity až od šedesátých let. [Kildal, Kuhnle 2005: 29]

Při zkoumání universalismu v sociální politice je třeba rozlišovat dvě dimenze: členství a alokace. Univerzální členství znamená široké pokrytí populace na základě členství v komunitě, kdy je každý pokrytý jako člen specifické populační kategorie představující politicky definovanou situaci potřebnosti s určitými vstupními kritérii (v praxi je málo

[23] Švédská komise pro populaci formulovala v mezinárodním srovnání komplexní návrh rodinné politiky, který se stal se příkladem pro zastánce aktivní rodinné politiky v jiných zemích. Manželé Myrdalovi měli na vliv na debaty o různých otázkách sociální politiky i v dalších skandinávských zemích. Jejich vize zahrnovala mimo jiné rovné právo mužů i žen na zaměstnanost, zavedení institucí denní péče, školních jídel či politiky bydlení. V srovnání s konzervativním přístupem například v sousedním Norsku zdůrazňovali význam státních zásahů a podporu ekonomického růstu. [Haavet 2006: 212-214]

[24] Jako příklad lze uvést názory na pomoc potřebným rodinám s dětmi: zatímco Alva Myrdal prosazovala pomoc dětem z těchto rodin formou zboží, Möller podporoval všeobecné přídavky na děti. Zatímco Myrdal se obávala zneužití případných peněžních dávek pro jiné účely, Möller vycházel z předpokladu, že lidé využijí svoje peníze moudře. Navíc všeobecné přídavky na děti by nebyly stigmatizující a nevyžadují velkou administrativu. [Rothstein 1998: 178]

[25] Podle Rothsteina měl Möller pět základních administrativních strategií k prosazování institucionálních reforem: (1) poskytování obecných namísto specifických dávek (to mělo spíše morální a politický význam, ale přispělo i ke zjednodušení a zlevnění administrace bez nutnosti posuzování způsobilosti každého případu), (2) pověření lokálních a lidově založených organizací detailním prováděním včetně případného testování vhodnosti (např. asociace podnikatelů spravující pomoc pro malé podniky či kompenzační fondy v nezaměstnanosti spravované odbory, jejichž představitelé určovali, kdo má nárok na podporu v nezaměstnanosti), (3) v maximální možné míře omezit možnost libovůle v rozhodování o způsobilosti u řadových úředníků, (4) nahrazení starých institucí chudinské podpory novými („institucionální obklíčení“ – založení nové instituce kolem staré, která nemůže být v daný moment přímo zrušena, ale ustaví se dynamika postupně marginalizující starou instituci, např. stará komise pro nezaměstnanost), (5) rekrutoval úředníky „z ulice“ pro reformní byrokracii (odmítnutí weberovského modelu, neboť takto byli úředníci ochotnější naplňovat zvolené cíle politik a byli efektivnější při jejich dosahování). Möllerův přístup administrativě tak představuje opak technokracie. [Rothstein citován in Dow, Higgins 2013: 172-173]

programů striktně univerzálních a může se jednat se o všechny občany či rezidenty). Alokace je univerzální tehdy, pokud přístup k dávkám či službám pro konkrétního příjemce nepodléhá rozhodování expertů (např. při přístupu k nemocenským dávkám či ke zdravotní péči určitého typu) a dostupnost služeb není narušena z důvodu nedostatku zdrojů, špatné organizaci či zaujatosti (zavádění poplatků universalismus oslabuje). V praxi se nelze zela vyhnout alokaci na základě rozhodování expertů, což se nicméně týká výraznější měrou poskytování sociálních služeb než příjmových transferů. [Kildal, Kuhnle 2005: 15] V oblasti sociálních služeb lze universalismus podle Anttonena [2005: 108] vymezit následujícími znaky: (1) existence veřejného systému podpory sociálních služeb, (2) dostupnost služeb všem občanům bez ohledu na ekonomický status, gender nebo etnický původ, (3) střední a vyšší třídy jsou mezi uživateli veřejných sociálních služeb, (4) systém služeb z velké části odpovídá potřebám žen, (5) systém nabízí jednotné služby po celé zemi (regionální rovnost), (6) služby jsou produkovány profesionálními pracovníky v oblasti péče, (7) občané mají práva na nějaké sociální služby, (8) služby jsou poskytovány bezplatně, nebo jsou silně dotovány místní či centrální vládou, (9) obce jsou odpovědné za poskytování a financování služeb. Podrobnější popis ideálně typického univerzalistického sociálního státu viz kapitola 1.3.

K podobnosti sociálních politik v severských zemích přispěly nejen srovnatelné historické podmínky pro jejich rozvoj (viz kapitola 1.3), ale do značné míry i jejich vzájemná spolupráce. První dohody o spolupráci se objevily v meziválečném období, v intenzivnější podobě se spolupráce rozvíjela zejména díky vládnoucím sociálně demokratickým stranám v poválečném období. Spolupráce se týkala posílení formálních i neformálních vazeb mezi administrativami jednotlivých zemí, výměny znalostí, vzájemného srovnávání (včetně srovnávání národních politik se severským modelem či ostatními zeměmi v rámci diskusí v jednotlivých zemích, což bylo považováno za legitimní politický argument), i snah o společnou sociální legislativu (nejvýznamnějším krokem v této oblasti byla dohoda z roku 1955, zaručující občanům ostatních severských zemí stejná sociální práva jako vlastním občanům). Spolupráce mezi severskými zeměmi začala dříve, než se u nich začaly objevovat silné podobnosti. Tato spolupráce rovněž přispěla k posílení společné severské identity a rozvinutí ideje severské sociální politiky i podpoře severského modelu mimo sever. [Petersen 2006: 96-98] Švédsko bylo obvykle vnímáno jako v jako vedoucí země v rozvoji severské sociální politiky, zatímco Finsko a Island jako relativně zaostávající, což souviselo i se slabší roli hnutí pracujících oproti skandinávským zemím. [Christiansen, Åmark 2006: 338]

Intenzivní poválečnou spolupráci mezi severskými zeměmi provázela série významných reforem v sociální politice k dotvoření modelu univerzálního základního zabezpečení. V průběhu druhé světové války změnili konzervativci postoj k sociální politice směrem k jejímu přijetí a důraz na zájmy středních vrstev vedl k podpoře univerzalismu a omezení testů potřebnosti. Zákon o penzích z roku 1946, rozšiřující principy reformy z roku 1913, rušící testy potřebnosti (doplatky podle potřebnosti se nicméně vyplácely nadále) a garantující univerzální nepodmíněné penzi pro všechny občany tak měl širokou politickou podporu, protože nikomu neškodil a pomohl všem (včetně tradičních odpůrců sociální politiky), ačkoli část levice měla původně ambivalentní vztah k tomuto návrhu, protože navzdory jeho ideologické přitažlivosti původně pomáhal nejvíce těm, co to nejméně potřebovali. To bylo částečně kompenzováno zdvojnásobením příspěvků na pojištění pro vysokopříjmové skupiny, hlavní část se však financovala z daní. [Baldwin 1990: 136-142]

Nejvýznamnější reformy v padesátých letech souvisely se snahou sladit zájmy modrých a bílých límečků a posílit tak společenství napříč třídami. Jednalo se o zavedení všeobecného zdravotního pojištění (1953) a zavedení dodatečného penzijního programu (1959), kdy část výše nemocenských dávek a důchodů byla dána jednotným základem pro všechny a část byla odvozena podle výše příjmu na základě povinného připojištění. Zatímco penzijní systém původně mířil na chudé a díky pozdějším reformám se rozšířil na všechny občany, zdravotní pojištění nejprve pokrývalo městské obyvatele s vyšším příjmem a až později se všeobecně rozšířilo. Reforma zdravotního pojištění tak byla výsledkem zájmů a politiky především modrých límečků, penzijní reforma se díky snaze sociální demokracie získat podporu bílých límečků nakonec více přizpůsobila jejich zájmům [Baldwin 1990: 146, 212].

V ideologii švédské sociální demokracie byla sociální politika vždy chápána nejen jako nástroj k zabezpečení jednotlivce, ale i zvyšování efektivity ekonomiky a ekonomického růstu. Od období meziválečné hospodářské krize rozvíjel Gunnar Myrdal ideu produktivní sociální politiky k popisu produktivních efektů rozsáhlých sociálních politik. V kampani koncem padesátých let poprvé zaznívá optimistická vize silné společnosti usilující o ekonomický růst a rozšíření blahobytu do všech skupin společnosti, kdy je růst pod kontrolou demokratického socialismu vnímán jako primární nástroj společenského rozvoje a zabezpečení. V reakci na výzkum společenských problémů nezapadajících do sociálně demokratického pohledu na svět se koncem šedesátých let rozšířila zejména mezi sociálními pracovníky a částí odborových ekonomů kritika pojetí sociální politiky jako produktivní investice. Zpochybnění konceptu růstu v sociálně demokratickém pohledu na sociální politiku

v sedmdesátých letech (podobné zpochybnění tržní ekonomiky v dalších oblastech, viz kapitola 2.6) vedlo narušení vazby mezi sociální politikou a výrobou a k artikulaci zabezpečení jako občanského práva, k chápání okrajových společenských skupin jako nevhodných pro moderní výrobu (nikoli jako rezervoár pracovní síly) a k odlišnému chápání efektivity a produktivity z hlediska na sociální přínosy a náklady růstu a sociální politiky. V praxi nicméně tento program realizován nebyl. [Andersson 2003: 133-136]

Významnější reformy v této době byly zavedeny v oblasti rodinné politiky. Zatímco na přelomu devatenáctého a dvacátého století byla v severských zemích za krize instituce manželství a rodiny a ve snaze zajistit ekonomickou podporu žen a dětí kvůli zdraví populace a politické stabilitě zavedena manželská legislativa kombinující rovnost a rozdílnost (tato reforma měla širokou podporu a byla zavedena dříve než v zahraničí) [Melby 2011: 164], impulsem ke změnám ve švédské rodinné politice byla meziválečná ekonomická a populační krize a všeobecné příspěvky na děti byly zavedeny v poválečném období, v sedmdesátých letech byly hlavním motivem změn požadavky na genderovou rovnost. Rozšíření veřejných sociálních služeb na jedné straně uvolnilo ženám prostor převzetím některých úkolů, na druhé straně nabídlo více možností placeného zaměstnání. Legislativa se díky zavedení odděleného zdanění pro manžele a manželky a genderově neutrálního rodičovského pojištění změnila směrem k podpoře dvoupříjmového modelu rodiny, zaručujícího rovná práva obě pohlaví ve vztahu k rodině i trhu práce. Hybnou silou při zavádění těchto opatření byla mobilizace ženských organizací, což umožnilo zejména vysoké zastoupení žen v politických stranách a v parlamentu [Bergqvist 2005].

Ve druhé polovině sedmdesátých let se s koncem tzv. rudé vlny ve švédské politice, politickou mobilizací svazu zaměstnavatelů a diskusí o stagnující produktivitě a růstu ekonomiky (viz kapitola 2.8) změnil způsob uvažování o sociální politice, který ovlivnil i sociálně demokratickou politiku „třetí cesty“. Se zhoršováním materiálních podmínek pro sociální stát přišel postupný ústup od kritiky růstu a zájem o jeho obnovu, což provázela změna perspektivy od sociálních problémů jako nákladů růstu k sociálním problémům jako ekonomickým nákladům zabezpečení, které měly být řešeny ekonomickým růstem. Měření sociální produktivity postupně nahradilo hodnocení efektivity využití ekonomických zdrojů a jejich relativní produktivity v jednotlivých odvětvích, mezi něž patřila i sociální politika. Produktivita začala být chápána striktně ekonomicky a její modely na základě ideálních tržních transakcí sloužící jako popisy sociální reality vedly k přesvědčivým reprezentacím vždy rostoucích nákladů a klesajícího ekonomického přínosu sociální politiky ve srovnání se

soukromým sektorem. V sociálně demokratické ideologii tak byl veřejný sektor stále více popisován jako brzda ekonomiky, čímž se strana vzdálila od dědictví ideologie funkčního socialismu chápajícího veřejný sektor a sociální výdaje jako součást efektivní ekonomiky a součást strategie pro transformaci kapitalistické společnosti. Sociální politika tak ztratila svou historickou prorůstovou roli (nyní solidarita jako otázka, „kolik a pro koho si jí můžeme dovolit“) a její klienti nebyli považováni za produktivní zdroj, ale za náklady. [Andersson 2003: 137-138]

Díky mobilizaci svazu zaměstnavatelů a spřízněných organizací, politice konzervativců (strany Umírněných) i prosazování neoliberalismu zejména v anglosaských zemích se jedním z hlavních témat diskuse o sociální politice od konce sedmdesátých let ve Švédsku stala privatizace, ale v praxi byla díky nesouhlasu sociální demokracie a odborů aplikována v této době minimálně a měla pouze doplňkovou roli k základním strukturám sociálních programů. Již od šedesátých let se díky Centristické straně stala politickým tématem decentralizace veřejných služeb, po pádu buržoazního bloku v roce 1982 se decentralizace stala součástí sociálně demokratické strategie v rámci politiky třetí cesty a v předvolebních kampaních v této době zdůrazňovala sociální demokracie obranu existujícího sociálního státu a podporu decentralizace v protikladu k privatizaci jako nástroje zkvalitnění veřejných alternativ. Dalšími významnými tématy v diskusi o sociální politice v této době byla otázka výše výdajů na zdravotnictví (zejména nemocenských dávek), které buržoazní strany chtěly snižovat a sociální demokracie to odmítala. Politický konflikt probíhal i ohledně záměru sociální demokracie rozšířit denní péči o děti tak, aby každé dítě starší 18 měsíců mělo nárok na místo ve školce, k čemuž by napomohla větší státní podpora obcím k budování nových zařízení (šlo by o výjimku z jinak restriktivní rozpočtové politiky, neboť v osmdesátých letech sociální stát příliš neexpandoval) – vzhledem k většímu počtu dětí tento problém přetrval až do devadesátých let. Buržoazní strany odmítaly podle nich jednostranný důraz na veřejnou péči a podporovaly odpisy z daní a různé soukromé alternativy kvůli větší možnosti volby v hlídání dětí, šlo však pouze doplňky, nikoli alternativu k sociálnímu státu. [Olsson 1990: 283-286]

Změny ve švédské sociální politice v osmdesátých letech zahrnující posun v pohledu na sociální politiku jako nákladu růstu i u části sociální demokracie, kampaň proti veřejnému sektoru ze strany zaměstnavatelů a spřízněných skupin a otevření otázky privatizace veřejných a sociálních služeb, decentralizace sociální politiky a přesun pravomocí a odpovědnosti za poskytování řady těchto služeb na lokální úroveň i ekonomické trendy (viz kapitola 2.8) vedly k vytvoření podmínek vhodnějších pro změny směrem k neoliberalismu a

selektivním sociálním politikám, než jak tomu bylo na počátku ve druhé polovině sedmdesátých let. Decentralizace vytvořila podmínky pro marketizaci služeb díky možným budoucím fiskálním tlakům či zavádění poplatků, kritický diskurz k sociálnímu státu vytvořil ideovou základnu pro formulaci alternativních politických návrhů. Pokud by došlo k výraznější změně mocenských poměrů mezi jednotlivými aktéry a současně k mimořádným okolnostem typu hospodářské krize, kdy jsou lidé ochotni přijmout za jiných okolností nepřijatelná politická opatření, vzniknul by prostor pro výraznější politickou změnu. Taková mimořádná situace nastala začátkem devadesátých let. Tato kapitola je věnována zkoumání, v jaké míře došlo ke změnám v jednotlivých oblastech sociální politiky i s ohledem na mocenský rozměr jejich prosazování, podrobnějšímu rozboru posunu v rozdělení moci mezi jednotlivými aktéry bude věnována následující kapitola.

3.2 Politika udržování příjmu

3.2.1 Peněžní dávky pro rodiny s dětmi

Podle Irene Wennemo [1994] závisí rozsah podpory pro rodiny na rovnováze sil v politice v době jeho zavádění (zejména na síle levicových a dále i náboženských stran) a motivech k němu, určitou roli hraje i podíl rodičů mezi voliči, nikoli však stupeň ekonomického vývoje či míra ekonomického růstu. Univerzální programy na podporu rodin si získávají širokou podporu lidí a jejich rušení či omezení je politicky nákladné. To zajišťuje politickým stranám a organizacím, které tyto programy zaváděly, politický vliv nezávislý na jejich síle v době po zavedení těchto reforem. Ve Švédsku zahrnovala v devadesátých letech univerzální podpora pro rodiny ve formě podobě peněžních dávek rodičovské pojištění, přídavky na děti, pokročilé příspěvky na výživu (výživné), příspěvky na bydlení, dětský/sirotčí důchod a příspěvek na péči o nemocné či postižené děti.

Rodičovské pojištění[26] bylo ovlivněno nejvíce změnami ve výši dávek v programu nemocenského pojištění. Mezi roky 1990 a 1999 klesla výše náhrady z 90 na 80 procent předchozího měsíčního příjmu. Snížení se rovněž týkala dočasných rodičovských dávek vyplácených v případě péče o nemocného potomka, ale nebyla ovlivněna nevyplaceným

[26] Popis změn v legislativě a dalších aspektů jednotlivých oblastí sociální politiky vychází ze zprávy speciální komise jmenované vládou pro komplexní zhodnocení vývoje v oblasti sociální politiky a jejích dopadů v devadesátých letech, které by sloužilo jako základ pro budoucí diskusi o směřování sociální politiky. Výzkum zahrnoval zkoumání životních podmínek lidí i změny ve strukturálních podmínkách a sociálních politikách. Předsedou komise složené z předních odborníků na jednotlivé oblasti byl jmenován Joakim Palme.

počátečním čekacím dnem pro běžné nemocenské dávky. Velikost populace pobírající rodičovské dávky přirozeně odráží křivku porodnosti, takže se počet dnů pokrytých s jejich čerpáním snížil ze 46 miliónů (1990) na 36 miliónů (1999) a počet dní dočasných rodičovských dávek na péči o nemocné dítě klesl ze 7 miliónů (1990) na 5 miliónů (1999). Kolektivně vyjednané programy pojištění zvyšující nemocenské dávky se netýkají rodičovského pojištění, i když jednotliví zaměstnavatelé mohou poskytovat dočasný mimořádný rodičovský příspěvek. Maximální náhrada osobě zůstávající doma s dítětem je založena na příjmu ekvivalentnímu maximálně 7,5 násobku vládou určeného ukazatele pohybu cen, podíl lidí s příjmem nad tímto stropem se v devadesátých letech výrazně zvýšil (zejména mezi ženami), takže ochrana příjmu erodovala pro větší skupinu obyvatel.

Program přídavků na děti zůstal univerzální, které jsou tak splatné bez testů příjmu či potřebnosti. Jejich výše se zvýšila nominálně z 560 švédských korun (SEK) v roce 1990 na 750 SEK v roce 1999, reálně se podle cen z roku 1999 jednalo o nárůst pouze 50 SEK. Velikost pokryté populace závisí na porodnosti a počtu dětí v příslušných věkových skupinách. Počet dětí mladších 15 let se v první polovině devadesátých let zvýšil o 7 procent (z 1,66 na 1,74 miliónu dětí, ale větší význam pro nákladnost programu měly změny ve výši přídavků než ve velikosti cílové populace. To znamenalo zvýšení na 750 SEK v roce 1991 při současném zvýšení dodatečných přídavků pro rodiny se třemi a více dětmi, snížení na 640 SEK v letech 1996-7 a v roce 1998 obnoveno na 750 SEK měsíčně.

Starý systém plateb na výživného byl v roce 1997 nahrazen novým nazvaným podpora výživy a znamenal změny ve výpočtu a podmínkách jejich vyplácení. Z měsíčních 990 SEK (1990) byl zvýšen 1 173 SEK (1999), což podle cen roku 1999 činí rozdíl přes 50 SEK. Změna v pravidlech výpočtu výše plateb jako celku (1995) znamenala, že příspěvek nebyl indexován 40 procenty vládou určeného ukazatele pohybu cen, ale vypočítán podle nominálního základu, kdy jeho výše byla fixována podle roku 1994 (1 173 SEK měsíčně) a do konce desetiletí zůstal nezměněn. Počet dětí s nárokem na podporu výživy se zvýšil z 280 000 (1990) na 345 000 (1999). V důsledku uvedených změn by odpovědní rodiče měli platit vyšší podíl celkových nákladů tohoto druhu podpory [Sjöberg citován in Palme et al. 2003: 64]

Příspěvky na bydlení v devadesátých letech postupně nabyly do značné míry podoby opatření rodinné politiky. Nárok na tento příspěvek stoupal z cca 328 000 oprávněných domácností v roce 1991 na cca 556 000 domácností v roce 1995, poté klesnul až na 378 000 domácností v roce 1999. Příspěvky na bydlení byly, podobně jako přídavky na děti, jedním z nástrojů, jak

zvýšit míru přerozdělování v rámci daňové reformy v roce 1991, čímž se zvýšil jejich význam z hlediska nákladů. V roce 1992 bylo rozhodnuto o přesunu správy přídavků na bydlení z místních úřadů na úřady sociálního zabezpečení a současně se změnily principy hodnocení příjmu žadatele. Štědřejší výše dávek, vyšší náklady na bydlení, nová metodika výpočtu příjmového základu v kombinaci s vysokou nezaměstnaností a jejím dopadem na příjmy domácností vedly k mnohem rychlejšímu růstu nákladu, než se očekávalo při tvorbě rozpočtu. Následné úpravy pravidel v letech 1995 a 1996 vedly k zúžení výše dávek i šíře pokrytí populace. Nově se nevyplácely příspěvky na bydlení bezdětným občanům nad 28 let, ke snížení počtu rodin s nárokem tuto podporu přispělo zlepšení situace na trhu práce koncem desetiletí.

V případě sirotčího důchodu ve formě nároku na základní a dodatečnou penzi odvozenou od příjmu zesnulého rodiče u dítěte do věku 18 let zůstal počet příjemců přibližně konstantní kolem 30 000 a pravidla pro přidělování se v podstatě nezměnila. Totéž platí i pro příspěvek na péči umožňující rodičům doma pečovat o nemocné nebo postižené děti, počet rodičů s tímto nárokem se zvýšil z přibližně 15 000 (1990) na cca 28 000 (1999). [Palme et al. 2003: 63-64]

Na počátku devadesátých let některé dávky na podporu rodiny zvýšeny jako kompenzace důsledků daňové reformy, během následné ekonomické krize byla většina dávek snížena a během hospodářské obnovy opět zvýšena, i když ne vždy na předchozí úroveň. Pravidla pro jejich poskytování byla v některých případech zpřísněna (nejvýrazněji u příspěvků na bydlení), což znamenalo posílení jejich selektivity. Jiné programy, jako například přídavky na děti, si zachovaly plně univerzální charakter. Změny velikosti skupiny pokryté konkrétními programy vyplývaly zejména z demografického vývoje (klesající porodnost) a ekonomického vývoje (rostoucí nezaměstnanost během krize a růst životní úrovně u řady lidí během obnoveného růstu), přičemž ekonomický vývoj měl větší dopad na růst nákladů jednotlivých programů a představoval hlavní příčinu jejich krácení. Krácení dávek na podporu rodiny nebylo motivováno primárně ideologicky, ani ovlivněno vstupem do Evropské unie. Jak poznamenává Virpi Timonen [2003: 189-190], sice by bylo možné bez výrazných sociálních dopadů odebrat přídavky na děti vysokopříjmovým rodinám, ale úspory by byly malé a vzhledem k významu podpory středních vrstev by byla ohrožena legitimita systému. Popularita a význam univerzálních dávek tak zabránila jejich výraznějšímu omezení. Opětovné zvýšení dávek bylo motivováno jednak snahou udržet politickou podporu, jednak měla obnovy výše dávek přispět k realizaci cílů politiky na podporu rodiny, mezi něž patří

snaha o snižování chudoby i podpora dvoupříjmového modelu rodiny (právě kombinace dávek dostatečně vysokých a v řadě případů univerzálních a odvozených od příjmu a služeb poskytujících pobídky pro účast žen na trhu práce a mužů na péči o děti snižuje chudobu rodin s dětmi více, než tradicionalisticky koncipované rodinné politiky a zejména než tržně orientované rodinné politiky s výrazně selektivními prvky cílenými pouze na nejnižší příjmové skupiny [Ferrarini, Forssén 2005]).[27]

3.2.2. Sociální pojištění

Sociální pojištění tvoří jeden ze základních pilířů politiky udržování příjmu a stejně jako ostatní pilíře bylo v době hospodářské krize vystavené tlaku v podobě rostoucích nákladů a z nich vyplývající snahy vlády o jejich snížení a reformu jednotlivých programů, mezi které patří nemocenské a úrazové pojištění zaměstnanců, invalidní, vdovský, částečný a starobní důchod.

3.2.2.1 Nemocenské pojištění

Na rozdíl od meziválečného období se po druhé světové válce posílil v řadě zemí včetně Švédska vliv stranické politiky a odborů na rozsah a štědrost nemocenského pojištění, což souviselo s posílením pozice socialistických stran a jejich výraznější účastí ve vládě i změnou jejich strategie v oblasti sociální politiky od plošných jednotných dávek k dávkám odvozeným od příjmu. Naproti tomu rozdělení finanční odpovědnosti v nemocenském pojištění mezi jednotlivými účastníky se zdá být nezávislé na stranické politice. [Kangas 1991] Od osmdesátých let lze v řadě zemí pozorovat trend ke snižování nemocenských dávek. Nejvíce je to patrné v zemích s liberálním režimem sociálního státu (od vrcholu v osmdesátých letech do přelomu tisíciletí snížena náhrada o 21 procent), v menší míře v severských zemích se sociálně demokratickým režimem sociálního státu (zmenšení náhrady ve stejném období o 12 procent), zatímco v korporativních zemích s konzervativním režimem sociálního státu se velikost náhrady v průměru neměnila. Největší rezistenci vůči snižování lze sledovat u korporativistických institucí (prvky odvození dávek od příjmu, příspěvky na sociální pojištění

[27] V roce 2008 Švédsko zavedlo na základě inspirace z Finska příspěvek na domácí péči pro děti do 3 let nezapsaných do státem dotovaných institucí péče o děti a tím vytvořilo prostor pro model mužského živitele paralelně s rodičovským pojištěním a rozšířením center denní péče. Záměrem bylo posílení rodičovských možností volby, proti návrhu ovšem byla ve Švédsku silná opozice.

a bipartitní či tripartitní administrace). Na rozdíl od ostatních zemí si skandinávské programy zachovaly univerzálnost, zatímco u ostatních zemí se pokrytí populace nemocenským pojištěním zmenšilo. [Kangas 2012: 404]

Ve Švédsku jsou nemocenské dávky splatné osobám účastnícím se všeobecného programu sociálního pojištění, mají příjem opravňující je k čerpání nemocenských dávek a jejichž pracovní schopnost byla snížena nejméně o čtvrtinu. Formálně není stanoven konečný limit na délku období čerpání nemocenské („zdravotní dovolené“) pro osoby v zaměstnatelném věku. Tyto základní principy se během devadesátých let nezměnily. V tomto období nicméně byla snížena velikost náhrady v nemocenském pojištění z 90 na 80 procent předchozího příjmu a byla rovněž ovlivněna změnami v pravidlech určujících příjem, z něhož je odvozen nárok na dávky. Navíc byl zaveden počáteční neplacený čekací den a kvalifikační požadavky byly v různých stádiích zpřísněny, míra pokrytí nebyla pravděpodobně nepříznivě ovlivněna změnami regulací, ale byla snížena v důsledku klesající nabídky pracovních míst. Dvoutýdenní období placené zaměstnavatelem zavedené na počátku desetiletí bylo v principu významnou změnou, ale v praxi nezměnilo výši dávek.

Ve švédském systému je stanoven strop sociálního pojištění, tj. maximální výše příjmu, podle níž mohou být vyměřovány nemocenské dávky (příjem nad tuto výši se nezapočítává). Tento strop dlouho zůstával na 7,5 násobku vládou určeného ukazatele pohybu cen (price base amount), který se upravuje pouze směrem nahoru v souladu s indexem spotřebitelských cen. To znamená, že množství lidí s příjmem nad stropem se zvyšuje při růstu reálných mezd, což se stalo během druhé poloviny devadesátých let (v roce 1990 překročil tento strop příjem 3 procent žen a 17 procent mužů v zaměstnatelném věku, v roce 1999 se jednalo už o 8 procent žen a 26 procent mužů [Batljan, Andersson citován in Palme et al. 2003: 65]). Příjem převyšující strop nutně nemusí znamenat vyplácení menší náhrady v případě nemoci, neboť většina lidí v placeném zaměstnání pokryta kolektivními smlouvami měla prostřednictvím těchto smluv zajištěné kompenzační platby poskytující ekvivalentní velikost náhrady až do příjmu třicetinásobku ukazatele pohybu cen. Důležitou výjimku představovaly modré límečky v soukromém sektoru, kteří nebyli pokryti smlouvami kompenzující propad výše dávek nad daným stropem. Navíc se během devadesátých let zvýšil podíl dočasně zaměstnaných [SCB citován in Palme et al. 2003: 65], kteří obvykle nejsou pokryti kolektivními smlouvami. Pojištění spojené se smlouvami také vede k tomu, že většina zaměstnanců měla výši náhrady 10 procent nad předepsanou úroveň. Kromě toho se objem soukromého pojištění během 90. let prudce zvýšil (např. počet individuálních zdravotních pojistných smluv ve čtyřech

hlavních společnostech v sektoru soukromého pojištění vzrostl ze 170 000 (1992) na 395 000 (2000), což představuje nárůst 130 procent), soukromé zdravotní pojištění nicméně nabude účinnosti až po dlouhém období nemoci či invalidního důchodu. Počet zdravotních dovolených v trvání nejméně 30 dní se zvýšil během tohoto období o 20 procent ze 169 300 (prosinec 1990) na 203 000 (prosinec 1999). Největší nárůst byl u dlouhodobé zdravotní dovolené. V první polovině devadesátých let ovšem počet případů zdravotní dovolené prudce klesl a při srovnání nejnižšího bodu z roku 1995 s rokem 1999 jedná se o téměř 60 procentní nárůst. [Palme et al. 2003: 64-65]

Výrazné krácení výdajů v programu nemocenského pojištění v devadesátých letech vyplývalo zejména z rozhodnutí o snížení velikosti náhrady, zavedení počátečního neplaceného dne a zpřísněním kvalifikačních požadavků v různých stadiích, což bylo rovněž v souladu se snahou posílit pobídky k práci v souvislosti s neoliberální kritikou, a dále zmenšením pokryté populace díky vyšší nezaměstnanosti. Jestliže míra štědrosti programů v jednotlivých zemích souvisí s vlivem socialistických stran a odborů, její omezení znamenalo oslabení těchto aktérů či změnu jejich priorit. Obrana nemocenských dávek nebyla v rámci boje proti krácení sociálních programů hlavní prioritou odborů a sociální demokracie a naopak byla důležitá pro zaměstnavatele kvůli udržení či posílení konkurenceschopnosti zejména na mezinárodních trzích. Odráží tak vliv internacionalizace ekonomiky i změnu mocenských poměrů [Andersson 1998]. Došlo sice k posílení významu soukromých poskytovatelů nemocenského pojištění, ale navzdory zmíněným úpravám pravidel zůstal princip univerzalismu zachován.

3.2.2.2 Úrazové pojištění zaměstnanců

Úrazové pojištění zaměstnanců bylo na všech kontinentech prvním druhem sociálního pojištění, které jednotlivé země zaváděly. Z původního zaměření na průmyslové dělníky se postupně rozšířilo do všech odvětví a změnilo se i chápání pracovního zranění, takže vedle širokého spektra tělesných poškození zahrnuje i psychické problémy. Úrazové pojištění zaměstnanců se postupně začlenilo do systému sociálního zabezpečení a v některých zemích bylo sloučeno s nemocenským pojištěním.

Ve Švédsku směřoval vývoj v devadesátých letech v této oblasti k zániku zaměstnaneckých úrazových dávek a k přizpůsobení ve velikosti dočasných náhrad za pracovní zranění, aby odpovídaly těm z nemocenského pojištění, rovněž byly zvýšeny nároky pro důkaz potřebný

ke klasifikaci zranění jako pracovního. Všechny osoby v placeném zaměstnání ve Švédsku jsou pojištěny proti pracovnímu úrazu, ale definice pracovního úrazu byla revidována v červenci 1993. Od tohoto data je vyžadována vysoká míra pravděpodobnosti, aby úraz či nemoc mohly být klasifikovány jako pracovní úraz [RFV citován in Palme et al. 2003: 65]. Současně staré zaměstnanecké úrazové dávky byly začleněny do běžných nemocenských dávek, pouze pokud pracovní úraz vyústil v trvající pracovní neschopnost, která přetrvala i po odeznění akutních zdravotních potíží spojených s úrazem, byla náhrada splatná ve formě úrazového důchodu.

Částečně v důsledku změny definice pracovního úrazu a částečně v důsledku zániku zaměstnaneckých úrazových dávek dramaticky poklesl v devadesátých letech počet nahlášených případů pracovních úrazů Úřadu sociálního pojištění: v roce 1990 bylo zkoumáno 94 500 případů a 86 procent bylo schváleno, v roce 1999 přibližně bylo hlášeno 16 500 případů bylo hlášeno a 67 procent přijato (ovšem s údaji z roku 1999 je třeba pracovat opatrně, neboť v tomto roce byly revidovány procedury pro podávání zpráv o případech u Úřadu sociálního pojištění, podíl schválených případů byl nicméně v roce 1998 stejný [RFV citován in Palme et al. 2003: 65]).

V případě úrazového důchodu byla velikost náhrady 100 procent potenciálního příjmu se stropem ve výši 7,5 násobku ukazatele pohybu cen. Předchozí zaměstnanecké úrazové dávky měly rovněž náhradu ve výši 100 procent, ale v důsledku sloučení s nemocenskými dávkami se velikost náhrady v akutním stadiu nemoci snížila na 80 procent na konci desetiletí. Navíc většina švédské pracovní síly je pokryta dodatečným pojištěním spojeným s kolektivními smlouvami pro případ pracovní nehody, i když nikoli pro případ nemoci spojené s prací. Náhrada na základě pojištění spojeného se smlouvami odrážela úroveň národního pojištění (i když s určitým zpožděním) a klesla během 90. let. Individuální soukromé pojištění v této oblasti chybělo. [Palme et al. 2003: 65-66]

Významné krácení výdajů u programu úrazového pojištění zaměstnanců vyplynulo jednak ze zpřísnění definice pracovního úrazu, jednak ze sloučení zaměstnaneckých úrazových dávek pro případ akutních zdravotních problémů spojených s pracovním úrazem s nemocenskými dávkami a z toho vyplývající nižší mírou náhrady. Podobně jako v případě nemocenského pojištění výrazné krácení výdajů souvisí se snahou o udržení či zvýšení konkurenceschopnosti ekonomiky zejména na mezinárodních trzích a odlišnými prioritami sociální demokracie a odborů [Andersson 1998]. Princip univerzalismu zůstal zachován.

3.2.2.3 Invalidní důchod, důchod pro přeživší a částečný důchod

Během devadesátých let podstoupily program invalidních důchodů změny s ohledem na výši náhrady i kvalifikační požadavky. Kombinace krácení výdajů v některých oblastech a zvýšené náhrady v jiných znamenaly, že lidé s málo nebo žádnými body v ATP penzi (dodatečná penze odvozená od příjmu) nebyli příliš ovlivněni, zatímco ti s hodně body zažili snížení velikosti jejich náhrady. Počet nových invalidních důchodců byl pravděpodobně ovlivněn postupným zpřísňováním kvalifikačních požadavků. Cílem invalidního důchodu a dočasného invalidního důchodu je poskytnout ekonomické zabezpečení pro případ dlouhodobé ztráty schopnosti pracovat. Na počátku desetiletí mohli lidé mít garantovaný invalidní důchod z důvodu spojených s trhem práce, navíc zde byla zvláštní pravidla pro starší pracovníky s nižšími kvalifikačními požadavky, která byla odstraněna v roce 1997. Kromě toho byla postupně během devadesátých let zaváděna přísnější definice ztráty schopnosti pracovat.

Podobně jako v případě starobního důchodu se invalidní důchod dělí do tří částí: základní penze, obecná doplňková penze odvozená od příjmu (ATP) a penzijní příplatek (PTS) pro lidi s malým nebo žádným ATP. Invalidní důchody tak byly ovlivněny změnami v ukazateli pohybu cen podobně jako starobní důchody. Podíl PTS je dvakrát vyšší než u starobního důchodu, takže krácení výdajů nemělo stejný dopad na nízkopříjmové důchodce jako u starobního důchodu. K tomu přispěla i skutečnost, že základní penze u invalidního nebo částečného invalidního důchodu byly v roce 1995 sníženy, zatímco penzijní příplatky byly stejnou měrou zvýšeny.

Počet příjemců invalidního důchodu vzrostl z 361 000 (1990) na 422 000 (1999). Počet nových invalidních důchodů klesl z 50 500 (1990) na 39 500 (1999), ovšem během desetiletí tento počet značně fluktuoval (mezi roky 1991 a 1993 počet rychle rostl, pak se ještě strměji snížil do roku 1995, kdy se křivka vyrovnala. Kolektivně vyjednávané nemocenské pojištění rovněž zahrnuje náhradu pro případ invalidního nebo dočasného invalidního důchodu. Nadto jsou zde platby ze soukromého zdravotního pojištění, které se během devadesátých let významně rozšířily, ovšem tato náhrada se vyplácí primárně ve spojení s chronickou nemocí nebo invalidním důchodem.

V osmdesátých letech bylo učiněno rozhodnutí ohledně vdovských důchodů, které od roku 1990 vedlo k postupnému konci jejich užívání. Ve stejnou dobu byl zaveden nový typ důchodu pro přeživší, který se týkal vdov i vdovců na rozdíl od předchozího programu zaměřeného pouze na vdovy. V roce 1997 byly zavedeny změny ve výši náhrad vedoucí

k nižším náhradám u příjemců s vysokým počtem ATP bodů a období vyplácení bylo sníženo z 12 na 6 měsíců. Počet příjemců se změnil tak, že vdovský důchod ve formě základní penze pobíralo 60 000 lidí (1990) a 14 000 (1999), zatímco ve stejnou dobu počet příjemců nové penze pro přeživší stouply z 2 000 na 5 000. Počet příjemců vdovské penze ve formě ATP se nicméně zvýšil z 360 000 (1990) na 390 000 (1999).

Cílem částečného důchodu je usnadnit přechod z práce do důchodu snížením pracovní zátěže během posledních let placeného zaměstnání. Systém byl hojně kritizován v devadesátých letech, ale bylo zavedeno málo navrhovaných změn. Provedené změny se týkaly kvalifikačních požadavků, když minimální věk důchodu byl zvýšen z 60 na 61 let. Počet příjemců klesl z 38 000 (1990) na 7000 (1999). S příchodem nové penzijní reformy tento typ dávek vymizí úplně. [Palme et al. 2003: 66]

Krácení výdajů v těchto oblastech se uskutečňovalo prostřednictvím zpřísňování kvalifikačních kritérií a snižování některých dávek. Míra univerzalismu v pravidlech z hlediska pokrytí populace zůstala zachována, ovšem u invalidního důchodu došlo díky úpravě výše jednotlivých částí k posílení významu selektivního prvku.

3.2.2.4 Starobní důchody

Starobní důchody představují jeden z nejvýznamnějších programů sociální politiky z hlediska výše výdajů i počtu lidí, kterých se přímo týká. Konkrétní podoba penzijních programů se v jednotlivých zemích podstatně lišila. Podle studie Joakima Palmeho [1990: 151-155] lze v roce 1930 vysvětlit největší část variability v penzijních právech občanů mírou organizovanosti v oborech a podílem nezemědělské pracovní síly a v roce 1980 nejdůležitějším faktorem politika na třídním základě (zejména význam síly levicových stran, ale i křesťanských demokratů). Pro vysvětlení krátkodobých změn v poválečném období se ukazují jako důležitější strukturální podmínky oproti politickým a většinu rozdílů ve výši výdajů lze vysvětlit odlišnou věkovou strukturou obyvatelstva. Současně větší rozsah veřejných penzijních práv omezuje prostor pro soukromé alternativy a relativně nerovné veřejné penze mohou vyrovnat příjmovou distribuci díky vyloučení ještě nerovnějších alternativních zdrojů příjmu.

V severských zemích se do poválečného období penzijní systém vyznačoval spíše liberálními rysy, postupně si tyto země ale vytvořily vlastní verzi všezahrnujícího modelu

s univerzalistickými parametry a kombinujícím základní všeobecnou penzi s doplňkovou penzí odvozenou podle výše příjmu a případně příplatkem pro nízkopříjmové skupiny (švédské reformy viz kapitola 3.1). Společným rysem důchodů v severských zemích je garance penzijních práv ženám jako občankám, nikoli jako manželkám či matkám. Reforma penzijního systému zde nezávisela pouze na vztahu mezi vládou a státní byrokracií, ale kvůli nutnosti většinových koalic i na vyjednávání mezi stranami (proto není vhodné mechanicky přenášet do evropského prostředí vysvětlování sociální politiky kapacitou státní administrativy, jako konceptu odvozeného na základě politického vývoje v USA). [Petersen, Åmark 2006: 186-187]

Vývojové trendy v podobě stárnutí populace, změn na trhu práce (vyšší nezaměstnanost, formy zaměstnání bez sociálních práv, invalidní důchody apod.) a transformace rodinných struktur související s vyšší zaměstnaností žen změnily v posledních desetiletích dvacátého století podmínky fungování penzijních systémů v rozvinutých zemích. Jednotlivé země na tyto výzvy reagovaly buď úpravou parametrů penzijního systému, nebo změnou jeho základní struktury. Úprava parametrů mohla zahrnovat například posílení vazby mezi příspěvky a důchody, zvýšení věku odchodu do důchodu, změny v indexování, začlenění neplacené práce pro rodinu do výpočtu důchodů či dočasné zvýšení rezervních fondů. Strukturální reformy byly prosazovány pod tlakem transnacionálních organizací typu OECD, MMF a zejména Světové banky, v nichž zaujímali vlivné pozice neoliberálně orientovaní ekonomové a které poskytovaly ideovou i technickou podporu zejména privatizačním reformám penzijního systému. Jako vzor byla předkládána třípilířová penzijní reforma v Chile z let 1980-81. Doporučená kombinace podle Světové banky zahrnovala malý daněmi financovaný základní pilíř k zajištění základního minima, povinný pilíř odvozený podle výdělku v zaměstnání poskytující významnější dávky a navrch osobní penzijní plán umožňující zvýšenou spotřebu ve stáří. Tyto rady sice směřovaly spíše k zemím s méně rozvinutým penzijním systémem, ale došlo i k oslabení převládajícího bismarckovského paradigmatu ve prospěch vícepilířového systému (odklon znamenalo zejména zavedení či rozšíření soukromého fondového pilíře jako kompenzace nižší náhrady mzdy).[28] Obecným trendem je posun od definovaných důchodů

[28] Kampaň za privatizace penzí je primárně dílem epistemické komunity, nikoli státu (nelze ji tedy chápat jako prodloužení americké politiky, jakkoli někteří američtí ekonomové, univerzity a think tanky ji podporovaly). Nástup privatizace penzí tak nelze připisovat pouze materiálním zájmům, neboť jej podporovala i řada aktérů, jejichž materiální zájem byl odlišný. Vliv nadnárodních aktérů byl patrný zejména v době nejistoty domácích aktérů ohledně vlastních zájmů a řešení problémů, například v době krize. Transnacionální hráči nemají možnost veta v domácí politice, takže používají nepřímé metody vlivu. Musí mít schopnost se sjednotit, disponibilní zdroje a být adaptabilní na změny v čase, rovněž musí být schopni mobilizovat dalších aktérů a výhodou pro ně je i slabost domácí opozice. Privatizace penzí proběhla častěji v demokratických než v autoritářských zemích, protože jsou otevřenější vůči vlivům domácích voličů i transnacionálních aktérů. Největší vliv měli

k definovaným příspěvkům a přesun části rizik na jednotlivce. Oba typy reforem byly politicky rizikové a vlády proto hledaly širší politickou podporu pro jejich zavedení. [Hinrichs, Lynch 2012: 361-365]

Švédsko stejně jako další země muselo reagovat na změny v podmínkách pro fungování penzijního systému a již v osmdesátých letech zahájilo debatu o jeho reformě, současně v devadesátých letech vedle přípravy a realizace dlouhodobé reformy bylo nutné reagovat na aktuální problémy související s ekonomickou krizí.

Naléhavost potřeby změn ve stávajícím penzijním systému začala být ve Švédsku pociťována již počátkem osmdesátých let a vedla k vytvoření tematické parlamentní komise v roce 1984. Její práce vedla ke dvěma výstupům: (1) postupný konec užívání vdovských penzí a jejich nahrazení dočasnými dávkami pro přeživší muže i ženy, což odráželo téměř univerzální šíření modelu rodiny se dvěma živiteli ve společnosti a závazky veřejného sociální politiky, (2) obsáhlá zpráva o stavu penzijního systému, která měla nepřímo vliv na změnu politiky v této oblasti. [Palme 2005: 43]. Následovalo několikaleté období diskusí a příprav reformních návrhů. V červnu 1994 přijal švédský parlament rozhodnutí o směrnicích penzijní reformy a od roku 1998 začala její implementace. V listopadu 2001 byly vyplaceny první důchody podle nového systému. Penzijní systém nebyl reformován z důvodu neposkytování základních penzí či zabezpečení příjmu, ale protože byl vázán na vývoj cen a ne na reálnou ekonomiku, takže byl nestabilní z hlediska finanční základny i naplňování cílů sociální politiky. Navíc buržoazní opozice v této otázce kritizovala sociálně demokratickou vládu, což otřáslo politickou stabilitou systému [Palme 2005: 44].

Základní rysy penzijní reformy lze shrnout následujícím způsobem (popis povahy penzijní reformy, z něhož vychází i tato subkapitola, podává např. Palme [2003, 2005]): (1) jednalo se o nahrazení starých dávek odvozených od příjmu (ATP) systémem definovaných příspěvků,

---

v zemích se středně vysokým důchodem, těžší bylo ovlivnit rozvinuté země jako Spojené království či Švédsko z důvodu: (1) pevněji zakořeněných zájmových skupin (cesta závislosti), (2) rozvinutých think tanků a institucí méně ovlivnitelných nadnárodními aktéry, (3) menší aktivity některých nadnárodních aktérů, neboť privatizace penzí byla prosazována zejména rozvojovými organizacemi. Rozvinuté sociální státy byly jimi ovlivněné zejména formou: (1) možnost pravděpodobnějšího využití vlastních politických institucí k učení se od okolních zemí prostřednictvím procesu nehierarchického učení, (2) působení spíše organizací typu EU či OECD používající subtilnější formy vlivu, jako politický benchmarking či rozvoj společných metrik, (3) navíc transnacionální vliv se může měnit v průběhu času zvyšovat. [Orenstein 2008: 166-176]

kde 18,5 procenta výdělků je finančním základem starého penzijního systému, 16,5 procenta jde do předpokládaných účtů (NDC) a tvoří základ příjmové penze (IP) a 2,5 procenta jde na plně fondové individuální účty (FDC), a vytvářejí plně fondový důchod (FFP), přičemž oba typy účtu jsou v různé formě převedeny na roční rentu v okamžiku odchodu do důchodu, (2) základní zabezpečení je zajištěno univerzální garantovanou penzí, která nahradila starou kombinaci všeobecné základní penze a speciální odstupňované příplatky pro lidi s malým či žádným počtem ATP bodů, velikost této garance je odstupňována ve vztahu ke dvěma příspěvkovým veřejným důchodovým dávkám (NDC a FDC).

Příjmové penze (IP) jsou dávky odvozené od příjmu, které se staly nově prvním pilířem penzijního systému. Vzorec na výpočet dávek má sledovat princip definovaných příspěvků, 18.5 procenta jde na zachování míry náhrady jako za starého systému. Předpokladem nároku na obdržení IP je záznam o přispívání po dobu 40 let (vycházelo se z naděje na dožití jako v roce 1994 a 2 procent ročního růstu průměrného příjmu). Nová logika určení velikosti dávek se vyznačuje tím, že všechny příspěvky jsou akumulovány a je jim připsána míra návratnosti, která je rovna růstu průměrného ročního penzijního příjmu všech pojištěných osob. Motivem za těmito úpravami je i tvorba pobídek ke zvětšení nabídky práce.

Garantované penze (GP) představují nejsilnější prvek přerozdělování v reformovaném systému a týkají se zejména penzí pro nízkopříjmové příjemce. GP je koordinováno s IP, takže GP v maximální výši dostanou pouze ti, kterým chybí IP, zatímco přispěvatelé s IP pod garantovanou úrovni dostanou dodatečnou GP. Pokud mají nárok na IP, dostanou o něco vyšší penzi než ti, co mají pouze GP (Tento princip vychází z finské inovace v penzijním systému). Penze z veřejného penzijního systému nejsou koordinovány se soukromě poskytovanými penzemi, tedy reformovaný veřejný penzijní systém je oddělen vývoje v soukromém penzijním systému. Soukromé úspory tak nemají vliv na současné a budoucí veřejné penze a došlo tedy k posílení motivů pro soukromé úspory bez omezení veřejných závazků. V jádru jde o systém odvozený od příjmu založený na příspěvcích. Většina lidí bude mít příspěvkové důchody, protože byla zaměstnána. Pro ty s menším příspěvkem je k dispozici doplňková penze. S ohledem na daňový systém došlo v podstatě k rozšíření univerzality.

Plně fondové individuální účty ve veřejném rámci (FFP) představují nejzřetelnější doklad změn hranic mezi soukromým a veřejným. V jejich rámci se otevírá možnost manažerů soukromých fondů nakládat s odvody jednotlivých přispěvatelů v rámci veřejného rámce, kde veřejné úřady sbírají příspěvky a vyplácejí penze. Zavádí se tím rovněž prvky individuálního

rizika v sociálním pojištění, kde jsou programy obvykle postaveny na kolektivní sdílení rizik. V ostatních prvcích nového systému je uplatňována snaha zachovat dřívější výši náhrady, takže na FFP zbylo 2,5 procenta. Jde o výsledek politického kompromisu, kde buržoazní strany akceptovaly vyšší příspěvky ve srovnání s minulostí za podmínek nalezení individuálního fondového řešení. Příspěvky jsou i v této části penzijního systému povinné. Každý jednotlivec si může vybrat až pět různých manažerů pro nakládání se svými akumulovanými fondy a může je změnit bezplatně kterýkoli pracovní den, přičemž jednotliví spořitelé jsou anonymní vůči manažerům. Fondy je možné vybírat od věku 61 let formou roční renty.

Centrálním rysem penzijní reformy je oddělení starobních penzí od invalidního důchodu (někdy nazývaného „časného důchodu“) a tedy vytvoření samostatného systému pro zvládání rizik souvisejících se špatným zdravím a vysokým věkem. Hlavním úspěchem penzijní reformy bylo řešení dlouhodobého podfinancování systému starobních penzí, částečně prostřednictvím fixováním výše příspěvků vzhledem ke mzdám a napojením nároků striktně na příspěvky a částečně zvýšením výše příspěvků. Role AP fondů v tomto systému spočívá v tlumení nárazů způsobených krátkodobými šoky ekonomické či demografické povahy, aby se nemusely okamžitě přenést do nižších penzí. V budoucnu se bude velikost fondů měnit mj. v souvislosti s demografickým vývojem. Existují automatické vyrovnávací mechanismy pro situace, kdy bude objem fondů příliš malý či zbytečně vysoký (v tomto případě přesun zbytné části objemu fondu na zvýšení penzí). Na přelomu tisíciletí byl patrný obecný problém nízké návratnosti penzijních fondů na burze (i díky tomu menší zájem lidí o aktivní investování v této oblasti, v prvním kole v roce 2000 více než 70 procent lidí činilo aktivní volby, ale pouze 9 procent nováčků v roce 2003). Zástupci odborů a průmyslu vytýkali reformě, že nová otevřenost povede k rozptýlení švédského kapitálu a snížení investic ve Švédsku s důsledky pro růst zaměstnanosti, navíc kritika AP fondů se týkala rozsáhlých zahraničních investic, které jsou nutné při snaze hledat maximální zhodnocení díky omezené velikosti domácího trhu a dominanci několika nadnárodních korporací. Další kritika vyjadřovala obavy o tlak na švédskou korunu při odlivu peněz do zahraničí.

Nejvýraznějším projevem změn ve vztahu mezi veřejným a soukromým bylo zavedení plně fondové části systému, kde manažeři soukromých fondů spravují penzijní příspěvky (otevření pro různé manažery fondů včetně těch zahraničních bylo z velké části dáno tlakem EU). Navíc registrační procedura jen otevřená a přispěvatelé mají možnost svobodné volby. Nejedná se ale o úplnou privatizaci, protože (1) je systém plně anonymní a manažeři fondů

neví, který přispěvatel si je vybral, (2) platby jsou veřejné (i když si lidé mohou vybrat formu, délku trvání, počátek a procentuální množství platby) a příspěvky jsou povinné a nikoli dobrovolné, jak tomu bývá i soukromých penzí, (3) existuje veřejný fond pro přispěvatele, co si nevyberou soukromého manažera, přičemž v závislosti na preferencích jednotlivých přispěvatelů může být tento fond potenciálně rozsáhlý. Zřetelným trendem rovněž je relativní růst významu soukromých penzí, k čemuž přispívá i oddělení veřejného penzijního systému od soukromých penzí vytvářející pobídky pro soukromé úspory.

Prosazení takto rozsáhlé reformy vyžadovalo širokou politickou podporu, což předpokládalo dohodu mezi stranami napříč politickým spektrem a překonání zájmových a ideologických rozdílů. Buržoazní strany (konzervativci, liberálové, křesťanští demokraté a centristé) měly díky existenci ATP reformy a z ní vyplývajících závazků a nároků omezený prostor alternativ (zrušení veřejných penzí odvozeních od výdělku nepřipadalo v úvahu) a tedy i ideologických konfliktů. Sociální demokracie si uvědomovala problémy stávajícího penzijního systému a sama s levicovými stranami nemohla prosadit velkou reformu. Pravicově populistická Nová demokracie, působící ve švédském parlamentu v letech 1991-94, byla ostatními stranami považována za nespolehlivou. Buržoazní menšinová vláda tak závisela na podpoře sociální demokracie a potřebovala ji i kvůli udržitelnosti systému v budoucnu. Společným zájmem pěti stran bylo v zájmu usnadnění vyjednávání udržet otázku penzijní reformy mimo volební arénu. Pracovní skupina pro penzijní reformu složená pouze z politiků a expertů jednala uzavřeně a bez zástupců Levice (dříve komunistické strany) a Nové demokracie. Návrh reformy byl zveřejněn po dosažení konsensu v rámci skupiny, následovalo krátké připomínkové období pro vnější aktéry (zejména odbory). Sociální demokracie díky kompromisu mohla prosadit větší změny, než jaké by umožnil čistě vnitrostranický návrh. Členové strany byli s návrhem spokojeni méně než členové ostatních stran podílejících se na jeho tvorbě, strana ale setrvala u dohody i díky skryté dohodě s LO obávající se zhroucení systému v době krize a ne zcela jasným dopadům pro jednotlivé skupiny zaměstnanců. [Schludi 2005: 106-108]. Role odborů v penzijní reformě se tak omezila na nepřímý vliv LO prostřednictvím působení na sociální demokracii, krátké připomínkové období nenabízelo mnoho prostoru na případné změny. Navíc během osmdesátých let se oslabila role odborů a zaměstnavatelů při utváření politických rozhodnutí a ve státním aparátu (např. členství v pracovních komisích). Zatímco při zavádění ATP získaly bílé límečky z TCO výhody díky svému strategickému významu, při této reformě postavené na spolupráci pěti stran nebyla

podpora TCO klíčová a tak v novém systému oslabila její relativní pozice vůči LO, jejíž podpora byla důležitější vzhledem k vazbě na SAP. [Marier 2008: 142-5]

Vedle velké penzijní reformy, která vstoupila v účinnost na konci devadesátých let, bylo nutné v průběhu desetiletí reagovat na ekonomickou krizi a z ní vyplývající zvýšenou zátěž pro veřejné rozpočty a současně na legislativní změny související se vstupem do Evropské unie. Švédské základní penze jsou v zásadě splatné všem obyvatelům země, kteří dosáhli normálního důchodového věku a naplnili určité požadavky na délku pobytu. Švédská ratifikace dohody EEA ovlivnila penzijní sektor v jednom ohledu, a sice zavedením dostupnosti plné základní penze pouze pro obyvatele žijící v zemi aspoň 40 let. Navzdory přítomnosti určitých přechodových pravidel vedla tato změna k poklesu podílu starších rezidentů splňujících nárok na plnou základní penzi. Velikost skupiny bez nároku na plnou základní penzi závisí zejména na rozsahu imigrace ze zemí mimo EU, protože unijní právo zaručuje určitou ochranu všem občanům pohybujícím se v rámci EU. Tento typ imigrace narostl během devadesátých let. Pro mnohé starší imigranty bylo problém naplnění požadavků i ve starším systému, zpřísnění požadavků tento problém akcentovalo.

Výše starobních důchodů byla v devadesátých letech předmětem řady změn, zejména s ohledem na ukazatel pohybu cen. Tři části starého penzijního systému (základní penze, ATP a PTS) byly vypočítávány na základě ukazatele pohybu cen a byly v různé míře ovlivněny pohybem indexu. Mezi roky 1993 a 1999[29] byla základní penze a ATP vypočítávána podle sníženého ukazatele pohybu cen ve výši 98 procent základu. PTS tím nicméně nebyla ovlivněna, naopak byla postupně zvýšena. V roce 1995 bylo rozhodnuto, že v případě růstu deficitu státního rozpočtu nad určitou úroveň neměl být ukazatel pohybu cen přizpůsobován nahoru v plném rozsahu jako index spotřebitelských cen, jako tomu bylo v minulých letech, což ovlivnilo penze od roku 1996. Nikdy se za to nevyplatila žádná kompenzace, protože ukazatel pohybu cen je na nižší úrovni, než na jaké by byl v případě plného přizpůsobení indexu spotřebitelských cen.

Během devadesátých let se zvýšily výdaje za důchody, z díky stárnoucí populaci a vyššímu podílu nových penzistů s vyšším počtem ATP bodů. V prosinci 1990 počet příjemců starobních penzí byl 1,55 miliónu a ATP pobíralo 1,17 miliónu lidí, koncem 1999 se jednalo o 1,6 miliónu u základní penze a 1,36 miliónu u ATP. V zájmu kompenzace pro penzisty

[29] K opětovnému zvýšení na 100 procent v roce 1999 došlo díky vlivu organizací penzistů. [Feltenius 2017:149]

s malým či žádným nárokem na ATP za růst nákladů na bydlení provázející daňovou reformu v roce 1991 byl zaveden zvláštní obecní přípatek na bydlení vedle běžného příplatku na bydlení vyplácený penzistům s nízkým příjmem. U nízkopříjmových penzistů v tomto období vzrostl relativní význam příspěvků na bydlení, ale současně klesl počet jejich příjemců ze 453 000 (1990) na 364 000 (1999).

Většina námezdně pracujících má navíc pojištění prostřednictvím kolektivních smluv. Změny objevující se v těchto programech mají dopad primárně na budoucí penze, prémiový příjem ze životního pojištění rostl současně s rostoucím počtem lidí odečítajících pojistné u penzijního pojištění ve svých daňových přiznáních. Do penzijních fondů investovalo v populaci mezi 18 a 64 lety 17 procent (1990) a 35 procent (1999). Mezi lidmi v placeném zaměstnání jsou penzijní úspory běžnější u žen a starších lidí, vysokopříjmoví rovněž investují do fondů častěji. [Palme et al. 2003: 67]

Vzhledem k obtížnější měnitelnosti penzijních systémů ve srovnání s ostatními politikami představovala krizová opatření pouze drobné úpravy parametrů, ovšem i u penzijních systémů je za určitých podmínek možná výraznější institucionální přeměna. Švédská penzijní reforma reprezentuje kontinuitu i změnu. Kontinuita v nutnosti státu dodržet závazky vůči těm, co jsou již v důchodu a získali nároky v existujícím systému, dále v udržení cílů základního zabezpečení, příjmového zabezpečení a přerozdělování. Prostředky k dosažení těchto cílů však byly výrazně změněny. Politický konflikt se nevedl o výši dávek, ale o koordinaci jednotlivých částí systému a způsob přerozdělování. Obecně každý model má specifickou technickou logiku, která omezuje spektrum proveditelných reforem v budoucnosti, v tomto ohledu však představuje švédská penzijní reforma důležitý rozchod s cestou závislosti. Kromě toho instituce po svém ustavení začínají fungovat jako mechanismy pro formování zájmů nezávisle na podmínkách při jejich vzniku, neboť vznikají skupiny mající zájem na jejich udržení, což přidává další dimenzi k cestě závislosti a obtížné měnitelnosti instituce. Politickým aktérům se tak omezuje rozsah možných reforem v kombinaci se skutečnými či domnělými omezeními danými ekonomikou. Tento druh cesty závislosti byl u švédské penzijní reformy daleko silnější než ten vyplývající z technické logiky systému. [Palme 2005: 51] Podle Kangase, Lundberga a Plouga [2010: 280] mohou nástroje automatického vyrovnávání vést k nezamýšleným posunům v politice zahrnující změnu sociální struktury

rizik, ale díky vyrovnávacímu mechanismu zůstane penzijní systém nezměněn, takže může dojít k nezamýšlené privatizaci penzijní politiky.

Změny v penzijním systému znamenají úpravu institucionálních pravidel s cílem dosáhnout krátkodobé a dlouhodobé finanční stabilizace i s ohledem na ekonomický a demografický vývoj, což platí zejména pro velkou penzijní reformu (v menší míře ovšem i pro drobné změny v devadesátých letech probíhající mimo rámec této reformy). Institucionální změna může mít nezanedbatelný dopad na legitimitu penzijního systému či jeho částí, která je předpokladem udržitelnosti reformy. Částečná individualizace finančních rizik může podpořit erozi solidarity nutné pro legitimizaci systému. Možnost odchodu u fondové části reformovaného systému při využití většinou lidí může vést k růstu politických požadavků na posun tímto směrem u penzijní i dalších sociálních politik. Dopad reformy na utváření zájmů a koalic může být dvojí: (1) oddělení financování starobních a invalidních důchodů, přičemž finanční základna pro invalidní penze neupravovaná reformou (jdoucí k nízko příjmovým osobám) je slabší z hlediska možnosti formování koalic, (2) přesun IP do prvního pilíře odráží změny ve struktuře zaměstnanosti (včetně rostoucího podílu žen v pracovní síle) a jde rovněž o způsob řešení problému spravedlnosti a pobídek přítomného ve starém vzorci na výpočet dávek a koordinaci základních a od příjmu odvozených dávek. Mzdové indexování stropu zaručuje širokou základnu pro loajalitu vůči systému. Určení základní penze druhým pilířem může oslabit její podporu. Univerzalita zůstala zachována, ale změny mohou mít dopady na rozsah podpory obyvatel vůči systému. [Palme 2005: 60] Podle Belfragea a Rynera [2009: 280] penzijní reforma znamenající posun od penzijního socialismu ke kultuře masových investic představující neúplnou transformaci k neoliberalismu posiluje zatím málo politicky artikulované štěpení mezi více komodifikovanými metropolitními oblastmi (jádrem) a tradičně sociálně demokratickým vnitrozemím s přežívající kulturou lidových hnutí (periferií).

Penzijní reforma ve Švédsku se jeví jako úspěšná v krátkodobé i dlouhodobé finanční stabilizaci s ohledem na ekonomický i demografický vývoj. Vedle výzev, kterým čelily penzijní systémy vyspělých zemí, bylo motivem k její přípravě zejména vazba na vývoj měny a nikoli na reálnou ekonomiku v předchozím systému, nešlo tedy o důsledek hospodářské krize. Vliv reformních doporučení nadnárodních institucí typu Světové banky byl spíše menší a švédská penzijní reforma byla první takto rozsáhlou reformou svého druhu, která posléze

ovlivnila podobu penzijních reforem v Polsku a Lotyšsku, ještě než obě země vstoupily do EU. [Palme 2012: 12] V severských zemích byl rámec možností penzijních reforem určený utvářením penzijních systémů v padesátých a šedesátých letech. Zatímco švédské reformy představovaly skokovou radikální změnu, ve Finsku postupné reformy měnily celý systém a v Dánsku zdánlivá stabilita a přetrvání statu quo zakrývá směřování měnící postupně základní charakteristiky systému. [Kangas, Lundberg, Ploug 2010: 280] Ačkoli příprava reformy probíhala paralelně s přípravou Švédska na vstup do EU, vliv unijní legislativy se projevil spíše okrajově v případě nároků zahraničních rezidentů ve Švédsku na penzi či otevření přístupu k plně fondovému pilíři i pro zahraniční manažery fondů. Investice v rámci tohoto pilíře i u AP fondů se díky omezené velikosti domácího trhu realizují z velké části v zahraničí, což posiluje vazby švédské ekonomiky a částečně i sociální politiky na mezinárodní trh. Univerzalismus penzijního systému zůstal zachován, ale podobně jako v dalších oblastech švédské sociální politiky zde probíhal trend růstu významu soukromých poskytovatelů a individuální volby. To lze chápat jako strategii legitimizace univerzálního sociálního státu v době rostoucích požadavků na svobodnou volbu, ale i jako riziko eroze solidarity a posilování sociálních rozdílů [Palme 2003: 164]. Dopad reformy na legitimitu penzijního systému není zcela jednoznačný: zatímco stabilizace financování má legitimizační účinek prostřednictvím plnění základních cílů penzijní politiky, konkrétní nastavení a možná dynamika vývoje může mít erozivní i podpůrný legitimizační efekt. Zavedení penzijního systému v minulosti ovlivnilo zájmy a očekávání obyvatel, takže díky široké podpoře veřejnosti pro penzijní program a početnosti voličů v důchodovém věku měli politici omezené možnosti alternativ a aktivní role organizací důchodců patrně přispěla k omezení rozsahu a délky trvání krácení výdajů na starobní penze v době ekonomické krize. Organizace důchodců se tak staly novým mocenským faktorem při formování sociální politiky, zatímco role hnutí pracujících je v tomto ohledu slabší než byla při zavádění těchto programů (např. [Feltenius 2009: 148-149; Lindbom 2011: 170]). K optimálnímu fungování reformovaného penzijního systému je však vhodné doplnit jej makroekonomickou politikou více orientovanou na růst zaměstnanosti. [Palme 2005: 51]

3.2.3 Podpora v nezaměstnanosti

Pojištění zaměstnanců pro případ nezaměstnanosti bylo ve většině zemí OECD zavedeno později než úrazové, nemocenské a důchodové pojištění [Siegel 2007: 237], důvodem

politických konfliktů v této otázce byly mimo jiné rozdíly v pohledu na příčiny nezaměstnanosti či na vztah rodiny, trhu a státu. V severských zemích s výjimkou Norska, které v roce 1938 zavedlo povinné pojištění proti nezaměstnanosti, se zachovalo dobrovolné pojištění proti nezaměstnanosti na principu tzv. gentského systému, kdy správu fondů zajišťují a podporu v nezaměstnanosti vyplácí odborové organizace. Program tak nepokrývá všechny účastníky trhu práce, ale pouze členy fondů. Švédsko patrně díky pozdější demokratizaci oproti ostatním zemím regionu zavedlo státem dotovaný dobrovolný model pojištění proti nezaměstnanosti až v roce 1934, do té doby spíše než dávky v hotovosti nabízelo nezaměstnaným nepopulární a špatně placenou práci. [Edling 2006] O vhodnosti tohoto modelu přesvědčil odbory Gustav Möller, neboť gentský systém motivuje dělníky vstupovat do odborů. Díky omezením se během třicátých let připojilo pouze málo odborů a jako systém podpory se v této době neosvědčil, ale dlouhodobě vedl k vytvoření silného odborového hnutí, které dokázalo zabránit i pokusu o změnu na systém povinného pojištění za buržoazních vlád v letech 1976-82. [Rothstein 1990] V šedesátých a sedmdesátých letech rostoucí odbory bílých límečků ustavily vlastní fondy a rozšířily dobrovolné pojištění na důležité skupiny na trhu práce. Státy postupně přebíraly více odpovědnosti za financování pojištění proti nezaměstnanosti, ale odbory udržely kontrolu nad správou pojištění a vztahy mezi fondy a nezaměstnanými členy. Obecně jsou v severských zemích sociální dávky a práva vázány na účast na trhu práce s cílem podpořit zaměstnanost, ale tím se vytváří potíže pro skupiny typu nových imigrantů, které s obtížemi vstupují na trh práce. [Edling 2006]

Severské země udržují s výjimkou období krizí vysokou míru zaměstnanosti i v období okolo přelomu tisíciletí, ale ostatní země se jim postupně přibližují. Náhrada příjmu se snížila v severských zemích a ve střední Evropě a zlepšila se v UK, Irsku a jihoevropských zemích [Azhar Hussain, Kangas, Kvist 2012: 139] Nejvíce se stírají hranice mezi typy režimů sociálního státu u povinností pro uchazeče o práci, ostatní rysy režimů se spíše prohloubily. Severské země obecně zpřísnily podmínky pro dostupnost dávek. [Clasen, Kvist, Oorschot 2001: 180-1]

V průběhu devadesátých let byla ve švédském pojištění proti nezaměstnanosti provedena řada úprav. Zatímco u prvních dvou podmínek pro získání nároku na podporu (registrace osoby jako uchazeče o práci a členství ve fondu pojištění proti nezaměstnanosti po dobu nejméně 12 měsíců) se nic nezměnilo, u třetí podmínky v podobě požadavku na dostatečnou pracovní

aktivitu bylo uskutečněno několik úprav uprostřed desetiletí (naposledy v roce 1997 zavedení podmíněného nároku po šesti měsících práce a nejméně 70 hodinách měsíčně během 12 měsíců předcházejících nezaměstnanosti, nebo 450 hodin po nepřerušené šestiměsíční období). Ve srovnání s počátkem devadesátých let se jednalo o zpřísnění kvalifikačních požadavků.

Po většinu období byly dávky vypláceny nejvýše 300 dní v případě nezaměstnaných do věku 55 let a maximálně 450 dní u lidí ve věku 55 let a starších. V roce 1998 byl limit zvýšen na 57 let. Vedle podpory v nezaměstnanosti byla hotovostní pomoc na trhu práce od 70. let splatná osobám, které plnily požadavek pracovní aktivity, ale nikoli členství ve fondech. V roce 1998 tato forma podpory se přejmenovala na základní pojištění v nezaměstnanosti. Úroveň dávek byla vždy nižší než u fondu pojištění v nezaměstnanosti, v tomto desetiletí byla několikrát upravena - z 90 procent na počátku na 80 (1993), 75 (1996) a 80 (1998). Stropy u pojištění proti nezaměstnanosti tradičně nižší než u nemocenského pojištění, mnoho nezaměstnaných tak mohlo čerpat maximální výši dávky a obdržené sumy jsou menší, než by odpovídalo míře určené procenty. Podíl námezdně pracujících přesahujících příjmový strop stoupl ze 44,7 procenta (1992) na 49,5 procenta (1997) a průměrná výše dávek (v procentech předchozích plateb) spadla z 81,3 na 70,5 ve stejném období [Sjöberg, Bäckman citován in Palme et al. 2003: 68]. Zatímco podpora v nezaměstnanosti během dekády mírně klesla (přibližně o 30 SEK), základní podpora v nezaměstnanosti mírně stoupla (cca o 20 SEK).

Mezi nezaměstnanými stoupl podíl příjemců podpory v nezaměstnanosti a klesl podíl těch bez jakékoli kompenzace, což je způsobeno buď zvýšením počtu členů fondů bez zaměstnání či kombinací nejistoty na trhu práce a nízkých základních dávek na podporu v nezaměstnanosti vytvářející pobídky ke vstupu do fondů. V roce 1990 34 procent výdajů na politiku trhu práce tvořily na oba druhy dávek v nezaměstnanosti, v roce 1998 to bylo 60 procent. Růst makroekonomických nákladů souvisí s poklesem zaměstnanosti. Celkově poklesla během devadesátých let míra štědrosti systému. [Palme et al. 2003: 67-68]

Zmenšení štědrosti systému bylo motivováno jednak rostoucími náklady (jejichž růst se částečně podařilo přibrzdit), jednak snahou vytvořit větší pobídky k práci pro nezaměstnané, ačkoli podle Sjöberga [2000] neexistuje systematický důkaz, že by štědřejší podpora v nezaměstnanosti vedla k vyšší míře nezaměstnanosti. Dávky v nezaměstnanosti jsou důležité pro odbory kvůli udržení členské základny, moci a prestiže i práv zaměstnanců, takže

se odborové organizace postavily na obranu dávek odvozených od příjmu a díky své síle, početnosti základny i vlivu na popularitu vlád a volební výsledky ve svém úsilí uspěly. Nerovnováha v mocenských zdrojích organizovaných zaměstnanců oproti mladým a dlouhodobě nezaměstnaným vedla k postupné diverzifikaci dávek v nezaměstnanosti, kdy dávky odvozené od příjmu byly díky obraně od odborů změněné málo, zatímco dávky pro slabší skupiny prošly větší restrukturací a byly stále více postaveny na testech potřebnosti. To vedlo k rozdělení nezaměstnaných do dvou skupin insiderů a outsiderů trhu práce (výraznější je tento trend ve Finsku, ale i ve Švédsku to vypovídá o odklonu od závazku k plné zaměstnanosti a zabraňování vyloučení zranitelných skupin z trhu práce). [Timonen 2003: 105-108] Na rozdíl od jiných oblastí sociální politiky není podpora v nezaměstnanosti univerzální program pro všechny nezaměstnané, dobrovolné státem dotované pojištění na principu gentského systému pokrývá většinu cílové skupiny a zbytek nezaměstnaných může získat podstatně méně štědrou státní podporu, v obou případech je nárok podmíněn zpřísňujícími se testy potřebnosti. Počet zcela nepokrytých nezaměstnaných nicméně během devadesátých let klesl, takže se podíl pokrytých v cílové populaci zvýšil.

3.2.4 Sociální pomoc

Sociální pomoc navazující na dřívější formy chudinské péče představuje jeden z nejstarších nástrojů sociální politiky a v jednotlivých zemích se liší z hlediska podmínek pro získání nároku na její poskytnutí, míry štědrosti i centralizace poskytování a rozhodování, důrazem na práva či pobídky, šíří pokrytí populace i rolí v sociální politice jako celku. V severských zemích jsou obecné programy sociální pomoci relativně štědré v mezinárodním srovnání, ale vzhledem k rozvinutosti systému sociálního zabezpečení mají spíše okrajovou roli. Od devadesátých let lze navíc v severských zemích pozorovat trend ke zmenšování jejich velikosti a s tím související klesající efektivitě při snižování chudoby, čímž se severské země přiblížily mezinárodnímu vzorci. [Kuivalainen, Nelson 2012: 84]

Ve Švédsku během devadesátých let narostl význam sociální pomoci pro udržení zabezpečení lidí. Mezi roky 1990 a 1997 vzrostl o 40 procent podíl lidí, kteří někdy během roku využívali sociální pomoc. Reálné náklady vzrostly ve stejném období o 100 procent. Největší měrou rostl počet příjemců sociální pomoci díky vyšší nezaměstnanosti (zejména příliš dlouhému

období nezaměstnanosti u některých nezaměstnaných), dalším faktorem byly obtíže řady lidí při snaze uchytit se na trhu práce a kteří díky nedostatku zkušenosti nemohli čerpat dávky odvozené od předchozích výdělků. Během hospodářské obnovy ve druhé polovině devadesátých let počtu příjemců klesl, takže v roce 1999 se snížil skoro na úroveň roku 1990. Náklady však klesaly pomaleji a v roce 1999 byly reálně o 70 procent vyšší než v roce 1990 (celkové náklady v roce 1999 byly 10,5 miliard SEK). Průměrné období příjmu sociální pomoci se prodloužilo ze 4,1 (1990) na 5,8 měsíce (1999) [National Board of Health and Welfare citován in Palme et al. 2003: 69], současně rostl podíl osob s delšími následnými obdobími příjmu sociální pomoci.

Sociální pomoc je upravena zákonem o sociálních službách určujícím rámec, v němž aktéři na různých úrovních mají prostor jednat, takže požadavky i dávky se liší v průběhu času i geograficky. Devadesátá léta bývají charakterizována jako období přísnějších kvalifikačních požadavků a podmínek pro příjemce sociální pomoci. To vedlo k menšímu počtu příjemců a méně výhodným podmínkám pro příjemce. Provedené legislativní změny znamenaly omezení štědrosti systému. Podle zákona má být sociální pomoc natolik štědrá, aby zajistila jednotlivci přiměřenou životní úroveň. Po revizi zákona v roce 1998 došlo ke snížení počtu položek životní úrovně ve prospěch systému s detailnější analýzou skutečných výdajových položek. Byl definován rozdíl mezi „udržováním příjmu“ (standardní příspěvek („národní norma“) a individuálně testované příspěvky na položky typu nájem, doprava do práce a z práce, elektřina či lékařská péče). Zatímco „národní norma“ byla stanovena vládou a platila plošně pro celou zemi, místní úřady měly pravomoc rozhodovat o přiměřenosti ostatních položek a navíc měly právo (nikoli povinnost) schvalovat sociální pomoc pro případy nepokryté „udržením příjmu“ (např. rutinní lékařská péče). Rozhodnutí o „udržování příjmu“ prováděly správní soudy, protože soukromé osoby se nemohly dožadovat dávek poskytovaných obcemi dobrovolně.

Při hodnocení práva jednotlivce na sociální pomoc mohou místní úřady stanovit podmínky pro získání nároku. Tradičně nejvýznamnější požadavek bylo být k dispozici pro trh práce. V roce 1990 byla tato podmínka specifikována, aby zahrnovala povinnost hledat práci na plný úvazek, účastnit se vládních programů v oblasti politiky zaměstnanosti a přijmout jakoukoli přidělenou práci. Řada místních úřadů vyvinula rekvalifikační a jiné programy a stanovila účast v nich jako podmínku nároku. V reakci na tato opatření byl v roce 1992 zaveden princip, že nikdo by neměl ztratit nárok na sociální pomoc z důvodu odmítnutí nástupu do zaměstnání, kde mzdy nebyly vázané na smlouvu a kde nebylo poskytováno normální pojištění na trhu práce. V polovině devadesátých let se Nejvyšší správní soud usnesl, že

jednotliví příjemci sociální pomoci mají povinnost účastnit se jak vládních, programů na podporu zaměstnanosti, tak i programů organizovaných místními úřady. Místní úřady měly často přísnější požadavky zejména pro mladé uchazeče. V revizi zákona z roku 1998 bylo stanoveno, že po mladých lidech pod 25 let může být vyžadováno účastnit se programů na zvyšování dovedností jako podmínky pro nárok na sociální pomoc. Mladí příjemci tak měli povinnosti navíc a bylo s nimi zacházeno jinak než s ostatními uchazeči. V praxi devadesátých let se většina místních úřadů snažila omezovat výdaje na tento typ finanční podpory, během ekonomické krize byl patrný trend k větší přísnosti a menší štědrosti sociální pomoci. [Palme et al. 2003: 69-70]

Růst výdajů na sociální pomoc vyplývající ze situace na trhu práce znamenal určitý posun od dávek odvozených od příjmu k dávkám podle potřebnosti, ale nejednalo se primárně o erozi univerzalismu vedoucí k rezidualizaci sociální politiky, protože k posunu došlo větší měrou díky změně ve velikosti cílové skupiny než v pravidlech (nicméně k určitému oslabení univerzalismu v pravidlech poskytování sociální pomoci došlo). Navzdory uvedeným změnám nebyla sociální pomoc výrazně restrukturována, ačkoli na rozdíl od jiných programů sociální politiky nebyli zastánci sociální pomoci organizováni na její obranu a program financovaný z daní lze snadněji krátit než program financovaný z individuálních příspěvků. Důvodem malých změn byly nízké náklady v poměru k celkovým sociálním výdajům a význam pro prevenci chudoby, neboť pro část voličů je obtížně obhajitelné „brát nejchudším“. [Timonen 2003: 178, 190] Hodnota či ideologie solidarity a rovnosti v tomto případě plnila roli mocenského zdroje pro jinak neorganizované a tedy politicky slabé příjemce sociální pomoci.

3.3 Veřejně prospěšné služby

Poválečné období se vyznačovalo postupným budováním a rozšiřováním sítě veřejně prospěšných služeb, zatímco soukromé služby byly marginalizovány. Mezi důvody pro vytlačování soukromých poskytovatelů patřily historicky slabší církevní struktury a stát s rozvinutou municipální správou i chápání poskytování služeb státem ze strany politicky dominantní sociální demokracie jako nástroje zajištění vysoce kvalitních služeb pro všechny občany. Navíc jedině pro univerzální služby bylo možné udržet veřejnou podporu, což ovšem předpokládalo natolik vysokou kvalitu služeb, aby nevznikala u vysokopříjmových skupin

poptávka po tržních alternativách. Takový systém služeb by podporoval společenskou integraci i rovnost. Jak bylo naznačeno v kapitole 3.1, v osmdesátých letech byla jedním z hlavních témat diskusí o sociální politice otázka decentralizace a privatizace veřejně prospěšných služeb. Tehdejší jednotné univerzální veřejně poskytované služby byly kritizovány jako byrokratické, neefektivní a neumožňující svobodnou volbu jednotlivců. V polovině desetiletí se ke kampani konzervativců za privatizaci a spotřebitelskou volbu poprvé připojili liberálové a centristická strana. Během osmdesátých let narůstaly potíže obcí s poskytováním služeb, mimo jiné z důvodu zhoršujícího se financování vedoucího k prodlužujícím se seznamům čekatelů. Podpora lidí pro systém veřejných služeb byla všeobecně vysoká, ale postupně se zvyšovala nespokojenost s nepružností způsobenou silnou regulací. Postupný posun v postojích k sektoru služeb lze pozorovat i u sociální demokracie. Z důvodu velikosti a nákladnosti veřejného sektoru ministr financí Feldt prosazoval reformy a zavedení kvazitrhů (tj. systému s odděleným poskytováním služeb od přímé politické kontroly a omezení role vlády na „zakupování služeb“ jménem veřejnosti od vzájemně si konkurujících poskytovatelů na smluvním základě), což byl motiv objevující se, někdy i s otázkou svobody volby, prakticky ve všech materiálech k tématu pocházejících z ministerstva financí. Koncem osmdesátých let tak byla připravena půda pro přijetí změny v tomto směru sociálně demokratickou vládou. „Revoluce volby“ byla uskutečněna ve třech fázích: (1) za sociálně demokratické vlády (1986-90) byla provedena deregulační a decentralizační opatření znamenající odstranění většiny regulačních a administrativních kontrol centrálních úřadů ve vzdělávání, zdravotní péči a sociálních službách, (2) za buržoazní vlády (1990-94) panovala široká euforie z opatření na rozšíření trhu zavedených v sociálních službách lokálními tvůrci politik předpokládajícími, že by kvazitrhy snížily náklady a zvýšily spokojenost klientů; a dále národní reformy ke zvýšení volby uživatelů a příprava podmínek pro další privatizace, (3) od návratu sociální demokracie do vlády v roce 1994 ochablo nadšení pro experimentální kvazitrhy a místní úřady se vrátily ke stabilnějšímu vzorci kontraktování poskytování služeb od soukromých i veřejných aktérů. [Blomqvist 2004: 143-5] Zavádění principů svobody volby tedy nebylo primárně důsledkem ekonomické krize, avšak její průběh k němu nepřímo přispěl jednak nástupem Bildtovy vlády z části v reakci na průběh krize, která zintenzivnila podporu možnosti volby a privatizace služeb, a jednak finanční situací obcí poskytujících služby, které měly díky krizi menší výnosy z daní z příjmu a díky krácení veřejných výdajů menší podporu od centrální vlády. Podle Virpi Timonen [2003: 138-141] však výraznější restrukturaci služeb zabránila široká podpora veřejnosti upřednostňující většinově veřejné poskytovatele služeb a financování z daní a odborů

z chráněného i nechráněného, veřejného i soukromého sektoru a současně absence rozsáhlé revolty proti veřejným službám mezi vysokopříjmovými skupinami.

3.3.1 Péče o děti

Moderní systém péče o děti se ve Švédsku rozvíjel v poválečném období, kdy obce převzaly odpovědnost a byly zavedeny státní granty na financování center denní péče. Předtím charitativní organizace provozovaly útulky pro děti z chudých rodin a tzv. kindergarten (mateřské školy) s více pedagogickou orientací pro děti ze zámožnějších rodin. Po snížení veřejného financování pro tyto soukromé služby a rozvinutí veřejného systému předškolního vzdělávání soukromé služby péče o děti víceméně vymizely, takže v osmdesátých letech bylo méně než 1 procento center denní péče soukromých. [Blomqvist 2004: 142-143] Univerzální švédská politika péče o děti je výsledkem sociálně demokratické třídní politiky a aktivního organizování žen a na rozdíl od liberálních zemí typu Kanady přispívá ke snižování třídních i genderových nerovností [Mahon 1999], univerzální péče od nízkého věku dítěte ve skandinávských zemích rovněž patrně výrazně přispěla ke snížení kognitivních nerovností [Esping-Andersen 2005]. Marketizace a posilování principu spotřebitelské volby přispívá ke konvergenci s modelem péče o děti v anglosaských zemích, kde lze pozorovat posílení principu sociálních investic. Nadále se však liší politický rámec, velikost podílů poplatků rodičů na nákladech péče o děti (v severských zemích do 20 procent, v Austrálii do 30 a v Kanadě do 50 procent) [Mahon et al. 2012] i cíle marketizace (rozšíření individuální volby ve Švédsku, v Anglii rozšiřování služeb a redukování veřejně poskytované péče, a v Austrálii snížení přímých nákladů poskytování služeb [Brennan et al. 2012]

Cílem švédské politiky péče o děti byla dlouhou dobu podpora dětského rozvoje a vyrovnávání rozdílů mezi skupinami obyvatel v podmínkách pro dětství a dospívání a rovněž snaha usnadnit rodičům kombinování rodičovství s placeným zaměstnáním či studiem. Během devadesátých let se z hlediska legislativy systém péče o děti rozšířil, neboť od roku 1995 měly obce širší závazek bez zbytečného prodlení poskytnout denní péči všem dětem od 1 do 12 let pracujících či studujících rodičů. Od roku 1998 upravuje poskytování péče o děti zákon o vzdělávání namísto zákona o sociálních službách a termín centrum denní péče byl nahrazen předškolním zařízením a činnost v této oblasti získala první kurikulum. Zvýšený důraz na

vzdělávací roli lze vnímat jako krok ke zpřístupnění systému všem dětem bez ohledu na ekonomickou aktivitu jejich rodičů. V roce 2000 byly zavedeny předškolních aktivity nejméně tři hodiny denně pro děti nezaměstnaných a rodičů na rodičovské dovolené.

Během devadesátých let se zvýšil počet dětí v denní péči z 532 000 (1990) na 720 000 (1999), což bylo dáno změnami v porodnosti i míře využití předškolní a mimoškolní péče. Z dětí starých 3-6 let se podíl zvýšil z 64 na 82 procent, z dětí 7-9 let ze 49 na 63 procent, počet dětí ve předškolních zařízeních mezi lety 1996-1999 klesl o 10 procent, zatímco v mimoškolní péči stoupl o 39 procent v důsledku změn v porodnosti. Podíl registrovaných dětí v obou typech péče se každoročně zvyšoval, péče o děti tak směřovala větší univerzálnosti z hlediska pokrytí populace.

Podíl veřejně financovaných, ale soukromě provozovaných zařízení denní péče se zvýšil z 5 (1990) na 15 procent (1999), u neveřejných převažují neziskové ve formě rodičovských družstev, ale podíl ziskových rostl nejrychleji [Trydegård citován in Palme et al. 2003: 50]. Vzdělanější rodiče a rodiče s více zdroji častěji využívají soukromé poskytovatele, děti z rodin s jinou zemí původu jsou mezi klienty soukromých poskytovatelů podreprezentovány. Tyto trendy vedou k postupně stále patrnějšímu rozporu mezi cíli svobodné volby pro rodiče a setkávání dětí s odlišným etnickým, kulturním a sociálním zázemím. [Government Bill citován in Palme et al. 2003: 50] V devadesátých letech narostl podíl soukromého financování díky zvýšení poplatků a podíl rodičovských nákladů z 10 na 18 procent. Většina obcí spojovala poplatky s příjmy rodičů a délkou péče, současně se zvětšovaly rozdíly mezi obcemi. Zavedení maximálních výše vybíraných poplatků vedlo ke snížení poplatků pro většinu rodičů.

Kvalita péče o děti je obtížně měřitelná. Příspěvky na péči o děti byly v tomto období omezeny. Veřejné financování se snížilo, ale celkové náklady v letech 1990 i 1999 se pohybovaly okolo 40 miliard SEK. Náklady na jedno dítě se snížily v první polovině devadesátých let, ve druhé se zvýšily, avšak nikoli na úroveň roku 1991. U mimoškolní péče to bylo ještě výraznější, neboť velikost dětských skupin se zvýšila o 20 procent u předškolních zařízení a o 65 procent u mimoškolní péče [Bergmark citován in Palme et al. 2003: 50]. Zvětšovaly se rozdíly mezi obcemi u počtu personálu, celkově stoupl počet dětí na pracovníka s plným úvazkem ze 4,2 na 5,4 v předškolních zařízeních a z 8,3 na 17,5 v mimoškolních centrech péče. U předškolních zařízení se tento trend v roce 1998 obrátil, zatímco u mimoškolní péče rostl společně se zvýšením počtu registrovaných dětí. Rozředění

zdrojů, tj. nižší počet pracovníků a vyšší počet dětí mohou nepřímo indikovat nižší kvalitu poskytované péče, na druhou stranu se výrazně zvýšila kvalifikovanost pracovníků v předškolní i mimoškolní péči (od roku 1998 nicméně klesal podíl pracovníků s pedagogickým vzděláním v mimoškolní péči [National Agency for Education citován in Palme et al. 2003: 51]). Podíl pracovníků v péči o děti trpících úzkostí a nespavostí kvůli své práci se zdvojnásobil [Bäckman citován in Palme et al. 2003: 51]. Přímý dopad těchto změn na děti nicméně nelze zhodnotit. [Palme et al. 2003: 49-51]

Systém péče o děti prošel významnými úpravami pravidel umožňujícími obcím uzavírat smlouvy s neveřejnými poskytovateli ve formě neziskových rodičovských družstev či soukromých na zisk orientovaných center péče, takže umožňuje částečnou privatizaci formou veřejného financování a soukromého poskytování. Podíl neveřejných poskytovatelů je zatím poměrně malý, ale v některých ohledech představuje odklon od zásad univerzalismu a rovnosti v přístupu k těmto službám, zejména s ohledem na zvyšující se rozdíly mezi obcemi, nadreprezentovanost středních a vyšších vrstev mezi klienty neveřejných poskytovatelů, zvýšení poplatků. Naproti tomu o vývoji směrem k většímu univerzalismu svědčí rostoucí podíl dětí v předškolní i mimoškolní péči a zvyšující se kvalifikace pracovníků. Období devadesátých let znamenalo ztížené ekonomické podmínky pro financování služeb péče o děti díky nižším příjmům obcí z daní, omezené vládní podpoře v důsledku krácení veřejných výdajů i rostoucímu počtu dětí tyto služby využívajících. K výraznější restrukturaci v důsledku krize však nedošlo díky vysoké podpoře veřejného systému péče o děti mezi veřejností i u odborů, prosazení principů svobody volby proběhlo díky jejich rostoucí podpoře mezi švédskými politickými stranami díky reakcím na potíže stávajícího systému i vlivu neoliberálních idejí.

3.3.2 Primární a sekundární vzdělávání

V oblasti primárního vzdělávání má Švédsko dlouhou tradici aktivní role státu. Již v roce 1842 přijal parlament rozhodnutí o šestileté povinné školní docházce pro všechny děti a ve druhé polovině devatenáctého století stát postupně přebíral kontrolu nad vzdělávacím systémem od luteránské církve. V poválečném období byl s výhradami konzervativců zaveden systém povinné devítileté školní docházky pro všechny děti, který kromě jiného

představoval symbol sociálně demokratické vize „domova pro všechny lidi“ a společnosti s menšími nerovnostmi. Nový systém téměř eliminoval dříve existující paralelní dráhy soukromého vzdělávání pro zámožnější občany omezením státní podpory pro neveřejné školy, takže v roce 1980 podíl žáků v neveřejných školách dosahoval pouze 0,2 procenta. Po několika letech byla reforma zavádějící povinnou devítiletou školní docházku doplněna veřejným středním školstvím a systémem předškolní péče. Smísení dětí s různým společenským zázemím a školní výkonností mělo podpořit toleranci a společenskou integraci [Blomqvist 2004: 142]

Od sedmdesátých let se uvažovalo o decentralizaci primárního a sekundárního vzdělávání a přesunu pravomocí na úroveň obcí, ale navzdory široké politické podpoře k ní došlo až na počátku devadesátých let. Díky obavám ze ztráty voličů a nadhodnocením možných negativních důsledků musela být přijata další opatření, aby změna mohla být akceptovatelná pro širší veřejnost (ministr školství využil probíhající vyjednávání o zvýšení platů ve školství k zapojení odborů, důležitou roli hrálo načasování obou rozhodnutí na stejnou dobu). [Lakomaa 2009: 115] Od osmdesátých let pravicové vlády ve skandinávských zemích iniciovaly protržní reformy ve vzdělávání, ale rozsah jejich implementace závisel na souhlasu a podpoře sociální demokracie, která byla ve Švédsku vyšší než v Norsku a Dánsku [Volckmar, Wiborg 2014]

Cílem povinného vzdělávání je poskytnout všem potřebné znalosti, dovednosti a vzdělání potřebné k fungování ve společnosti, přičemž ke vzdělání by měly mít přístup všechny děti bez ohledu na pohlaví, sociální skupinu či místo bydliště. Změny v primárním a sekundárním školství v devadesátých letech se týkaly principů, systému známkování i kurikula, školy se kromě toho dostaly pod správu obcí přebírajících tak zodpovědnost za jejich fungování i financování. Dále zákon umožnil expanzi tzv. nezávislých škol, které byly veřejně financované a soukromě řízené.[30] Podíl žáků v těchto základních školách vzrostl z 0,9 (1990) na 3,4 procenta (1999), [Statistics Sweden 2000b citován in Palme et al. 2003: 51], u středních škol ze 1,5 (1995) na 3,8 procenta (1999) [National Agency for Education citován in Palme et al. 2003: 51]. Většina nezávislých škol byla nezisková, ale ziskové a velké společnosti rostly nejrychleji. Nejvíce nezávislých škol je ve velkých městských centrech a

[30] Tyto školy jsou financovány prostřednictvím systému vzdělávacích kupónů (voucherů), pomocí nichž obecní rady alokují zdroje pro soukromé školy podle počtu žáků, přičemž jejich výše odpovídá zdrojům poskytnutým školám zřizovaným obcí. Vouchery tak představují nástroj, kterým mohou uživatelé ovlivnit rozhodování o rozdělení veřejných zdrojů pro jednotlivé poskytovatele služby.

v oblastech s malým podílem lidí s nižším vzděláním [Trydegard citován in Palme et al. 2003: 51], děti v těchto školách často měly rodiče s příjmy a vzděláním vyšším než děti v obecních školách [National Agency for Education citován in Palme et al. 2003: 51].

Počet dětí bez vychozené základní školní docházky splňujících nároky na vstup na střední školu v tomto období vzrostl [Gustafsson, Andersson, Hansen citován in Palme et al. 2003: 51]. Během první poloviny devadesátých let klesly o 15 procent náklady povinných škol, ve druhé ale narostl na vyšší úroveň než v roce 1990 (56 miliard SEK v roce 1999). Z demografických důvodů stoupnul počet žáků v povinných školách o 17 procent a v roce 1999 je navštěvovalo více než milión studentů.

Náklady na jednoho žáka poklesly přibližně o 5 procent mezi roky 1991 a 1999, zatímco náklady na výuku klesly o 12 procent navzdory vyššímu financování škol v závěru desetiletí. Počet učitelů na 100 žáků klesl z 9,4 (1991) na 7,6 (1999) [National Agency for Education citován in Palme et al. 2003: 52]. Zvýšil se počet žáků s jiným než švédským původem, ale podstatně klesl počet vyučovacích hodin v jiných mateřských jazycích a se švédštinou jako druhým jazykem [SOU citován in Palme et al. 2003: 52]. Stoupl podíl učitelů s nižším vzděláním než univerzitním pedagogickým z 8 na 13 procent [Statistics Sweden citován in Palme et al. 2003: 52] a vzrostl na skoro 17 procent v roce 2000 [National Agency for Education citován in Palme et al. 2003: 52]. Koncem desetiletí mělo více než 70 procent povinných škol nedostatek učitelů [The Swedish Association of Local Authorities citován in Palme et al. 2003: 52] a dramaticky narostl podíl učitelů považujících jejich pracovní zátěž za přehnanou a trpících úzkostmi a nespavostí [Bäckman citován in Palme et al. 2003: 52].

Během devadesátých let byly ve středním školství nejprve sníženy a pak zvýšeny celkové výdaje (v roce 1999 se jednalo o 22 miliard SEK), na konci desetiletí byly náklady na žáka o 10 procent vyšší, ačkoli poměr učitelů k žákům se vrátil na stejnou úroveň, [National Agency for Education citován in Palme et al. 2003: 52]. Na středních školách se podíl učitelů bez univerzitního pedagogického vzdělání zvýšil ze 7 na 18 procent. [Statistics Sweden citován in Palme et al. 2003: 52] Všechny středoškolské programy jsou nyní tříleté a umožňují následné studium na univerzitě. Byly zavedeny tzv. individuálních programy pro studenty nesplňující požadavky či nepřijaté do národních programů. Během devadesátých let jejich podíl stoupl na 14 procent středoškolských studentů [National Agency for Education citován in Palme et al. 2003: 52], ale individuální programy byly kritizovány za nízkou účinnost a malý podíl jejich úspěšných absolventů střední školy [Broady et al. citován in Palme et al. 2003: 52]. Obecně lze obtížně hodnotit vybavenost žáků potřebnými znalostmi a dovednostmi. [Palme et al. 2003: 51-52]

Systém primárního a sekundárního školství prošel podobně jako systém péče o děti úpravami pravidel znamenajícími přesun odpovědnosti za fungování a financování škol na obce a umožňující částečnou privatizaci formou veřejně financovaných a soukromě provozovaných tzv. nezávislých škol. Mezi nimi převažovaly neziskové, ale početně nejrychleji rostly ziskové školy, jakkoli podíl neveřejných poskytovatelů zatím je relativně nízký. V některých ohledech to znamenalo omezení univerzalismu, zejména pokud jde o nadreprezentovanost středních a vyšších vrstev mezi uživateli neveřejných škol, zvětšující se regionální rozdíly, stoupající podíl učitelů bez univerzitního pedagogického vzdělání. Decentralizace vzdělávání znamenala zastavení růstu nákladů skoro ve všech obcí [Lakomaa 2009: 114], vývoj celkových výdajů odrážel makroekonomické trendy i demografický vývoj. Náklady na jednoho žáka klesly v primárním vzdělávání, v sekundárním se však zvýšily. Prosazení principů svobody volby a privatizace dlouhodobě podporované buržoazními stranami i neoliberálními think tanky financovanými soukromým byznysem [např. Svanborg-Sjövall 2012] proběhlo ve Švédsku ve větší míře ve srovnání s ostatními skandinávskými zeměmi díky menšímu odporu ze strany sociální demokracie. V primárním a sekundárním vzdělávání tak proběhla částečná marketizace při zachování některých sociálně demokratických prvků, které mohou paradoxně posílit legitimitu protržních prvků (např. princip rovného financování a absence poplatků).

3.3.3 Politika trhu práce

Jak bylo podrobněji popsáno ve druhé kapitole, aktivní politika trhu práce představuje jeden z pilířů Rehn-Meidnerova modelu a slouží mimo jiné k eliminaci nezaměstnanosti způsobené restriktivní fiskální a monetární politikou a solidární mzdovou politikou, k lepšímu střetávání nabídky a poptávky na trhu práce a přesměrování nezaměstnaných do dynamicky se rozvíjejících odvětví. Změna makroekonomických priorit od plné zaměstnanosti k cenové stabilitě a masová nezaměstnanost během hospodářské krize vytvořily situaci, kdy již aktivní politika trhu práce bez podpory ekonomické politiky jako celku nestačila k zajištění plné zaměstnanosti, navíc opětovná změna makroekonomických priorit je ztížena členstvím v EU a plněním kritériu EMU. [Meidner 1997] Aktivní politika trhu práce tak byla kritizována za nízkou efektivitu z hlediska párování uchazečů a pracovních míst a oddaluje návrat na trh práce u uchazečů [např. Forslund, Krueger 2010], ale z dlouhodobého hlediska se daří tato rizika snižovat a aktivní politika trhu práce působí jako dlouhodobá investice do lidského

kapitálu [Nordlund 2010]. Liberální kritika politik trhu práce přispěla v severských zemích k jejich úpravě ve směru k vyšší aktivizaci lidí v podobě posílení pobídek k hledání práce a efektivnější praktické pomoci lidem bez zaměstnání v jejím hledání [Dropping, Hvinden, Vik 2002]. Švédská sociálně demokratická vláda vedle sociálních investic a podpory znalostní společnosti posílila i důraz na individuální odpovědnost a tedy „regulaci seberegulace" [Bengtsson, Berglund 2012: 101], indivudualizovaný pohled na nezaměstnanost jako osobní a nikoli sociální problém lze nalézt i v dokumentech pověřených úřadů [Holmqvist 2009]. Na rozdíl od Dánska, kde díky nákladnosti byla provedena rozsáhlejší restrukturace politiky na podporu trhu práce a podpory v nezaměstnanosti, ve Švédsku tomu zabránily odbory i díky svému vlivu uvnitř sociální demokracie a namísto toho byly kráceny výdaje na veřejné služby a rozšířeny programy na podporu vzdělávání mladých i starších pracovníků. [Björklund 1999]

Rostoucí nezaměstnanost v první polovině devadesátých let vedla ke stále vyššímu tlaku na politiku trhu práce. Podíl lidí v programech se výrazně zvýšil (v roce 1994 činil 6 procent ekonomicky aktivní populace), zatímco opatření se diferencovala a decentralizovala. Na počátku desetiletí měli uchazeči o zaměstnání pět programových alternativ: odborný trénink, trénink pro handicapované uchazeče, dočasné zaměstnání, podporu při náboru a opatření na podporu mladých uchazečů, do konce devadesátých let přetrval pouze odborný trénink a trénink pro postižené, avšak bylo zavedeno mnoho nových programů: náhradní trénink (fungoval v letech 1992-98), rozvoj pracovních dovedností, počítačová centra, uvedení na pracoviště, začátek vlastního podnikání, obecní programy pro mladé, dočasná veřejná zaměstnanost, individuální podpora zaměstnanosti, podpora práce ve veřejné službě, projektová práce s podporou v nezaměstnanosti, IT podnikání, záruka rozvojového fondu a trénink na pracovišti. Z hlediska počtu účastníků představoval nejvýznamnější program vedle opatření na podporu postižených odborný trénink, neboť v roce 1990 v něm bylo více než 50 procent nezaměstnaných. V roce 1999 to však bylo pouze 16 procent díky zavedení dalších opatření a přesunu účastníků (např. do rozvoje pracovních dovedností). Celkové výdaje na aktivní politiku trhu práce (bez opatření pro postižené) stouply z necelých 9 na více než 20 miliard SEK (zvýšení o 88 procent v pevných cenách), vzhledem k růstu počtu účastníků však klesly výdaje na jednotlivce.

Decentralizace politik trhu práce se projevila více způsoby: v roce 1996 obdržely municipality rozhodující vliv v tzv. výborech pracovních center díky možnosti jmenovat většinu členů,

navíc převzaly odpovědnost za některé programy, zejména týkající se mladých lidí (v roce 1995 v případě mladých lidí do 20 let v rámci obecních programů pro mladé a 1998 pro nezaměstnané ve věku 20 až 24 let v rámci tzv. záruky rozvojového fondu. [Palme et al. 2003: 52-54] Vedle uvedených programových změn a větších požadavků na aktivizaci uchazečů byl posílen důraz na formální vzdělávání oproti vzdělávání v programech aktivní politiky trhu práce, znamenající zejména podporu dospělých bez vyššího středního vzdělání a založení nových regionálních vysokých škol zaměřených na technické obory s cílem posílit regionální aspekt vyššího vzdělávání a využít ho jako jednu z variant aktivní politiky trhu práce [Salonen podle Klimplová 2006: 106].

Podle Dominique Anxo a Haralda Niklassona [2009: 102] lze změny aktivní politice trhu práce v devadesátých letech chápat nikoli jako odklon od švédského modelu a zpochybnění jeho základních principů, ale spíše jako jeho přizpůsobení novým podmínkám a jako nový historický kompromis. Politika aktivace jako prvek Rehn-Meidnerova modelu má stále centrální roli a její reorientace k nabídkově orientovaným opatřením v řadě ohledů byla v souladu s původní strategií iniciovanou v padesátých letech. Zvýšený důraz na aktivizaci nezaměstnaných odráží vliv neoliberální kritiky i změnu makroekonomických priorit, vzhledem k nesouhlasu a silné pozici odborů však nedošlo k zásadnější restrukturaci oproti jiným zemím. Růst výdajů na aktivní politiku trhu práce byl dán především zvýšenou nezaměstnaností, výdaje na jednotlivého účastníka programu však klesly, takže se nejednalo o zvýšení štědrosti v rámci této politiky (s výjimkou nových výdajů na rozšíření vzdělávacích institucí). Podobně jako ostatní veřejně prospěšné služby byla aktivní politika trhu práce decentralizována a pravomoci obcí v této oblasti rozšířeny, přičemž aktivní politiku trhu práce více prosazovaly převážně levicové obce s levicovým vedením a zvláště byl tento rozdíl patrný ve větších obcích [Lundin 2007].

3.3.4 Zdravotní péče

Zdravotní péče byla ve Švédsku poskytována prostřednictvím nemocnic a regionálních lékařů od sedmnáctého století. Národní systém zdravotního pojištění byl zaveden roku 1953, kdy byly zákonem sjednoceny dobrovolné fondy nemocenského pojištění zakládané charitami a odbory do státem spravovaného systému. O několik let později nový zákon o nemocnicích vyžadující po veřejných nemocnicích poskytování péče pro ambulantní pacienty za silně dotované poplatky v podstatě vytlačil soukromé poskytovatele a počátkem šedesátých let byla

přesunuta odpovědnost za všechny typy zdravotní péče na regionální rady a následovala rychlá expanze veřejné zdravotní péče. V roce 1969 byla provedena tzv. sedmikorunová reforma, podle níž měli všichni nemocniční lékaři být veřejnými zaměstnanci na plný úvazek, což omezilo jejich možnost mít vedle práce na klinice i vlastní ordinaci. To vedlo k poklesu soukromě zaměstnaných lékařů z 25 procent (1970) na 5 procent (polovina osmdesátých let) a jednalo se tak o poslední krok k transformaci švédského zdravotnictví směrem k decentralizované Národní zdravotní službě skoro s výhradně veřejným poskytováním zdravotní péče. [Blomqvist 2004: 141-142] Organizace zdravotní péče v severských zemích se vyznačuje silnou převahou nemocnic oproti soukromé péči a rodinným lékařům a různou mírou centralizace odpovědnosti za její poskytování, jejíž vývoj byl určován spíše vědeckým a technickým rozvojem a specializovanými představiteli lékařských profesí a vysoce postavenými úředníky než politickými stranami, mezi nimiž v otázce nemocnic neexistovaly významné konflikty. Kombinace vlivu uvedených skupin a politického konsensu umožnila nabízet na jedné straně vysoce kvalifikovanou a specializovanou péči pro neobvyklé nemoci a na druhé straně lidé s běžnými nemocemi čekali často dlouhé fronty na jednoduchou léčbu. V posledních desetiletích probíhá v severských zemích debata ohledně vztahu veřejného a soukromého ve veřejných službách, ale privatizace zatím proběhla zatím v omezeném rozsahu, takže se charakter nemocničního sektoru v severských zemích zcela nezměnil. [Haave 2006]

Částečná privatizace a posílení tržních prvků se kromě severských zemí současně objevily i u zemí kontinentální Evropy s odlišným modelem organizace a financování zdravotní péče, přičemž tyto změny podle Blomqvist [2002] nelze vysvětlit strukturální transformací společnosti ani standardní mocenskou politikou, ale je třeba je chápat z hlediska působení nových idejí vzniklých v ekonomii zdravotní péče od konce šedesátých let. Jejich podstatou je, že by poskytování zdravotní péče mělo podobně jako jiné zboží podléhat konkurenci, aby výrobci (v tomto případě lékaři) čelili pobídkám k větší ekonomické efektivitě. Schopnost mobilizovat pro politické změny v tomto směru předpokládala dostatečné podnikatelské schopnosti jejich zastánců a schopnost zarámovat ideje tak, aby mířily přímo na dilemata domácí politiky. Ve švédském zdravotnictví sice byly patrné strukturní problémy týkající se organizace zdravotní péče i rostoucích nákladů, ale v rámci stávajícího systému zdravotní péče byly již v osmdesátých letech podniknuty kroky k jejich nápravě (zejména zvýšeným důrazem na primární péči došlo ke snížení výdajů na zdravotnictví v poměru k HDP skoro o třetinu) a argumenty o příčinách makroekonomických potíží spočívajících v ekonomické

neefektivitě sociálního státu víceméně odrážely pravo-levou osu politických konfliktů. Zavádění protržních reforem na počátku devadesátých let, v některých rysech inspirovaných opatřeními vlády Margaret Thatcherové, tak vycházelo spíše z ideologických rozdílů a politického vývoje (rozštěpení uvnitř hnutí pracujících a sociální demokracie, ideologická ofenzíva zaměstnavatelů a nástup buržoazní vlády v roce 1991), než z vnitřních problémů sektoru zdravotní péče. [Twaddle 1999: 209-225]

Podle zákona o zdravotních a lékařských službách by měla zdravotní péče ve Švédsku podporovat dobré zdraví a být poskytována za stejných podmínek pro celou populaci s respektem pro stejnou hodnotu lidí a s předností pro ty, kteří ji nejvíce potřebují. Na konci devadesátých let provozovalo zdravotní péči 18 regionálních vlád a 2 regionální orgány a 1 obec bez regionální vlády (Gotland). Rozsáhlé diskuse o financování a organizaci zdravotní péče vyústily během devadesátých let v řadu reforem směřujících k větší roli obcí a následně i změnám ve financování (reforma péče o starší lidi v roce 1992 či psychiatrie v roce 1995 atd.). Větší část pohotovostní péče byla převedena do agendy regionálních vlád a obce převzaly větší díl dlouhodobé péče. Většina regionálních vlád zavedla finanční model zákazník-poskytovatel se systémem odměn podle výkonnosti, současně narostl počet soukromých poskytovatelů zejména v oblasti primární péče.

Vzhledem k proměnlivosti principů financování a definic a vymezení různých položek lze pouze obtížně s přesností zjistit změny ve výdajích, ale během devadesátých let je patrný trend růstu výdajů zejména v důsledku rostoucích nákladů na léčiva (v roce 1999 se jednalo o více než 120 miliard SEK [Statistics Sweden citován in Palme et al. 2003: 54]). Náklady domácností na zdravotní péči vzrostly na více než 23 miliard SEK, zejména díky poplatkům u lékaře a zubaře a dražším léčivům [National Board of Wealth and Health Care citován in Palme et al. 2003: 54]. Poplatky se zvýšily z 60 SEK v primární péči i v nemocnici (1990) na průměrně 100 SEK v primární péči a 200 SEK u specialisty (1999). Na konci desetiletí byly patrné značné rozdíly ve výši poplatků mezi regiony, jejich růst po změně pravidel převyšoval obecný růst cen. V roce 1998 bylo rozhodnuto o bezplatnosti návštěvy lékaře v případě ambulantní péče pro děti a mládež, ale některé regiony od této praxe upustily. Zavedení vyšších poplatků bylo částečně motivováno snahou omezit „nadbytečné užívání“ zdravotní péče, ale současně zvýšilo riziko menšího využití služeb v opravdu nutných případech [Granqvist citován in Palme et al. 2003: 54] Několikrát byl podstatně změněn systém

uživatelských poplatků k lékům na předpis směrem k vyšším nákladům na léky pro jednotlivce, do devadesátých let doplatky za léky odrážely obecný růst cen, pak rostly výrazně rychleji [National Board of Health and Welfare citován in Palme et al. 2003: 54].

V zubním lékařství se zvýšily náklady pro jednotlivce a méně lidí mělo nárok na veřejné dotace návštěvy. V kombinaci s novým systémem odměňování v roce 1999 bylo zavedeno volné určování cen vedoucí k vyšším cenám veřejných i soukromých operací a větší náklady tak nejspíš vedly ke snížení využívání zubní péče včetně lidí se zubními problémy [National Social Insurance Board citován in Palme et al. 2003: 54]. Soukromé pojištění se během devadesátých let příliš nerozšířilo navzdory rostoucím poplatkům pro jednotlivce.

Během devadesátých let výrazně klesl počet zaměstnanců ve zdravotnictví, vedle změn vyplývajících z úpravy principů ubylo ve zdravotnictví nejméně 60 000 zaměstnanců (zejména pomocné sestry a ošetřovatelky, opačný trend u lékařů). Počet lékařů zaměstnaných regionálními vládami stoupl z 2,2 na 2,6 na tisíc obyvatel [Ministry of Health and Social Affairs citován in Palme et al. 2003: 55], přičemž existují velké rozdíly mezi regiony i uvnitř regionů v počtu služeb a v jejich personálním obsazení (často méně praktiků v socioekonomicky ohrožených oblastech či na severu země). Počet lůžek v nemocnicích byl snížen na polovinu po převzetí geriatrické péče a pečovatelských domů obcemi v rámci reformy péče o starší lidi, současně stoupl počet návštěv u doktorů i operací a mírně klesl počet léčení (zejména u chirurgie). Průměrná doba léčení byla výrazně zkrácena u institucionální péče a rostl počet ošetření u ambulantní péče.

Lze pouze obtížné celkově zhodnotit dopad reforem na blahobyt obyvatel. Lepší léčebné metody zvýšily kvalitu léčby z hlediska šance na přežití i kvality života nemocných, i když ne vždy zkrácení čekacích lhůt. Počet soukromých pojistných smluv narostl pětinásobně [Grip citován in Palme et al. 2003: 55], přičemž na ně lze nahlížet jako rozšíření přístupu ke zdravotní péči prostřednictvím zajištění rychlého a hladkého obdržení specifických forem léčby, ale není to alternativa pro lidi se špatným zdravím hledající pojištění (jsou za takových podmínek nepojistitelní) a pro ostatní funguje hůře, pokud se mu upíše příliš mnoho lidí. Dostupnost péče je ovlivněná i personální vybaveností v jednotlivých oblastech, hlavně v socioekonomicky ohrožených oblastech s větší potřebou péče, a dále vyšší poplatky mohou snížit využívání péče u finančně slabších skupin [Palme et al. 2003: 54-56]

Ve švédském zdravotnictví byly provedeny určité úpravy směřující k posílení prvků tržního modelu, což zahrnovalo růst významu soukromých aktérů, model financování na principu

zákazník-poskytovatel, zvýšené poplatky pacientů za poskytování péče a za léky, zavedení pobídek směřujících k aktivaci obyvatel a omezení nadužívání lékařské péče. Tyto změny byly důsledkem zejména působení neoliberálních idejí zdůrazňujících význam tržních mechanismů prosazovaných zaměstnavateli, buržoazními stranami a akceptovaných částí sociální demokracie (na místní úrovni prosazují privatizační agendu spíše pravicové strany, zatímco levicové mají zdrženlivější postoj [Zehavi 2012]), neboť stávající problémy s rostoucími náklady byly řešeny ještě před zavedením těchto opatření důrazem na primární péči, zatímco v devadesátých letech výdaje rostly zejména díky vyšším cenám za léky. Na počátku devadesátých let mělo zavádění tržních reforem největší podporu, ale postupně díky jejich nákladnosti a ohrožení důležitých hodnot narostla skepse vůči tržním řešením. [Harrison 2004: 108] Některé trendy, zejména zvyšování regionálních rozdílů a poplatků za zdravotní péči, znamenaly oslabení univerzalismu v poskytování zdravotní péče.

3.3.5 Péče o handicapované

Cílem politik vůči handicapovaným lidem je eliminace překážek pro plnou participaci těchto lidí ve společnosti, což kromě jiného předpokládá fungující systém pomoci. Na rozdíl od ostatních oblastí sociální politiky se péče o handicapované v období devadesátých let vyznačovala růstem výdajů. Během let krize byla provedena reforma politiky vůči handicapovaným (1994), znamenající mimo jiné zavedení legislativy speciálních práv pro osoby s nejtěžším funkčním postižením, a dále reforma psychiatrie (1995), představující například posun k posílení odpovědnosti obcí za situaci lidí s psychiatrickými poruchami.

Celkové výdaje na péči a pomoc pro handicapované se zvýšily více než v jiných oblastech sociální politiky z 15,5 (1993) na 27,5 miliard SEK (1999) [Statistics Sweden citován in Palme et al. 2003: 56], v přepočtu podle pevných cen jde o navýšení 68 procent. Většina zvýšení proběhla mezi roky 1993 a 1995 v souvislosti se zavedením reformy a výdaje se do roku 1998 příliš neměnily, pak opět rostly. V roce 1999 šlo více než 40 procent zdrojů na různé formy speciálního ubytování, o něco méně na podporu konvenčního bydlení (zejména osobní asistence a domácí pomoc) a zbytek (přes 20 procent) na služby na podporu mobility, pomocná zařízení, domácí vybavení, rehabilitaci atd., což znamenalo oproti počátku desetiletí výrazný posun ve zdrojích pro zlepšení běžných domovů lidí. Obě reformy představovaly prosazení trendu k deinstitucionalizaci péče započatého o desetiletí dříve. Navzdory od ústupu užívání institucí byl na konci devadesátých let zhruba stejný počet handicapovaných žijících

v nějaké formě speciálního ubytování. Navíc se změnily formy ubytování a pomoci, především se lidé s mentálním postižením a s potížemi s učením se přesunuli z tradičního institucionálního ubytování do bydlení podobnějšího domovu (např. skupinové bydlení).

Pro postižené nedosahující standardního důchodového věku byla zavedena legislativa posilující jejich práva ve vztahu k veřejným úřadům. Propad ekonomiky znamenal pro jednotlivce větší nutnost hledat pomoc. Z hodnocení obou reforem vyplývá, že služby byly oproti očekávání přínosné pro méně lidí. Komise pro handicapované odhadovala v roce 1992 kolem 40 000 lidí s potížemi s učením a 60 000 ostatních s vážným mentálním či tělesným postižením bude mít nárok na pomoc. V roce 1999 přibližně 50 000 lidí získávalo tento typ podpory, z nichž 10 000 mělo tělesné či mentální postižení (2 500 z nich bylo mentálně postižených) a ostatní poruchy učení, takže lidé s mentálním a tělesným postižením obdrželi pomoc v podstatně menší míře, než komise odhadovala.

Osobní asistence je nejnovější forma pomoci pro lidi s postižením, která získala nejvíce pozornosti, a představuje pozitivní vývoj pro lidi pokryté reformou, ale zahrnuje pouze malou část podpůrných aktivit a týká se pouze omezené části handicapovaných. Z přibližně 9 000 lidí využívajících osobní asistenci na konci desetiletí měli všichni velkou potřebu pomoci a obdrželi přibližně 10 hodin asistence denně. Náklady ve druhé polovině devadesátých let rostly přibližně o 15 procent ročně a v roce 2000 činily 7 miliard SEK. Růst nákladů je důsledkem většího počtu lidí s asistencí i vyššího počtu hodin asistence na osobu za týden. Muži získávají asistenci častěji a na více hodin, ale mechanismy za těmito genderovými rozdíly toho jsou neznámé [National Social Insurance Board citován in Palme et al. 2003: 57]. Pro lidi s funkčním narušením nepokryté reformou z počátku devadesátých let se patrně jednalo o období omezeného přístupu k veřejně financované pomoci. Nelze přesně zjistit, kolik jich získalo veřejnou podporu. Podíl příjemců obecní péče klesal pro všechny skupiny lidí s funkční poruchou s výjimkou těch nejpotřebnějších. Reforma tak znamenala koncentraci zdrojů na osoby s největšími funkčními poruchami, zatímco ostatní museli stále větší měrou uspokojit potřebu pomoci jinak (zejména od rodiny). [Palme et al. 2003: 56-57]

Na rozdíl od ostatních oblastí sociální politiky čelících krácení výdajů kvůli snižování rozpočtového deficitu byly u péče o handicapované v devadesátých letech navýšeny veřejné financování, což bylo důsledkem zejména reformy směřující k částečné deinstitucionalizaci péče. Přesun části pacientů do prostředí více připomínajícího běžný domov odrážel několik

desetiletí probíhající kritiku institucionální péče týkající se i oblasti psychiatrie. Nejvíce prostředků se přitom soustředilo na péči o nejpotřebnější z hlediska velikosti handicapu, zatímco ostatní potřebovali k naplnění svých potřeb větší měrou využívat i jiné zdroje.

3.3.6 Péče o starší lidi

Na počátku dvacátého století ve Švédsku byly v oblasti péče o starší lidi (nad 80 let) soukromé charitativní organizace poměrně slabé a poskytovaly pouze fragmentarizované služby. Jakmile stát začal přebírat odpovědnost a zajišťovat poskytování služeb všem na bázi rovnosti, soukromí poskytovatelé většinou vymizeli. Veřejný systém péče o staré lidi má kořeny v chudobincích v devatenáctém století, ale v poválečném období byl postupně modernizován a v roce 1980 patřil mezi nejúplnější na světě. Založený byl téměř zcela na veřejných poskytovatelích, přičemž poskytování bylo organizováno obcemi ve formě institucionální a domácí péče. [Blomqvist 2004: 142] V průběhu osmdesátých let se zdroje v péči o starší lidi zvýšily, zdvojnásobil se počet hodin v domácí péči, změnily se politické a ekonomické podmínky pro poskytování péče, druhy rozeznávaných potřeb a poskytovaných služeb, organizace péče a pracovní síly v oblasti péče. Služby domácí péče byly více cílené pro klienty s největší potřebou, významnější prioritou se stala deinstitucionalizace a profesionalizace péče, znamenající v rámci tzv. „new public management“ posun od osobního přístupu (pracovník má na starosti malý počet klientů) k tayloristickému (pracovník vykonává specifické úkony pro větší počet klientů), čehož nezamýšleným důsledkem byla větší část pracovní doby strávená koordinací a plánováním namísto pomoci. [Meagher, Szebehely 2013]

Mezi základní principy péče o starší lidi aplikované v devadesátých letech patří schopnost péče zajistit zabezpečení a udržovat nezávislost klientů a jejich přístup ke kvalitní léčbě a lékařské péči, navíc veřejné financování péče a přístupnost podle potřeby bez ohledu na kupní sílu klientů. Navzdory nezměněným cílům představovala devadesátá léta období změn z hlediska organizace a zdrojů (mj. byla zavedena tzv Ädel-reforma dávající obcím hlavní odpovědnost za péči o starší lidi a finanční pobídky ke snížení hospitalizace starších lidí). Jejich dopad na blahobyt starších lidí a jejich rodin není zcela zřejmý. Informace o dopadu nových forem řízení a organizace na blahobyt starších lidí jsou omezené, zisková centra péče a systémy financování podle výkonu byly zavedeny na mnoha místech a více než polovina

obcí zavedla organizační modely na principu oddělení rozhodnutí o pomoci od její realizace. Smluvní péče o starší lidi, tedy veřejně financovaná a regulovaná péče jinými aktéry než samotnými obcemi, se během devadesátých let narostla čtyřnásobně a v roce 2000 zahrnovala 11 procent klientů ve speciálním ubytování a 9 procent hodin domácí péče (zvláště silný růst lze pozorovat v letech 1999 a 2000 [National Board of Health and Welfare citován in Palme et al. 2003: 57]). Ziskoví poskytovatelé představovali nejběžnější a nejrychleji rostoucí skupinu, ze všech zaměstnanců v soukromě provozovaných společnostech pracovaly v roce 2000 tři čtvrtiny v ziskových (o 28 procent víc než v roce 1993). Soukromě provozovaná péče běžnější ve větších populačních centrech a v obcích s malým podílem obyvatel s nízkým vzděláním [Trydegard citován in Palme et al. 2003: 57]. Rostoucí podíl péče je poskytovaný malým počtem velkých společností, v roce 1999 čtyři největší soukromí aktéři zajišťovali polovinu smluvně dohodnutých operací [National Board of Health and Welfare citován in Palme et al. 2003: 58].

V první polovině desetiletí byly omezeny zdroje na péči o starší lidi, neboť financování se nezvýšilo stejným tempem jako jejich počet. Ve druhé polovině desetiletí se trend otočil a veřejné výdaje na péči o starší lidi činily odhadem 55 miliard SEK (1999), tj. růst 20 procent v pevných kurzech mezi roky 1993 a 1999, zatímco počet lidí nad 80 let rostl cca 10 procent ročně. Největší podíl zaujímaly náklady na speciální ubytování typu sanatorií, domovů pro staré lidi, skupinových ubytování pro lidi s demencí, domů služeb apod. (přibližně 73 procent v roce 1999). Oproti roku 1993 narostly náklady na speciální ubytování o 22 procent, zatímco náklady na domácí péči a domácí lékařskou péči vzrostly o 7 procent. [Statistics Sweden citován in Palme et al. 2003: 58]. Na rozdíl od péče o handicapované je zde patrný trend v posunu využití zdrojů od domácí péče k institucionální formě pomoci.

Péče o starší lidi nemůže být oddělena od zdravotní a lékařské péče, neboť změny ve zdravotnictví ovlivňují potřeby obecní péče o starší lidi. Růst zdrojů na obecní péči o starší lidi musí být vnímán v kontextu snižování počtu zaměstnanců ve zdravotnictví v devadesátých letech, rovněž počet lůžek byl snížen na polovinu a zkrácena doba léčení zejména u starších pacientů. Starší pacienti s vyšší potřebou péče se ze zdravotní péče přesunuli do obcemi financované péče o starší lidi, služby domácí pomoci tak jsou stále více koncentrovány na menší počet více potřebných skupin starších lidí a služby jako úklid, praní, nakupování a procházky jsou stále více mimo obecní aktivity. Podíl starších přijímajících péči klesal od osmdesátých let a v devadesátých klesal pomalejším tempem. Podíl lidí nad 80 let žijících ve speciálním ubytování během devadesátých let zůstal kolem 22 procent, zatímco

podíl příjemců domácích služeb či lékařské péče klesl z 25 na 21 procent. Samostatně žijící muži oproti ženám ve stejné situaci častěji dostanou pomoc, sezdaný pár získá častěji pomoc, pokud je potřebná žena než naopak (starší žena pečující o partnera je více sama v nesení odpovědnosti za péči než muž v podobné situaci). [Szebehely, Fritzell, Lundberg citován in Palme et al. 2003: 58]

Během devadesátých let pravděpodobně narostlo úsilí věnované péči o starší lidi od neformálního sektoru (i když informace nejsou zcela průkazné), poklesla role obecních domácích služeb a zvýšila se role rodin i nákup péče poskytované firmami a soukromě financovaný. Informalizace a tržní orientace jsou z třídního hlediska nerovně distribuovány, protože starší lidé s vyšším vzděláním častěji nahrazovali obecní domácí péči tržní pomocí, zatímco méně vzdělaní častěji obdrží pomoc od rodiny. Tyto posuny ve vzorcích pomoci posilují rozvrstvení v péči o starší lidi, rodinní příslušníci s větší odpovědností za péči jsou obvykle starší ženy a dcery ve středním věku. Posun od veřejně financované péče o starší lidi k rodinné péči a péči zakoupené na trhu je patrně důsledek přísnější alokace pomoci, vyšších poplatků i organizačních změn v obecních službách domácí pomoci. [Palme et al. 2003: 57-58]

Základní trendy péče o starší lidi ve Švédsku v devadesátých letech představovaly pokles pokrytí veřejnou péčí a rostoucí marketizaci. Pokles daněmi financované péče není důsledkem změny legislativy a nebyl politickým záměrem, ale jde spíše o propad v důsledku komplexní mezihry na centrální a lokální úrovni vedoucí k přísnějšímu cílení obecní péče. Trend k marketizaci je naopak záměrem tvůrců politik (otevření daněmi financovaných služeb soukromým poskytovatelům, modelu zákaznické volby prostřednictvím voucherů a daňové odpisy za služby péče a domácnosti). V důsledku poklesu pokrytí službami domácí péče financovaných z daní obdrží starší lidé s nižším vzděláním stále častěji rodinnou péči, zatímco ti vzdělanější si pravděpodobněji zakoupí soukromé služby. Kombinace poplatků podle příjmu, modelu zákaznické volby a daňové odpisy vytvořily pobídky pro vysokopříjmové klienty obracet se spíše na trh než využít veřejných služeb domácí péče. Švédská domácí péče jako univerzální tak je ohrožena a může být stále více pod převahou starých lidí s nižším vzděláním a příjmem, což zpětně ohrozí kvalitu péče. [Szebehely, Trydegard 2012] Vedle poklesu starších lidí s vyšším vzděláním a příjmem mezi uživateli veřejné péče ohrožuje univerzalismus v jejím poskytování regionální rozdíly. Soukromě poskytovaná péče je nejvíce

rozvinuta zejména v metropolitních oblastech vedenými buržoazními stranami, sousední obce následují tyto průkopníky bez ohledu na vlastní politické zabarvení či ekonomickou situaci. Po politické změně v těchto obcích levice zachovala hojnost soukromých poskytovatelů, ale i podpořila pokračující proces vyvazování veřejně řízených poskytovatelů. V důsledku toho vznikají skupiny obcí s rostoucí mírou privatizace poskytování těchto služeb bez ohledu na politické a ekonomické okolnosti a vedle hustoty osídlení, ideologie a finanční situace v době zavádění reforem je důležitým faktorem i geografická blízkost. [Stolt, Winblad 2009] K prosazení a udržení privatizace péče o starší lidi i další oblasti sociálních služeb přispělo jednak vytvoření „epistemické komunity" kolem neoklasické ekonomie v důsledku politického aktivismu zaměstnavatelů, která zahrnovala i část sociálně demokratických ekonomů, a s tím související příprava podmínek pro „revoluci svobodné volby", i absence protiargumentů sociální demokracie požadující pouze drobné úpravy. [Meagher, Szebehely 2013: 67-68] Změnami v systému péče o starší lidi se Švédsko vzdálilo tradičně chápanému severskému modelu a přiblížilo více ostatním západním zemím, zejména pokud jde o míru univerzalismu a defamilizace [Rauch 2007], na rozdíl od Švédska omezující služby domácí péče pouze pro nejpotřebnější Dánsko pokračuje ve štědré politice. [Rostgaard, Szebehely 2012]

3.3.7 Individuální sociální služby

Doplňkovou roli v systému veřejně prospěšných služeb mají individuální sociální služby zahrnující příjmovou podporu (viz subkapitola o sociální pomoci), sociální služby pro děti a mládež a péči o uživatele návykových látek. Během devadesátých let byl v této oblasti pozorovatelný trend k individuální a rodinné péči.

3.3.7.1 Sociální služby pro děti a mládež

Tato oblast služeb je regulována zákonem o sociálních službách, určujícím obecný rámec požadavků na obce, ale ponechávajícím značný prostor pro flexibilitu při jejich realizaci (cílem je, aby děti vyrůstaly v bezpečném a zdravém prostředí), a zákonem o mladých lidech, který obsahuje více detailů, ale rovněž závisí do značné míry na obecní praxi a interpretaci pravidel. V sociálních službách pro děti došlo během devadesátých let k řadě změn. První zahrnovala sérii rozhodnutí zvyšujících ambice v této oblasti, zejména postavení dětí

(ratifikace Úmluvy OSN o dětech v roce 1989, ustavení dětského ombudsmana 1993), posílení dětské perspektivy v sociálních službách (revize zákona o sociálních službách v roce 1998 ukládající sociálním službám speciální odpovědnost za situaci dětí, ochranu jejich práv a větší zohlednění jejich perspektivy, povinnost nahlašovat sociálním službám byla rozšířena na více skupin povolání). V oblasti nařízené péče znamenal nový zákon o péči o mladé lidi v roce 1990 snížení požadavků na tuto péči z důvodu chování (tj. když je chování důvodem intervence, např. u návykových látek či kriminality) nahrazením pojmu „vážné riziko“ pojmem „zjevné riziko“, v důsledku změněných pravidel a praxe v polovině devadesátých let významně stoupl počet mladých lidí předaných soudy do péče podle ustanovení zákona o sociálních službách. Změna zákona v roce 1999 umožňuje soudům odsoudit mladé lidi k detenci na pevnou dobu vykonanou v určitých sociálních službách. Vedle těchto změn přispívajících k rozšíření odpovědnosti za sociální péči o děti a mladé lidi bylo v zákonu o sociálních službách z roku 1998 omezeno právo jednotlivce na podporu v této oblasti ve smyslu zrušení práva na dožadování se takových rozhodnutí. Druhá oblast změn se týkala zdrojů pro fungování těchto služeb. Existující statistiky sice neumožňují konečné závěry o počtu jednotlivců a rodin využívajících tyto služby, existují však informace o počtu dětí ve 24 hodinové péči a informace o činnosti kontaktních osob. V obou případech lze během devadesátých let pozorovat zjevný růst znamenající změnu trendu oproti předchozím desetiletím (z 1,8 v roce 1990 na 2,4 dětí z tisíce v roce 1999 u vzetí do péče). Růst se týkal mladých lidí a nikoli malých dětí, podíl dobrovolně a nedobrovolně vzatých do péče se v zásadě nezměnil, vyšší riziko vzetí do péče bylo patrné u dětí z rodin imigrantů, ale relativně rychleji se zvyšovalo u rodičů narozených ve Švédsku, rozdíl u chlapců a dívek byl zanedbatelný a neměnil se. Vyšší počet mladých lidí v péči je daný částečně i opakovanou péči u některých, mnohá z umístění nelze vykonat a jsou ukončena předčasně [Vinnerljung, Sallnäss & Kyhle-Westermark citován in Palme et al. 2003: 60]. Kontaktní osoby jsou často využívány svobodnými matkami a zjevně jejich počet narůstal ze 4 400 kontaktních osob v roce 1990 na 7 500 v roce 1997 (statistiky pro roky 1998 a 1999 nejsou porovnatelné s předchozím obdobím, ale svědčí o pokračujícím mírném nárůstu). Třetí oblast změn se týkala nákladů a personálu. Vzhledem k obtížím s nejasnými definicemi a nedostatkem dat jsou obtížně měřitelné, z dostupných dat nic nesvědčí o poklesu počtu obecních sociálních pracovníků či omezení financování, naopak obecní náklady na umístění dětí a mladistvých do 24 hodinové péče narostly v důsledku vyššího počtu umístění i posunu k nákladnějším formám péče, přičemž počet rodinných domovů poklesl a byl nahrazen soukromě vlastněnými zařízeními péče a ubytování. Během devadesátých let byly větší prioritou služby pro děti a

mládež [Bergmark, Hessle & Vinnerljung citován in Palme et al. 2003: 60]. Poslední oblastí je kvalita služeb, která je ale vzhledem k absenci fungujících procedur pro evaluaci aktivit a jejich výsledků těžko hodnotitelná a nelze tak zjistit, jestli došlo ve sledovaném období ke zvýšení kvality či efektivity. [Palme et al. 2003: 59-60]

3.3.7.2 Péče o uživatele návykových látek

Péče o dospělé uživatele návykových látek je ve Švédsku realizována z velké části mimo dosah systému zdravotní péče. Odpovědnost za dlouhodobou léčbu a rehabilitaci leží na obcích, regionální rady nesou odpovědnost za detoxikaci a léčbu nemocí způsobených užíváním. Zákon o sociálních službách a zákon o péči o závislé určují odpovědnost obcí, dobrovolné závazky se uskutečňují obvykle s podporou zákona o sociálních službách a donucovaní opatření jsou založena na zákonu o péči o závislé. Na rozdíl od služeb pro děti a mládež nebyly zvýšeny ambice v této oblasti a jedinou změnu na národní úrovni představovalo omezení práva jednotlivce na pomoc od obce (právo dožadovat se podpory zrušeno změnou zákona o sociálních službách roku 1998). Na úrovni obcí péče o uživatele návykových látek byla relativně nízkou prioritou a obce pod tlakem nižšího financování považovaly tuto oblast jako vhodný prostor pro šetření [viz např. Bergmark citován in Palme et al. 2003: 60]. Trend v péči o uživatele návykových látek směřuje od hospitalizace k ambulantní péči, kdy počet hospitalizovaných klesá přibližně o 1 200 (nebo 27 procent) mezi roky 1990 a 1997 (data pro roky 1998 a 1999 nejsou přímo srovnatelná, ale nenaznačují další pokles). Propad byl výraznější u vynucené než u dobrovolné péče a týkal se zejména alkoholiků, podíl uživatelů drog či kombinace návykových látek se nezměnil. Nárůst byl patrný u ambulantní péče (ale vzhledem k jeho neevidování ve statistikách do roku 1998 nelze zhodnotit přesněji míru růstu, odhadem ale byl jejich počet stabilní v letech 1991-1994 a pak postupně stoupal [National Board of Health and Welfare citován in Palme et al. 2003: 61]). Průměrná délka trvání léčby v institucionální péči se zkrátila, zatímco u ambulantní se prodloužila. Celkově patrně došlo k poklesu zdrojů během devadesátých let, ale vzhledem k existujícím statistikám to lze těžko potvrdit. Vývoj nákladů se významně lišil mezi jednotlivými obcemi a chybí lokální příklady výrazného krácení, naopak jasnější trend růstu soukromě operujících institucí z 21 (1990) na 41 procent (1999) ze všech domovů péče a ubytování. Rovněž nelze hodnotit změny v kvalitě péče a dopad na její uživatele v důsledku neexistence vhodných dat. [Palme et al. 2003: 60-61]

V individuálních sociálních službách je patrný trend k deinstitucionalizaci péče a rovněž k praktickému mírnému oslabení univerzalismu díky rozdílům mezi jednotlivými obcemi. Zatímco během devadesátých let došlo k posílení významu u sociálních služeb pro děti a mládež, u péče o uživatele návykových látek došlo v důsledku krize k omezení zdrojů.

3.4 Dopady změn v sociální politice

Švédský model sociálního státu bývá definován nejen institucionálním řešením sociální politiky či výší sociálních výdajů, ale i výstupy hospodářské a zejména sociální politiky. To zahrnuje rozdělení ekonomických a dalších zdrojů mezi jednotlivými skupinami obyvatel a kvalitu veřejně prospěšných služeb.

Příjmová nerovnost ve Švédsku se od počátku osmdesátých let vyznačovala pomalým růstem, v devadesátých letech se během krize nezvyšovala, ale narostla v důsledku ekonomické obnovy koncem desetiletí (z části kvůli vyšším prémiím pro manažery v soukromém i veřejném sektoru a zejména díky kapitálovým příjmům) [Palme 2013: 17]. Obnova ekonomiky po krizi vedla k poklesu absolutní chudoby a současně vzestupu relativní chudoby díky zvýšení příjmových nerovností a tedy i příjmového mediánu, což pro outsidery trhu práce znamenalo zvýšení relativní chudoby díky neobdržení vyššího příjmu, zatímco absolutní chudoba se díky sociálnímu státu nezvýšila. [Lindbom 2016: 16]

Nejpodrobnější mapování sociálních dopadů představuje zpráva vládní komise bilancující změny v sociální politice a jejich důsledky během devadesátých let [Palme et al. 2003], která pro měření blahobytu různých skupin obyvatel aplikovala perspektivu individuálních zdrojů v různých oblastech určujících pro blahobyt jednotlivce. Podle údajů ve zprávě došlo během devadesátých let v různé míře zlepšení ve mzdách, vzdělání, množství náročné fyzické práce, úmrtnosti (celkové i kojenecké) a ke zhoršení v míře zaměstnanosti a nezaměstnanosti, psychického zdraví, výši peněžních záloh, počtu lidí ve stresujících zaměstnáních a s nízkým příjmem či dlouhodobých příjemců sociální pomoci a po dlouhé době i se zvýšil i počet uživatelů drog. Bylo možné sledovat tendence k větší nerovnosti v podobě zhoršení zdraví a kumulativních nevýhod v různých oblastech určujících blahobyt pro některé skupiny obyvatel. V oblastech „deficitu blahobytu“ zjevně spojených s trhem práce a výdělky z placeného zaměstnání se po obnově ekonomiky situace zlepšila, v ostatních oblastech méně spjatých s vývojem ekonomiky tomu tak nebylo. V některých oblastech na konci desetiletí

stejná situace jako na počátku (disponibilní příjem, politické zdroje, sociální vazby, strach či zkušenost s násilím, nárůst příjmových nerovností) a patrně došlo k dlouhodobému posílení třídních rozdílů v disponibilitě zdrojů.

Zdroje potřebné k blahobytu jednotlivců jsou distribuovány rozdílně v závislosti na postavení jednotlivce v třídní hierarchii, přičemž manuální pracovníci (zejména nekvalifikovaní) mají ve všech oblastech menší zdroje než ostatní skupiny zaměstnanců. Během devadesátých let se rozdíly ve zdraví, vzdělání, fyzicky náročné práci a příjmu příliš nezměnily a rostly jen málo, ale trend předchozího období ke snižování třídních rozdílů skončil a u zaměstnanosti a nezaměstnanosti se situace manuálních pracovníků oproti ostatním skupinám zhoršila. Rovněž přetrvaly genderové rozdíly a horší postavení žen, zejména z hlediska špatných ekonomických podmínek (častější nedostatek peněžních záloh, nižší míra zaměstnanosti), častěji uváděly fyzicky náročnou či stresující práci, horší zdraví, více dlouhodobých nemocí, strachu, neklidu a úzkosti. Muži na tom byli hůře v délce života, množství a kvalitě sociálních vazeb a vzdělání (v tomto období významně narostl počet mladých žen s vysokoškolským vzděláním). Ženy nebyly zasaženy krizí a reformami sociální politiky tvrději než muži, takže genderové rozdíly zůstaly, ale nezvýšily se (s výjimkou zhoršení psychosociální situace u žen, které byly rovněž daleko více ovlivněny nárůstem dočasné zaměstnanosti). Svobodné matky představují zvláště zranitelnou skupinu žen, která během devadesátých let se potýkala s nižšími příjmy a obecně s uživením se, vyšší nezaměstnaností a nižší platy oproti zbytku populace, navíc měla častěji stresující a fyzicky náročnou práci, kumulativní nevýhodu v různých oblastech určujících blahobytu a větší zkušenost s násilím. Svobodné matky byly skupinou s nejhorším celkovým vývojem ve srovnání se zbytkem populace, což bylo zvláště patrné u problémů týkajících se práce, příjmu a zdraví (zvláště negativní trendy u placeného zaměstnání související s vysokou nezaměstnaností a častější prací na částečný úvazek).

Imigranti byli oproti ostatním v nevýhodě v oblasti zdraví, psychické pohody, zaměstnanosti, příjmu, sociálních vazeb a politických zdrojů, relativní pozice imigrantů se zhoršila zejména díky nezaměstnanosti a tedy i absenci příjmu z placeného zaměstnání. Imigranti jsou nicméně vysoce heterogenní skupina a jejich blahobyt závisí do značné míry na délce pobytu ve Švédsku a zemi původu (zdroje slábnou s klesající délkou pobytu a ekonomickým rozvojem země původu), takže největší potíže lze pozorovat u skupiny přicházející jako uprchlíci v době krize na trhu práce.

Mladí lidé měli podobně jako imigranti obtíže etablovat se na trhu práce díky klesající zaměstnanosti a soutěžení o existující nabídku práce, vzhledem k nedostatku předchozích vazeb na trh práce navíc často neměli nárok na podporu v nezaměstnanosti a museli žádat o sociální pomoc. Pro část mladých lidí byla alternativní cesta přes vzdělávání, takže věk etablování na trhu práce (tj. kdy 75 procent narozených v určitém roce nalezne zaměstnání) vzrostl během devadesátých let o 5 let pro muže a 9 let pro ženy. Kromě toho lze pozorovat zhoršení psychického zdraví u mladých lidí a zvláště mladých žen. Trendy ve vývoji příjmu a ekonomických zdrojích zvýhodnily starší oproti mladým lidem. Dětem jako skupině se nedařilo příliš dobře v tomto období, neboť finanční situace rodin s dětmi byla horší než u zbytku populace. Podíl dětí žijících v rodinách s nízkým příjmem či bez peněžních záloh se zvýšil, zejména u dětí ve věku 0-6 let. Vzhledem k měření podle domácností odpovídá ekonomická situace dětí situaci rodičů, takže děti manuálních pracovníků, imigrantů a rodičů samoživitelů zažívají finanční strádání. [Palme 2003 et al.: 47-48]

V polovině devadesátých let lze zaznamenat nárůst příjmových nerovností ve všech severských zemích, ale míra nerovnosti byla stále menší než v ostatních západních zemích. Z hlediska míry chudoby i příjmových nerovností stále tvoří severské země jednu rodinu v rámci komparativních výzkumů. Severské země zvládají dobře riziko chudoby u tradičních ohrožených skupin obyvatel (s částečnou výjimkou Finska u starých lidí), ale nikoli u nových rizikových skupin jako mladých single dospělých a imigrantů (u imigrantů podobně riziko chudoby jako v jiných západních zemích, u mladých vyšší v severských zemích a zejména v Dánsku). Podíl lidí s postavením v chudobě déle než rok je ve srovnání s ostatními západními zeměmi nižší s výjimkou Nizozemí. [Fritzell, Bäckman, Ritakallio 2012: 181-182] Růst příjmových nerovností ve Švédsku (i v dalších severských zemích) byl ovlivněn ekonomickou globalizací, ovšem zprostředkovaně přes domácí politiku: zisky řady firem závisí na jejich úspěšnosti na mezinárodních trzích (ale kapitálové příjmy ovlivněny domácím zdaněním), možný vliv mezinárodní soutěže o špičkové manažery a či soustředění zisku ve prospěch vrcholných manažerů, míra nezaměstnanosti ovlivněna mezinárodními faktory (ale i krácením sociálních výdajů v důsledku krize a politickými a makroekonomickými prioritami), bezpečnostní situace ve světě přispěla k přijetí vyššího počtu uprchlíků nadreprezentovaných mezi nezaměstnanými (význam diskriminace na trhu práce i absence znalostí a dovedností odpovídajících poptávce zaměstnavatelů). [Palme 2013: 18]

První systematický pokus zmapovat dopady reformy veřejně prospěšných služeb zavádějící principy svobodné volby, konkurence a privatizace představuje zpráva „Důsledky konkurence“ vydaná think tankem na podporu tržních reforem SNS [Hartman et al. 2011b, celý text zprávy viz Hartman et al. 2011a], která vyvolala širokou veřejnou debatu o stavu veřejně prospěšných služeb ve Švédsku. Zpráva upozorňuje na několik základních trendů v oblasti služeb po „revoluci svobody volby“. Prvním je existence regionálních rozdílů v míře privatizace, kdy více zaměstnanců u soukromých poskytovatelů lze pozorovat v obcích s vyšším podílem vysokoškolsky vzdělaných, politickou převahou buržoazních stran, větším podílem zahraničních rezidentů a větším podílem mladých či starších lidí, ovšem každý z těchto faktorů působí významně pouze na některé oblasti veřejně prospěšných služeb. Druhým je výskyt několika velkých poskytovatelů na trhu, protože zpočátku sice expandovali hlavně neziskoví specializovaní poskytovatelé, ale později rostly nejvíce ziskové firmy získávající velký podíl na trhu soukromých poskytovatelů, které byly často vlastněny rizikovým kapitálem. Třetím trendem je rostoucí možnost zákaznické volby, protože zatímco na začátku probíhala privatizace na principu smluvního modelu mezi státem, regionálními vládami a obecními radami nakupujícími služby na základě smluvních podmínek od soukromých společností, postupně došlo ve většině politik s výjimkou politiky trhu práce k posunu k modelu zákaznické volby, kde zákazníci vybírají ze schválených producentů (uživatel tak v podstatě rozhodne o alokaci určité částky z veřejných zdrojů ve prospěch zvoleného poskytovatele).

Dosavadní znalosti ohledně přínosu reforem pro kvalitu, náklady a efektivitu služeb jsou v řadě ohledů omezené a problém tak je nedostatečně prozkoumaný. Existující výzkum neodhaluje jasné přínosy či ztráty z hlediska nákladů či kvality, např. někdy soukromí poskytovatelé mívají nižší náklady, ale operace často nejsou porovnatelné. Závěry v různých studiích bývají protichůdně s ohledem na popisovaný směr vývoje, navíc v řadě oblastí neexistují objektivní kritéria měření kvality. Podle šetření jsou zákazníci mírně spokojenější u soukromých poskytovatelů ve všech oblastech, ale může jít o efekt zpětné racionalizace rozhodování či naopak vyšších nároků. Ve většině oblastí s výjimkou zdravotní péče (a rodinné péče, kde je nedostatek informací), jsou přinejmenším mírně nadreprezentovány vyšší střední vrstvy u zákazníků soukromých společností, což naznačuje, že otevřená soutěž může mít segregační efekt (ve větší míře to je patrné u škol, které díky větší poptávce mohou mít čekací listiny a použít je jako nástroj výběru).

Autoři zprávy se zabývali i otázkou, proč se neprokázal jasný přínos otevřené konkurence. Důvodem bylo, že jednak jde pouze o kvazitrhy s omezenou mocí zákazníků (omezení veřejnými regulacemi a omezenými veřejnými zdroji určujícími velikost poptávky), sociální služby jsou velmi specifické, komplexní a vázané na řadu externalit. Podle Le Granda a Bartetta [Le Grand a Bartett citováni in Hartman 2011b: 6] se trh pro sociální služby liší od normálního trhu ve třech ohledech: (1) ne všichni aktéři se snaží maximalizovat zisk, což ztěžuje předvídání reakcí na pobídky, (2) poptávka je determinovaná veřejným rozpočtem a nikoli zákazníkem, (3) volba poskytovatele někdy není činěna zákazníkem, ale veřejným úřadem, který jeho jménem zajišťuje službu. Fungování kvazitrhů přitom stojí na několika předpokladech, které zahrnují existenci konkurence a cen, korektní a úplné informace, omezené transakční náklady a absenci negativních efektů (např. poskytovatelé nesmí preferovat nejziskovější zákazníky). V praxi je tyto předpoklady obtížné naplnit, protože poskytování sociálních služeb vyžaduje složitější a komplexnější smlouvy než například svoz odpadu, jsou omezeny poplatky a možnosti zlepšování kvality (vyjma skupin klientů s menšími nároky na zdroje), vstup na trh i jeho opuštění jsou pomalé (zákazníci preferují kontinuitu, problém zániku zejména u škol, takže zakládání nových vede k nadbytečné kapacitě), existence informační asymetrie mezi poskytovateli a uživateli (potíže klientů najít dostatečné informace o nákladech a kvalitě služeb k učinění informovaného rozhodnutí, omezené zdroje informací, osoba rozhodující o službě není vždy uživatel, silná loajalita zákazníků a málo častá změna rozhodnutí), existence transakčních nákladů, možné motivace poskytovatelů ve výběru zákazníků[31], někdy se činnost poskytovatelů orientuje podle toho, co se měří a co lze měřit, nikoli podle toho, co by se mělo měřit (příklad inflace známek ve školách).

Autoři zprávy zdůrazňují význam fungující sociálních služeb pro společnost, ale jednotlivci i soupeřící poskytovatelé to při svém rozhodování o jejich využití ne vždy rozpoznávají či berou v úvahu, čehož nezamýšleným důsledkem může v řadě ohledů způsobovat neefektivitu. Veřejný sektor může vzít v úvahu zájmy celku, což se ale nemusí podařit z důvodu obav z konfliktu, nezájmu či neznalosti. Kvůli existujícím neefektivnostem veřejného sektoru byla zaváděna konkurence, ovšem zavedený systém konkurence v poskytování služeb vytvořil vlastní druhy neefektivnosti (např. ve školách inflace známek při současném poklesu znalostí

[31] Ve školství si soukromí poskytovatelé na rozdíl od veřejných mohou vybírat žáky a použít čekací listiny jako nástroj, zatímco regulovanější primární péče se soustředí více na nejpotřebnější. To může být důvodem pro zavedení regulace kvůli předcházení tohoto typu segregace, navíc nic nenasvědčuje větší míře inovace na neregulovaném školním trhu, což bývá v neoliberální teorii argument pro větší deregulaci.

v mezinárodním srovnání). Dobře designovaný systém zákaznické volby musí podle autorů zprávy usilovat o začlenění zájmu společnosti do zákaznických voleb, nebo aspoň nastavit pravidla a pobídky, aby výstupy nešly příliš daleko od společenských zájmů (s ohledem na skutečnost, že volby služeb je mnohdy obtížné měnit, například u školy).

Během devadesátých let si Švédsko díky dopadům ekonomického vývoje a změnám politik sice zachovalo specifické rysy v podobě univerzálního přístupu k sociálním službám a nižší míru nerovností, ovšem trend růstu příjmových nerovností a regionálních rozdílů v poskytování sociálních služeb a jejich částečná privatizace a segregace mohou potenciálně přispět k poklesu legitimity švédského modelu v důsledku klesající schopnosti naplnit jeho cíle.[32]

3.5 Vývojové trendy sociální politiky a jejich příčiny

Zatímco v předchozích částech této kapitoly byly popsány změny v jednotlivých oblastech sociální politiky a jejich dopady, předmětem závěrečné subkapitoly je zkoumání trendů napříč těmito oblastmi a jejich vysvětlení.

Švédské sociální výdaje v průběhu osmdesátých let mírně stoupaly a převyšovaly většinu období ostatní země OECD. V důsledku krize v první polovině devadesátých let strmě narostly a přiblížily se 35 procentům HDP, během obnovy ekonomiky následně do konce desetiletí klesly na předkrizovou úroveň a zůstaly vysoké v mezinárodním srovnání (viz Graf č. 5). V zemích OECD od 80. let stouply sociální výdaje i příjmy z daní jako podíl na HDP a navzdory konvergenci jednotlivých zemí existují rozdíly ve výši a vzorcích sociálních výdajů i příjmů mezi skupinami zemí. [Obinger, Waschgal 2012]

[32] Zatím velmi nedostatečně prostudovanou oblast představují souhrnné dopady marketizace, privatizace a financializace části veřejně prospěšných služeb na švédskou společnost. Někteří autoři hovoří o „komplexu průmyslu blahobytu“ (welfare-industrial complex), kdy se ukazuje stále zjevnější přímé napojení soukromých poskytovatelů na politické elity i globální finanční kapitál a kdy globální hedgové fondy identifikovaly švédský trh s veřejně prospěšnými službami jako vhodný objekt spekulací. Skupina švédských investigativních novinářů poukázala, že původně relativně malé změny znamenající soukromé či polosoukromé poskytování služeb začaly mít větší důsledky, když finanční trhy identifikovaly možnost nezanedbatelných zisků na trhu s velmi předvídatelnou poptávkou, státem garantovaným veřejným financováním a velkými možnostmi krácení nákladů. Tato investigativní žurnalistika vedla k sérii veřejných skandálů, například v létě roku 2012 soukromý poskytovatel Carema byl předmětem série vyšetřování ukazujících, jak poskytovatel služeb s vlastníky registrovanými v mezinárodních daňových rájích systematicky snižoval kvalitu služeb. [Andersson 2016: 573-574] Tyto skandály patrně přispěly k volebnímu úspěchu sociální demokracie v roce 2014 a jejímu návratu do vlády po osmi letech Reinfeldtovy koalice buržoazních stran.

Graf č. 5: Podíl sociálních výdajů na HDP ve vybraných zemích OECD v letech 1980-2010 (v %)

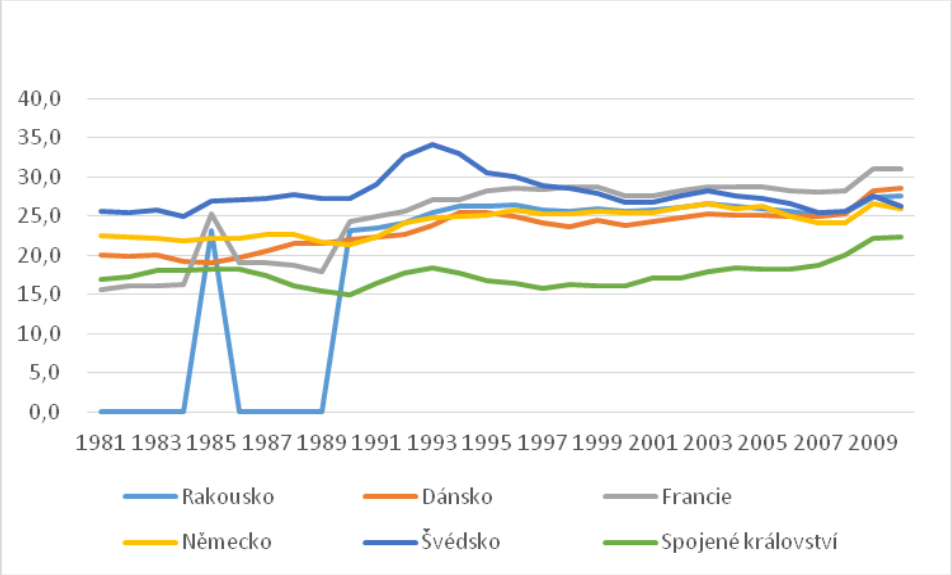

Pozn.: Rakouská data pro období 1981 až 1984 a 1986 až 1989 nejsou k dispozici.

Zdroj: OECD

Pokles sociálních výdajů ve druhé polovině devadesátých let lze částečně vysvětlit obnoveným ekonomickým růstem a poklesem nezaměstnanosti, důležitou roli ale hrají rovněž provedená úsporná opatření během období krize. Jednotlivé programy však vykazovaly různou míru odolnosti vůči tlakům na restrukturaci a snižování výdajů, což vyžaduje hlubší vysvětlení. Při zkoumání neoliberálních reforem a úsporných opatření v anglosaských zemích zformuloval Paul Pierson [1994] tezi o nové politice blahobytu, kdy ve srovnání s obdobím expanze sociálního státu poháněné především politickými stranami a odbory se v době krácení výdajů stávají hlavními obránci sociálního státu zájmové skupiny klientů vzniklé díky předchozímu zavádění a rozšiřování sociálních programů, což znamená propad významu třídní politiky a v souvislosti s tím i teorie mocenských zdrojů jako hlavního rámce pro výzkum sociálního státu. Korpi a Palme [2003] nicméně ukazují, že v 18 zemích OECD mezi roky 1975 a 1995 došlo k zastavení a regresu dlouhodobého vzestupu sociálních práv a v několika zemích k výraznému krácení výdajů, u nichž i při odečtení vlivu ústavních možností veta, ekonomických faktorů a míry globalizace zůstává stranická politika významným faktorem ovlivňujícím pravděpodobnost rozsáhlých úsporných opatření (méně pravděpodobné při zastoupení levice ve vládě, více u sekulárně konzervativních či centristických stran, u konfesních stran je pravděpodobnost střední).

Při analýze krácení výdajů ve Švédsku během krize testovali hypotézu nové politiky blahobytu Anders Lindbom [2007, 2011] a Virpi Timonen [2003]. Podle této perspektivy zavedení sociálního programu vytváří skupinu podporovatelů, kteří mohou v případě rizika krácení výdajů mobilizovat své zdroje na jeho obranu. Předpokladem mobilizace je ovšem vědomí ohrožení programu u jeho stoupenců, proto se politici usilující o krácení populárních programů mají sklon uchylovat ke krácení netransparentním způsobem (například nerozhodováním u neindexovaných programů, kdy díky nezvýšení dávek budou náklady reálně sníženy inflací) a praktikovat tak politiku vyhýbání se vině spíše než politiku získání důvěry. Programy náchylnější k netransparentním reformám jsou tak více ohroženy krácením výdajů než ostatní. Lindbom [2007: 143] provedl srovnání transparentních a netransparentních úsporných opatření v jednotlivých sociálních programech z hlediska jejich velikosti (viz Tabulka č. 10).

Ze srovnání vyplynulo, že hypotéza netransparentnosti (tj. že programy umožňující krátit výdaje větší měrou netransparentním způsobem budou kráceny více) silněji predikuje škrty než hypotéza rekomodifikace (nejvíce krácení u programů majících negativní efekt na nabídku práce) a než hypotéza středních vrstev (největší krácení u programů, které se netýkají středních vrstev kvůli udržení podpory pro univerzální sociální politiku). U transparentního krácení výdajů má určitou explanační sílu hypotéza rekomodifikace, zatímco hypotéza středních vrstev zůstává nevýznamná. [Lindbom 2007: 145-146] Viditelnost krácení výdajů pro veřejnost není dána jen mírou transparentnosti způsobu provedení, ale i jeho mediálním pokrytím. Lindbom ukazuje, že média menší transparentní škrty pokrývala daleko více, než větší netransparentní (např. nebyl ve sledovaných médiích vydaný žádný článek o snižování přídavků na bydlení prostřednictvím inflace na rozdíl od menšího krácení v penzijním systému) a současně zdůrazňuje na příkladu obtížně srozumitelných dotací na podporu bydlení význam neznalosti občanů umožňující jejich demontáž. [Lindbom 2011: 191-194, 140-144] Na základě dat nelze jednoznačně určit, zda se ze strany vlády jednalo o cílenou strategii vyhýbání se vině, ačkoli by tomu odpovídala. Podle Lindboma [2011:170-171] nebyly odbory příliš úspěšné při obraně před krácením dávek odvozených od příjmu, zatímco starobní důchodci získali díky svému počtu a vysoké volební účasti větší politickou sílu. Netransparentní bylo rovněž krácení výdajů v sociálních službách prostřednictvím omezování prostředků na granty pro obce, proti čemuž rovněž bylo těžší politicky mobilizovat odpor.

Tabulka č. 10: Transparentní a netransparentní krácení výdajů ve Švédsku v roce 1998 (procento fiktivních výdajů, pokud by platila předchozí štědřejší pravidla)[33]

Program	Celkem	Netransparentní	Transparentní
Příspěvky na bydlení	41,2	23,3	17,9
Příspěvky na kvalifikaci	35,8	16,7	19,1
Pracovní zranění: nemoc	22,6	3,2	19,4
Podpora v nezaměstnanosti	22,0	15,2	6,8
Nemocenské dávky	21,4	3,2	18,2
Přídavky na děti	21,3	18,5	2,8
Výživné	16,9	6,6	10,3
Rodičovská podpora	14,2	3,8	10,4
Vdovská penze	13,0	0	13,0
Částečný důchod	9,3	0	9,3
Základní penze	7,0	0	7,0
Doplňková penze (ATP)	6,1	0	6,1
Pracovní zranění: důchod	4,3	4,3	0

Zdroj: Lindbom [2007: 143]

Timonen [2003: 179-180, 187-190] vysvětluje vzorec restrukturace prostřednictvím dvou hlavních faktorů, kdy vedle skupinových zájmů a mocenských zdrojů rovněž zkoumá vliv struktury jednotlivých programů sociální politiky. Obecná tendence je taková, že jednak dávky a služby bráněné silnými zájmovými skupinami jsou více rezistentní vůči restrukturaci než nebráněné programy (např. dávky podle potřebnosti nejsou bráněny organizovanými skupinami), jednak dávky plně financované z daní jsou snadněji reformovatelné než dávky odvozené od příjmu vnímané občany jako odložená platba, k níž mnozí příjemci přispěli. Kromě toho hraje důležitou roli i pokrytí populace jednotlivými dávkami, neboť ovlivňuje sklon příjemců se organizovat (je obtížné organizovat celou populaci v případě příjemců univerzálních dávek, naproti tomu malé skupiny se mohou aktivně bránit, ale mohou být příliš slabé, aby zabránily krácení výdajů). V kombinaci se závěry Lindbomovy analýzy tak lze vysvětlit například, proč bylo největší krácení výdajů provedeno u příspěvků na bydlení

[33] Lindbom [2007: 137] rozlišuje nejběžnější způsoby transparentního a netransparentního krácení výdajů. Mezi transparentní způsoby patří snížení formální výše náhrady předchozího příjmu, nominální hodnoty dávek, čekacích dnů, základního nároku a délky trvání. Netransparentní způsoby zahrnují nezabránění inflaci ve snížení hodnoty neindexovaných dávek, manipulaci s indexováním, výpočtem sumy ‘normální‘ mzdy, či kvalifikačními pravidly.

(možnost rozsáhlých netransparentních škrtů, financování z daní, nárok na základě potřebnosti a absence organizace na jejich obranu), nebo převážně netransparentní úspory u podpory v nezaměstnanosti (možnost netransparentních úspor a nesouhlas odborů) a přídavků na děti (možnost netransparentních úspor a význam pro podporu univerzální sociální politiky) či relativně nízké krácení výdajů u starobních penzí navzdory velikosti penzijního systému a potenciálu pro případné rozsáhlejší úspory (malá možnost netransparentního krácení a politická mobilizace organizací důchodců a početnost starobních důchodců coby voličů). Tento rámec ovšem nevysvětluje absenci výraznější restrukturace sociální pomoci navzdory jejímu financování z daní a neexistenci organizovaných obránců (důvodem nízké náklady v poměru k celku sociálních výdajů a význam při prevenci chudoby) a univerzálních veřejných služeb financovaných z daní a představujících velkou část sociálních výdajů (centrální výdaje sníženy prostřednictvím omezení zdrojů pro obecní granty na poskytování služeb, což ale vzhledem ke zvýšení produktivity nevedlo k významným strukturálním změnám, navíc nabízí zaměstnání mnoha rodičům a zvláště ženám, služby využívala celá veřejnost a větší restrukturaci bránil společný odmítavý postoj odborů ve veřejném i soukromém sektoru). Při provádění restrukturace se tak uplatňuje trojí logika: ekonomická (nutnost kontrolovat výdaje na štědré programy v podmínkách omezených příjmů díky vysoké nezaměstnanosti, k čemuž jsou vhodnější dávky financované z daní než odvozené od příjmu „patřící“ přispívajícím), politická (potřeba udržet strukturu a kohezi koalic podporujících sociální programy ohrožených v podmínkách krize, pro dlouhodobé udržení univerzalistického sociálního státu je klíčová podpora středních vrstev, takže se základní principy ve snaze zachovat model nezměnily), a sociální (význam prevence chudoby a rozložení dopadu krácení na všechny občany). Restrukturace ve Švédsku i ve Finsku byla snadnější pro levicové vlády díky vysoké míře důvěry mezi stranou, voliči a hnutím pracujících v důsledku závazku strany vůči sociálnímu státu, sociální demokracie byla ve druhé polovině devadesátých let úspěšnější v krácení dávek odvozených od příjmu a učinění dávek více podmíněných prokázanou ochotou pracovat.

„Revoluce volby“ znamenala významný návrat soukromých aktérů do oblasti veřejně prospěšných služeb poprvé od padesátých let a vedla k výraznější stratifikaci spotřebitelských vzorců. Změna v sektoru služeb sociálního státu byla spíše kvalitativní než kvantitativní, neboť podíl soukromých služeb se pohybuje pouze 5 – 15 procenty v jednotlivých oblastech a většina lidí má přístup ke kvalitním veřejným službám. Soukromě poskytované služby jsou ale řízeny odlišným systémem hodnot (posun od důrazu na rovnost a obranu před trhem ke

konzumerismu, individuálním právům, ekonomické efektivitě a soukromé iniciativě). V devadesátých letech byl sektor služeb vnímán jako výrobce služeb, který má uspokojit požadavky občanů a hodnocen stále více podle efektivity nákladů při jejich plnění, což se lišilo od tradičního sociálně demokratického pojetí veřejného sektoru jako nástroje společenské transformace, jehož základní hodnota leží v jeho demokratické povaze a možnosti úniku od stratifikačního působení kapitalistické společnosti. Obratu liberálním směrem přispěl vliv neoliberálních idejí a změny v mocenské struktuře, takže se švédský sociální stát přiblížil více kontinentálnímu modelu sociálního státu. Podíl soukromých služeb může z dlouhodobého hlediska narůstat, neboť privatizace má efekt vytváření svých vlastních politických podpůrců, kteří jsou disproporčně zastoupeni mezi skupinami s největšími zdroji a naopak nejhůře organizovatelní lidé jsou soustředění u veřejných poskytovatelů. Prosazovat zrušení privatizace je politicky nemyslitelné a navíc privatizace vytváří nové politické aktéry (soukromí poskytovatelé a jejich lobbystické organizace), kteří by se tomu pokoušeli zabránit. Privatizace může být akcelerována dynamikou způsobenou spotřebitelskou volbou díky rostoucím požadavkům na odlišnější a exkluzivnější služby a selektivnější přístup k uživatelům díky ekonomickým pobídkám a v důsledku statusové či kvalitativnější rozdíly mezi veřejnými a soukromými poskytovateli. K výraznějšímu růstu nerovností by případně vedly tlaky na zavedení soukromého financování soukromě poskytovaných služeb. [Blomqvist 2004: 151-2]

Sociální stát ve Švédsku podstoupil během devadesátých let určité institucionální změny. Vzhledem k vysoké formalizaci pravidel fungování a silné podpoře a možnostem veta probíhala institucionální změna především formou přidání nových pravidel k pravidlům stávajícím (tedy formou vrstvení), zejména v podobě zavedení principu volby a privatizace do sektoru služeb a prvků posilujících aktivaci na pracovním trhu u některých dávek. Zatímco úpravy pravidel pro poskytování dávek (tedy podmínky pro získání nároku, jeho výše či délka trvání) představovaly přinejmenším v některých parametrech relativně snadněji změnitelné parametrické úpravy, otevření sektoru služeb pro neveřejné poskytovatele představuje politicky obtížně vratný proces a je tedy modelovým příkladem cesty závislosti. Zavedení nových pravidel mění způsob, jakým stará pravidla strukturují chování, což bylo částečně popsáno v subkapitole o dopadech reforem. Roli rozvracečů v tomto případě plnily zejména buržoazní strany a částečně i sociální demokracie. Hybatelem změn částečně byly změny ve vnějším prostředí institucí, kdy zejména díky nárůstu nezaměstnanosti a demografickému vývoji se zvyšovaly náklady sociální politiky, takže před zavedením některých pravidel došlo

ke změně formou posunu, přičemž hrálo roli i prosazování odlišného pohledu na fungování institucí a hodnocení jejich přínosu z velké části díky šíření neoliberálních idejí z epistemické komunity neoklasické ekonomie se silnou podporu svazu zaměstnavatelů, pohybujícího se na hraně role rozvraceče a povstalce.

Zatímco univerzální dávky byly zavedeny v době relativně homogenní a většinově celkem chudé populace, s růstem příjmu rostla poptávka po dávkách odvozených od výše příjmu a politická síla levice umožnila zavést programy náhrady příjmu garantující srovnatelné příjmové zabezpečení všem zaměstnancům. S rostoucími náklady na sociální stát v době krize a argumentací, že zadluženost se rovná nedostatku svobody, byl posilován princip žití podle vlastních prostředků a zasloužení dávek na úrovni příjmových transferů, tedy trend k vázání dávek více na předchozí zaměstnanost a prokázanou ochotu pracovat spíše než jejich přidělení na základě samotného bydliště či chudoby. V důsledku vysoké nezaměstnanosti a stárnoucí populace došlo ve struktuře výdajů k relativnímu posunu důrazu na transfery oproti službám. Finský a švédský sociální stát se stal díky restrukturaci méně dekomodifikujícím, reformy v obou zemích byly však vesměs mírné a šlo spíše o strategie přizpůsobení než ideologicky motivované krácení výdajů. Změny v devadesátých letech nejsou většinově pro systém ničivé, ale změnily rovnováhu mezi prvky univerzálními, od příjmu odvozenými a podle testů potřebnosti v sociálním zabezpečení a budou mít dopad na politickou dynamiku a vzorce budoucí restrukturace. [Timonen 2003: 180-186] Navzdory uvedeným změnám (včetně změn v dalších severských zemích na přelomu osmdesátých a devadesátých let) však neexistují žádné doklady o rozbití severského sociálního státu, jejichž vysoká odolnost je dána existencí politických sil bránících tlakům na zásadnější změny (viz následující kapitola) a směřující jej spíše k drobným úpravám. [Nordlund 2002: 25-26]

Na vývoj sociálního státu ve Švédsku působila v tomto období řada vlivů přesahujících hranice národního státu, zahrnující vztahy mezi severskými zeměmi, vstup do Evropské unie, ekonomickou globalizaci a globálně šířený neoliberalismus. Společný výbor severského sociálně demokratického hnutí pracujících (SAMAK), sdružujícího sociálně demokratické strany a odbory v severských zemích, představoval prostor pro spolupráci stranických představitelů při hledání nových idejí o významu sociálně demokratické politiky v soudobém světě. Spíše než společné závěry byla patrná snaha v diskusi s ostatními dospět k vlastnímu řešení. Částečně v souvislosti se vstupem Švédska a Finska do EU došlo k posunu ve vnímání severských zemí jako velkého aktéra k ideji severu jako velkého regionu v rámci Evropy. [Lundberg 2006: 337-338]

Jak ukazuje Palme [2012], dopad členství v Evropské unii na sociální stát byl menší, než se mnohdy před vstupem očekávalo (a co bylo zdrojem obav mnohých odpůrců, neboť Švédsko má rozvinutější model sociálního státu než ostatní členské země). Až na několik případů, jako například nároky zahraničních rezidentů či přístup zahraničních manažerů fondů k plně fondovému pilíři penzijní reforma, byl unijní vliv spíše nepřímý. Dopad na genderovou rovnost byl spíše pozitivní, což platilo i o zaměstnanosti. Nenaplnily se obavy ze sociálního turismu a ohrožení univerzality systémů sociální politiky i možnosti společné expanzivní makroekonomické politiky. Během osmdesátých a devadesátých let byl u míry náhrady předchozího výdělku u sociálního pojištění u členských zemí patrný trend spíše k divergenci než ke konvergenci a z hlediska institucionálního uspořádání nelze v tomto období hovořit o společném evropském sociálním modelu. [Montanari, Nelson, Palme 2008]

Ačkoli jsou u všech reforem patrné mezinárodní vlivy, nelze je u velkých reforem považovat za primární hybatele. Změny politik byly ovlivněny reformami v jiných zemích a zejména globálně šířenými především neoliberálními idejemi, současně ale na reformy působily domácí hybné síly a globální ideje byly uzpůsobeny domácímu prostředí. Při „daňové reformě století“ (1991) byly hlavní příčinou domácí tlaky na reformu daňového systému, ale reforma následovala mezinárodní trend snížení daňové progresivity, rozšíření daňové základny a posílení pobídek k práci. Design reformy odrážel i domácí požadavky k zajištění přerozdělovacího efektu daňového systému. Zavedení soukromých poskytovatelů ve veřejně financovaných sociálních službách (1992) bylo motivováno domácí politickou touhou zavést možnost volby a soukromého podnikání do veřejného sektoru, ale patrně i ovlivněno šířením liberalizace a neoliberalismu. Penzijní reforma z let 1994/8 byla řízena primárně národní potřebou reformy z ekonomických i sociálně politických důvodů, ovšem mezinárodní trend v penzijních systémech byl posun od definovaných dávek k definovaným příspěvkům a měl specificky švédskou podobu v NDC. Plně fondově financovaná část byla ovlivněna unijní legislativou o konkurenci, ale design primárně sledoval zaměstnanecký plán ve Švédsku. Pro porozumění politické dynamice institucionální změny je nutné vzít v úvahu nejen přizpůsobení idejí národnímu institucionálnímu kontextu, ale i jak různé změny ovlivňují utváření zájmů a budování koalic, což bude podrobněji zkoumáno v následující kapitole. (Palme 2013) Od rozšíření pojmu globalizace k označení soudobých makrosociálních, ekonomických a politických procesů byla hojně diskutována otázka relativní síly státu v globalizujícím se světě a možností realizovat vlastní politiku, což zahrnovalo i otázku sociálního státu. Jedno z nejvíce debatovaných témat v komparativní politické ekonomii a

dalších disciplínách, včetně sociologických debat o globalizaci, je tzv. globalizační teze, podle níž rostoucí možnost odchodu kapitálu nutí politiky soutěžit o transnacionálně pohyblivé investice prostřednictvím snižování daní, v důsledku čehož musí všechny státy přehodnotit svoje daňové systémy (a nejpravděpodobněji snížit daňovou zátěž) kvůli konkurenceschopnosti v globální ekonomice, což vede k poklesu fiskální kapacity státu a tedy i podkopání sociálního státu (totéž platí i pro další podmínky ovlivňující konkurenceschopnost firem, např. trh práce). Empirické studie vývoje švédské politiky [např. Steinmo 2002, Hajighasemi 2004, Bergh (2014) 2016] odmítají platnost globalizační teze pro Švédsko, podle níž by mělo dojít k demontáži sociálního státu a „závodu ke dnu" a ukazují, že globalizace sice zvětšuje některé výzvy, se kterými se sociální stát musí potýkat, sama o sobě však nepředstavuje pro sociální stát existenční hrozbu, mimo jiné i díky někdy podceňované schopnosti adaptace politik. Bergh [(2014) 2016: 106-107] navíc argumentuje, že podle současných výzkumů země s vysokými daněmi a rozsáhlým sociálním státem těží z globalizace a ekonomické otevřenosti díky možnostem pro spotřebitele i výrobce dovážet výrobky a materiály ze zbytku světa a vývoz na světové trhy umožňuje těmto zemím specializovat se na služby s vysokou přidanou hodnotou (takže rostoucí ekonomická globalizace může částečně vysvětlit výkon švédské ekonomiky). Srovnatelnou odolnost sociálního státu lze pozorovat i u řady jiných rozvinutých zemí. Z toho nicméně nevyplývá, že větší míra otevřenosti a globalizace ekonomiky nemůže vést k důsledkům předpokládaným globalizační tezí, ale při zkoumání dopadů na jednotlivé země je třeba vzít v úvahu i způsob jejich napojení na mezinárodní trh, domácí institucionální strukturu a pozici v kapitalistické světové ekonomice, neboť situace postkomunistických či rozvojových zemí byla v tomto ohledu odlišná. Spíše než koncept globalizace by byla pro tento účel vhodná perspektiva teorie závislosti či světového systému. Větší míra otevřenosti a závislosti na mezinárodních trzích může vést k vyšší zranitelnosti ekonomiky v případě větších mezinárodních krizí (v případě světové finanční krize v roce 2008 tomu tak ovšem nebylo).

Ekonomická krize na počátku devadesátých let ovlivnila reformy v sociální politice jednak přímo, kdy navrhovaná opatření byla jejím přímým důsledkem (zejména úsporná opatření na snížení výdajů na sociální služby a dávky, které ovšem po odeznění krize byly opětovně zvýšeny a v některých případech i na předkrizovou úroveň), jednak působila krize nepřímo na reformy patrně realizované i za příznivějšího ekonomického vývoje, ale díky nástupu Bildtovy buržoazní vlády v důsledku krizového vývoje byla jejich podoba odlišná (např. zavedení spotřebitelské volby a privatizace v sektoru veřejně prospěšných služeb).

K prosazení těchto reforem přispělo i vědomí krize, kdy lidé byli ochotni akceptovat i za jiných okolností nepřijatelné politiky.

4 Mocenská základna a legitimita sociálního státu

Kromě sociálních výdajů a institucí sociální politiky je třeba při zkoumání a hodnocení vývoje sledovat i rozdělení moci a legitimitu sociálního státu, neboť předpokladem realizace a udržení každé politiky je dostatečně silná pozice jejích zastánců oproti odpůrcům. Zájmy a mocenské zdroje klíčových aktérů jsou proto určující pro vývoj konkrétních politik. V případě sociálního státu ve Švédsku představují nejvlivnější aktéry odbory, zaměstnavatelé, politické strany (zejména sociální demokracie, ale i konzervativci a další strany) a veřejnost. Tato kapitola se proto soustředí na rozložení moci mezi jednotlivými aktéry a jejich postoj k sociálnímu státu, což přispěje k vysvětlení jeho vývoje během sledovaného období a perspektivám jeho udržitelnosti.

4.1 Aktéři trhu práce: zaměstnavatelé a odbory

Období předkrizového a postkrizového vývoje ve Švédsku se vyznačovalo změnami v postavení zaměstnavatelů a odborů, což se odráželo i na mocenských zdrojích, kterými disponovali. Za nejvýznamnější faktory určující vzájemné mocenské postavení obou aktérů lze považovat velikost členské základny (zejména u odborů), finanční prostředky, vnitřní jednotu, vztah k politickým stranám, ideový vliv na definování, interpretaci a řešení ekonomických a politických problémů (včetně makroekonomických priorit), pozici v kolektivním vyjednávání (mocenské koalice a instituce vhodné pro prosazení vlastních zájmů) a dále i odvětvovou strukturu ekonomiky i aktuální vývoj. Tyto faktory přispěly i k formování koalic zastánců a odpůrců vstupu do Evropské unie.

Švédské odbory patří dlouhodobě mezi nejsilnější na světě z hlediska míry organizace zaměstnanců i politického vlivu. Podle komparativní studie D'Agostina [1992: 75, 87] má nejvyšší odborovou organizovanost Švédsko, Dánsko, Finsko a Belgie a na rozdíl od řady dalších zemí OECD během sedmdesátých a osmdesátých let zde stále roste. Spíše než strukturální trendy vysvětluje vysokou míru organizovanosti konkrétní činnost odborů, a sice existence gentského systému, kdy odbory spravují pojištění proti nezaměstnanosti a zaměstnanci tak mají větší pobídky stávat se jejich členy. Pozitivní vliv na organizovanost rovněž má vyšší podpora v nezaměstnanosti, negativní naopak rychlost změny v ročních členských poplatcích. Tím by bylo možné vysvětlit i růst organizovanosti v době růstu nezaměstnanosti v první polovině devadesátých let (v roce 1994 dosáhla maxima ve výši 87,4

procenta všech zaměstnanců, viz Graf č. 6). Podobně Oskarsson [2005] ukazuje na základě dat o stávkové činnosti, organizovanosti v odborech a mzdových rozdílech, že v západních zemích je v podmínkách tlaku ekonomické globalizace patrný trend k divergenci v síle organizované práce vyplývající z výrobního režimu, neboť v liberálně tržních zemích více odbory podléhají tlaku na změnu, zatímco v kordinovaných ekonomikách institucionální omezení izolují aktéry od těchto sil. Tím zpochybňuje tezi o konvergenčním efektu ekonomické globalizace směrem k liberálně tržním institucím. Stávky se objevují nezávisle na ekonomické otevřenosti, míře nezaměstnanosti či stranickém složení vlády. D'Agostino [1992: 106] dále ukazuje, že organizovanost je vysoká u většiny skupin pracujících a je pravděpodobnější u mužů, zaměstnanců nad 24 let, žijících mimo Stockholm, a pracujících v hornictví, výrobě, dopravě a sektoru komunitních a osobních služeb, majících stálý pracovní poměr a pracovní týden aspoň 34 hodin. Naopak méně pravděpodobná je u zaměstnanců s kratším pracovním týdnem, dočasným pracovním poměrem a žijících ve Stockholmu, dále pak u žen a mladších lidí.

Graf č. 6: Míra organizovanosti zaměstnanců v odborech ve vybraných zemích OECD v letech 1971-2010 (v %)

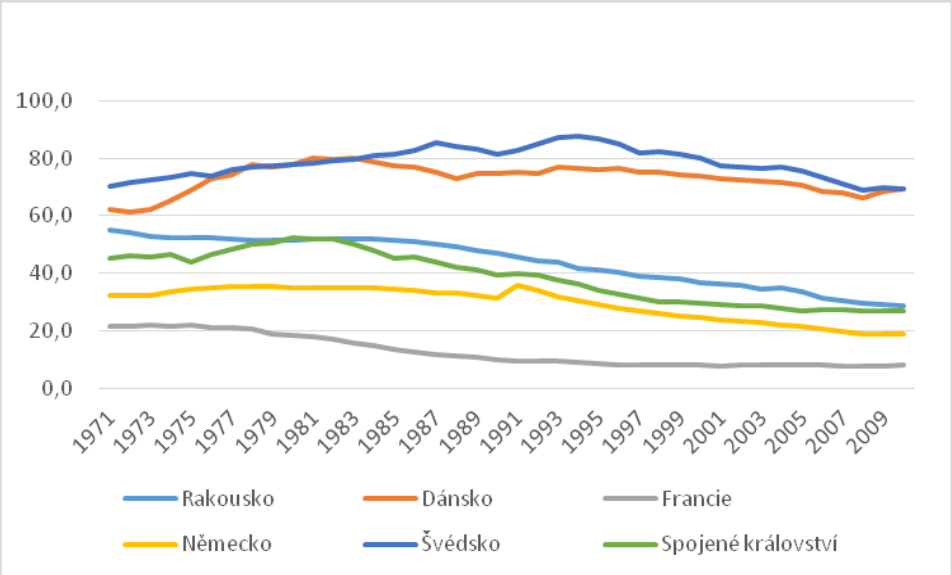

Zdroj: [OECD]

Předpokladem pro efektivní prosazování hnutí pracujících je vedle rozsáhlé členské základny rovněž její jednotnost z hlediska ideologie a organizace, umožňující mobilizovat mocenské zdroje efektivně ve společném zájmu. Po říjnové revoluci se hnutí pracujících radikalizovalo a začaly se po Evropě šířit komunistické organizace zpochybňující dosavadní představu dělníka

a způsobující tak krizi identity v třídních organizacích. Fragmentace hnutí mezi dělníky podporujícími nejen sociální demokracii, ale i syndikalisty a komunisty, se projevila i ve Švédsku, kde se ovšem pracující sjednotili do silného kohezivního reformistického hnutí. Jansson [2012] vysvětluje tuto transformaci reakcí vedení LO na identitní problémy způsobené levicovými frakcemi v podobě přeformování představy dělníka utvořením organizační identity zdůrazňující spíše než třídní boj přijímání disciplíny, mírová řešení problémů na trhu práce a spolupráci se zaměstnavateli. Tato představa byla pracujícím vštěpována prostřednictvím lidového vzdělávání a studijních kruhů. Její prosazení umožnilo praktické fungování a implementaci historického kompromisu mezi prací a kapitálem, neboť na rozdíl od reformistů měly syndikalistické a komunistické odborové organizace sklon provádět spontánní stávky a méně respektovat centrální organizaci LO. Odborové vzdělávání se tak stalo důležitým nástrojem posílení vazby mezi odbory (a dělníky) a sociální demokracií a současně představovalo součást boje sociální demokracie s komunisty. K „sociáldemokratizaci“ odborů přispělo i zavedení kolektivního členství ve straně pro členy LO (s možností vystoupení pro jednotlivce), odhlasované jejími delegáty při založení v roce 1898, dále od roku 1928 snaha Per Albin Hanssona učinit sociální demokracii „lidovou stranou“, později systematická mobilizace sociálních demokratů při odborových volbách, vytvoření sociálně demokratických buněk v odborech, ve straně i v LO najímání tajemníků na boj s komunisty a po druhé světové válce systematická registrace komunistických odborářů [Svensson 1994: 310]. Ideologická převaha sociálně demokratického reformismu v LO umožnila jednak fungování centralizovaného kolektivního vyjednávání, jednak i spolupráci LO jako celku se sociální demokracií. Vzhledem ke struktuře zaměstnanosti s převahou „modrých límečků“ zaujímalo LO dlouhou dobu dominantní roli v hnutí pracujících, postupem doby se ale podíl zaměstnanců organizovaných v LO zmenšoval a narůstal význam TCO, k čemuž významně přispěla i expanze veřejného sektoru od sedmdesátých let. Relativní oslabení LO v rámci hnutí pracujících mělo důsledky pro kolektivní vyjednávání (viz druhá kapitola) i pro vztah k sociální demokracii.

Partnerství mezi LO a SAP spočívalo na oboustranné výhodnosti, kdy LO pokrývala pracovní sílu a měla silnou vnitřní autoritu (od třicátých let získala od členských odborů kontrolu nad stávkou coby hlavní zbraní hnutí pracujících [Bäck, Möller citováni in Aylott 2003: 371]), v padesátých letech bylo ustaveno centralizované kolektivní vyjednávání. LO tak měla všezahrnující charakter i vnitřní koherenci, která ji učinila spolehlivým partnerem vyjednávání a hodnotným spojencem pro politickou stranu. Zatímco LO kontrolovala pracovní sílu, sociální demokracie určovala veřejnou politiku na národní úrovni (většinou

vládla menšinově s obvykle spolehlivou parlamentní podporou komunistů, v některých letech v koalici či měla sama většinu). Často se tak hovořilo o existenci jednoho hnutí pracujících se dvěma křídly: ekonomickým (odbory) a politickým (sociální demokracie).[34] Během sedmdesátých a osmdesátých let se díky krizi odbory posunuly výrazně doleva (LO přesvědčilo sociální demokracii k prosazování návrhu zaměstnaneckých fondů, což přispělo k porážce ve volbách 1976, viz kapitola 2.6), navíc ani jedna strana už nemohla nabídnout totéž, co dosud: LO nemohla nabídnout omezení růstu mezd díky zvyšování počtu bílých límečků vstupujících většinou do TCO či SACO, sociálně demokratická vláda byla nyní zapojena do konfliktů na trhu práce nejen jako prostředník, ale i jako zaměstnavatel. K nejvyššímu napětí mezi stranou a odbory došlo v roce 1990, kdy sociálně demokratická vláda zkusila prosadit zmrazení cen a mezd a zákaz stávek, což po ostré reakci odborů vedlo k rezignaci vlády. Ještě před vrcholem tzv. války růží se v roce 1987 SAP na stranické konferenci rozhodla o zrušení kolektivního členství, k čemuž došlo částečně v reakci na hrozbu Komunistické levicové strany o spolupráci s buržoazními stranami na vytvoření parlamentní většiny k prosazení legislativní změny v této věci. Navzdory obhájcům těsného vztahu u odborů i strany vedení obou organizací vidělo výhody ve volnějším svazku: pro LO exkluzivní vazba na jednu stranu představovala nevýhodu při rostoucí konkurenci na trhu o nové členy odborů [Wörlund, Hansson citováni in Aylott 2003: 372], pro SAP příliš těsná identifikace s jednou socioekonomickou skupinou podkopávala catch-all strategii. Podle některých zpráv po volbách v roce 1994 díky tlaku LO neuzavřela SAP parlamentní dohodu s Liberální stranou a v roce 1996 po ostré protireakci LO ustoupila sociální demokracie od plánované reformy regulace trhu práce. I po zrušení kolektivního členství však mají odbory prostor na prosazování vlastních zájmů zejména na úrovni poboček prostřednictvím výběru kandidátů a delegátů více než u sesterských sociálně demokratických stran ve Francii, Rakousku či Německu. Financování sociální demokracie je nyní více diverzifikované, ale finance od LO jsou pro stranu stále významné. Spojenectví mezi oběma partnery je sice ztížené, oba si nicméně uvědomují nutnost těsné vztahy dále pěstovat. [Aylott 2003]

V důsledku strukturálních změn v ekonomice a vlivu idejí monetarismu došlo ke změně makroekonomických priorit z plné zaměstnanosti na nízkou inflaci ovlivňující institucionální strukturu a mocenskou pozici jednotlivých aktérů z hlediska vztahu mezi prací a kapitálem, mezi jednotlivými odvětvími ekonomiky i v rámci odborových a zaměstnavatelských

[34] Úzkou spolupráci sociální demokracie a odborů lze symbolicky ilustrovat na příkladu *Návrhu akčního programu švédské Sociálně demokratické strany* z roku 1977, který podepsali společně tehdejší předsedové strany Olof Palme a LO Gunnar Nilsson. [Návrh 1977]

organizací. V období brettonwoodského modelu, keynesiánství a plné zaměstnanosti vystupují zaměstnanci a odbory jako partneři ve formálním či neformálním trilaterálním vyjednávání se zaměstnavateli a vládami a jejich moc spočívá na schopnosti vykonávat tlak na zvýšení mezd i zmírňovat jej výměnou za vládní užití monetární a fiskální politiky k udržení plné zaměstnanosti. V tomto kontextu schopnost vlád v nemalém rozsahu závisí na schopnosti kontrolovat tok kapitálu napříč hranicemi. S deregulovaným pohybem kapitálu a monetaristickým režimem hospodářské politiky spočívá kontrola inflace pouze na bedrech centrální banky – jestliže je kontrola inflace jediným cílem, lze jí kdykoli dosáhnout restrikcí poptávky fungující jako nástroj disciplinace pracujících. Internacionalizace kapitálu tedy znamená, že potenciální příspěvek odborů ke mzdové zdrženlivosti v rámci politické směny ztratil mnoho ze své hodnoty. Za této situace mohou odbory udržovat zaměstnanost primárně prostřednictvím mzdových růstů tak nízkých, že centrální banka nebude považovat za nutné zasahovat. Alternativní akce odborů a zaměstnanců tak jsou silně omezeny, protože pokud využijí svou moc, centrální banka je může potrestat vyšší nezaměstnaností. [Korpi 2002]

Uskutečňování reformismu hnutí pracujících umožnilo v poválečném období částečně i rozdělení kapitálu mezi domácí a vývozní frakci, což dokázala využít sociální demokracie k navýšení mocenských zdrojů pro práci a koalici s farmáři a bílými límečky. Od sedmdesátých let se obě frakce kapitálu začali spojovat díky hrozbě zaměstnaneckých fondů a zákonům o trhu práce[35], navíc politiky SAP ve snaze pomoci dělnické třídě, zejména solidární mzdová politika, zvýhodňovaly velké ziskové firmy proti menším a méně ziskovým, což přispělo k větší koncentraci švédského průmyslu a rozvoji větší exportní kapacity a tedy i posílení vyjednávací síly kapitálu. Posílení mocenských zdrojů kapitálu tak provázelo posílení zdrojů u práce, v době krize v sedmdesátých letech se mocenské poměry změnily ve prospěch kapitálu a mocenská základna práce začala být podkopávána, v reakci na to sociální demokracie změnila politiku po zvolení v roce 1982. Politikou devalvace posílila vývozní firmy, což vedlo k většímu pohybu mezd a poklesu reálných mezd. Změny v organizaci a jednotě kapitálu od padesátých let a akcelerující v sedmdesátých letech se během osmdesátých let nezměnily, švédské vývozní firmy expandovaly prostřednictvím fůzí a akvizic v zahraničí, posílených zavedením jednotného vnitřního trhu v rámci Evropského hospodářského společenství. [Olsen 1994]

[35] K vytvoření aliance mezi vývozně orientovaným kapitálem s vlivnou skupinou kolem rodiny Wallenbergů a menšími domácími podnikateli přispělo nové zdůrazňování podnikatelství, které pomohlo posílit třídní identitu a sjednotit obě strany kolem pojmu nezávislého a svobodného podnikatele. [Ryner 2002: 169]

Politická mobilizace a aktivizace svazu zaměstnavatelů se vyznačovala kromě úsilí odvrátit hrozbu zavedení zaměstnaneckých fondů i snahy změnit stávající institucionální uspořádání a zejména ideje, o které se opírá. K tomu přispěla i zkušenost s buržoazní vládou v letech 1976-82, která v podmínkách sociálně demokratické hegemonie víceméně pokračovala v sociálně demokratické politice a například konzervativci požadavky na snižování daní museli zdůvodňovat lepším fungováním sociálního státu. Absence vlastních alternativ a selhání buržoazní vlády v prosazování buržoazní politiky tak vedlo zaměstnavatele k rozhodnutí situaci změnit. Zmíněný trend k rostoucí koncentraci průmyslu byl provázen i zvyšující se koncentrací moci v rámci SAF, jejíž finanční zdroje od sedmdesátých let narůstaly. V cenách z roku 1987 měla alokováno ve fondech (zejména ve fondu pojištění proti průmyslovým konfliktům a garančním fondu sloužícím k dlouhodobým konfliktům a jako disciplinační mechanismus proti členským firmám) přes 1,5 miliardy dolarů, což je vzhledem k velikosti švédské ekonomiky více než tehdy měla má kterákoli obchodní organizace na světě. Finanční zdroje byly využity zejména ve třech oblastech: průmyslové konflikty, administrativa a propaganda. U propagandy výdaje narostly během sedmdesátých let z 15 na 25 procent celkových výdajů SAF a během osmdesátých let se více než zdvojnásobily výdaje na financování pěti hlavních politických stran [Pestoff citován in Blyth (2002) 2011: 211].

Součástí politické mobilizace v reakci na „rudou vlnu“ byly i konfrontační akce na trhu práce. V reakci na zákon o kodeterminaci prohlásila roku 1976 SAF historický kompromis za mrtvý, plán na vysazení z práce 220 000 zaměstnanců roku 1977 byl odvrácen těsně před zahájením, vynucená vysazení z práce ze strany vedení SAF byla provedena v roce 1980. Při nemožnosti porazit LO přijala SAF strategii oslabování jejích částí, což zahrnovalo i separátní dohodu VF a Metall v roce 1983. Vedle konfrontací na trhu práce se úsilí SAF soustředilo na zpochybnění dominantních ekonomických idejí. V roce 1977 SAF představila novou protržní agendu a v roce 1983 zorganizovala ve Stockholmu pochod 100 000 lidí z byznysu proti zaměstnaneckým fondům zavedených ve značně oslabené verzi nově nastoupivší sociálně demokratickou vládou.

Po nástupu sociálně demokratických vlád a změně mocenských poměrů ve třicátých letech zvolil tzv. Klub ředitelů velkých firem uvnitř SAF navenek apolitický postoj k politickým stranám a s výjimkou poválečné snahy SAP o zavedení ekonomického plánování aktivně spolupracovali se sociální demokracií. Během sedmdesátých let SAF oživila organizace Švédskou asociaci svobodného podnikání (NÄFO) a Společný výbor soukromého obchodu a průmyslu (NÄSO) využívané dříve k boji proti plánování, které nyní posloužily k propagandě na různých úrovních: ad hoc výbory k organizaci veřejného vzdělávání ke specifickým

otázkám, formální think tanky a vydavatelská činnost[36]. Nejvýznamnější think tanky jsou Centrum pro studium politiky a byznysu (SNS) a Timbro, které dosáhly vlivu i díky předchozímu ideovému posunu u švédských akademických ekonomů a názorových vůdců. Zatímco v polovině sedmdesátých let téměř všichni švédští ekonomové byli keynesiánci, jako první přijal v osmdesátých letech monetarismus Assar Lindbeck a naplno pak mladší generace ekonomů a celý obor. Dříve nemyslitelné ideje se tak staly postupně novou ortodoxií, posun oboru k neoliberalismu znamenal posílení nové agendy SAF. Ve vnímání institucí sociálního státu se pozornost přesunula od makroúrovně (problém ekonomického růstu) k mikroúrovni (teorie veřejné volby). Těžiště debaty se posunulo od otázky snížení efektivity díky sociálnímu státu k jejímu měření a návrhům na její snížení. V kontextu změn v idejích o povaze ekonomiky a roli státu rostl vliv SNS podporujícího ekonomický výzkum, působícího na vlivné publikum a tím ovlivňujícího politiku na přelomu osmdesátých a devadesátých let.
SNS se nepovažuje za think tank, ale za výzkumnou organizaci, zaujímá však obvykle striktně neoklasické pozice vyzdvihující efektivnost tržní směny oproti jiným formám společenské organizace a ve prospěch omezeného státu. Nejvlivnější ekonom Hans Thon Söderström prosazuje na normách postavenou makroekonomii a tzv. „normpolitiku“ vycházející z předpokladu, že základní problém vlády je její demokratičnost a nutnost reagovat na odvětvové zájmy spíše než na obecný zájem, což vede k suboptimálním výdajovým vzorcům. Přitom státní zásahy narušují ekonomiku, zpomalují růst a zvyšují inflaci, proto by se stát měl vzdát všech snah o zlepšení krátkodobého výkonu ekonomiky prostřednictvím úprav úrokové míry, měnového kurzu a rozpočtu, nechat nezávislou centrální banku a vynutit důvěryhodné protiinflační normy, udržováním určitého měnového kurzu a míry inflace by měla být získána důvěra trhů v neinflační politiku vlády. Timbro neprovádí vlastní výzkum, významně však přispělo k rozšíření argumentů o veřejné volbě do hlavního proudu švédských veřejných diskusí a ovlivnilo seriózní a finanční tisk (Dagens Industrie a Dagens Nyheter). Kromě popularizace teorie veřejné volby přispělo Timbro ke kritice sociálního státu tezí o „systémovém selhání“ a pojmem „švédoskleróza“, chápajícími soudobé problémy švédské ekonomiky jako důsledky přílišné zátěže vyplývající z rostoucího sociálního státu (diskuse o ekonomickém růstu viz kapitola 2.8). Podle Kristiny Boréus [citována in Blyth (2002) 2011: 219] mezi 1975 a 1989 lze pozorovat výrazný nárůst výskytu neoliberálních idejí v předních švédských denících Svenska Dagbladet a v menší míře Dagens Nyheter. Propagace

[36] Ideologický aparát SAF na podporu jejích zájmů zahrnoval tři vydavatelství, reklamní agentury, stálou infrastrukturu na organizování workshopů, seminářů a veletrhů („Dny svobodného podnikání“), materiály pro distribuci do škol, večerní noviny, či podporu mládežnických a studentských organizací a studentských politiků (zejména liberálů a konzervativců, mezi nimi např. Carla Bildta) [Ryner 2002: 170]

neoliberálních idejí ovlivnila sociálně demokratickou politiku „třetí cesty“, podobu protikrizových opatření Bildtovy vlády a přispěla i k doktrinárnímu použití protiinflačních opatření namísto přizpůsobení deflaci, před kterým varovali pouze ekonomové z LO. V roce 1990 vypracovala SAF strategii na privatizaci sociálního státu (zejména veřejně prospěšných služeb typu vzdělávání a zdravotnictví), kterou z valné část realizovala Bildtova vláda. Z obav o návrat stabilizační politiky varovalo před volbami v roce 1994 pět největších švédských nadnárodních korporací, že zváží plány na domácí investice kolem 50 miliard SEK ročně, pokud budou zvýšeny daně a rozpočtový deficit nebude stabilizován, ale tato hrozba patrně přispěla k vysokému volebnímu vítězství sociální demokracie. Ta však po volbách prosazovala rovněž tržně konformní politiku s určitými rozdíly. [Blyth (2002) 2011: 209-236] Na počátku devadesátých let došlo ke změnám v kolektivním vyjednávání, kdy v důsledku nedostatečného naplnění vlastních zájmů ve stávajících institucích asociace zaměstnavatelů v exportně orientovaném strojírenství přiměla SAF k odstoupení z vládních organizací pro kolektivní vyjednávání, čímž v důsledku došlo k jeho jednostranné decentralizaci. Do určité míry tak došlo k oslabení pozice odborových konfederací, svazu zaměstnavatelů a odborů zaměstnanců v nízkopříjmových odvětvích, ale posílily naopak odvětvové organizace, zejména ve vývozně orientovaném strojírenství. Nová role SAF spočívala v lobování, nastolování agendy a ovlivňování veřejného mínění, zatímco si zachovala potenciál hrát podstatnou roli v koordinaci vyjednávání o mzdách u členských asociací. Procesy internacionalizace výroby a investic, evropeizace a třetí industriální revoluce přispěly k posílení nadnárodních firem a výskytu idejí a praxe hůře slučitelných s tradičním švédským modelem průmyslových vztahů, posílení závislosti švédského průmyslu na nenárodních aktérech a diverzifikaci průmyslových vztahů (viz kapitola 2). Hlavní linií konfliktu zájmů na trhu práce nadále zůstává třídní štěpení mezi modrolímečkovými zaměstnanci a zaměstnavateli se střední pozicí bílolímečkových zaměstnanců, ovšem v některých otázkách se objevuje i štěpení napříč třídami mezi chráněným domácím a nechráněným vývozním sektorem. [Vernby 2005]

Odlišný vzorec formování zájmových koalic byl zřetelný například v případě otázky vstupu do Evropské unie, když se po konci studené války a redefinici neutrality otevřela možnost vstupu pro Švédsko, Finsko a Rakousko. Ve všech těchto zemích se vstup jevil jako řešení národních ekonomických problémů, na rozdíl třeba od Rakouska ale nemělo Švédsko pro vstup specifickou politickou strategii a důležitější byla silná mocenská pozice jeho zastánců. Vstup do EU se tak jevil spíše jako součást širší snahy o získání hegemonie ze strany

švédského kapitálu zřetelné od sedmdesátých let. Švédští zastánci členství zahrnovali vývozně orientované síly kapitálu a práce, rovněž ze zemědělství, podpořené institucemi napojenými na globální ekonomiku (úřad premiéra a ministra financí), dále i konzervativce (MS) a liberály (FP) a část sociální demokracie, každý z nich měl ovšem k podpoře členství odlišné důvody: pro vývozně orientovaný kapitál ve spolupráci s buržoazními stranami šlo o možnost pokračování neoliberálního trendu odstraňujícího švédský model bez zájmu o sociální dimenzi a společné programy zaměstnanosti (konvergenční kritéria považované za záruku pokračujícího neoliberalismu by neměly být pozměněny či oslabeny)[37], odbory ve vývozně orientovaném sektoru viděly EU jako prostor umožňující znovu posílit kontrolu nad kapitálem (neboť globalizace znemožnila autonomní rozhodování o národní hospodářské politice, takže EU mohla sloužit jako platforma pro čelení vlivu finančních trhů a transnacionálních firem a tedy i neoliberalismu) a švédští farmáři viděli možnost vyšších dotací a cen (díky reformě z roku 1990 bylo zemědělství deregulováno a restrukturováno v důsledku postupného omezování dotací, což by vedlo ke snížení cen na úroveň světového trhu, takže členství v EU a přizpůsobení unijní zemědělské politice by znamenalo vyšší dotace a ceny pro švédské farmáře) a sociální demokracie rozhodla v roce 1990 o podání žádosti o členství kvůli zastavení odlivu kapitálu (švédské nadnárodní firmy stále více investovaly v unijních zemích, což svědčilo o jejich nedůvěře v sociálně demokratickou strategii vztahu k Evropskému hospodářskému prostoru). Přitom pozice SAP coby hegemonní politické síly byla pro spuštění procesu klíčová. Na rozdíl například od Rakouska neexistovala národně-konzervativní opozice vstupu do EU; levicovou kritiku EU, pro kterou členství znamenalo ohrožení švédského modelu s politikou plné zaměstnanosti, štědrým sociálním státem a genderovou rovností a zahraničně politickou neutralitou, reprezentovaly zejména Strana zelených (GP) a Levice (VP), dále i část sociální demokracie a Centristické strany (CP) a domácí sektor odborů zejména z veřejného sektoru (obávající ze snižování počtu zaměstnanců ve veřejném sektoru), nepodařilo se jim ovšem rozvinout koherentní alternativu ke členství. [Bieler 2000: 153-160] Zatímco v pozdějších letech se lišil postoj odborů z domácího a vývozně orientovaného sektoru k Evropské měnové unii, ani jeden z nich nespojuje podporu členství s důrazem na celoevropskou spolupráci a rozvoj sociální dimenze. Odlišnému postoji

[37] Navzdory zdůvodňování zájmu o členství v EU ze strany nadnárodních firem globalizací lze vzhledem k existujícímu přístupu na evropské trhy chápat toto úsilí v souladu s dalšími cíly byznysu a konzervativců jako prosazování neoliberalismu, neboť připojení k EU by fakticky znemožnilo naplňovat závazek k plné zaměstnanosti. Nejlákavější byl v tomto ohledu Evropský měnový systém, jehož přijetí by znamenalo ztrátu možnosti používat měnovou politiku jako nástroj stabilizace významné pro udržení nízké nezaměstnanosti (při udržení parity s německou markou by bylo možné použít pouze nástroje ovlivňující domácí výdaje, tedy veřejnou a soukromou spotřebu), navíc v podmínkách Maastrichtské dohody kapitál nemohl být regulován. Evropský měnový systém se nicméně zhroutila a konzervativní strategie tak neuspěla. [Blyth (2002) 2011: 233-234]

k měnové integraci lze rozumět s ohledem na odlišné dopady globalizace, obnovenou orientaci na švédskou podobu sociálního státu lze vysvětlit znovunavázanou spoluprací s kapitálem na národní úrovni a silným výkonem ekonomiky ve druhé polovině devadesátých let. [Bieler 2003]

Období sedmdesátých let představovalo pro vývoj průmyslových vztahů ve Švédsku důležitý mezník. Do té doby jednotné a centralizované hnutí pracujících v podmínkách sociálně demokratické hegemonie určovalo politickou agendu a bylo na vrcholu svého vlivu, v reakci na návrh zaměstnaneckých fondů, který měl přispět k řešení tehdejších potíží ekonomiky, se sjednotili a mobilizovali zaměstnavatelé z různých odvětví s cílem zamezit jeho zavedení pod vedením zástupců vysoce koncentrovaného exportního sektoru. Mobilizace a politická aktivizace zaměstnavatelů zahrnovala soustředění finančních zdrojů, konfrontační akce na trhu práce, vytvoření ideologického aparátu na podporu prosazování neoliberálních idejí, snahu posílit vliv na politické strany ve směru prosazování protržních politik a podpořit vstup do Evropské unie. Mobilizační úsilí podpořené posílenou mocenskou pozicí vyplývající z internacionalizace výroby a investic postupně vedlo k postupnému rozšíření neoliberálních idejí v ekonomické obci i u tvůrců politik, vlivu na politiku nejen buržoazních stran (včetně Bildtovy vlády), ale i sociální demokracie i prosazení vstupu do Evropské unie. V důsledku nevýhodnosti stávajících institucí kolektivního vyjednávání pro exportní strojírenský sektor prosadili jeho zástupci v SAF jeho decentralizaci. Ahrne a Clement [1994] hovoří o možném vzniku nové hegemonie pod vedením buržoazních stran a SAF, k němuž nakonec ale nedošlo. Ačkoli odbory mají omezené možnosti čelit internacionalizaci a po změně makroekonomických priorit prosazovat plnou zaměstnanost, oslabil jejich vliv na sociální demokracii a schopnost určovat politickou agendu a směr jejího řešení, stále mají silnou pozici v kolektivním vyjednávání (včetně neformální role odborových konfederací), počet jejich členů dosáhl během devadesátých let možného maxima, poskytují vhodnou platformu pro obhajobu zájmu lidí a mohou ovlivňovat sociální demokracii. Při odporu vůči úsporným opatřením sice hrály v řadě případů významnější roli organizace klientů jednotlivých programů, v klíčových otázkách trhu práce (regulace, podpora v nezaměstnanosti) i veřejného poskytování a financování veřejně prospěšných služeb odbory své zájmy z větší části prosadily. Ačkoli v některých otázkách, jako byl například vstup do EU, se lišily postoje mezi odbory z domácího a vývozního sektoru, hlavní konfliktní linií nadále zůstává vztah modrolímečkových odborů a zaměstnavatelů. Mocenská pozice a zdroje zaměstnavatelů a kapitálu, zejména ve vývozně orientovaném sektoru, se tak od sedmdesátých let posílily a

pozice odborů se oslabila, ale, jak poznamenává Timonen [2003: 81], během devadesátých let se dramatické zvýšení jejich moci nekonalo – a vzhledem k míře otevřenosti ekonomiky by se to patrně stalo již dříve, pokud by k tomu mělo dojít. Organizace zaměstnavatelů sice v principu podporují liberalizaci ekonomiky, nevolají ale po radikální změně sociální politiky, neboť dovršením transformace k novému typu akumulace byla obnovena ziskovost pro zaměstnavatele, kteří za současných podmínek mohou využít rozsáhlé veřejné služby a vzdělávání v souladu s potřebami nastupující znalostní ekonomiky.

4.2 Politické strany a podpora sociálního státu: hegemonie sociální demokracie

Ačkoli zaměstnavatelé a odbory představují významné aktéry ovlivňující politiku jednotlivých politických stran a ideje a témata ve veřejném diskursu, sociální politiku určuje především síla a priority politických stran ve vládě a parlamentu. Andreas Bergh [(2014) 2016: 78-79] ukazuje, že ve Švédsku navzdory rétorickým střetům mezi pravicí a levicí měla sociální demokracie obvykle pragmatický vztah ke kapitalismu a buržoazní strany se nesnažily vždy výrazně měnit sociální politiku, takže řada významných reforem byla realizována na základě dohody mezi oběma politickými bloky (levice nad pravicí nevítězila systematicky). Oba politické bloky mají zásluhy na úspěších poválečného období, problémech od sedmdesátých let i změně politik od osmdesátých let, krizi a následné obnově. Bergh proto hovoří o existenci "bloku kapitalistického sociálního státu překračujícího historii". Konsensuální styl švédské politiky lze vysvětlit kombinací tří faktorů: (1) vliv sociálních věd na tvorbu politiky, (2) působení vládních komisí jako "systémů včasného varování" poukazujících na budoucí problémy a vytvářejících společný způsob vnímání problému a (3) racionalistický, technokratický a pragmatický přístup k tvorbě politiky. [Bergh, Erlingsson citováni in Bergh (2014) 2016: 80]. Tyto faktory pomáhají vysvětlit proces tvorby konkrétních politik, neobjasňují ale přijetí principů sociálního státu u buržoazních stran v době expanze sociálního státu a v zásadě pokračování v sociálně demokratické politice v letech 1976-82, změny politik i veřejných diskusí od osmdesátých let směrem k posílení liberálních prvků a krácení výdajů týkající se i sociálně demokratické strany i neúspěch prosazování radikálnější neoliberální agendy u Bildtovy vlády v letech 1991-94. V tomto

vývoji hrál zásadní roli vznik sociálně demokratické hegemonie i její částečné oslabení od osmdesátých let.

Švédská sociálně demokratická strana přejala své první strategické a ideologické koncepty od německé sociální demokracie, ale od zavedení všeobecného volebního práva se stal původní politický model neudržitelný a prosadily se ve straně dvě alternativní politické linie: sociální liberalismus a nový demokratický socialismus. Na jeho formulaci významně podílel pozdější ministr financí v Hanssonově vládě Ernst Wigforss, který k tomu na přelomu dvacátých a třicátých let využil ideje britských kolektivistických liberálů. Jeho jádrem je multidimenzionální pojetí občanství postavené na členských právech a právech opravdové participace ve všech formách sdružování (politické, sociální, ekonomické a průmyslové), k čemuž je nutné tyto oblasti demokratizovat a tedy i vytvořit aktivní program pozitivní socialistické agendy. Odmítnutím metafyzické vývojové teorie a z ní vyplývající dějinné nutnosti je možné v rámci nového demokratického socialismu zpochybnit ekonomickou racionalitu kapitalismu a podpůrné politiky ekonomického liberalismu a tím i kapitalistické instituce oproti demokratickým a kolektivistickým alternativám, přičemž socialismus byl chápán jako proces společenské změny krystalizující určité morální hodnoty prosazované politicky s využitím normativní racionality. Nový demokratický socialismus zdůrazňoval roli odborů a sdružování zdola coby nositelů demokratické organizační reformy. V Hanssonově pozdější formulaci (1938) bylo cílem sociální demokracie uskutečnit socialistickou transformaci společnosti ve třech stádiích demokratizace: politickém (všeobecné volební právo), sociálním (sociální stát a univerzální přístup k sociálním a kulturním vymoženostem) a ekonomickém (demokratická reorganizace ekonomiky podle konceptu ekonomického občanství). Sociální liberalismus, který v této době rozpracoval Nils Karleby, odmítal ekonomickou demokracii a participaci, akceptoval kapitalistické výrobní vztahy a racionalitu a jejich nutnost pro ekonomický pokrok a uznáním suverenity kapitálu a přerozdělujícího státu nenechává prostor pro socialismus zdola. V této době byla SAP jedinou velkou volební stranou zpochybňující ekonomický liberalismus v západních zemích a Švédsko bylo první zemí s expanzivní odpovědí na depresi ekonomiky vyvolanou pádem na newyorské burze v roce 1929. Účinek opatření kolidoval s pádem globálního ekonomického řádu a vnímaná schopnost stimulovat růst domácí ekonomiky přispěla k narušení jednoty buržoazního bloku kolem ekonomického liberalismu a jeho následnému oslabení. Ze stoupenců dřívější liberální politiky zůstali pouze zástupci velkých exportních firem (izolovaní v rámci SAF), dále konzervativci, část liberálů a profesionální ekonomové, kteří s výjimkou stockholmské školy

představovali ideologicky nejkompaktnější skupinu. Ekonomický liberalismus tak byl intelektuálně zdiskreditován, byly oslabeny jeho podpůrné instituce a voličská základna rozptýlena, což vytvořilo podmínky pro vytvoření sociálně demokratické hegemonie [Dow, Higgins 2013: 120, 134-6, 139, 152-5]

Aby mohla sociální demokracie tuto situaci využít, potřebovala k tomu dostatečně širokou podporu voličů. K tomu přispělo jednak sílící hnutí pracujících, které postupně většinově přijalo reformistickou sociálně demokratickou orientaci (viz předchozí subkapitola) a díky zavedení tzv. gentského systému měli dělníci větší motivaci vstupovat do odborů, takže se odborová organizovanost dlouhodobě zvyšovala. Významnou roli sehrálo rovněž spojenectví s farmáři, znamenající rozšíření základny za hranice tradičních podporovatelů z dělnické třídy. Po založení sociálně demokratické strany bylo zřejmé, že v zemi s převážně agrární ekonomikou se strana nemůže opírat pouze o dělníky. Sociální demokracie se snažila získat podporu drobných farmářů a jejich zaměstnanců na přelomu století návrhy pozemkové reformy, podporou univerzální penze v roce 1913 i pro obyvatele venkova a nikoli pouze dělníky, organizováním farmářů uvnitř stranické organizace, vydáváním zvláštního časopisu pro otázky zemědělství i podporu zakládání družstev mezi farmáři. Při uznání venkovských hlasů o nich strana hovořila jako o "dělnících půdy", ve dvacátých letech byla třídní perspektiva nahrazena snahou stát se stranou lidu. [Svensson 1994: 310] Explicitně to vyjádřil Hansson v roce 1928 v klasické formulaci sociálně demokratického pojetí představy "domova pro všechny lidi" (*folkhemmet*), která navazovala a dávala nový obsah starší sociálně liberální (Ellen Key) a národně konzervativní (Rudolf Kjellén) vizi společnosti jako domova, která se vznikla v reakci na důsledky modernizačních procesů [Henze 1998], a současně znamenala posun od marxovského k sociálně demokratickému pojetí solidarity (srovnej [Stjernø 2004: 199, 202]): „*Základem domova je soudržnost a pocit sounáležitosti. Dobrý domov nepovažuje nikoho ani za privilegovaného ani za znevýhodněného; nezná žádné zvlástní chráněnce ani nevlastní děti. Nikdo se nedívá svrchu na druhého, nikdo se nesnaží získat výhodu na úkor druhých a silnější neutlačují a nezneužívají slabší. V dobrém domově převládá rovnost, ohleduplnost, spolupráce a vstřícnost. Převedeno na velký domov lidí a občanů by to znamenalo zboření všech společenských a hospodářských bariér, které dnes rozdělují občany na privilegované a znevýhodněné, na vládce a ovládané, na bohaté a chudé, na žijící v nadbytku a nedostatku, na kořistníky a zneužívané.*" [Tilton 1990: 259] Sociálně demokratické pojetí *folkhemmet* představující Švédsko jako společenství založené na rovnosti,

spravedlnosti a spolupráci postupně získalo v diskursivních bojích s konzervativci převahu.[38] Nikdy se však nejednalo o vizi s jasně vymezeným obsahem, hranicemi společenství, kterého se měla týkat, ani konkrétními doporučeními pro praktickou politiku a institucionální řešení problémů. Její chápání a politiky na podporu její realizace se tak v průběhu času proměňovaly v rámci politických bojů a v reakci na změny ve vnějším prostředí. Na přelomu dvacátých a třicátých let představovala idea *folkhemmet* snahu sociální demokracie zahrnout dělnickou třídu do společenství rozšířením definice národa a tak sjednotit třídy pod jednou etnickou identitou, navzdory inkluzivnosti definice byli v této době z národa vytlačeni Sámové a Finové byli z velké části nuceni "stát se Švédy". [Schall 2011: 177-178] Po "zlidovění" sociální demokracie následovala v roce 1932 krizová dohoda s farmářskou stranou a vznik rudozelené koalice, která stála na počátku dlouhodobé politické dominance SAP zahrnující stabilně vysokou volební podporu a účast ve vládě (viz Příloha 2 a 3). Hlavní pravicovou sílu oponující sociálně demokratickým politikám představovala konzervativní strana, založena v roce 1904 v reakci na hrozbu socialismu a radikálního liberalismu. Zpočátku byla spíše národně konzervativní, s prvním skutečným programem od roku 1919 a od třicátých let měla stabilní doktrínu s prvky konzervatismu a liberalismu [Ljunggren 1992: 418-419].

Společenský vývoj od třicátých let nicméně směřoval směrem k vyšší míře urbanizace a s ní související zmenšení populace farmářů, dále byl patrný konec růstu a zmenšení podílu dělnické třídy na populaci a růst široce chápané střední třídy. Vedle boje s komunisty o hlasy dělníků přijala SAP na kongresu v roce 1948 v průběhu války vypracovanou strategii pro soupeření o zaměstnance s pevným platem (nikoli odvozeným od počtu odpracovaných hodin), typickým pro široce chápané střední vrstvy a bílé límečky, o jejichž podporu usilovala rovněž konzervativní a liberální strana, čímž byla nahrazena předchozí rudozelená koalice. V rámci nové strategie začal být vydáván časopis a založen speciální výbor pro potřeby této skupiny zaměstnanců (sloužící mj. k reprezentaci této skupiny na stranických schůzích), podpora jejich organizovanosti a počátkem padesátých let byl uveden koncept námezdně

[38] Sociálně demokratické přivlastnění významu pojmu lid (*folk*) a sémantické pole kolem něj bylo významné pro způsob organizace severských společností, neboť levice jej ovládla ve všech skandinávských zemích. Společným historickým předpokladem byl sociální protest a požadavek na více demokracie pocházející ze širší lidové koalice, v níž se hnutí pracujících stalo hybnou silou ve spolupráci s farmáři. Konfliktní linie a polarizace identit byla patrná napříč buržoazií a farmáři (mezi vyšší a nižší buržoazií a mezi malými a velkými farmáři), což zvětšovalo potenciál pro koalice s hnutím pracujících. Kulturní konstrukce společenství vyplývala z méně polarizované společnosti s větší schopností komunikace než takové, která by odpovídala marxovskému schématu práce proti kapitálu. Příznivé podmínky pro rozměr „lidovosti" v politice podpořila i role farmářů a její způsob řešení napětí mezi koncepty svobody a rovnosti, dále individualizace a dehierarchizace náboženství a jeho spíše pragmatické než fundamentalistické chápání a důraz na sebevzdělávání v lidovém hnutí posilující jeho antielitářský charakter a obranu vůči možnému převzetí populisty. [Stråth 2005: 38-39]

pracujících zdůrazňující společné zájmy dělníků a zaměstnanců s pevným platem v pobírání mzdy a ve spotřebě. Změna strategie vedla ke konfliktu se zájmy farmářů a k pojetí sociální politiky doplňující staré pojetí rovnosti principem dávek odvozených od příjmu (viz reforma zdravotního pojištění v roce 1953 a starobních penzí v roce 1959), znamenající počátek sociálního státu pro střední vrstvy. Sociální demokracie dosáhla většího volebního úspěchu ve volbách po realizaci penzijní reformy než po volbách následujících reformu zdravotního pojištění, neboť v případě přípravy penzijní reformy brala v daleko vyšší míře u úvahu zájmy a připomínky zaměstnanců s pevným platem. Sociální demokracii se ve volbách v roce 1960 díky vhodné strategii podařilo dosáhnout průlomu u voličů ze středních vrstev, neboť oproti období před rokem 1956 začali zaměstnanci s pevným platem podporovat reformy v sociální politice stejnou měrou jako dělníci (zatímco většina dělníků volila sociální demokracii bez ohledu na postoj k reformě, u zaměstnanců s pevným platem volba silně závisela na postoji k reformě) a v opozici vůči nim tak zůstali většinově pouze zaměstnavatelé a farmáři. [Svensson 1994: 310-311]

Od počátku sociálně demokratické hegemonie ve třicátých letech došlo k postupnému přiblížení programů i u ostatních stran. V roce 1940 se ke konzervativcům připojila mladší skupina studentů podporujících sociální stát a po střetu s tradičním pravicovým křídlem přijala strana kompromis a v programu z roku 1946 přijala základní tezi sociálního státu, že stát má odpovědnost za zvýšení životní úrovně všech obyvatel a za poskytnutí prostředků pro takový vývoj, současně však zdůrazňovala význam opatrného financování a odmítnutí egalitarismu. Cílem bylo zlepšení životní úrovně chudých, ovšem nikoli zhoršení životní úrovně bohatých; v centru programu stála střední třída. V padesátých letech přijala strana ideu od britských konzervativců o demokracii vlastníků – společnosti, kde se občané vlastním přičiněním a s povzbuzením od státu stávají malými kapitalisty a kumulují bohatství namísto státu. Vlastnictví tak mělo představovat nejefektivnější sociální politiku. Tato koncepce sjednocovala různé stranické proudy a spojením ideje *folkhemmet* s kapitalismem měla představovat protiváhu sociálně demokratickému pojetí sociálního státu. V roce 1964 se odštěpilo vnitrostranické křesťansko-konzervativní křídlo a byla založena křesťanskodemokratická strana. V šedesátých letech strana zformulovala futuristickou vizi "technokratického konzervatismu", podle níž s rostoucím růstem ekonomiky a rozvojem vědy a technologií bude sociální inženýrství stimulovat bezprecedentní vzestup životní úrovně (jednalo se tehdy o program s nejvyšší podporou sociálního státu v historii strany). Při sjednocování buržoazního bloku v šedesátých letech byli konzervativci odrazováni spojenci

od přílišného upozorňování na sebe, které by mohlo ohrozit kooperativní atmosféru. Nutnost kompromisu se středovějšími stranami při snaze vytvořit alternativu vedla ke sporům uvnitř strany, ukončenými až zvolením Gosta Böhmana jako předsedy (1970), znamenajícím posílení neoliberálních tendencí a vyhraněnější stranický profil. [Ljunggren 1992: 420-421] Programové přiblížení bylo v poválečném období patrné i u dalších stran, například dlouholetý předseda liberální strany Bertil Ohlin, držitel Nobelovy ceny za ekonomii z roku 1977, kritizoval sociální demokracii za neschopnost realizovat reformy dostatečně rychle. [Tilton 1990: 280]

Po druhé světové válce usilovala sociální demokracie o redefinici národa a její soulad se stranickými hodnotami a politikami, což vedlo k prosazování univerzalistického pojetí národa ztotožňujícího švédství se sociální demokracií. V tomto období byli severští migranti prakticky považováni za členy národa, zatímco v případě uprchlíků mimo severské země se předpokládalo, že prakticky nebyli schopni být členy (byla vůči nim patrná symbolická i fyzická distance a stávali se objekty deportací či charity spíše než solidarity). Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let v období tzv. rudé vlny mohli být imigranti považováni za členy národa bez ztráty jejich „kulturní zvláštnosti“, pokud přijímali základní hodnoty demokracie a sociálního státu (sdílené občanské hodnoty tak přispěly k upozadění etnické sounáležitosti jako definujícího rysu švédství), podobně tomu bylo i u začlenění podreprezentovaných skupin (zvláště žen) začleňujících se prostřednictvím trhu práce. [Schall 2011: 177-179] Kořeny vnímání Švédska jako pokrokové země lze nalézt ve třicátých letech v době amerických debat o New Dealu, kdy začalo být Švédsko vnímáno jako země realizující progresivní politiku třetí cesty a věřilo se, že nalezlo způsob řešení sociálních problémů a realizace socialistických cílů při zachování kapitalistické ekonomiky, což umožnilo Švédsku zakořenit pocit nadřazenosti v polarizovaném světě studené války a stereotyp pokrokovosti ztělesněný v politice a ideologii třetí cesty mezi kapitalismem a socialismem. Švédská identita ve dvacátém století byla postavena na paradigmatu nevyhnutelného pokroku vedoucímu k modernistické změně, minulost před rokem 1932 sloužila jako referenční rámec. Švédsko se v šedesátých letech nepřipojilo k Evropskému hospodářskému prostoru z důvodu přesvědčení o méně pokročilém společenském modelu členských zemí, právě v tomto období byl auto- i heterostereotyp o Švédsku coby symbolu pokroku patrně nejsilnější. [Musiał 2002: 234-237]

Hegemonie sociální demokracie ve Švédsku se opírala o politickou dominanci dosaženou pomocí opatrně vytvářené vícetřídní strategie umožňující úspěšně překonat rizika dilematu

orientace pouze na dělnictvo (a menší volební podporu) nebo i na další skupiny voličů (a slabší identifikaci se stranou a únik voličů k dalším levicovým stranám) [Svensson 1994: 309]. V období 1932-76 byla sociálně demokracie téměř pořád zastoupena ve vládě a rozhodující měrou určovala její politiku (v letech 1932-46 byl premiérem Per Albin Hansson, v období 1946-69 Tage Erlander a 1969-76 Olof Palme) a byla nejsilnější parlamentní stranou s více než čtyřicetiprocentní podporou (viz Příloha 2). Politická dominance sociální demokracie ve spolupráci se silnými odbory umožnila po získání mezitřídní hegemonie zahrnující i podporu nemalé části středních vrstev rozvíjet i její obsah a formu. Od šedesátých let měly všechny strany stejné základní přesvědčení a cíle ohledně sociálního státu, pozice jednotlivých stran přitom nelze vysvětlit pouze ekonomickými zájmy, ale i sociálními, politickými a kulturními. Zvláštnost švédské situace spočívá v úzkosti hegemonie (nejen demokratická, ale sociálně demokratická) a absence životaschopné kontrahegemonie, která vysvětlovala mimo jiné pokračování buržoazních vlád v sociálně demokratické politice, s výjimkou radikálních prvků, v letech 1976-82. Z této hegemoniální pozice dokázala sociální demokracie z velké části určovat hranice národa a byla tedy jak stranou národa, tak i spolutvůrcem jeho podoby. [Schall 2011: 184] Švédské socialistické hnutí tak je klasickým příkladem antisystémového hnutí ve světovém systému, neboť naplňuje všechny jeho rysy a využívá všechny jeho možnosti, ale i dosahuje jeho limitů (srovnej [Wallerstein (2003) 2005: 231-235]): jde o zpočátku revoluční hnutí bez větší politické síly, v němž se prosadila orientace na získání státní moci s cílem následně změnit společnost a které v rámci rozšiřování základny stoupenců přijalo nacionalistickou rétoriku a při řešení sociální otázky přispělo významně i k národní integraci. Sociální demokracie získala politickou dominanci v době po posunu Švédska do jádra světové kapitalistické ekonomiky, vzhledem k existenci silných státních struktur bylo možné získat moc od stávajících vládnoucích vrstev pouze cestou voleb a k prosazení reformní politiky byla nutná rozsáhlá mobilizace stoupenců při volební účasti i organizovanosti v odborech. Po získání moci ve státě narazila sociální demokracie na limity státní moci a možností realizace reformní politiky touto cestou, díky čemuž se v šedesátých letech stala švédská sociální demokracie předmětem levicové kritiky stejně jako stará levice v dalších zemích a ve švédské politice se objevila nová sociální hnutí, na stranické úrovni později reprezentovaná stranou zelených (založena 1981).

V důsledku ekonomických potíží na počátku sedmdesátých let i levicové kritiky sociálně demokratické politiky posílil ve straně proud demokratického socialismu a podpora opatření směřujících k posílení ekonomické demokracie, z nich nejvýznamnější návrh

zaměstnaneckých fondů přispěl k porážce SAP ve volbách a k politické aktivizaci svazu zaměstnavatelů. V reakci na volební neúspěch v roce 1976 a neoliberální kritiku švédského modelu ve straně proběhla debata o ekonomických otázkách a o krizi sociální demokracie. V roce 1979 vznikla stranická diskusní skupina o ekonomických otázkách usilující o vliv na ideologickou orientaci sociální demokracie, která zahrnovala frakce se dvěma odlišnými světonázory: (1) ekonomové převážně z odborů hájili tradiční sociálně demokratický pohled na veřejný sektor a produktivní sociální politiku a (2) ekonomové ze stockholmské ekonomické školy prosazující úspory, efektivitu a snižování nákladů jako radikální obnovu sociálně demorkatické ideologie. V souboji obou táborů zastánci změny využili změn v konceptech produktivity a efektivity ze sedmdesátých let (v jejich podání se staly tyto koncepty metaforami s ideologickým obsahem popisujícími úspory a krácení nákladů jako nástroje udržení hodnot v čase radikální ekonomické změny). [Andersson 2003: 137-138] Mimo jiné návaznosti na tyto debaty byla v roce 1981 vypracována široce diskutovaná zpráva o krizi v sociální demokracii (autory byli pozdější ministr financí Kjell-Olof Feldt a předseda vlády Ingvar Carlsson), která se stala základem pro politiku "třetí cesty" realizovanou SAP po návratu do vlády v roce 1982. [Blyth (2002) 2011: 220] V rámci této ideologie byla sociální politika chápána jako náklad, který je třeba krátit, a její základní prvky představovala efektivita, úspory a produktivita ekonomiky. [Andersson 2003:138] Politika "třetí cesty" (viz kapitola 2.8) znamenala odklon od idejí demokratického socialismu a vedla k období sporů mezi SAP a LO, označovaným jako "válka růží", zahrnujícímu neshody ohledně změn v pojištění nezaměstnanosti (1983, 1984), návrhu daňové reformy (1983-4), politiky trhu práce, návrh rozpočtu (1986), privatizace části veřejného sektoru (odpor zvláště ze strany odborů veřejného sektoru) a zejména "daňové reformy století" z roku 1990 snižující daňovou zátěž firem a progresivitu systému. Sociálně demokratická vláda přišla s návrhem ve prospěch mezitřídní aliance s cílem snížit pohyb mezd zvyšovaný solidaristickou mzdovou politikou. V roce 1988 Feldt obhajoval návrh na zrušení indexování platů ve veřejném sektoru vzhledem k platům v soukromém sektoru kvůli obavám z vyšší nezaměstnanosti a sociální demokracie měla výhrady k postupu LO usilující o udržení jednoty svých odborů [Tsahouras 2008: 113-114]. Vrcholem schizmatu v hnutí pracujících byl výše zmíněný konflikt po plánu sociálně demokratické vlády v rámci boje proti inflaci zmrazit platy a ceny a zakázat stávky. Během "války růží" se rovněž SAP a LO dohodly na zrušení kolektivního členství modrolíměčkových odborů (viz předchozí subkapitola), takže počet členů strany klesl z cca 1,2 miliónu v roce 1987 (přibližně 15 procent švédské populace) na 164 tisíc v roce 1999 [Aylott 2003: 372]. Vedle zmíněné nevýhody při realizaci catch-all volební strategie

znamenalo kolektivní členství i psychologickou nevýhodu, neboť velká část kolektivních členů byla zcela pasivní a čtvrtina volila jiné strany [Elvander citován in Aylott 2003: 372].

Nespokojenost lidí s nedostatky sociálního státu se v sedmdesátých letech obracela hlavně proti sociální demokracii, což vyjadřovaly i slogany konzervativní strany a požadavky jejího předsedy po uskutečnění "liberální revolty". Změna politického klimatu v důsledku tzv. pravé (modré) vlny se odrazila i v programové deklaraci o liberálních a konzervativních ideologických základech strany. Hlavní témata tehdy představovala neoddělitelnost demokracie a kapitalismu, vysvětlení ekonomické krize jako důsledku zbytečné státní intervence do tržní ekonomiky a vyzdvihování soukromého vlastnictví jako jednoho ze základních předpokladů rozvoje. Ve švédské společnosti byl patrný nový trend k individualismu, ale požadavky na liberální revoluci vyplývaly u konzervativní strany podobně jako u zaměstnavatelů z reakce na radikalizaci sociální demokracie, nicméně stále konzervativci podporovali zachování sociálního státu a neargumentovali pro laissez-faire systém. Neoliberální tendence neměla po ostré kritice sociálně konzervativního křídla strany velký vliv na program v roce 1984, koncem osmdesátých let se objevila nová vlna kulturního konzervatismu. Hlavní ideologické diskuse se týkaly nahrazení státních intervencí a institucí nejen tržními silami, ale i sociálními sítěmi na principu komunity. Koncept sociálního státu musí být oddělen od solidární společnosti (ve Švédsku i v dalších severských zemích bývají často pojmy stát a společnost chápány a užívány synonymně), neboť sociální stát ovládnul všechny sféry života a zničil přirozené záchranné sítě vznikající z dobrovolné lidské interakce, kterou oslabuje přílišný růst státu prostřednictvím jeho programů a politik. Místo toho upřednostňovaly solidární společnost se soukromými iniciativami, charitami, rodinou a soukromými podniky a dalšími přirozenými záchrannými sítěmi fungujícími v harmonii se státem, umožňujícími snížit daně a zvýšit individuální svobodu. Snahou o posílení významu komunity jako základního kamene společnosti se strana přiblížila ke konzervativnímu pojetí sociálního státu. [Ljunggren 1992: 421-422]

Navzdory rozporům ve hnutí pracujících se buržoazním stranám (a zvláště konzervativní straně) dlouho nedařilo využít ideologické ofenzívy SAF. Během osmdesátých let konzervativní strana s programem na omezení sociálního státu a s podporou zaměstnavatelů ve volbách neuspěla a liberální a centristická strana se od útoku na sociální stát distancovaly, takže vzhledem k nejednotnosti buržoazního bloku se mohla sociální demokracie prezentovat jako pilíř stability čelící obavavám z thatcherismu a opírat se o parlamentní podporu komunistů. [Tsahouras 2008: 114] Politika "třetí cesty", rozpor uvnitř sociální demokracie mezi vládou orientující se na střední vrstvy a poslanci sledující tradiční vazbu na třídu

pracujících a nutnost provádět protiinflační opatření vedly ve volbách v roce 1991 k pocitu odcizení u řady voličů sociální demokracie a v důsledku toho k volební porážce (podle Korpiho analýzy volebních dat většina ztracených voličů SAP nevolila žádnou jinou stranu, takže spíše než o zisk buržoazních stran se jednalo o ztrátu sociální demokracie [Korpi citován in Twaddle 1999: 194]). Vzniklý prostor vyplnila zejména konzervativní strana, která pod vedením předsedy Carla Bildta sestavila koaliční vládu s centristickou, liberální a křesťanskodemokratickou stranou (vznik vlády nepřímo podpořila i Nová Demokracie, pravicově populistická strana s protiimigračním a neoliberálním programem, která však byla v parlamentu zastoupena pouze ve volebním období 1991-94 a následně se rozpadla z důvodu vnitřních sporů a slabé organizace). Tím byly vytvořeny podmínky pro zavádění rozsáhlých protržních reforem, pro které připravila půdu sociálně demokratická politika od roku 1985, ale v sociální politice proběhly v menším rozsahu než v hospodářské politice (výrazně ovlivněné idejemi think tanku SNS) částečně i z důvodu, že ministr sociálních věcí Bengt Westerberg pocházel ze středovější liberální strany. [Twaddle 1999: 218-219] Sociální demokracie se v opozici podílela na formulaci dvou vládních protikrizových balíčků zahrnujících rozsáhlé krácení výdajů a navzdory krátkodobým rizikům upřednostnila dlouhodobé cíle a zabránila opatřením, která by byla obtížně změnitelná po návratu do vlády [Santesson-Wilson]. V následných volbách v roce 1994 jasně zvítězila SAP, k čemuž přispěla snaha voličů bránit sociální stát a mobilizace odborů (LO měla po nástupu Bildtovy vlády kolem 2500 diskusních setkání a skupin na členské úrovni, kde lidé vyjadřovali názory k probíhajícím společnským změnám, což patrně přispělo k návratu sociálních demokratů do vlády v roce 1994 [Hort citován in Kananen 2014: 110]) i stranická strategie částečně podobná britským labouristům v éře Tony Blaira: (1) utlumit očekávání veřejnosti a současně předjímat reakce a přizpůsobit se preferencím byznysu, (2) udržovat veřejnost v názoru, že sociální stát je v bezpečí a současně prosazovat agendu skoro tak protržně reformní jako konzervativci. [Blyth (2002) 2011: 236] Konzervativci na jedné straně v souladu s preferencemi významné části voličstva přijali princip dávek v nemoci a nezaměstnanosti podle příjmu, takže politický konflikt se sociální demokracií v oblasti sociální politiky se týkal pouze výše náhrady předchozího příjmu (tedy výše dávek) a otázky privatizace poskytování služeb a nikoli odstranění sociálního státu či systémové změny, neboť švédská strana s neoliberálními idejemi obtížně převáděla svou abstraktní teorii do konkrétních návrhů na změnu sociálního zabezpečení, na rozdíl například od oblasti bytové politiky (švédská konzervativní strana tak byla v osmdesátých letech podstatně méně neoliberální než britští konzervativci). Opatření sociálně demokratické vlády ke krácení výdajů po roce 1994 nicméně byla v některých ohledech radikálnější než návrhy

konzervativní strany z osmdesátých let, což umožnilo konzervativcům další posun neoliberálním směrem (jejich úsilí však směřuje k nižším daním a vyšším pobídkám k práci, nikoli k odstranění univerzálního sociálního státu). [Lindbom 2006: 21-23, 2011: 89-92]

Přiblížení postojů a cílů v oblasti sociálního státu znamenající nový politický kompromis ohledně vztahu státu a trhu se týká sociální demokracie a buržoazních stran ve Švédsku i v ostatních severských zemích. V Tabulce č. 11 jsou uvedeny tři ideální typy reformní agendy vůči sociálnímu státu: akceptace (A), mírné změny (B) a radikální změny (C). Neoliberální Agenda C měla ve druhé polovině devadesátých let v regionu pouze malou podporu (ve Švédsku k ní měla nejblíže Nová demokracie), buržoazní strany obvykle podporovaly Agendu B, sociální demokracie se nacházela mezi Agendami A a B (neproblematizovala sociální stát, ale podporovala kontrolu nákladů a rekalibraci peněžních dávek a měla obvykle ambivalentní postoj k soukromému poskytování veřejně prospěšných služeb), leví socialisté či bývalí komunisté obvykle prosazovali Agendu A. Kontrola nákladů, rekalibrace peněžních dávek a deinstitucionalizace poskytování služeb (zejména šlo o péči o handicapované) tak měly v této době širokou politickou podporu. Navzdory někdy ostré kritice sociálního státu a politické podpoře reforem nebyly hlavní reformní agendy v severských zemích na konci devadesátých let primárně důsledkem této kritiky. Menší vliv požadavků na radikálnější změny na reformní agendy byl důsledkem jednak silné podpory sociálního státu u veřejnosti ve všech zemích, jednak sociální stát představoval status quo a nerozhodování ho udržovalo a byly nutné vícestranné koalice k sestavení vlády, přičemž obtíže dosáhnout dohody na nepopulárních opatřeních se s rostoucím počtem stran zvyšují a podpora menšinové vlády s takovým programem není lákavou možností pro ostatní strany.

Tabulka č. 11: Tři ideální typy reformní agendy politických stran v severských zemích

	Agenda A	**Agenda B**	**Agenda C**
Chápání sociálního státu	Neproblematický	Částečně problematický	Problematický
Sociální výdaje	Expanze nákladů	Kontrola nákladů	Redukce nákladů
Změny v programech poskytování peněžních dávek	Obnovení	Rekalibrace	Reorientace
Organizace poskytování služeb	Veřejné poskytování Deinstitucionalizace	Pluralita poskytovatelů Deinstitucionalizace	Privatizace Deinstitucionalizace

Zdroj: [Nordlund 2002: 31]

Na jedné straně tak široká politická podpora pro kontrolu nákladů v důsledku ekonomické krize i neoliberální kritiky pravděpodobně zmírnily požadavky mnohých levicových stran na rozšíření sociálního státu, na druhou stranu popularita sociálního státu i obtíže prosazování patrně odradily mnohé konzervativní strany od razantnějších požadavků. [Nordlund 2002: 29-30, 37-38]

Rostoucí podobnost mezi tradičními stranami a víceméně stejný směr politiky bez ohledu na volební výsledky, změny ve vládě a proklamace o oddanosti tradičním ideálům sociálního státu ve volební kampani vedou k neartikulované frustraci části voličů a růstu podpory populistických stran v severských zemích jevících se jako kritické hlasy zpochybňující ideu, že vlády jednají v zájmu země a jejích občanů. V tomto ohledu vede dělící linie v politice spíše mezi byrokratickým a byznysem ovlivněným manažerismem a frustrovanými občany, než mezi tolerantní většinou a nacionalistickou menšinou s předsudky (podobně je tomu i v dalších evropských zemích). Protest proti politice elit v podobě etnonacionalistických idejí může být vysvětlen absencí konstruktivních alternativ.[39] [Kananen 2014: 174-175]

Z uvedeného vývoje není zcela zřejmé, proč došlo k názorovému posunu u části sociální demokracie a proč se hnutí pracujících nemobilizovalo v opozici vůči ofenzívě zaměstnavatelů a nevyužilo své zdroje na obranu a prosazení jiného modelu restrukturace. Vzhledem k hegemonii sociální demokracie, existenci koherentního modelu politiky a schopnosti masové mobilizace hnutí pracujících bylo Švédsko nejméně očekávatelným místem výskytu neoliberálních tendencí. V důsledku ekonomické globalizace posiluje strukturní moc kapitálu (zejména díky internacionalizaci výroby, globalizaci financí a neoliberální monetaristické politice), neoliberalismus je poháněn a řízen akumulačními strategiemi transnacionálně mobilního kapitálu, jejich socioekonomickými koncepcemi a politickým procesem jejich formování (což omezuje možnosti tradiční sociálně demokratické

[39] Ve Švédsku trvalo prosazení pravicově populistických stran na parlamentní úrovni déle než v ostatních severských zemích, neboť museli čelit řadě překážek: význam třídního vědomí a loajality, socioekonomické štěpení omezující prostor pro stranu akcentující sociokulturní politiku, malý zájem voličů o otázku imigrace (význam tématu, ale nevybírají podle toho stranu), ekonomická krize a nezaměstnanost vedoucí k posunu doleva v ekonomickém smyslu spíše než k rostoucímu autoritářství a xenofobii, určitá míra konvergence v politickém prostoru a konzervativci považováni za jedinou pravicovou alternativu. Do budoucna zde existoval potenciál pro pravicově populistické strany v podobě možnosti rozšíření xenofobie a nepřátelství k imigrantům mezi lidmi, nízké důvěry Švédů v politiky a politické instituce stejně jako v ostatních zemích otevírající prostor pro mobilizaci protestních hlasů, klesajícího podílu voličů identifikujících se s konkrétní stranou, snižující se volební účasti u nezaměstnaných a dělníků obecně častěji inklnujících k volbě pravicově populistických stran. Zatímco Nová demokracie, pro kterou byl navzdory přítomnosti xenofobních prvků významnější neoliberálně orientovaný ekonomický program včetně podpory vstupu do EU než sociokulturní politika, získala před volbami 1991 značný mediální prostor (avšak rozpadla se v důsledku vnitřních sporů a slabé organizace), silně protiimigračně a nacionalisticky profilovaní Švédští demokraté, s kořeny ve švédském fašismu a hnutí bílých nacionalistů, dlouho nedokázali získat přijatelnou image a využít tak existujících předpokladů. [Rydgren 2006] To se změnilo s nástupem Jimmieho Åkessona na pozici předsedy strany v roce 2005 a zvolení do Riksdagu v roce 2010.

politiky), současně dochází k porážce návrhu zaměstnaneckých fondů a ke změně politiky ministerstva financí vycházející z odlišného chápání a řešení inflace. Strategický úspěch pravice v otázce fondů vychází z její schopnosti mobilizace a v převaze etických konceptů a diskurzu, na druhou stranu strategický neúspěch levice je daný nevhodným načasováním návrhu, nereagováním na mobilizaci SAF a zejména dělbou práce mezi odbory a sociální demokracií v rámci hnutí pracujících znemožňující tvorbu koherentní strategie (straničtí intelektuálové byli zaměření spíše na sociální politiku a volební úspěch než na výrobní politiku). Změnu politiky ministerstva financí týkající monetární politiky i například prosazování kvazitrhů v oblasti veřejných služeb v polovině osmdesátých let je třeba vysvětlit ideologií a motivací sociálně demokratických státních manažerů. Vedle působení účasti na transnacionálních ekonomických fórech byl názorový posun výsledkem působení think tanků spozorovaných SAF, perceptivita vůči těmto idejím vyplývala z mutací formy sociálně demokratického diskursu. V období fordistické regulace byl stabilní obsah politiky, ale transformovala se forma převládajícího sociálně demokratického diskurzu o hospodářské politice. Klasičtí sociálně demokratičtí ekonomové byli kritičtí k marxismu coby nástroji pro hospodářskou politiku, ale akceptovali marxistické vysvětlení rozporů kapitalismu. Ve třicátých letech se protikrizová politika opírala o marxisticko-keynesiánskou syntézu (vliv idejí Johna M. Keynese, Williama Beveridge a Knuta Wicksella i marxistický rámec). Koncem čtyřicátých let došlo k posunu od keynesiánství stategického pro cíle hnutí pracujících k technokratickému keynesiánství s prvky sociálního inženýrství, což umožnilo později vykládat krizi v sedmdesátých a osmdesátých letech nikoli jako krizi kapitalismu, ale jako falzifikaci keynesiánství potvrzující nulovou hypotézu monetarismu (technokratické keynesiánství umožnilo artikulaci neoliberálních prvků u sociální demokracie v roce 1985). V poválečné technokratické reinterpretaci keynesiánství byly ideje k řešení problémů stavěny do protikladu k marxistické racionalitě a světonázoru a v tomto prostředí vzniknul Rehn-Meidnerův model a návrh zaměstnaneckých fondů. Pod povrchem epistemických posunů se objevily nové diskurzivní formy otevřené neoklasické artikulaci: (1) na počátku šedesátých let nastoupila nová generace státních manažerů z vrstvy byrokracie (mj. Feldt či Lindbeck, představující akademickou neoklasickou artikulaci keynesiánství), (2) dále i tendence k utilitarismu, kdy objektem regulace byli jedinci usilující o maximalizaci zisku interagující ve společnosti bez vnitřních konfliktů a štěpení (vymizely tak v diskursu stopy kapitalistického výrobního způsobu). Posun v diskursu sociálně demokratické regulace tak byl výsledkem najímání technicky schopných jedinců na standardní procedury sociálního státu. Ve zlatém poválečném věku neměly epistemické rozdíly velký význam, ale v osmdesátých letech narostl

význam racionality diskurzu určující interpretační rámec, kdy při změně běžných procedur absence racionality rámce austromarxismu a převaha neoklasického rámce ovlivnila otevřenost a snadnost, s nimiž ministerstvo financí přijalo návrhy politik formulované SNS. Postupem doby mladé kádry ze šedesátých let získali ministerské pozice (Feldt) a najali podobně zaměřené ekonomy (pozdější ministr financí Erik Åsbrink), takže ministerstvo financí interpretovalo inflační krizi osmdesátých let jako falzifikaci keynesiánských idejí a neoklasický monetarismus jako jediné řešení. Pojetí objektu regulace (utilitaristický individualismus) se přitom rozcházelo s kolektivním třídním aktérem (odbory), jehož konformitu inflačnímu cíli strategie předpokládala (jde o důležitý moment mezi ostatními faktory, nikoli o vyčeprávající vysvětlení). Diskurs je přitom součástí konkrétní praxe spjaté se sociální reprodukcí v rámci způsobu regulace. Z hlediska logiky měnícího se epistemického rámce sociálně demokratických státních manažerů lze uvažovat o rozdílu mezi starší generací sociální demokracie (mj. Hansson, Wigforss, Möller) vzdělávanou jako politické kádry a poválečnou generací ovlivněnou Myrdalem plnící roli technokratických manažerů (inženýrů sociálního státu), představujícím souběh posunů v racionalitě diskurzu o hospodářské politice a etablování sociální demokracie jako aktéra v regulaci kapitalismu ve Švédsku, který by vysvětloval potíže při tvorbě hegemonní strategie na podporu zaměstnaneckých fondů v sedmdesátých letech. Sociálně demokratická regulace po 1985 v rámci politiky třetí cesty znamenala marginalizaci proudů nezávislého ekonomického myšlení oživujících marxismus do odborů a akademické sféry. Souhrnně řečeno, otevření sociální demokracie neoliberálním idejím v osmdesátých letech je vysvětlitelné nikoli z hlediska obsahu paradigmatu,[40] ale formy diskurzu (racionality ekonomické politiky) a její hluboké změně během zlatého věku švédského modelu korespondující s ustavením sociální demokracie jako regulátora kapitalismu ve Švédsku, která generuje změny v institucích a společenské dělbě mezi ekonomikou a státem v kapitalismu. Mimo jiné i vnitřní demobilizace sociální demokracie v politickém boji o zaměstnanecké fondy díky dělbě práce mezi regulátory sociální politiky a odbory vedla k soupeřícím koncepcím a nedorozuměním, které zabránily zformování koalice k tlaku na hospodářské manažery a k čelení neoliberální kampani organizovaného byznysu. [Ryner 2002: 159-192]

Vliv neoliberálních idejí a oslabení tradicionalistického křídla v sociální demokracii hrál podstatnou roli při švédském vstupu do EU. Ve srovnání s ostatními zeměmi byla míra

[40] K přijetí neoliberálních politik ve Švédsku částečně přispělo jejich vnímání jako slučitelných s historickým dědictvím sociální demokracie a že jde v zásadě o neideologické změny v dlouhé řadě řešení dílčích problémů. [Andersson 2010]

euroskeptismu ve Švédsku relativně vysoká jednak z důvodu vyvážených nákladů a přínosů členství (země již měla přístup na evropský trh a chyběl pocit bezpečnostního ohrožení) a jednak ideologie švédské sociální demokracie byla méně slučitelná s konceptem nadnárodní integrace oproti ostatním sociálně demokratickým stranám (na rozdíl od jiných zemí dokázala ve Švédsku sociální demokracie a nikoli pravice uchopit nacionalismus, takže národ není symbolem útlaku a války, ale stranického úspěchu v budování sociálního státu, principů demokracie a suverenity). Sociální demokraté hrdí na sociální stát postavený na principu sdílené národnosti a univerzalismu mohli pochybovat o možném přínosu integrace se zeměmi, které tyto atributy nesdílí. Z volebních důvodů zdůrazňovala sociální demokracie nadřazenost švédského modelu a své zásluhy na jeho vybudování, takže mnohými sociálními demokraty nebyla Evropská unie vnímána jako prostor pro progresivní politiku. Změny v domácí politice před rokem 1990 vedly k situaci, kdy se prostředky nutné k dosažení cíle pro jednotlivce na různých úrovních hierarchie sociální demokracie začaly výrazněji odlišovat, což přispělo k pocitu odcizení mezi stranickými elitami a řadovými členy projevujícímu se i při snaze vedení strany přesvědčit řadové členy o výhodách evropské integrace. Na konci osmdesátých let měla sociálně demokratická vláda stále větší potíže s řešením ekonomickým problémům země a čelila klesajícím preferencím a obávala se dalšího poklesu při větším propadu ekonomiky, zatímco liberálové a konzervativci úspěšně používaly otázku evropské integrace při kritice vlády a veřejné mínění se částečně posouvalo ve proevropském směru. Poměrně rychlý obrat vedení SAP v otázce vstupu do EU znamenal pro mnohé řadové sociální demokraty opuštění tradičních cílů strany a strategie švédského hnutí pracujících (zejména plné zaměstnanosti). Ekonomická krize tak představovala příležitost pro liberálnější křídlo ve straně. Během referenda o vstupu do EU v roce 1994, schvalujícím vstup do EU většinou 52,3 procenta při účasti 83,3 procent voličů, však měla sociální demokracie ze všech stran nejvíce rozpolcené voliče (viz Tabulka č. 12). [Aylott 1999: 182-189] Referendum nicméně nevyřešilo napětí uvnitř sociální demokracie a otázka postoje k evropské integraci zůstává jednou z hlavních štěpných linií pronikající do dalších dělení a tématem stranických i národních debat. [Miles 2000]

Ekonomická krize v první polovině devadesátých let dopadající na sociální stát se díky jeho sepjetí s národní identitou stala i krizí švédství a obrazu Švédska jako symbolu pokroku v zahraničí. Ve stejném období přijímá Švédsko mnoho uprchlíků, kteří se z právního hlediska rychle stávají plnými členy společnosti, ale v kulturně symbolické rovině přetrvává důraz na etnické rozdíly a "outsiderství" uprchlíků včetně jejich závislosti na sociálním státu a

konstruování uprchlictví jako problému. Naproti tomu obavy z unijní migrace byly menší než u jiných typů migrace (rozdíl zejména mezi západními a nezápadními imigranty).

Tabulka č. 12: Hlasování v referendu o vstupu Švédska do EU v roce 1994 podle stranické příslušnosti

	Výsledek v parlamentních volbách v září 1994 (%)	Hlasování v referendu o vstupu do EU (%)	
		Ano	Ne
Umírnění (konzervativci)	22,4	86	13
Liberálové	7,2	79	20
Křesťanští demokraté	4,1	54	44
Sociální demokraté	45,3	46	53
Cetntristická strana	7,7	44	54
Zelení	5,0	20	79
Levicová strana	6,2	13	85

Pozn.: Neplatné hlasy nejsou započteny.

Zdroj: [Holmberg citován in Aylott 1999: 3]

Krize tak vedla k posílení významu etnického rozdělení a obav o efektivitu sociálního státu, přičemž rozšíření postoje o negativních ekonomických a kulturních důsledcích imigrace oslabuje sociálně demokratickou hegemonii. [Schall 2011: 178-185] Ekonomická krize znedůvěryhodnila pokrokovost švédského politického a ekonomického modelu z pohledu mezinárodních pozorovatelů (zejména mimo Skandinávii), ale představa o pokrokovosti díky hlubším kořenům doma i v zahraničí nezmizela a Švédsko stále zůstávalo předmětem různých srovnávání. Patrně i díky hluboce zakořeněnému autostereotypu o pokrokovosti a nadřazenosti vlastního modelu i dlouhodobé absenci cizích armád na vlastním území nebyl na rozdíl od některých dalších zemí vstup do EU vnímán jako ohrožení národní identity a odpor vůči vstupu do EU byl veden převážně z levicových (případně ekologických) pozic. [Musiał 2002: 239-241]

Po obnově ekonomiky ve druhé polovině devadesátých let bylo ve Švédsku patrné obnovené sebevědomí coby nejmodernější země na světě. Krizový management se zdál uspět a švédský model fungoval navzdory dlouhodobé neoliberální kritice a představoval inspiraci pro západoevropské strany levého středu, že „jiný svět je možný“. Postkrizové Švédsko podle

Andersson [2009] trpí zvláštním druhem nostalgie, v němž se slavný švédský model objevuje jako ztracený ráj s nejistým vztahem k minulosti a budoucnosti. Zatímco je Švédsko utopií pro ostatní, je jakousi budoucí minulostí pro sebe. Idea *folkhemmet* představuje centrální pojem švédské politické kultury a identity a reprezentuje formativní sdílenou zkušenost a představované společenství sjednocující zemi (podobně jako impérium u Spojeného království či hodnoty republiky u Francie). Na přelomu tisíciletí byla vize *folkhemmet* díky soudobému vývoji silnější než v minulosti. Zatímco v šedesátých letech byl kritizován sociální stát zleva, v osmdesátých letech následovala pravicová kritika a sociální demokracie v tomto období užívala pojem *folkhemmet* stále méně (jako symbol toho, co bylo kritizováno). V době krize v první polovině devadesátých let důvěra ve švédský model výrazně poklesla, během obnovy se ale zvýšila i díky způsobu legitimizace reformních politik.[41] Idea švédského modelu tak posiluje ve stejné době, jako dánská flexibilita či finské vzdělávání, a kromě nejkonzervativnějších ekonomů je sociální stát všeobecně vnímán jako předpoklad efektivní kapitalistické společnosti. Nostalgie po *folkhemmet* v postkrizovém období souvisí s jeho ústupem od konce šedesátých let jako symbolu bezpečí a solidarity v nejmodernější zemi, k čemuž přispěl i demoralizující dopad nezaměstnanosti na počátku devadesátých let (mladí lidé čelili nečemu, co jejich rodiče nezažili) a navíc spíše redukce než expanze sociálního státu. Oživení ideálu *folkhemmet* se projevilo i v populární kultuře (reklamní slogany, estetika atd.) a politické strany se předháněly v tom, kdo si jej přivlastní a současně volaly po změně ve smyslu návratu k hodnotám modelu (zejména tvrdé práci, sociálnímu smíru a kurzech švédské mentality pro imigranty).

Reformy v období budování sociálního státu ve Švédsku i při reakci na ekonomické problémy země byly často výsledkem dohody mezi oběma politickými bloky. Konsensuální politický styl po většinu odbobí je vedle procedur formování konkrétních politik z nemalé části výsledkem sociálně demokratické hegemonie. Předpokladem sociálně demokratické hegemonie od počátku třicátých let byla ztráta důvěry v ekonomický liberalismus během meziválečné hospodářské krize, strategické zformování rudozelené koalice s farmáři, těsný

[41] V chápání sociálně demokratického předsedy vlády Görana Perssona je balíček opatření nejen otázkou solidarity, ale i patriotismu (krize vnímaná jako odklon od švédských hodnot). Persson ve své proslulé formulaci z roku 2000 přirovnává švédský model ke čmelákovi, který se svým těžkým tělem navzdory všeobecným očekáváním stále dokáže létat: „*...Pomyslete na čmeláka. Se svým příliš těžkým tělem a malými křídly by prý neměl být schopný létat – ale létá. Každé léto se vrací a uskutečňuje zdánlivě nemožnou cestu od pomněnky k sedmikrásce. Tak vidí takzvaní analytici švédskou ekonomiku. Vzpíráme se gravitaci. Máme vysoké daně a rozsáhlý veřejný sektor a přesto Švédsko dosahuje nových výšin. Stále letíme tak dobře, že nám dnes mnozí závidí*." [Thakur, Keen, Horváth, Cerra 2003: iii]

vztah se sílícími reformně orientovanými odbory, prezentace sociální demokracie jako lidové strany a formulace vize *folkhemmet*, která se v novém sociálně demokratickém pojetí stala základním prvkem národní identity. V poválečném období dominovala sociální demokracie švédské politice a ostatní strany přijaly základní principy a cíle sociálního státu, současně do značné míry určovala sociální demokracie podobu národní identity a hranice národa. Švédsko bylo doma i v zahraničí vnímáno jako symbol pokroku a modernosti. Vzhledem k měnící se sociální struktuře sociální demokracie namísto dosavadní spolupráce s farmáři začala úspěšně soupeřit s buržoazními stranami o podporu od středních vrstev, přičemž hlavním nástrojem získání jejich podpory byly reformy sociální politiky (zejména penzijního systému) zavádějící vedle principu univerzální rovnosti rovněž princip penze odvozené od příjmu. Od sedmdesátých let dochází k postupnému obratu, kdy v reakci na snahu sociální demokracie a odborů zavést zaměstnanecké fondy se politicky aktivizuje svaz zaměstnavatelů a začně systematicky podporovat šíření neoliberálních idejí a ovlivní tím vedle buržoazních stran i část sociálně demokratických ekonomů a politiků. V kombinaci se snahou reagovat na makroekonomické problémy země související s krizí v sedmdesátých letech realizuje sociální demokracie politiku „třetí cesty“, v důsledku jejího uskutečnění a zavádění protiinflačních opatření při nastupující krizi dojde k odcizení části voličů a porážce ve volbách v roce 1991. Nastupující Bildtova vláda realizuje řadu liberalizačních reforem, pro které připravila podmínky politika „třetí cesty“, a v reakci na hospodářskou krizi zavádí i s podporou sociální demokracie balíčky úsporných opatření. Následná sociálně demokratická vláda víceméně pokračuje v nastoleném trendu a některá její opatření jsou radikálnější než návrhy konzervativců v osmdesátých letech, což je zdůvodňováno snahou o dlouhodobé udržení modelu. Zatímco při vytváření a na vrcholu sociálně demokratické hegemonie ostatní strany přijímaly částečně sociálně demokratickou agendu při absenci vlastních alternativ, takže například buržoazní vlády v letech 1976-82 v podstatě pokračovaly v sociálně demokratické politice, od osmdesátých let docházelo k postupnému posunu politik neoliberálním směrem a oslabení sociálně demokratické hegemonie. K neoliberální kritice sociálního státu neměla sociální demokracie vlastní programovou alternativu, avšak vzhledem k široké veřejné podpoře sociálního státu a obtížím při prosazování nepopulárních úsporných politik i obnově ekonomiky ve druhé polovině devadesátých let k radikálním neoliberálním reformám nedošlo a liberalizace proběhla větší měrou v hospodářské než sociální politice. Konsensus většiny stran se týkal nutnosti kontrolovat výdaje, rekalibrovat peněžní dávky a deinstitucionalizovat některé formy péče a s výhradami části sociální demokracie i částečné privatizace poskytování veřejně prospěšných služeb. Spory mezi konzervativci a sociální demokracií se

nevedly o princip univerzalismu a dávek odvozených od příjmu, ale pouze o výši dávek (resp. náhrady předchozího příjmu) a možnost soukromého poskytování služeb. Během obnovy ekonomiky byly peněžní dávky zvýšeny (v některých případech na předkrizovou úroveň) a po období domácího i mezinárodního propadu důvěry ve švédský model jako symbol pokroku došlo k opětovnému posílení jeho prestiže i národní sebedůvěry a k oživení ideálu *folkhemmet*, kdy politické strany soupeřily o definici jeho obsahu a nadále jim sloužil jako referenční rámec pro jejich politiky. Z hlediska udržení stávajícího modelu je při oslabení odborů zvláště významná role sociální demokracie ve vládě. Švédská zkušenost ukazuje možnosti a limity antisystémových hnutí ve světovém systému: švédské hnutí pracujících jako prototyp socialistického hnutí bylo v mezinárodním srovnání velmi úspěšné ve snaze získat moc ve státě, prosazovat reformní politiky a udržet si širokou lidovou podporu a díky získání hegemonní pozice učinilo svou politiku součástí národní identity a předmětem mezinárodního zájmu, avšak zkušenost z prosazování návrhu zaměstnaneckých fondů ukazuje na limity zavádění socialismu reformní cestou a změna role politického křídla hnutí pracujících (tj. sociální demokracie) z vyzývatele systému na jeho regulátora vede k obtížím při snaze dlouhodobě udržet antisystémovou ideologii (tj. demokratický socialismus) i při dosažení hegemonní pozice v domácí politice.

4.3 Postoje veřejnosti k sociálnímu státu

První systematické šetření postojů obyvatel Švédska k sociálnímu státu, navazující částečně na předchozí výzkumy postojů k daním a sociálním výdajům (např. [Hadenius 1986]), proběhlo v roce 1986 a stalo se základem dlouhodobé série výzkumů v této oblasti (výzkum byl opakován v letech 1992, 1997, 2002 a 2010). K zájmu o výzkum tohoto tématu přispělo neoliberální zpochybnění sociálního státu. V rámci tohoto šetření byly rozlišeny čtyři dimenze politiky sociálního státu: přerozdělování, financování, administrativa a zneužívání sociální politiky. Politika sociálního státu má silnou a v osmdesátých letech rostoucí podporu v dimenzi přerozdělování (zvláště u velkých programů jako zdravotní péče, školství, podpora pro starší občany a rodiny s dětmi a politika trhu práce, u selektivních programů je menší) a krácení výdajů v této oblasti má minimální podporu u veřejnosti. Rovněž u financování výrazně převažuje podpora daní namísto klientských poplatků. Naproti tomu je patrná silná a od semdesátých let rostoucí kritika administrativní dimenze, neboť většina obyvatel podporuje krácení výdajů na státní administrativu a více než 70 procent vnímá stát jako příliš

despotický a zasahující do životů lidí. Navíc je u řady lidí rozšířené podezření ze zneužívání sociálního státu (např. postoj, že nezaměstnaní by si mohli najít práci, kdyby skutečně chtěli, či že žadatelé o sociální pomoc nejsou ve skutečnosti tak chudí), ačkoli k němu podle výzkumů dochází pouze okrajově. Největší vliv na strukturaci postojů téměř všech oblastí politiky sociálního státu má společenská třída a související proměnné jako příjem a vzdělání, zvláště patrné to je u postojů k podpoře závislých skupin (sociální pomoc, příspěvky na bydlení, politika trhu práce a podpora pro rodiny s dětmi). Dělníci, nízkopříjmové skupiny a lidé s nízkým vzděláním častěji podporují sociální stát, zatímco podpora krácení výdajů je nejsilnější u výše postavených zaměstnanců s bílými límečky, vysokopříjmových skupin a lidí s vyšším vzděláním (tj. lidé se silnou pozicí na trhu mají dle svého názoru menší potřebu státní podpory pro svou reprodukci, zatímco u lidí se slabou pozicí je to naopak). Další determinanty postojů jako gender, sektor zaměstnání (soukromý či veřejný) a bydlení přispívají k vysvětlení postojů k sociálnímu státu pouze v menší míře: ženy častěji podporují péči o nemocné a starší lidi, zaměstnanci veřejného sektoru častěji vnímají veřejné úřady jako nejvhodnější vykonavatele určitých služeb a vlastníci domů častěji chtějí krátit podporu závislých skupin.

Postoje k jednotlivým dimenzím politiky sociálního státu byly ovlivněny veřejnými debatami a artikulacemi zájmů politických aktérů. V oblasti rozdělování se objevilo jen málo pokusů o kritiku (SAF na počátku osmdesátých let, ale pak potichu přijala dopady sociální politiky na rozdělování), ve druhé polovině osmdesátých let jedině konzervativci kritizují distributivní důsledky sociálního státu. Obtíže při mobilizaci v této věci patrně vyplývaly ze všeobecné přínosnosti sociálního státu a hrozbě volebního propadu. V administrativní dimenzi je zřejmý výraznější posun od počátku sedmdesátých let, kdy málokdo zpochybnil centralizaci a homogenizaci systému. V polovině osmdesátých let se všechny organizované zájmové skupiny snažily začlenit kritiku byrokracie a spotřebitelskou frustraci do svých programů (levice a odbory usilovaly o posílení hlasu jednotlivců ve veřejném systému, pravice a zaměstnavatelé o výběr soukromých alternativ mimo veřejný systém). V oblasti nákladů na počátku osmdesátých let utvářel debatu rozpočtový deficit směrem ke vnímání veřejného sektoru jako problému, zatímco daně a financování představovaly méně významná témata navzdory kritice výše daní od konzervativců a SAF. Dimenze zneužívání byla při kritice zřídka využita zájmovými skupinami (pokusy zaměstnavatelů byly potlačeny odbory a politické strany se nepokusily proti zneužívání mobilizovat, patrně i díky malé roli testů potřebnosti a větší vazbě dávek na výkon na trhu práce). Zatímco levice chápe politiku sociálního státu jako distributivní problém nejlepšího způsobu přerozdělování mezi různé

skupiny, pravicové pojetí se soustředí na administrativní otázku vztahu jednotlivce a státních úřadů i byrokracie a poskytování služeb. [Svallfors 1989, 1991] Relativní politické posílení pravice od sedmdesátých let tak provází i patrnější prosazování jeji perspektivy a agendy týkající se sociálního státu. Obecná podpora pro sociální stát je ovlivněná politickým klimatem a ideologickými sklony jednotlivce a tedy více proměnlivá, ale podpory konkrétních programů jsou stabilnější díky zakotvení v každodenním životě [Svallfors 2016: 24].

Postoje švédské veřejnosti k výši veřejných výdajů se vyznačují dlouhodobou stabilitou, pouze během krize v devadesátých letech se patrně díky úsporným opatřením zvýšila podpora růstu výdajů u některých položek (u krize v roce 2008 to tak nebylo a změny postojů k jednotlivým politikám byly různé). Celkově tak nejsou známky větších posunů v postojích směrem k podpoře výdajů na jiné politické cíle (viz Tabulka č. 13). [Svallfors 2011: 810-811]

Tabulka č. 13: Postoje švédské veřejnosti k výši veřejných výdajů v letech 1981-2010

Podporuje zvýšení výdajů (+) (%)	**1981**	**1986**	**1992**	**1997**	**2002**	**2010**
Lékařská a zdravotní péče	+45	+47	+53	+77	+79	+66
	-3	-4	-4	-2	-2	-2
Podpora pro starší občany (penze, péče)	+30	+37	+60	+70	+70	+70
	-1	-3	-2	-2	-1	-2
Podpora pro rodiny s dětmi (přídavky, péče o děti)	+31	+43	+32	+41	+34	+27
	-12	-8	-15	-11	-8	-8
Příspěvky na bydlení	+13	+13	+13	+14	+8	+11
	-36	-36	-38	-34	-48	-25
Sociální pomoc	+16	+17	+13	+21	+15	+22
	-22	-22	-26	-21	-21	-15
Primární a sekundární vzdělávání	+26	+32	+50	+70	+71	+60
	-7	-2	-1	-1	-1	-1
Politiky trhu práce	+69	+56	+62	+47	+34	+45
	-6	-10	-7	-20	-19	-9
Státní a místní správa	+2	+2	+3	+3	+3	+3
	-56	-55	-71	-68	-62	-58
(n-minimum)	(949)	(978)	(1489)	(1297)	(1070)	(3754)

Pozn.: Zbývající procenta po součtu zastánců zvýšení a snížení znamenají podíl respondentů sohlasících se stávající výší či nevybírajících žádnou odpověď.

Zdroj: [Svallfors 2011: 811]

Z hlediska postoje veřejnosti k daním v období 1981-1997 nelze pozorovat trend k rostoucí nespokojenosti, ovšem její náznaky se objevují během období krize a lze je částečně vysvětlit změnami v daňové a sociální politice (v době viditelného krácení veřejných výdajů byl negativněji vnímán poměr odevzdaných daní a přijímaných dávek a služeb, vliv mohla mít i protidaňová rétorika). Mladí lidé jsou v tomto ohledu kritičtější než starší a zaměstnanci v soukromém sektoru jsou nespokojenější než ve veřejném. Pro postoj k daním má větší význam třída a příjem než gender a sektor zaměstnanosti. Postoje veřejnosti k takzvané „daňové reformě století" byly celkově stabilní, přičemž vyšší podporu měla u zámožnějších a u lidí sympatizujících s buržoazními stranami ve srovnání s dělníky, nízkopříjmovými skupinami a lidmi s levicovými názory.[42]

Při zkoumání postojů k daním lze rozlišit tři na sobě víceméně nezávislé dimenze: daňové úniky, celková nespokojenost s daněmi a přerozdělování. Největší konflikty se týkaly progresivity zdanění. U daňových preferencí hraje pouze malou roli gender, postavení na trhu práce a sektor zaměstnanosti (pouze zaměstnanci v soukromém sektoru spíše méně podporují progresivitu než ve veřejném) a sociální stát příliš nepůsobí jako štěpící faktor. Mladí lidé jsou oproti starším tolerantnější k daňovým únikům a podporují častěji nižší daně (vzhledem k podobnosti postojů u daňových úniků může jít spíše o mezigenerační změnu v morálních postojích než o efekt životního cyklu). Menší důvěra v politické instituce souvisí s negativnějšími postoji ke zdanění a důvěra ve vládu není silně spojena s otázkou přerozdělování. Lidé s nejnižší podporou daňové progrese mají nejvyšší důvěru ve vládu a naopak existuje slabší vztah opačným směrem (tj. vyšší podporou progrese a menší důvěrou ve vládu). Postoje k rozdělování daní jsou do značné míry určené třídními konflikty, v menší míře hrají roli i u nespokojenosti s daněmi a úniky. Lze rozlišit dva hlavní faktory vysvětlující různé prvky daňové mentality: jednak třídní konflikt ohledně přerozdělování a jednak obecná nespokojenost s daněmi a protivládní postoje (převažoval první konflikt, ale druhý ukazuje na možnost populistické protivládní a protidaňové mobilizace). Způsob vyjádření daňového konfliktu závisí na strategiích politických aktérů. Podporovatelé sociálního státu a přerozdělování mají základnu zejména ve třídě pracujících, která má současně nejvíce protivládní postoje a je tedy potenciálně snáze oslovitelná protivládní a protidaňovou rétorikou populistických stran. Pro budoucí daňovou politiku bude zásadní, jestli obránci současné politiky odolají požadavkům na krácení daní a podaří se jim získat podporu zejména

[42] Voliči nicméně ve volbách neprojevují zvlášť vysokou citlivost na zvyšování daní. Podle Lakomaa [2009: 18] vyvolává zvýšení daní výrazněji negativní reakce, pouze pokud je rychlejší než růst ekonomiky (vládnoucí koalice ztratí v průměru 2,5 procenta v obecních volbách v této situaci), ale obecně není u růstu daní pozorovatelný vliv na volební chování. Voliči navíc reagují pouze na zvýšení daní jeden rok před volbami.

u třídy pracujících pro chápání daní jako financování sociálního státu a nástroje přerozdělování. [Edlund 1999]

Podporu veřejnosti pro vyšší výdaje na sociální politiku v zásadě provází i ochota platit vyšší daně, pokud by výnos z nich směřoval práve na tyto politiky (tento ukazatel se v šetření sleduje od roku 1997). Zatímco v období 1997-2002 byly postoje veřejnosti v této otázce stabilní, do roku 2010 ochota platit vyšší daně výrazně narostla a dokonce převýšila u jednotlivých politik podíl lidí podporujících vyšší výdaje (viz Tabulka č. 14).

Tabulka č. 14: Ochota švédské veřejnosti platit vyšší daně pro zkvalitnění sociální politiky v letech 1997-2010

Ochotni platit vyšší daně, pokud jsou použity na... (%)	**1997**	**2002**	**2010**
Lékařská a zdravotní péče	67	65	75
Podpora pro starší občany (penze, péče)	62	60	73
Podpora pro rodiny s dětmi (přídavky, péče o děti)	42	39	51
Sociální pomoc	29	25	40
Primární a sekundární vzdělávání	62	61	71
Politiky trhu práce	40	31	54
(n-minimum)	(1290)	(1075)	(3800)

Pozn.: V tabulce jsou uvedeny podíly lidí „určitě“ a „možná“ ochotných platit vyšší daně, pokud budou použity ve prospěch uvedených pprogramů. Zbývající procenta představují podíly lidí odmítajících „možná“ nebo „určitě“ platit vyšší daně pro tyto účely a těch, co nevěděli.

Zdroj: [Svallfors 2011: 812]

Postoje švédské veřejnosti v oblasti financování veřejně prospěšných služeb (viz Tabulka č. 15) a sociálního pojištění (viz Tabulka č. 16) se celkově vyznačovaly dlouhodobou stabilitou a ke konci sledovaného období růstem podpory pro kolektivní financování (v případě služeb to platilo i při alternativě nižších daní výměnou za vyšší poplatky pro uživatele služeb a v případě sociálního pojištění i při možnosti nižších daní a zaměstnavatelských příspěvků výměnou za vyšší individuální financování. [Svallfors 2011: 811-813]

Tabulka č. 15: Postoje švédské veřejnosti ke způsobu financování sociálních politik v letech 1986-2010

Financování primárně prostřednictvím daní a příspěvků zaměstnavatelů (%)	**1986**	**1992**	**1997**	**2002**	**2006**	**2010**
Vzdělávání	79	75	75	76	86	81
Zdravotní služby	90	90	92	93	91	95
Péče o děti	63	63	66	69	74	78
Péče o starší lidi	-	92	89	91	91	93
(n-minimum)	(970)	(1480)	(1297)	(1073)	(1172)	(3785)

Zdroj: [Svallfors 2011: 812]

Tabulka č. 16: Postoje švédské veřejnosti k financování sociálního pojištění v letech 1992-2010

Mělo by jako nyní být financováno daněmi a příspěvky zaměstnavatelů zachovanými na současné úrovni (%)	**1992**	**1997**	**2002**	**2006**	**2010**
Nemocenské pojištění	78	74	79	74	85
Pojištění v nezaměstnanosti	71	68	66	62	66
Penze	77	73	74	72	81
(n-minimum)	(1501)	(1305)	(1078)	(1183)	(3801)

Zdroj: [Svallfors 2011: 813]

Na rozdíl od ostatních dimenzí legitimity sociálního státu v oblasti administrativy a byrokracie od sedmdesátých let setrvale rostla nespokojenost obyvatel se státní politikou jako příliš zasahující do života lidí, ve veřejných diskusích zaznívaly požadavky na decentralizaci veřejných služeb od Centristické strany již v šedesátých letech, kritika byrokracie a centralizace ze strany Nové levice na přelomu šedesátých a sedmdesátých let a o desetiletí později v kombinaci s požadavky na privatizaci při prosazování neoliberalismu v rámci politické ofenzívy zaměstnavatelů. V osmdesátých letech již tuto otázku reflektovaly všechny politické strany ve svých programech. Kromě posunu ve veřejných debatách jsou ve švédské společnosti v této době pozorovatelné změny směrem k posílení individualistických hodnot (např. v podobě větší hodnoty samostatného utváření názorů, vnímaného nedostatečného vlivu lidí na instituce, požadavků na větší diferenciaci a větší schopnosti zpochybňovat administrativní rozhodnutí díky vyšší vzdělanosti obyvatel). Nejvíce individualistiská je střední třída, ale pouze u modrých límečků nastal v osmdesátých letech výraznější posun k individualismu [Petterson, Geyer citováni in Rothstein 1998:194]. Švédský model veřejně

prospěšných služeb byl do té doby založen na principu „vysoce kvalitních standardních řešení“, tj. poskytování služeb natolik kvalitních, že nevznikne poptávka po ničem jiném (nikoli jen jako nouzové řešení pro méně majetné), navíc lidé s vyšším příjmem budou spíše podporovat univerzální sociální politiku, pokud je uspokojí úroveň nabízených služeb. Zatímco ve společnosti s malými kulturními rozdíly s téměř neexistujícími požadavky na individuálně přizpůsobené služby a nízkým výskytem „alternativních životních stylů“ mohou vysoce kvalitní standardní řešení fungovat velice dobře, za podmínek nárůstu kulturních rozdílů, počtu občanů vnímajících svůj život jako individuální projekt a životní styl jako soubor voleb a disponujících vyššími znalostmi mohou být „vysoce kvalitní standardní řešení“ spíše problémem než řešením. Rothstein identifikuje tři základní problémy pro legitimitu univerzálního poskytování služeb objevující se s rostoucími požadavky na autonomii a svobodu volby:

(1) analytický – jak může stát s dalekosáhlými ambicemi vybavit občany základními schopnostmi ve formě dávek a služeb zvládnout svoje cíle a současně zachovat princip rovného zacházení a respektu pro všechny, jestliže požadavky jednotlivých občanů na ovlivnění charakteru těchto základních schopností stále rostou?

(2) normativní – centrálně působící úředníci mohou těžko poskytovat takovéto služby, neboť z centra lze obtížně ovlivnit, co se děje v místě kontaktu občanů s implementující organizací; podmínky legitimizace včetně kvality terénního personálu se tak stávají klíčovými pro realizace politických cílů. Ve švédském systému, kde si občané tradičně nemohli vybírat mezi různými poskytovateli, vznikla „černá díra“ demokratického procesu, což představuje závažný problém zejména pro klíčové služby a koncept univerzálního sociálního státu stojící právě na takových službách.

(3) volební – pokud velké množství vysokopříjmových a individualistických občanů začne považovat za příliš velký rozpor mezi požadavky na poskytovatele veřejně prospěšných služeb (s ohledem na možnosti vlastního rozhodování, autonomii a design programu) a schopností poskytovatelů naplnit tyto požadavky, roste pravděpodobnost hledání poskytovatele mimo veřejnou sféru; střední vrstvy se případně mohou začít ptát, proč platit za služby dvakrát (za specializované služby pro sebe a za veřejné standardní služby užívané ostatními), což by patrně vedlo k dramatickému poklesu jejich ochoty ekonomicky a politicky podporovat veřejný sektor.

Výše popsané reformy poskytování veřejně prospěšných služeb, otevírající prostor i pro neveřejné poskytovatele, představují řešení všech tří uvedených problémů: (1) garantováním možnosti volby v oblasti služeb se řeší dilema mezi dodržováním zásady rovného zacházení a respektu a zabezpečením základních schopností pro všechny díky respektu jejich volby poskytovatele, (2) možností odejít od neuspokojivých poskytovatelů se mizí „černá díra“ demokracie, (3) a řeší se i volební problém, neboť žádná skupina nemá důvod nepodpořit kolektivní financování těchto služeb. Nenaplní se tak riziko, že nový individualismus podkope ideu solidárního a kolektivního financování, protože tento individualismus není egoistický. Jeho nositelé nemají neoliberální postoje: generace narozená v sedmdesátých letech více zdůrazňuje individuální zodpovědnost, jde ale spíše o solidární individualismus typu “občan X požaduje, aby veřejné služby byly poskytovány způsobem odpovídajícím jeho situaci a potřebám, ale je připraven podpořit občana Y v jeho požadavcích na služby odpovídající jeho odlišné situaci za předpokladu, že tato podpora je vzájemná“, který naplňuje předpoklad spravedlivé distribuce nákladů. [Rothstein 1998: 193-199] Reformy v oblasti veřejně prospěšných služeb představují specifickou kombinaci vnější i vnitřní marketizace a sociálně demokratických prvků (např. rovné financování či absence poplatků ve vzdělávání), které mohou posílit legitimitu protržních prvků. Dochází tak k paradoxu, kdy sociálně demokratické politiky pomohly vzniknout rozsáhlé blahobytné střední třídě, která preferuje spíše individuální svobodu a volbu než hodnoty jako solidarita a kolektivní akce, na druhou stranu je většina Švédů ochotna platit i vyšší daně, pokud by to vedlo ke zkvalitnění služeb a osm z deseti odmítá tvorbu zisku v sektoru veřejně prospěšných služeb, takže jsou v tomto ohledu odmítavější vůči protržním reformám než téměř všechny politické strany. [Lundahl, Arreman, Holm, Lundström 2013: 511-512]

Navzdory skutečnosti, že v oblasti poskytování veřejně prospěšných služeb došlo k největším změnám, podíl lidí preferujících státní či místní poskytovatele zůstává stabilní a s částečnou privatizací neroste podpora neveřejných poskytovatelů. V případě péče o děti roste podíl lidí považujících veřejné poskytovatele péče za nejvhodnější oproti rodině a příbuzným (viz Tabulka č. 17) [Svallfors 2011: 813] Rovněž se neprokázala vazba mezi obecním kontextem a postoji k poskytování služeb, tedy větší podíl neveřejných poskytovatelů v obci nevede k vyšší podpoře privatizace (možné vysvětlení je zkoumání pouze dvou regionů v této studii či spíše význam politické artikulace na národní úrovni pro formování postojů v této otázce). [Johansson Sevä 2009: 27]

Tabulka č. 17: Podpora veřejného poskytování veřejně prospěšných služeb u švédské veřejnosti v letech 1986-2010

Nejvhodnějším poskytovatelem služby je stát či místní úřady (%)	**1986**	**1992**	**1997**	**2002**	**2006**	**2010**
Vzdělávání	91	87	85	87	86	85
Zdravotní služby	91	85	90	87	80	83
Péče o děti	55	57	62	68	70	69
Péče o starší občany	81	83	82	86	80	78
Sociální práce	91	89	88	90	91	85
(n-minimum)	(953)	(1501)	(1301)	(1070)	(1162)	(3773)

Zdroj: [Svallfors 2011: 813]

V dimenzi podezření ze zneužívání, zahrnující podvádění a nadužívání programů či morální hazard, je patrná tendence k poklesu podezřívavosti veřejnosti vůči příjemcům sociálních dávek či uživatelům služeb zejména během krize v devadesátých letech a na konci sledovaného období (zvláště se pokles týká hodnocení vůle nezaměstnaných najít si práci a skutečné nemocnosti nahlášených nemocných, viz Tabulka č. 18).

Tabulka č. 18: Zneužívání sociálních dávek a služeb z pohledu švédské veřejnosti v letech 1986-2010

Plně souhlasí, že... (%)	1986	1992	1997	2002	2006	2010
Mnozí uživatelé zdravotních služeb nejsou zase tolik nemocní	14	17	10	9	13	9
Mnozí příjemci podpory v nezaměstnanosti by mohli získat práci, pokud by chtěli	42	29	28	34	30	20
Mnozí příjemci sociální pomoci nejsou opravdu chudí	29	29	19	15	12	9
Mnozí příjemci příspěvků na bydlení by se mohli přestěhovat do menšího a levnějšího bydlení	24	29	28	22	17	16
Mnoho z těch, co se nahlašují jako nemocní, nejsou skutečně nemocní	27	28	14	16	21	11
(n-minimum)	(972)	(1489)	(1288)	(1074)	(1168)	(3792)

Zdroj: [Svallfors 2011: 814]

Navzdory rostoucí etnické heterogenitě zvyšující možnost podezřívání „druhých“ ze zneužívání systému a rozsáhlé politické a mediální debatě a zpravodajství o podvádění a

nadužívání klesá podezřívavost veřejnosti, což může být vysvětleno horší situací na trhu práce a přísnějším požadavkům na zdravotní pojištění. (Svallfors 2011: 214) Podezřívavost vůči zneužívání dávek je nižší v obcích s většími sociálními riziky a vyšší v obcích se silnější podporou konzervativců, vliv konzervatismu na podezřívavost je silnější v obcích s většími riziky. (Johansson Sevä 2009: 27)

Vnímání socioekonomických rizik, k jejichž prevenci slouží politika sociálního státu, se během obnovy ekonomiky ve druhé polovině devadesátých let a na přelomu tisíciletí změnilo směrem k menším obavám a během prvního desetiletí třetího tisíciletí zůstalo stabilní bez ohledu na finanční krizi v roce 2008, což vypovídá o vnímané účinnosti sociálních politik i v době větších rizik. (viz Tabulka č. 19)

Tabulka č. 19: Pocit ohrožení socioekonomickými riziky u švédské veřejnosti v letech 1997-2010

Jak pravděpodobné je, že... (pravděpodobné, %)	**1997**	**2002**	**2010**
Budete nezaměstnaní v příštích několika letech?	20	14	16
Nedostanete potřebnou zdravotní péči v případě nemoci?	27	23	17
Nezvládnete měsíc na nemocenské bez vážných ekonomických důsledků?	30	21	20
V průběhu příštích několika let se zdržíte návštěvy lékaře, protože si ji nebudete moci dovolit?	17	11	9
Budete se muset vystěhovat z vašeho současného bydliště, protože si jej nebudete moci dovolit?	15	11	11
Obdržíte veřejnou penzi, která vám jako důchodci nezajistí přijatelnou životní úroveň?	56	47	45
(n-minimum)	(1281)	(1046)	(3747)

Zdroj: [Svallfors 2011: 815]

Tato rizika souvisí zejména s nezaměstnaností a chudobou a s výjimkou životní úrovně penzistů se jich obává pouze menší část populace. Vlastní zkušenost či obavy z těchto rizik mohou mít podstatný vliv na utváření postojů k sociálnímu státu. Podle Mattiase Stranda [1996: 86-87] má chudoba pozitivní vliv na postoj k sociálnímu státu na ideologické úrovni i u konkrétních programů. Není zřejmé, je-li tento postoj motivován sebezájmem či solidaritou, nicméně vzhledem k individualizaci chudoby je patrný efekt na individuální úrovni u postojů i v politických preferencích (chudoba významně zvyšuje pravděpodobnost volby socialistických stran). Chudoba spíše vytváří postoje než naopak, neboť chudí pracují stejně jako ostatní (takže se nejedná o problém s destruktivní „kulturou dávek“), avšak na rozdíl od nich trpí deprivací. Johan Martinsson [2009: 173] ukazuje, že osobní zkušenost s nezaměstnaností má pouze malý vliv na osobní politické postoje, ale větší na význam otázky nezaměstnanosti (ale jen v malé míře vysvětluje variabilitu významu problému nezaměstnanosti v souhrnném vnímání a hodnocení národní ekonomické situace).

Nezaměstnaní jsou sice mírně levicovější než zbytek voličstva, ale nezaměstnanost nezpůsobuje levicové postoje a nevede k volbě sociální demokracie. Spíše socioekonomické vlastnosti nezaměstnaných zvyšují riziko nezaměstnanosti a tím ovlivňují příjklon k levici, než že by samotná zkušenost nezaměstnanosti vedla k ideologickému posunu doleva. Případné politické a volební důsledky nezaměstnanosti jsou dány dopadem nezaměstnanosti na společnost jako celek, nikoli díky zkušenostem nezaměstnaných jednotlivců. Z výzkumu Ingemara Johanssona Sevä [2009: 26-27] vyplývá, že význam sociálních rizik pro postoje k sociálním výdajům je ovlivněný lokálním kontextem jednotlivců. V obcích s vysokou mírou sociálních rizik (a na rozdíl od konzervativněji orientovaných obcí) podporují občané vysoké sociální výdaje častěji bez ohledu na jejich individuální charakteristiky.

Podle Staffana Kumlina [2004: 200] jsou pro formování politických postojů důležitější osobní zkušenosti se sociálním státem než ekonomické obtíže a nezaměstnanost. Tyto zkušenosti jsou strukturovány podobou institucí (instituce s menší možností libovůle v rozhodování a častější možností odchodu generuje pozitivnější zkušenosti a má pozitivnější dopad na politickou důvěru a podporu sociálního státu než instituce s opačnými rysy; kontakty s institucemi univerzálního sociálního státu spíše zvyšují důvěru a kapitál, zatímco zkušenosti s programy testujícími potřebnost ji snižují [Kumlin, Rothstein 2005]). Zažívaná distributivní nespravedlnost a nemožnost být politicky slyšen zvyšuje nedůvěru v politiky a demokracii, pro formování ideologie má význam i sebezájem (kdo na sociálním státu může vydělat, jej pravděpodobněji podpoří a bude spíše na levici).

Důležitou součástí postoje veřejnosti k sociálmímu státu je vnímání jeho schopnosti efektivně dosahovat stanovených cílů. Edlund [2006] ukazuje, že v letech 1997-2002 míra nedůvěry ve schopnosti univerzálního sociálního státu byla stabilní či mírně klesající, přičemž nedůvěra vůči politikám trhu práce a starším lidem byla větší u dělníků než u servisní třídy a podnikatelů. Nejsou však dostatečné důkazy, že by nedůvěra v institucionální kapacitu sociálního státu vedla k oslabení jeho podpory. Pro řadu lidí je nedůvěra otázkou nedostatečných zdrojů a jsou ochotni zvýšit výdaje ke zlepšení situace (např. u politik vůči starším lidem), pro jiné je nedůvěra spojena s nepodporou sociálního státu. Do značné míry se zde odráží pravolevé dělení, když obnovu chtějí spíše dělníci, zaměstnanci veřejného sektoru a ženy, zatímco omezení zaměstnanci soukromého sektoru, podnikatelé, muži a servisní třída). Odbobí krácení bylo historicky krátké, takže nemělo příliš dopad na politické postoje.

Mezi roky 2002 a 2010 lze pozorovat současný trend rostoucího kladného hodnocení veřejné péče a služeb a klesající důvěru v plnění úkolu u sociálního pojištění (viz Tabulka č. 20), což bylo patrně ovlivněno vládními politikami zahrnujícími vyšší výdaje na služby a péči a

přísnější podmínky u pojištění od roku 2006. Zvláště silná byla nedůvěra u politik pro starší občany, což může souviset s vyšším vnímaným rizikem u této skupiny. [Svallfors 2011: 814-815] Důvěra ve výkon ve výkonnost sociálního státu klesla zvláště u dělníků a marginálních skupin čelících většímu riziku nezaměstnanosti a neudržení slušné životní úrovně. Spokojenost se sociálním pojištěním poklesla u stoupenců levice, nejvíce nespokojenosti s pojištěním lze pozorovat u tradičních stoupenců sociálního státu a závislých lidí. [Svallfors 2016: 28]

Tabulka č. 20: Naplňování úkolů sociálního státu z pohledu švédské veřejnosti v letech 2002-2010

V jaké míře podle vašeho názoru zvládá veřejný sektor ve Švédsku... (ve velmi či spíše malém rozsahu, %)	**2002**	**2010**
Poskytuje kvalitní péči o děti?	22	10
Poskytuje kvalitní vzdělání pro děti a mladé lidi?	34	20
Udržuje slušnou životní úroveň pro nezaměstnané?	22	26
Udržuje slušnou životní úroveň pro lidi na nemocenské?	23	35
Poskytuje nemocným potřebnou zdravotní péči?	38	25
Zaručuje slušnou životní úroveň pro starobní důchodce?	49	48
Poskytuje kvalitní péči o starší lidi?	51	46
(n-minimum)	(1075)	(3800)

Zdroj: [Svallfors 2011: 815]

Obecně lze pozorovat silnou podobnost mezi občany a experty v hodnocení kvality vlády, která má zřejmý a nezávislý dopad na postoje k daním a výdajům. Přesvědčení o efektivitě vládních institucí vede k podpoře vyšších daní a výdajů, u vysoce kvalitní vlády v této otázce silnější dopad rovnostářství. V severských zemích je nutným politickým předpokladem úspěšné mobilizace levice (a začlenění středních vrstev do sociálního státu) i efektivní a nezkorumpovaný a nestranný státní aparát. [Svallfors 2013: 377] Efektivita plnění cílů sociální politiky dopadá i na podporu jednotlivých politických stran v závislosti na tom, do jaké míry „vlastní“ dané téma (tj. lidé věří, že jej strana dokáže řešit nejlépe). Ve Švédsku bylo jedním z ústředních politických cílů dosažení a udržování plné zaměstnanosti a dlouhodobě toto téma vlastnila sociální demokracie, i když síla tohoto vlastnictví ve v průběhu času měnila (nelze říci, že by jej vlastnila např. v roce 1998 či 2006, kdy díky tomu neuspěla ve volbách). Efekt výkonu při plnění cíle (tj. míra nezaměstnanosti) na vnímanou kompetenci je omezený a není hlavním faktorem určujícícm vlastnictví otázky – v případě sociální demokracie veřejné hodnocení schopnosti zvládat nezaměstnanost souvisí spíše s dalšími otázkami sociální politiky (např. zdravotní péče) než s ekonomikou. Míra fluktuace vlastnictví tématu je vysoká, pro silné vlastnictví tématu není krátkodobá nezaměstnanost

ohrožující (tak tomu je pouze v případě slabého vlastnictví či velké krize na trhu práce). [Martinsson 2009: 145-147]

V období 1992-1996, tedy v době ekonomické krize a zavádění protikrizových opatření se střední skupina nemanuálních pracovníků ve svých postojích k sociálnímu státu přiblížila k manuálně pracujícím. Zatímco nižší nemanuální pracovníci měli podobné postoje už v roce 1992 (a během tohoto období se nezměnily), vyšší nemanuální se připodobnili k manuálně pracujícím v otázce služeb a odlišili se v otázce financování a elitní skupina změnila postoje opačným směrem od nižších skupin nemanuálních a zvětšila se její vzdálenost od manuálně pracujících. Tento vývoj lze chápat jako rostoucí štěpení uvnitř středních vrstev, ovšem vzhledem k nepočetnosti elitní skupiny nemanuálních pracovníků je tato teze spíše indikativní. Naproti tomu štěpení podle genderu, sektoru a úrovně nemanuálních pracujících sice existovala, ale kromě elitní skupiny nemanuálních nejsou jednoznačné příznaky jejich posilování během krize (tyto rozdíly se zvětšovaly u postojů k financování, ale nikoli u poskytování služeb a podezření ze zneužívání sociálního státu). Rozdíly mezi úrovněmi nemanuálních pracovníků byly menší než u žen a sektorů zaměstnanosti; zvláště vyšší nemanuální, ženy a zaměstnanci veřejného sektoru podporovali více sociální stát než muži a zaměstnanci soukromého sektoru. Vyšší podpora u středních nemanuálních pracovníků byla z velké části dána větší nejistotou v době krize v důsledku vyšší nezaměstnanosti, u elity nemanuálních naopak narostly příjmy a podpora neoliberálních idejí, což ale neplatilo pro zbytek populace (takže neoliberalismus ovlivnil spíše tvůrce politik než širší veřejnost). [Svallfors 1999: 47-48] Celkově od devadesátých let do roku 2006 narůstaly třídní rozdíly v postojích k sociálnímu státu (nejvýraznější měrou u služeb), přičemž nejvyšší byly u otázky financování a relativně nízké u podezření ze zneužívání sociálního státu. V roce 2010 se však výrazně zmenšily třídní rozdíly ve všech třech dimenzích s dříve vysokými rozdíly (financování, služby, výdaje). K tomu došlo díky názorovému přiblížení nemanuálních středních vrstev ke třídě pracujících, kdy nižší a střední nemanuální skupiny zvyšovaly stabilně podporu sociálního státu od devadesátých let až na úroveň této skupiny. Navíc vyšší nemanuální pracovníci a osoby samostatně výdělečně činné se do roku 2006 názorově odlišovali od ostatních skupin, ale v roce 2010 se v podpoře kolektivního financování (a v menší míře i ve službách a výdajích) přiblížili ostatním, takže střední vrstvy jsou nyní pevně začleněny mezi podporovateli kolektivního financování sociálního státu. [Svallfors 2011: 817-819] Porážka sociální demokracie ve volbách v letech 2006 a 2010 nemůže být vysvětlena odklonem lidí od podpory sociálního státu, ale spíše posunem konzervativců do

středu politického spektra a potížemi SAP díky obtížím při řešení nezaměstnanosti. Završila se tak postupná integrace středních vrstev do sociálního státu, kdy nejprve v poválečném období byly zahrnuty do sociálních politik (ale vyšší třídy měly odpor k vysokým daním a socializaci péče a služeb) a díky přijetí základních principů sociálního státu u konzervativců i vyšší skupiny nemanuálně pracujících a osoby samostatně výdělečně činné větší měrou podporují kolektivní sociální stát.[43] Sociální demokracie tak může mít potíže ve volbách, ale sociální stát je populárnější než kdykoli v minulosti – to ovšem znamená, že podpora sociálního státu nyní neimplikuje volbu sociální demokracie. [Svallfors 2016: 29-30]

Širší přijetí sociálního státu u středních vrstev oslabuje ještě v devadesátých letech silnou třídní podmíněnost postojů k sociální politice [Svallfors 1995], stále je však třída důležitým faktorem určujícím stranický systém, artikulaci zájmů a postojů i volební chování ve Švédsku (modré límečky a nekvalifikovaní pracovníci ve službách volí daleko častěji levici než manažeři a experti), jehož význam je v posledních desetiletích celkem stabilní a výrazně větší než ve většině srovnatelných zemí i při působení strukturální změny a generační obměny oslabující vztah mezi třídou a volbou. [Oskarsson 2016: 256] Navíc v zemích s menšími nerovnostmi, mírou chudoby a viditelnými politikami přerozdělování zmírňujících třídně specifická rizika je vazba mezi abstraktními hodnotami a postoji ke konkrétním politikám silnější i u neprivilegovaných tříd, což zvýrazňuje a zeefektivňuje hodnoty u pracujících. [Kulin, Svallfors 2013]

Podstatné rozdíly mezi jednotlivými zeměmi v podpoře sociálního státu přibližně odpovídají závazku k jeho politikám. Podpora přerozdělování, rovnosti a státních zásahů je nejvyšší v sociálně demokratickém režimu sociálního státu, slabší v konzervativním a nejslabší v liberálním, avšak rozdíly jsou příliš komplexní, aby bylo možné mluvit o světech postojů.[44] Významným faktorem za podporou sociálního státu je i kvalita vlády. Napříč režimy

[43] Politická opatření v devadesátých letech byly představovány jako nutná modernizace švédského modelu, která však nevede k zásadním změnám v jeho základních prvcích, alternativně je možné je interpretovat jako přispívající k zásadním změnám a rámovaným jako aktiovní reformy švédského modelu směrem k tržním hodnotám. Podoba změn byla větší měrou určována politicky než ekonomickými omezeními a začala změnami v expertízách již v době před krizí. Po jejím odeznění se proces konsolidoval na základě nového politického kompromisu. Zatímco podle některých výkladů znamenal úspěch konzervativců ve volbách v roce 2006 historické vítězství švédského modelu, neboť mohly buržoazní strany získat širokou podporu pouze přijetím sociálního státu, z opačné perspektivy by bylo možné interpretovat vývoj tak, že pouze zásadní reinterpretace švédského modelu a hluboká změna v obsahu politik učinila model přijatelným pro pravicové tvůrce politik, kteří přitom rétoricky zdůrazňovali kontinuitu s poválečnými hodnotami. [Andersson 2016: 572-573]

[44] Režim sociálního státu ovlivňuje například postoje k přerozdělování a příjmovým rozdílům, ale skupinové vzorce u třídy i genderu jsou podobné ve všech zemích. V sociálně demoratickém režimu je silná podpora pro sociální stát a malá pro příjmové nerovnosti, v konzervativním silná pro sociální stát a větší pro příjmové rozdíly, v radikálním režimu (tj. Austrálie a Nový Zéland) malá pro sociální stát a relativně vysoká pro přijmovou rovnost a v liberálním malá pro sociální stát a vyšší pro příjmové nerovnosti. Výjimky představují relativně menší podpora pro vládní přerozdělování ve Švédsku a relativně rovnostářský pohled na příjmovou distribuci v Kanadě. [Svallfors 1997: 295]

sociálního státu lze nalézt podobné vzorce politického štěpení u třídy, genderu a statusu na trhu práce, přičemž třída a související faktory jako příjem a vzdělání hrají významnou roli při formování postojů. Historicky významnější třídní štěpení ve Švédsku vysvětluje větší přítomnost třídních témat a otázky rozdělování.[45] Podpora pro rozsáhlé sociální politiky je větší v severní než v kontinentální Evropě a liberálním Spojeném království, ale ještě vyšší v jižní a východní Evropě.[46] Ve srovnání s USA vykazují evropské země relativně podobnou podporu sociálního státu, politická štěpení a hodnoty. Vzhledem k menší detailnosti komparativních výzkumů postojů k sociálnímu státu oproti švédským jsou tyto závěry více zobecňující. [Svallfors 2016: 28-29]

Při srovnání dlouhodobé podpory sociálního státu v severských zemích není navzdory fluktuacím patrný sestupný trend. Vývoj v jednotlivých zemích lze vysvětlit působením podobných faktorů. Podpora pro rozšiřování sociálního státu byla nejvyšší v době jeho budování v šedesátých a sedmdesátých letech, potom převažovala podpora jeho udržování a stoupenců omezení bylo málo. Během osmdesátých a devadesátých let lze pozorovat odlišné vzorce vývoje podpory sociálního státu: v Dánsku mírný pokles, ve Finsku pokles ochoty financovat sociální stát během ekonomické krize, zatímco ve Švédsku byla podpora stabilní a v Norsku došlo k posunu od priority rozšiřování k udržování současného stavu. Doprovodným jevem poklesu podpory sociálního státu v Dánsku a Norsku byl výskyt protidaňových stran (analogie „vzpoury daňových poplatníků“ v anglosaských zemích). Ve všech zemích jsou univerzální programy populárnější než selektivní (s určitými variacemi v jednotlivých zemích nejvíce zdravotní péče a starobní penze, středně rodinná podpora a nejméně sociální pomoc, podpora v nezaměstnanosti a příspěvky na bydlení) a lidé více podporují výdaje na vzdělání a vymáhání práva a méně obranu a kulturu. Obecně v severských zemích ženy, modré límečky, lidé s nízkým příjmem či vzděláním či nezaměstnaní více podporují sociální stát, starší lidé oproti mladým více podporují výdaje na zdravotnictví a starobní penze a méně na rodiny s dětmi. Největší míra neshody mezi

[45] Například ve Švédsku, UK i USA výrazná většina podporuje progresivní zdanění a je zde rozšířená nespokojenost s rozdělováním daní (vysokopříjmoví mají příliš nízké daně, zatímco nízkopříjmoví příliš vysoké), ve Švédsku jsou postoje strukturovány podle podle třídních faktorů, v UK je patrné větší fragmentace a v USA chybí strukturální štěpení. [Edlund 1999: 3]

[46] Například srovnání 12 zemí (Švédsko, Dánsko, Norsko, Finsko, Německo, Francie, Španělsko, Portuglasko, Itálie, Spojené království, USA a Austrálie) ukazuje významný růst podmíněné podpory pro sociální stát (tj. pouze pro určité společenské potřeby) oproti nepodmíněné se zvyšujícím se vzděláním, příjmem a socioekonomickým statusem, zatímco ženy a zaměstnanci veřejného sektoru častěji podporují nepodmíněný sociální stát. Většina populace v severní a (zvláště) jižní Evropě podporuje nepodmíněný sociální stát, o něco méně v kontinentální Evropě (s. 31) a většina v anglosaských zemích podporuje podmíněný sociální stát. Navzdory vyšší podpoře pro sociální stát nemá rovnost v severských zemích vyšší podporu než jinde a změny v postojích k sociálnímu státu v čase jsou specifické pro jednotlivé země země spíše než pro režimy sociálního státu. [Jæger 2012: 61-62]

skupinami na výdajích u konkrétních politik je ve Švédsku, pak ve Finsku a Dánsku a nejméně v Norsku, přičemž ve Švédsku na rozdíl od Norska byly větší rozdíly dané třídou, příjmem a vzděláním, podobně tomu bylo i u rozdílů mezi podporou pravice a levice (Dánsko podobné Švédsku, Finsko mezi Švédskem a Norskem). Naopak rozdíly mezi zaměstnanci veřejného a soukromého sektoru byly zanedbatelné a nezaměstnaní se ve svých postojích nelišili od ostatních s výjimkou otázky výdajů na podporu v nezaměstnanosti. [Andersen, Pettersen, Svallfors, Uusitalo 2013: 255-257]

Některé studie naznačují, že potenciálním rizikem pro podporu sociálního státu by mohla být za určitých okolností imigrační politika. Podle Maureen A. Eger [2010] v období 1986-2002 na úrovni obcí vedla vyšší imigrace k oslabení podpory sociálního státu a imigrace v nedávné době negativně ovlivnila podporu univerzálních sociálních výdajů. Tento trend by společně s rozšířením postojů o negativních kulturních a ekonomických důsledcích imigrace a větší etnické heterogenity mohl oslabit sociálně demokratickou hegemonii a přispět k posílení konzervativních sil (tomu nasvědčuje i korelace mezi rasistickými postoji a podporou volnotržního kapitalismu vysvětlitelná z hlediska orientace na sociální dominanci [Sidanius, Pratto 1993]). V dosavadním vývoji však zatím nic nenasvědčuje tomu, že by imigrace vedla ke krizi legitimity sociálního státu, jakkoli se její význam jako politického tématu ve srovnání s minulostí významně zvýšil.

Postoje k sociálnímu státu se ve Švédsku vyznačují dlouhodobou stabilitou z hlediska postojů k přerozdělování, veřejnému financování (v době krize se patrně díky krácení zvýšila podpora vyšších výdajů u nekterých politik) a poskytování služeb (v případě péče o děti narůstá, narůstá ochota lidí platit vyšší daně ve prospěch programů sociální politiky (univerzální programy mají větší podporu než selektivní), klesá podezření ze zneužívání programů, v postkrizovém období vnímala veřejnost sociální rizika jako slabší (což platilo i pro období krize v roce 2008) a po roce 2000 sociální stát jako efektivnější v dosažení cílů u veřejně prospěšných služeb a méně u sociálního pojištění (zejména z pohledu jeho tradičních podporovatelů). Stabilní široká podpora sociálního státu byla jedním z hlavních faktorů jeho přežití v devadesátých letech a odolnosti vůči dalekosáhlým změnám ve struktuře dávek a služeb, ke kterým se díky krizi vytvořily podmínky. Zatímco v osmdesátých letech byla největší nespokojenost lidí s byrokracií a centralizací veřejně prospěšných služeb a v souladu s trendem k individualismu ve švédské společnosti i politickou ofenzívou zaměstnavatelů prosazující neoliberalismus zaznívaly požadavky na zavedení možnosti volby poskytovatelů (a případně i privatizace), reformy umožňující poskytování služeb i neveřejným organizacím nevedly k vyšší podpoře privatizace a zvýšily ochotu lidí platit vyšší daně ve prospěch těchto

programů. Reforma tak ukázala, že svobodná volba je slučitelná s univerzalistickou sociální politikou navzdory jejímu častému chápání ve spojení s neoliberalismem a posílením individuálních prvků v souladu se společenskými trendy došlo k růstu její legitimity. I díky této reformě došlo k posílení podpory sociálního státu u středních a částečně vyšších nemanuálně pracujících i osob samostatně výdělečně činných, naopak elitní skupiny nemanuálně pracujících se posunuly neoliberálním směrem. Jak poznamenává Svallfors [2016: 31], jedná se o ironii dějin, když zavedením protržních reforem provázených neoliberální rétorikou byla dokončena ideologická integrace středních vrstev do sociálního státu, ačkoli cílem bylo spíše jeho oslabení.[47] Volební základna případného odporu ke kolektivnímu sociálnímu státu s vysokými daněmi a výdaji je tak v zásadě erodovaná a vzhledem k jeho široké podpoře u veřejnosti (a po roce 2006 jeho širšímu přijetí i u konzervativců) a přínosu i pro střední vrstvy je frontální útok na sociální stát obtížně myslitelný[48] a mobilizace proti zneužívání v univerzálním a k práci vztaženém systému těžko proveditelná. Prostor na výraznější krácení výdajů se tak omezuje na provádění netransparentních reforem, které nevzbudí pozornost a tedy ani odpor veřejnosti. Švédsko bývá samo sebou i v zahraničí vnímáno jako nejprogresivnější země, ale, jak ukazuje Steinmo [2013: 103], pokrokové politiky nejsou ani tak výsledkem výjimečné vnímavosti vlády vůči požadavkům lidí, jako spíše rozhodováním elit podle jejich přesvědčení o tom, co je nejlepším v zájmu občanů, kteří jejich činnost následně hodnotí ve volbách. Posun elit a tvůrců politik neoliberálním směrem oproti většině veřejnosti tak zvyšuje riziko odcizení a otevírá prostor pro populistické strany.

[47] Jak poznamenává Andersson [2016: 571-572], cílem protržních reforem zavedených Bildtovou vládou a propagovaných neoliberálními think tanky nebyla jen změna organizační formy nebo poskytování služeb, ale obsahovaly i kulturní prvek v podobě oslabení solidarity a uvolnění určitých forem individualismu (podnikatelství, kreativita a volba), které byly vnímány jako potlačené, a tím oslabit sociálně demokratickou převahu v utváření švédské politické kultury.

[48] I v době vrcholící ekonomické krize v první polovině devadesátých let Lindbeckova komise [1994: 207] ve své zprávě, obsahující návrhy liberalizačních opatření na obnovu ekonomiky, zdůvodňuje svá doporučení odkazem na lepší fungování sociálního státu a nikoli jeho odstranění: „*Cílem komise není rozbít sociální stát, který považujeme za triumf západní demokracie. Spíše jde o odstranění excesů a selhání, které se staly vážným znevýhodněním pro ekonomiku a tím ohrožují ekonomické základy sociálního státu.*“

Závěr

Krizi světové kapitalistické ekonomiky provázela řada vývojových trendů jako transnacionalizace a internacionalizace výroby, financializace ekonomiky, mobilizace kapitálu a prosazování neoliberálních idejí, které se ve Švédsku projevily růstem podílu výroby švédských firem v zahraničí i přímých zahraničních investic (z velké části díky zavedení jednotného evropského trhu), tlakem na deregulaci finančního sektoru a politickou aktivizací zaměstnavatelů v reakci na posilování levice. Deregulace finančních trhů společně s působením kombinace nabídkových i poptávkových šoků a vládních politik vedla na počátku devadesátých let k největší ekonomické krizi od meziválečného období. Její konec a obnova ekonomiky v polovině dekády završily vývoj k nové fázi akumulace kapitálu započatý v sedmdesátých letech, která se vyznačovala obnovenou mírou zisku zejména ve výrobě, ekonomickým růstem, poklesem míry investic, rozmachem postfordistických výrobních metod, posílením čistého exportu a zdvojnásobením váhy zahraničního obchodu na HDP. Růst obnovené švédské ekonomiky tak větší měrou závisel na exportu a tedy i vůči mezinárodnímu trhu.

V ekonomických diskusích byly mnohdy potíže švédského hospodářského modelu pod vlivem neoliberálních idejí vysvětlovány přílišným rozsahem sociálního státu, veřejného sektoru a regulací trhu a v literatuře o soudobých problémech sociálního státu zaznívala tzv. globalizační teze, podle níž se s rostoucí globalizací ekonomiky zvyšuje tlak na reformy domácí politiky ve smyslu podpory konkurenceschopnosti, což v důsledku povede k její liberalizaci a „soumraku sociálního státu“. Během devadesátých let byla provedena řada reforem v hospodářské a sociální politice, které navazovaly na sociálně demokratickou politiku „třetí cesty“ z osmdesátých let obsahující liberalizační prvky a krize buď nepřímo ovlivnila jejich podobu díky nástupu Bildtovy vlády posilující neoliberální trend (například částečná deregulace a privatizace některých odvětví či zavedení principu konkurence včetně neveřejných poskytovatelů do veřejně prospěšných služeb), nebo byla opatření jejím důsledkem (změna makroekonomických priorit od plné zaměstnanosti k nízké inflaci, balíčky úsporných opatření k odstranění deficitu veřejných financí zahrnující mimo jiné i úpravu pravidel programů sociální politiky). Další velké reformy vycházely z reakce na dlouhodobé obtíže daných politik (daňová reforma svým načasováním přispěla k akceleraci krize a penzijní reforma byla připravena nezávisle na ní). Změny v sociální politice se projevily v institucionální i kvantitativní rovině.

Vzhledem k vysoké formalizaci pravidel fungování a silné podpoře a možnostem veta pro odpůrce probíhala institucionální změna především formou přidání nových pravidel k pravidlům stávajícím (tedy formou „vrstvení“), zejména v podobě zavedení principu volby a privatizace do sektoru služeb a prvků posilujících aktivaci na pracovním trhu u některých dávek. Zatímco úpravy pravidel pro poskytování dávek představovaly přinejmenším částečně relativně snadno změnitelné parametrické změny, otevření sektoru služeb pro neveřejné poskytovatele představuje politicky obtížně vratný proces a je tedy modelovým příkladem cesty závislosti. Roli „rozvracečů“ v tomto případě plnily zejména buržoazní strany a částečně i sociální demokracie. Díky změnám ve vnějším prostředí institucí zahrnujícím nárůst nezaměstnanosti a demografický vývoj se zvyšovaly náklady sociální politiky, takže před zavedením některých pravidel došlo ke změně formou „posunu“, přičemž hrálo roli i prosazování odlišného pohledu na fungování institucí a hodnocení jejich přínosu z velké části díky šíření neoliberálních idejí z epistemické komunity neoklasické ekonomie. Svaz zaměstnavatelů přitom vykonával roli „rozvraceče“ díky prosazování těchto idejí a pro švédský obvykle konsensuální styl politiky netypickou roli „povstalce“ v případě decentralizace kolektivního vyjednávání. Univerzalistické principy zůstaly z rozhodující míry zachovány, ale například změny v poskytování služeb vedly k rostoucím rozdílům v přístupu mezi regiony i sociálními skupinami, což v praxi univerzalismus oslabuje.

Změny v kvantitativní rovině znamenaly zavedení úsporných opatření v sociálních výdajích zahrnující snížení některých dávek a při zachování principu universalismu zpřísnění podmínek pro získání nároku, po odeznění krize ve druhé polovině devadesátých let však byly opět zvýšeny (v některých případech až na předkrizovou úroveň). Dopad úsporných opatření na jednotlivé programy a konkrétní dávky byl velmi různý, přičemž silnější byl v případě možnosti netransparentních metod krácení výdajů (které díky menší mediální a veřejné pozornosti nebudí odpor stoupenců programu), nepřítomnosti silných zájmových skupin na jeho obranu, financování z daní spíše než odvození výše dávky od příjmu a pokrytí menší části populace (celá populace se obtížně organizuje). V případě sociální pomoci hrál roli i význam pro prevenci chudoby a u veřejně prospěšných služeb díky rezistenci odborů a veřejnosti byly výdaje kráceny pouze netransparentně a dopad tohoto opatření byl neutralizován zvýšením produktivity na úrovni obecních poskytovatelů. Při provádění restrukturace dávek tak bylo třeba zohlednit kontrolu výdajů v podmínkách rostoucí nezaměstnanosti, udržení politické podpory sociální politiky (zvláště u středních vrstev) a prevence chudoby a rozložení dopadů opatření na celou populaci. Hlavními aktéry rezistence

vůči úsporným opatřením byly vedle pouze částečně úspěšných odborů zájmové organizace klientů sociální politiky (nejvýrazněji u starobních důchodců). Navzdory zachování principů universalismu dopadla opatření nejvíce na nejrizikovější skupiny díky jejich přijímání většího počtu dávek současně.

Pro udržení sociálního státu je zásadní dostatečně silná politická podpora mezi klíčovými aktéry, jako jsou zaměstnavatelé, odbory, politické strany a veřejnost. Mocenská rovnováha v průmyslových vztazích se od sedmdesátých let změnila ve prospěch zaměstnavatelů díky internacionalizaci ekonomiky, politické mobilizaci a ideologické ofenzívě ovlivňující veřejný diskurs, politickou agendu a její řešení, i změně makroekonomických priorit a decentralizaci kolektivního vyjednávání, ale odbory si nadále zachovaly vliv při vyjednávání, na politiku sociální demokracie a počet jejich členů v devadesátých letech dosáhl možného maxima. Hlavní konflikt nadále zůstává mezi zaměstnavateli a modrolímečkovými odbory, ačkoli v některých otázkách se konfliktní linie vytvořila mezi zástupci domácího a vývozního sektoru. Zaměstnavatelé sice v principu podporují liberalizaci ekonomiky, ale v postkrizovém období nevolají po radikální změně sociální politiky a využívají veřejných služeb v souladu s potřebami nastupující znalostní ekonomiky.

V poválečném období v zásadě všechny politické strany přijaly základní cíle sociálního státu a sociální demokracie dosáhla politické hegemonie, kdy získala podporu i části středních vrstev a sociálně demokratické pojetí sociálního státu se stalo součástí národní identity a referenčním rámcem politických debat. Od sedmdesátých let došlo díky ekonomickým problémům a politické mobilizaci zaměstnavatelů k odklonu od expanze sociálního státu k jeho udržování. Část sociální demokracie byla ovlivněna neoliberální kampaní, což se odrazilo v politice „třetí cesty“, následném rozkolu v hnutí pracujících mezi stranou a odbory, neúspěchu ve volbách v roce 1991 i v politice po návratu do vlády v roce 1994. Ideový posun části sociální demokracie souvisí mimo jiné se změnou pozice strany z vyzývatele systému na jeho regulátora, což naznačuje limity možností antisystémových reformních socialistických hnutí ve světovém systému. V devadesátých letech se nicméně ustálil konsensus mezi sociální demokracií a buržoazními stranami ve Švédsku i v ostatních severských zemích na otázce nutnosti kontroly veřejných výdajů, rekalibrace dávek, deinstitucionalizace některých forem péče a s výjimkou části sociální demokracie i částečné privatizace poskytování veřejně prospěšných služeb. Spor mezi sociální demokracií a konzervativci se tak vedl pouze o výši dávek a privatizaci poskytování služeb (nikoli o princip universalismu a odvozování

některých dávek od příjmu), zároveň širší přijetí sociálního státu mezi ostatními stranami znamenalo, že jeho podpora nemusela nutně vést k volbě sociální demokracie.

Podpora švédské veřejnosti pro sociální stát je dlouhodobě stabilní a v některých ohledech od poloviny osmdesátých let rostoucí. Vysokou podporu má veřejné poskytování i financování služeb a přerozdělování. Narůstá ochota lidí platit vyšší daně ve prospěch programů sociální politiky (univerzální programy jsou populárnější než selektivní), klesá podezření ze zneužívání programů a v postkrizovém období i obava ze sociálních rizik, naopak roste důvěra v efektivitu sociálního státu při plnění cílů v oblasti sociálních služeb a klesá u sociálního pojištění. Nejvíce byl v osmdesátých letech sociální stát kritizován za přílišnou byrokratizaci a centralizaci, reforma v oblasti poskytování veřejně prospěšných služeb umožňující spotřebitelskou volbu a částečnou privatizaci vedla v souladu s trendem k solidárnímu individualismu ve švédské společnosti k vyšší podpoře financování těchto služeb z daní, avšak nikoli k vyšší podpoře privatizace. Vliv reformy na kvalitu a efektivitu poskytování služeb se neprokázal, takže její význam byl spíše politický, neboť přispěla společně s pozdějším posunem konzervativců do politického středu k ideologické integraci středních vrstev do sociálního státu (ačkoli původním záměrem zastánců privatizace bylo naopak jeho oslabení). Důležitou roli v tom hrálo zvýšení podpory sociálního státu u středních a částečně i vyšších skupin nemanuálně pracujících i u osob samostatně výdělečně činných, zatímco elita nemanuálně pracujících se posunula směrem k neoliberalismu, což vedlo k částečnému oslabení tradičně silné determinace podpory sociálního státu a zařazení na pravo-levé ose třídní příslušností jednotlivce. Volební základna případného odporu k sociálnímu státu tak erodovala, frontální útok na sociální stát je těžko myslitelný a zastáncům krácení výdajů tak zbývá pouze možnost netransparentních forem úspor. Základna stoupenců sociálního státu zahrnuje většinu veřejnosti, politické elity a odbory, zatímco zaměstnavatelé v postkrizovém období proti sociálnímu státu zásadně nevystupují. V souladu s politickou a morální logikou univerzalistického sociálního státu se ukázalo, že legitimita sociálního státu ve Švédsku navzdory ekonomické krizi i působení neoliberalismu zůstala stabilní a v některých ohledech je dokonce vyšší než v minulosti.

Na vývoj sociálního státu ve Švédsku ve sledovaném období působila řada vnějších vlivů. Součástí veřejného diskursu je srovnávání s ostatními severskými zeměmi i spolupráce v různých oblastech politiky, zahrnující i diskuse mezi zástupci hnutí pracujících v severských zemích, sloužících jako konzultace k formování vlastních rozhodnutí (navíc v rámci severské spolupráce Švédsko častěji zastávalo roli vedoucí země, než že by následovalo ostatní).

Švédskou ekonomiku a politiku ovlivnilo přičlenění do Evropského hospodářského prostoru a pozdější vstup do Evropské unie, avšak díky absenci jednotné unijní agendy v oblasti sociální politiky byl vliv EU na sociální stát oproti očekávání menší a týkal se pouze několika dílčích otázek na rozdíl od hospodářské politiky, kde byl dopad členství v Evropské unii silnější. Vliv globalizace byl mnohostranný, ale zprostředkovaný přes domácí instituce. Globalizace ovlivnila vývoj ekonomiky a hospodářskou politiku, rozložení moci mezi zaměstnavateli a odbory i mezi domácím a vývozním sektorem a šíření neoliberálních idejí (v němž nebylo Švédsko pouze pasivním příjemcem) mělo určitý vliv na podobu prováděných velkých reforem, ovšem změny v oblasti daní, penzijního systému či poskytování veřejně prospěšných služeb byly primárně důsledkem domácího politického vývoje a fungování politik ve zmíněných oblastech. Navzdory uvedenému působení globalizace ekonomiky v případě Švédska nelze hovořit o potvrzení globalizační teze (naopak větší míra ekonomické otevřenosti umožňuje specializaci na služby s vysokou přidanou hodnotu, což vysvětluje část ekonomického výkonu země), nicméně pro země s odlišným způsobem napojení na mezinárodní trh, vnitřní institucionální strukturou (např. míra koordinace ekonomiky či korporativismus) či s rozdílnou pozicí ve struktuře světové kapitalistické ekonomiky může být platná.

Ve stejné době jako Švédsko čelilo z podobných příčin a v kombinaci s dopadem ztráty vývozních trhů v důsledku rozpadu Sovětského svazu ještě hlubší ekonomické krizi Finsko, zatímco dánské obtíže byly menší i díky provedení některých reforem v dřívějším období a Norsko mělo k dispozici výnosy z těžby ropy. Trendy reformních politik směřovaly ke stabilizaci výdajů a posílení pobídek k práci, přičemž politický konsensus i podpora veřejnosti byly v základních rysech podobné mezi všemi severskými zeměmi. Devadesátá léta byla nicméně obdobím rostoucí různorodosti mezi severskými zeměmi na úrovni konkrétních politik, například Švédsko jako první provedlo takto rozsáhlou penzijní reformu a bylo jedinou zemí regionu zavádějící vouchery ve školství.

Vývoj od osmdesátých let ukázal, že rozsáhlý univerzální sociální stát švédského typu je udržitelný i v podmínkách vysoké otevřenosti ekonomiky, dokáže přežít silnou ekonomickou krizi a je slučitelný s požadavky na svobodu volby. Změny v devadesátých letech nicméně znamenaly posun rovnováhy v systému dávek od univerzálních k odvozeným od příjmu a testům potřebnosti, což vedlo ke snížení míry dekomodifikačního působení sociální politiky a ovlivní případnou budoucí podobu restrukturace politiky. Úsporná opatření bylo rovněž snadnější provést díky vysoké počáteční úrovni dávek, aniž by měla dramatičtější sociální

dopady a vyvolala větší protesty, avšak při nižší výchozí úrovni dávek by podobně rozsáhlá úsporná opatření byla v případné budoucí krizi obtížněji politicky proveditelná. Decentralizace poskytování veřejně prospěšných služeb a zavedení možnosti volby poskytovatele vedlo ke zvýšení podpory sociálního státu u středních vrstev, ale současně i k růstu regionálních rozdílů v kvalitě služeb a nerovnostem v přístupu, což je v rozporu s univerzalistickými principy švédské sociální politiky a může to za určitých podmínek vést k oslabení legitimity. I po obnově ekonomiky se v podmínkách makroekonomického upřednostnění nízké inflace oproti plné zaměstnanosti nepodařilo snížit nezaměstnanost na předkrizovou úroveň navzdory zvýšení pobídek k práci a přetrvává problém segregace na trhu práce, což v kontextu otevřené imigrační a azylové politiky představuje nezanedbatelný sociální problém. V situaci nové fáze akumulace při obnovené ziskovosti nemá v principu kapitál zásadní důvod útočit na sociální stát, takže při udržitelnosti modelu v podmínkách otevřené ekonomiky i v době krize by byla demontáž sociálního státu věcí politického rozhodnutí spíše než ekonomické nutnosti. Politická podpora a legitimita je stabilně vysoká a v dohledné době není švédský sociální stát v ohrožení, ovšem provedené menší institucionální změny mohou dlouhodobě vést k výraznějším změnám a s ohledem na celkové změny v prostředí i dílčí problémy je švédský model zranitelnější než v minulosti.

V práci se podařilo prozkoumat vývoj švédského sociálního státu v kontextu hospodářské krize na počátku devadesátých let z hlediska sledovaných dimenzí a ukázalo se jako možné v praktickém výzkumu kombinovat perspektivy výchozích teoretických přístupů, čímž byly naplněny cíle stanovené v úvodu. Rovněž se tím otevřela možnost pro budoucí výzkum rozvíjet teoretickou syntézu těchto přístupů a či aplikovat tento přístup na jiná období, země či detailnější studie úžeji vymezených oblastí politiky sociálního státu.

Seznam použitých informačních zdrojů

Interview

Bergqvist, C. 2013. Rozhovor s Christinou Bergqvist dne 19. listopadu 2013.

Blomqvist, P. 2013. Rozhovor Paulou Blomqvist dne 25. listopadu 2013.

Doctrinal, L. 2013. Rozhovor s Laure Doctrinal dne 15. listopadu 2013.

Kohl, J. 2012-2013. Konzultace s Jürgenem Kohlem od září 2012 do srpna 2013.

Korpi, W. 2013. Rozhovor s Walterem Korpim dne 1. listopadu 2013.

Lindbom, A. 2013. Rozhovor s Andersem Lindbomem dne 26. listopadu 2013.

Lundqvist, T. 2013. Rozhovor s Torbjörnem Lundqvistem dne 12. listopadu 2013.

Molander, P. 2013. Rozhovor s Perem Molanderem dne 6. listopadu 2013.

Palme, J. 2013. Konzultace s Joakimem Palme v říjnu a listopadu 2013.

Petersson, O. 2013. Rozhovor s Olofem Peterssonem dne 5. listopadu 2013.

Santesson-Wilson, P. 2013. Rozhovor s Peterem Santessonem-Wilsonem dne 15. listopadu 2013.

Svensson, T. 2013. Rozhovory s Torstenem Svenssonem dne 24. října a 29. října 2013.

Wennemo, I. 2013. Rozhovor s Irene Wennemo dne 28. listopadu 2013.

Zdroj dat

OECD <https://www.oecd.org/>.

Seznam literatury

Agell, J., P. Englund, J. Södersten. 1999. „Tax Reform of the Century - the Swedish experiment.“ *National Tax Journal*. 49 (4): 643-64.

Ahrne, G., W. Clement. „A New Regime?: Class Representation Within the Swedish State.“ Pp. 223-244 in Wallace Clement, Rianne Mahon (eds.): *Swedish Social Democracy. A Model in Transition.* Toronto: Canadian Scholar‘s Press Inc.

Andersen, J. G., P. A. Pettersen, S. Svallfors, H. Uusitalo. „The Legitimacy of the Nordic Welfare States: Trends, Variations and Cleavages.“ Pp. 235-261 in Mikko Kautto, Matti Heikkilä, Bjørn Hvinden, Staffan Marklund, Niels Ploug (eds.). *Nordic Social Policy. Changing Welfare States*. London, New York: Routledge.

Anderson, K. M. 1998. *The Welfare State in the Global Economy: The Politics of Social Insurance Retrenchment in Sweden 1990-98*. Ph.D. Dissertation. University of Washington. Ann Arbor: A. Bell & Howell Information Company.

Andersson, J. 2003. *Mellan tillväxt och trygghet. Idéer om produktiv socialpolitik i socialdemokratisk ideologi under efterkrigstiden.* Doktorsavhandling. Uppsala Universitet. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.

Andersson, J. 2009. „Nordic Nostalgia and Nordic Light: The Swedish Model as Utopia 1930–2007. *Scandinavian Journal of History* 34 (3): 229–245.

Andersson, J. 2010. *The Library and the Workshop: Social Democracy and Capitalism in the Knowledge Age*. Stanford: Stanford University Press.

Andersson, J. 2016. „A Model of Welfare Capitalism? Perspectives on the Swedish Model Then and Now.“ Pp. 563-577 in Jon Pierre (ed.). *The Oxford Handbook of Swedish Politics*. Oxford: Oxford University Press.

Andersson, M., C. Gunnarsson. 2005. „*Egalitarianism in the Process of Modern Economic Growth: The Case of Sweden.*“ [on–line]. Lund: Lund University. [cit. 2013-09-15]. Dostupné z: <http://siteresources.worldbank.org/INTWDR2006/Resources/477383-1118673432908/Egalitarianism_in_the_Process_of_Modern_Economic_Growth_The_Case_of_Sweden.pdf>.

Andersson, T., T. Fredriksson, R. Svensson. 1996. *Multinational Restructuring, Internationalization and Small Economies: The Swedish Case*. London, New York: Routledge.

Anttonen, A. 2005. „Empowering Social Policy: The Role of Social Care Services in Modern Welfare States.“ Pp. 88-117 in Olli Kangas, Joakim Palme (eds.). *Social Policy and Economic Development in the Nordic Countries*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.

Anxo, D., H. Niklasson. 2009. „The Swedish Model: Revival after the Turbulent 1990s?.“ Pp. 81 – 104 in Gerhard Bosch, Steffen Lehndorff, Jill Rubery (eds.). *European Employment Models in Flux. A Comparison of Institutional Change in Nine European Countries*. Basongstoke, New York: Palgrave Macmillan.

Aylott, N. 1999. *Swedish Social Democracy and European Integration: The People's Home on the Market*. Aldershot, Brookfield: Ashgate Publishing Limited, Ashgate Publishing Company.

Aylott, N.. 2003. „After the Divorce: Social Democrats and Trade Unions in Sweden“. *Party Politics* 9 (3): 369–390.

Azhar Hussain, M., O. Kangas, J. Kvist. 2012. „Welfare State Institutions, Unemployment and Poverty: Comparative Analysis of Unemployment Bnefits and Labour Market Participation in 15 European Countries.“ Pp. 119-142 in Jon Kvist, Johan Fritzell, Bjørn Hvinden, Olli Kangas (eds.). *Changing Social Equality. The Nordic Welfare Model in the 21st Century*. Bristol, Chicago: The Policy Press.

Baldwin, P. 1990. *The Politics of Social Solidarity: Class Bases of the European Welfare State 1875-1975*. Cambridge: Cambridge University Press.

Beck, U. (1997) 2007. *Co je to globalizace? Omyly a odpovědi*. Brno: CDK.

Belfrage, C., M. Ryner. 2009. „Renegotiating the Swedish Social Democratic Settlement: From Pension Fund Socialism to Neoliberalization.“ *Politics & Society*. 37 (2): 257 - 287.

Bengtsson, M., T. Berglund. 2012. „Labour Market Policies in Transition: From Social Engineering to Standby-Ability.“ Pp. 86-103 in Bengt Larsson, Martin Letell, Håkan Thörn (eds.) *Transformations of the Swedish Welfare State. From Social Engineering to Governance*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.

Bergh, A. (2014) 2016. *Sweden and the Revival of the Capitalist Welfare State*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing Limited, Edward Elgar Publishing , Inc.

Bergqvist, C. 2005. „Gender Equality Politics: Ideas and Strategies." Pp. 57-76 in PerOla Öberg, Torsten Svensson (eds.). *Power and Institutions in Industrial Relations Regimes. Political Science Perspectives on the Transition of the Swedish Model*. Stockholm: National Institute of Working Life.

Bieler, A. 2000. *Globalisation and Enlargement of the European Union: Austrian and Swedish Social Forces in the Struggle over Membership*. London, New York: Routledge.

Bieler, A. 2003. „Swedish Trade Unions and Economic and Monetary Union: The European Union Membership Debate Revisited. *Cooperation and Conflict*. 38 (4): 385–407.

Björklund, A. „Going Different Ways: Labour Market Policy in Denmark and Sweden." Pp. 148-180 in Gøsta Esping-Andersen, Marino Regini (eds.). *Why Deregulate Labour Markets?*. Oxford: Oxford University Press.

Blomqvist, P. 2002. *Ideas and Policy Convergence: Health Care Reforms in the Netherlands and Sweden in the 1990s*. Ph.D. Dissertation. Columbia University. Ann Arbor: ProQuest Information and Learning Company.

Blomqvist, P. 2004. „The Choice Revolution: Privatization of Swedish Welfare Services in the1990s." Social Policy & Administration 38 (2): 139-155.

Blyth, M. (2002) 2011. *Great Transformations: Economic Ideas and Institutional Change in the Twentieth Century*. Cambridge: Cambridge University Press.

Brennan, D., B. Cass, S. Himmelweit, M. Szebehely. 2012. The Marketisation of Care: Rationales and Consequences in Nordic and Liberal Care Regimes. *Journal of European Social Policy* 22(4) 377–391.

Cardoso, F. H., E. Faletto. (1969) 1979. *Dependency and Development in Latin America.* Berkeley, Los Angeles London: University of California Press.

Cardoso, F. H., E. Faletto. (1969, 2004) 2007. *Závislost a rozvoj v Latinské Americe*. Praha: Oeconomica.

Castles, F. G., S. Dowrick. 1990. „The Impact of Government Spending Levels on Medium-Term Economic Growth in the OECD, 1960-85.“ *Journal of Theoretical Politics.* 2 (2): 173-204.

Clasen, J., Kvist, J., Van Oorschot, W. 2001. „On Condition of Work: Increasing Work Requirements in Unemployment Compensation Schemes.“ Pp. 161-185 in Mikko Kautto, Johan Fritzell, Bjørn Hvinden, Jon Kvist, Hannu Uusitalo (eds.). *Nordic Welfare States in the European Context*. London, New York: Routledge.

D'Agostino, H. 1992. *Why Do Workers Join Unions?: A Comparison of Sweden and OECD Countries*. Ph.D. Dissertation. Stockholm Universitet. Stockholm: Swedish Institute for Social Research.

Dahlström, C. 2009. „The Bureaucratic Politics of Welfare-State Crisis: Sweden in the 1990s.“ *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions.* 22 (2): 217–238.

DeDeken, J. J. 1992. Sociální politika a politika solidarity: Existují perspektivy pro sociální demokracii ve střední a východní Evropě? *Sociologický časopis.* 27 (3): 351-368.

Dohlman, E. 1989. *National Welfare and Economic Interdependence: The Case of Sweden's foreign trade policy*. Oxford [u.a.]: Clarendon.

Dow, G.; W. Higgins, W. 2013. *Politics Against Pessimism: Social Democratic Possibilities since Ernst Wigforss*. Bern: Peter Lang AG, International Academic Publishers.

Dropping, J. A., B. Hvinden, K. Vik. 2002. „Activation Policies in the Nordic Countries.“ Pp. 133-158 in Mikko Kautto, Matti Heikkilä, Bjørn Hvinden, Staffan Marklund, Niels Ploug (eds.). *Nordic Social Policy. Changing Welfare States*. London, New York: Routledge.

Duménil, G., D. Lévy. 2004. *Capital Resurgent: Roots of the Neoliberal Revolution*, Cambridge, London: Harvard University Press.

Edling, N. 2007. „Limited Universalism: Unemloyment Insurance in Northern Europe 1900-2000.“ Pp. 99-145 in Niels Finn Christiansen, Klaus Petersen, Nils Edling, Per Haave (eds.). *The Nordic Model of Welfare. A Historical Reappraisal*. Copenhagen: Museum Tusculanum Press.

Edlund, J. 1999. *Citizens and Taxation: Sweden in Comparative Perspective*. Ph.D. Dissertation. Umeå: Umeå Universitet.

Edlund, J. 2006. „Trust in the Capability of the Welfare State and General Welfare State Support: Sweden 1997-2002.“ *Acta Sociologica* 49 (4): 395–417.

Edvinsson, R. 2005. *Growth, Accummulation, Crisis: With New Macroeconomic Data for Sweden 1800-2000*. PhD. Dissertation. Stockholm Universitet. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis, Almqvist & Wicksell International.

Eger, M. A. 2010. „Even in Sweden: The Effect of Immigration on Support for Welfare State Spending.“ *European Sociological Review* 26 (2): 203–217.

Elections in Sweden. 2019. [on–line]. [cit. 2019-03-15]. Dostupné z: <https://en.wikipedia.org/wiki/Elections_in_Sweden>.

Elster, J. (1989) 2013. *Tmel společnosti: Studie sociálního řádu*. Praha: Academia.

Englund, P., V. Vihriala. 2009. „Financial Crisis in Finland and Sweden: Similar but Not Quite the Same.“ Pp. 71-130 in L. Jonung, J. Kiander, P. Vartia. *The Great Financial Crisis in Finland and Sweden. The Nordic Experience of Financial Liberalization*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing Limited.

Erixon, L. 2000. „*A Swedish Economic Policy – The Theory, Application and Validity of the Rehn-Meidner Model.*“ [on-line]. Stockholm: Stockholm University [cit. 2013- 09-20]. Dostupné z: <http://www.ne.su.se/paper/wp00_13.pdf>.

Erixon, L. 2004. „A ‘Third Way’ in Economic Policy: A Reappraisal of the Rehn–

Meidner Model in the Light of Modern Economics.“ Pp. 71-116 in Arestis, Phillips, Sawyer, Malcolm (eds.). *Neo-Liberal Economic Policy. Critical Essays*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing Limited.

Erixon, L. 2008. „*The Rehn-Meidner Model in Sweden: Its Rise, Challenges and Survival*.“ [on-line]. Stockholm: Stockholm University [cit. 2013- 09-20]. Dostupné z: <http://www2.ne.su.se/paper/wp08_02.pdf>.

Esping-Andersen, G. 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge, Oxford: Polity Press, Blackwel Publishers Ltd.

Esping-Andersen, G. 1991. Tři politické ekonomie sociálního státu. *Sociologický časopis*. 27 (5): 545-567.

Esping-Andersen, G. 2005. „Education and Equal Life-Chances: Investing in Children.“ Pp. 147-163 in Olli Kangas, Joakim Palme (eds.). *Social Policy and Economic Development in the Nordic Countries*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.

Feltenius, D. 2007. „Client Organizations in a Corporatist Country: Pensioners' Organizations and Pension Policy in Sweden.“ *Journal of European Social Policy.* 17 (2): 139-151.

Ferrarini, T., K. Forssén. 2005. „Family Policy and Cross-National Patterns of Poverty.“ Pp. 118-146 in Olli Kangas, Joakim Palme (eds.). *Social Policy and Economic Development in the Nordic Countries*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.

Forslund, A., A. Krueger. 2010. „Did Active Labor Market Policies Help Sweden Rebound from the Depression of the Early 1990s?.“ Pp. 159-188 in Richard B. Freeman, Birgitta Swedenborg, Robert H. Topel (eds.). *Reforming the Welfare State. Recovery and Beyond in Sweden*. Chicago, London: University of Chicago Press.

Foster, J. B., F. Magdoff. 2009. *Velká finanční krize: Příčiny a následky*. Všeň: Grimmus.

Frank, A. G. 1980. *Crisis: In the World Economy*. London: Heinemann Educational Books.

Frank, A. G. 1981. *Reflections on the World Economic Crisis*. London : Hutchinson & Co.

Frank, A. G.. (1967) 2009. *Capitalism and Underdevelopment in Latin America: Historical Studies of Chile and Brazil*. New York: Monthly Review Press.

Freeman, R. B., B. Swedenborg, R. Topel. 2010. „Introduction.“ Pp. 1-24 in Richard B. Freeman, Birgitta Swedenborg, Robert H. Topel (eds.). *Reforming the Welfare State. Recovery and Beyond in Sweden*. Chicago, London: University of Chicago Press.

Fregert, K., J. Pehkonen. 2009. „The Crisis of the 1990s and Unemployment in Finland and Sweden.“ Pp. 131-157 in L. Jonung, J. Kiander, P. Vartia (eds.). *The Great Financial Crisis in Finland and Sweden. The Nordic Experience of Financial Liberalization*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing Limited.

Fritzell, J., O. Bäckman, V.-M. Ritakallio. 2012. „Income Inequality and Poverty: Do the Nordic Countries Still Constitute a Family of Their Own?.“ Pp. 165-186 in Jon Kvist, Johan

Fritzell, Bjørn Hvinden, Olli Kangas (eds.). *Changing Social Equality. The Nordic Welfare Model in the 21st Century*. Bristol, Chicago: The Policy Press.

Fröbel, F., J. Heinrichs, O. Kreye. 1980. *The New International Division of Labour: Structural Unemployment in Industrialized Countries and Industrialisation in Developing Countries.* Cambridge: Cambridge University Press.

Giddens, A. 1984. *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press.

Government Bill 2000/01:100 Annex 5: *An Account of Fiscal and Monetary Policy in the 1990s*.

Haave, P. 2006. „The Hospital Sector: A Four-Country Comparison of Organizational and Political Development.“ Pp. 215-242 in in Niels Finn Christiansen, Klaus Petersen, Nils Edling, Per Haave (eds.). *The Nordic Model of Welfare. A Historical Reappraisal*. Copenhagen: Museum Tusculanum Press.

Haavet, I. E. 2006. „Milk, Mothers and Marriage: Family Policy Formation in Norway and its Neighbouring Countries in the Twentieth Century.“ Pp. 189-214 in Niels Finn Christiansen, Klaus Petersen, Nils Edling, Per Haave (eds.). *The Nordic Model of Welfare. A Historical Reappraisal*. Copenhagen: Museum Tusculanum Press.

Hadenius, A. 1986. *A Crisis of The Welfare State?: Opinions About Taxes and Public Expenditure in Sweden*. Stockholm Almqvist & Wiksell International.

Hagberg, T., L. Jonung. 2009. „How Costly Was the Crisis in Finland and Sweden?“ Pp. 158-180 in L. Jonung, J. Kiander, P. Vartia (eds.). *The Great Financial Crisis in Finland and Sweden. The Nordic Experience of Financial Liberalization*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing Limited.

Hajighasemi, A. 2004. *The Transformation of the Swedish Welfare System: Fact or Fiction?: Globalisation, Institutions and Welfare State Change in a Social Democratic Regime*. Huddinge, Stockholm: Södertörns högskola, Almqvist & Wiksell International.

Hanuš, K. 2013. „Teorie závislosti v díle Andre Gundera Franka a Fernanda Henrique Cardosa.” Pp. 321-357 in Jiří Šubrt (a kol.). *Soudobá sociologie V. (Teorie sociální změny).* Praha: Karolinum.

Hanuš, K. 2014a. „Sociální politika napříč národními státy /recenzní esej/.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*. 50 (2): 295-304.

Hanuš, K. 2014b. „The Decline of Centralized Collective Wage Bargaining in Sweden.“ *Slovak Journal of Political Sciences*. 14 (1): 53-73.

Harrison, M. I. 2004. *Implementing Change in Health Systems: Market Reforms in the United Kingdom, Sweden and The Netherlands*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.

Hartman, L. (ed.). 2011a. *Konkurrensens konsekvenser: vad händer med svenskt välfärd?*. Stockholm: SNS Förlag.

Hartman, L. (ed.). 2011b. *Conclusions and Summary: The Consequences of Competition: What is Happening to Swedish Welfare System?*. Stockholm: SNS Förlag.

Harvey, D. 2007. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford, New York: Oxford University Press.

Henze, V. 1998. *Das Schwedische Volksheim: Zur Struktur und Funktion eines politischen Ordnungsmodells.* Florenz, Berlin: European University Institute, Humboldt Universität zu Berlin.

Hicks, A. M., G. Esping-Andersen. 2005. „Comparative and Historical Studies of Public Policy and the Welfare State.“ Pp. 509-525 in Thomas Janoski, Robert Alford, Alexander Hicks, Mildred A. Schwartz (eds.). *The Handbook of Political Sociology. States, Civil Societies, and Globalization.* Cambridge, New York: Cambridge University Press.

Hinrichs, K., J. F. Lynch. 2012. „Old-age Pensions.“ Pp. 353-377 in Francis Castles, Stephan Leibfried, Jane Lewis, Herbert Obinger, Christopher Pierson (eds.). *The Oxford Handbook of the Welfare State.* Oxford: Oxford University Press.

Holmqvist, M. 2009. „Medicalization of Unemployment: Individualizing Social Issues as Personal Problems in the Swedish Welfare State.“ *Work, Employment and Society* 23 (3): 405-21.

Holubec, S. 2009. *Sociologie světových systémů: Hegemonie, centra, periferie*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Huber, E., J. D. Stephens. 2012. *Democracy and the Left: Social Policy and Inequality in Latin America*. Chicago: The University of Chicago Press.

Christiansen, N. F., K. Åmark. 2006. „Conclusions.“ Pp. 335-354 in Niels Finn Christiansen, Klaus Petersen, Nils Edling, Per Haave (eds.). *The Nordic Model of Welfare. A Historical Reappraisal*. Copenhagen: Museum Tusculanum Press.

Iversen, T. 1999. *Contested Economic Institutions: The Politics of Macroeconomics and Wage Bargaining in Advanced Democracies*. Cambridge: Cambridge University Press.

Jæger, M. M. 2012. „Do We All (dis)Like the Same Welfare State?: Configurations of Public Support for the Welfare State in Comparative Perspective.“ Pp. 45-68. in Jon Kvist, Johan Fritzell, Bjørn Hvinden, Olli Kangas (eds.). *Changing Social Equality. The Nordic Welfare Model in the 21st Century*. Bristol, Chicago: The Policy Press.

Jansson, J. 2012. *Manufacturing Consensus: The Making of the Reformist Swedish Working Class*. Ph.D. Dissertation. Uppsala Universitet. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.

Ježková, V., D. Dvořák, D. Greger, H. Daun. 2011. *Školní vzdělávání ve Švédsku*. Praha: Karolinum.

Johansson, J. 2000. *SAF och den svenska modellen: En studie av uppbrottet från förvaltningskorporatismen 1982 – 1991*. Doktrosavhandling. Uppsala universitet.Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.

Johansson Sevä, I. 2009. *Welfare State Attitudes in Context: Local Contexts and Attitude Formation in Sweden*. Ph.D. Dissertation. Umeå: Umeå Universitet.

Jonung, L., J. Kiander, P. Vartia. 2009. „The Great Financial Crisis in Finland and Sweden: the Dynamics of Boom, Bust and Recovery 1985–2000.“ Pp. 19-70 in L. Jonung, J. Kiander, P. Vartia (eds.). *The Great Financial Crisis in Finland and Sweden. The Nordic Experience of Financial Liberalization*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing Limited.

Jonung, L., L. Schuknecht, M. Tujula. 2009. „The Boom and Bust Cycle in Finland and Sweden in an International Perspective.“ Pp. 183-201 in L. Jonung, J. Kiander, P. Vartia (eds.). *The Great Financial Crisis in Finland and Sweden. The Nordic Experience of Financial Liberalization*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing Limited.

Kananen, J. 2014. *The Nordic Welfare State in Three Eras: From Emancipation to Discipline*. Farnham, Surrey, Burlington: Ashgate Publishing Limited, Ashgate Publishing Company.

Kangas, O. 1991. *The Politics of Social Rights. Studies on the Dimension of Sickness Insurance in OECD Countries*. Ph.D. Dissertation. Stockholm Universitet. Stockholm: Swedish Institute for Social Research.

Kangas, O. 2012. „Work Accident and Sickness Benefits“ Pp. 391-405 in Francis Castles, Stephan Leibfried, Jane Lewis, Herbert Obinger, Christopher Pierson (eds.). *The Oxford Handbook of the Welfare State.* Oxford: Oxford University Press.

Kangas, O., U. Lundberg, N. Ploug. 2010. „Three Routes to Pension Reform: Politics and Institutions in Reforming Pensions in Denmark, Finland and Sweden.“ *Social Policy & Administration*. 44 (3): 265–284.

Katzenstein, P. J. 1985. *Small States in World Markets: Industrial Policy in Europe.* Ithaca: Cornell University Press.

Kautto, M. 2010. „The Nordic Countries.“ Pp. 586-600 in Francis Castles, Stephan Leibfried, Jane Lewis, Herbert Obinger, Christopher Pierson (eds.). *The Oxford Handbook of the Welfare State.* Oxford: Oxford University Press.

Keller, J. (2005) 2011. *Soumrak sociálního státu*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Kettunen, P., K. Petersen. 2011. „Introduction: rethinking welfare state models.“ Pp. 1-15 in Pauli Kettunen, Klaus Petersen (eds.). *Beyond Welfare State Models. Transnational Historical Perspectives on Social Policy.* Cheltenham, Northampton: Edward Elgar.

Kildal, N., S. Kuhnle. 2005. „The Nordic Welfare Model and the Idea of Universalism.“ Pp. 13-33 in Nanna Kildal, Stein Kuhnle (eds.). *Normative Foundations of the Welfare State. The Nordic Experience.* London: Routledge.

Klimplová, L. 2007. „Švédská politika zaměstnanosti včera a dnes.“ Pp. 101-118 in Petr Mareš, Ondřej Hofírek (eds.). *Sociální reprodukce a integrace. Ideály a meze. Sborník z konference*. Brno: Masarykova univerzita.

Kokko, A., K. Suzuki. 2009. „The Nordic and Asian Crises: Common Causes, Different Outcomes.“ Pp. 265-298 in L. Jonung, J. Kiander, P. Vartia (eds.). *The Great Financial Crisis*

in Finland and Sweden. The Nordic Experience of Financial Liberalization. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing Limited.

Korpi, W. 1983. *The Democratic Class Struggle*. London, Boston, Melbourne, Henley: Routledge & Kegan Paul.

Korpi, W. 1998. „Power Resources Approach vs Action and Conflict: On Causal and Intentional Explanations in the Study of Power." Pp. 37-69 in Julia S. O'Connor, Gregg M. Olsen (eds.). *Power Resources Theory and the Welfare State. A Critical Approach: Essays Collected in Hnour of Walter Korpi*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press Incorporated.

Korpi, W. 2002. „The Great Trough in Unemployment: A Long-Term View of Unemployment, Inflation, Strikes, and the Profit-Wage Ratio. *Politics & Society.* 30 (3): 365-426.

Korpi, W. 2005. „Does the Welfare State Harm Economic Growth? Sweden as a Strategic Test Case." Pp. 186-209 in O. Kangas, J. Palme (eds.). *Social Policy and Economic Development in the Nordic Countries*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.

Korpi, W. 2006. Power Resources and Employer-Centered Approaches in Explanations of Welfare States and Varieties of Capitalism: Protagonists, Consenters, and Antagonists. *World Politics.* 58 (2): 167-206.

Korpi, W., J. Palme. 1998. „The Paradox of Redistribution and Strategies of Equality: Welfare State Institutions, Inequality and Poverty in the Western Countries". *American Sociological Review* 63 (5): 661-687.

Korpi, W., J. Palme. 2003. „New Politics and Class Politics in the Context of Austerity and Globalization: Welfare State Regress in 18 Countries, 1975-95." *The American Political Science Review* 97 (3): 425-446.

Kuivalainen, S., K. Nelson 2012. „Eroding Miminum Income Protection in the Nordic Countries? Reassessing the Nordic Model of Social Assistance." Pp. 69-87 in Jon Kvist, Johan Fritzell, Bjørn Hvinden, Olli Kangas (eds.). *Changing Social Equality. The Nordic Welfare Model in the 21st Century*. Bristol, Chicago: The Policy Press.

Kulin, J., S. Svallfors. 2013. „Class, Values, and Attitudes Towards Redistribution: A European Comparison.“ *European Sociological Review*. 29 (2): 155–167.

Kumlin, S. 2004. *The Personal and the Political: How Personal Welfare State Experiences Affect Political Trust and Ideology*. New York, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Kumlin, S., B. Rothstein. 2005. „Making and Breaking Social Capital: The Impact of Welfare-State Institutions.“ *Comparative Political Studies* 38 (4): 339-365.

Lakomaa, E. 2009. *The Economic Psychology of the Welfare State.* Ph.D. Dissertation. Handelhögskolan i Stockholm. Stockholm: Ekonomiska forskningsinstitutet vid Handelshögskolan i Stockholm.

Lewin, L. 1988. *Ideology and Strategy: A Century of Swedish Politics.* Cambridge: Cambridge University Press.

Lindbeck, A. 1997. „The Swedish Experiment.“ *Journal of Economic Literature.* 35 (3): 1273-1319.

Lindbeck, A., P. Molander, T. Persson, O. Peterson, A. Sandmo, B. Swedenborg, N. Thygesen. 1993. *Nya villkor för ekonomi och politik: Ekonomikommissions förslag (SOU 1993:16)*. Stockholm: Liber.

Lindbeck, A., P. Molander, T. Persson, O. Peterson, A. Sandmo, B. Swedenborg, N. Thygesen. 1994. *Turning Sweden Around*. Cambridge: MIT Press.

Lindbeck, A., P. Molander, T. Persson, O. Petersson, B. Swedenborg. 2000. *Power and Accountability in Swedish Politics: Summary and Conclusions*.Stockholm: SNS Förlag.

Lindbom, A. 2006. *The Swedish Conservative Party and the Welfare State: Institutional Change and Adapting Preferences*.“ Working Paper 12. [on-line]. Stockholm: Institute of Future Studies [cit. 2013- 11-20]. Dostupné z: <https://www.iffs.se/media/1140/20061219150744filWzVdt44BrN9HJWw03jVb.pdf>.

Lindbom, A. 2007. „Obfuscating Retrenchment: Swedish Welfare Policy in the 1990s.“ *Journal of Public Policy* 27 (2): 129-150.

Lindbom, A. 2011. *Systemskifte?: Den nya svenska välfärdspolitiken*. Lund: Studentlitteratur.

Lindbom, A. 2013. *Fiscal Squeeze in Sweden 1990-1997: The Causes, the Measures, and Their Short- and Long-run Effects*. Příspěvek přednesený na *Výzkumném semináři* Katedry politologie, Uppsala, 9. 10. 2013.

Lindgren, K.-O. 2011. „The Variety of Capitalism in Sweden and Finland: Continuity Through Change“. Pp. 45-72 in U. Becker (ed.). *Changing Welfare States. Changing Political Economies of Small West European Countries*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Lindvall, J. 2004. *The Politics of Purpose: Swedish Macroeconomic Policy after the Golden Age*. Ph.D. Dissertation. Göteborg: Göteborg University.

Ljunggren, S.-B. 1992. *Folkhemskapitalismen: Högerns programutveckling under efterkrigstiden*. Doktorsavhandling. Uppsala Universitet. Stockholm: Tiden.

Lundahl, L., I. E. Arreman, A.-S. Holm, U. Lundström. 2013. Educational Marketization the Swedish way. *Education Inquiry* 4 (3): 497-517.

Lundberg, U. 2006. „A Leap in the Dark: From a Large Actor to a Large Area Approach: The Joint Committee of the Nordic Social Democratic Labour Movement and the Crisis of the Nordic Model.“ Pp. 269-298 in Niels Finn Christiansen, Klaus Petersen, Nils Edling, Per Haave (eds.). *The Nordic Model of Welfare. A Historical Reappraisal*. Copenhagen: Museum Tusculanum Press.

Lundin, M. 2007. *The Conditions for Multi-Level Governance: Implementation, Politics, and Cooperation in Swedish Active Labor Market Policy*. Ph.D. Dissertation. Uppsala: Uppsala universitet.

Magnusson, Lars. 2006. *An Economic History of Sweden.* London, New York: Routledge.

Mahon, R. 1999. „„Both Wage Earner and Mother“: Women’s Organizing and Childcare Policy in Sweden and Canada.“ Pp. 238-279 in Linda Briskin, Mona Eliasson (eds.). *Women's Organizing and Public Policy in Canada and Sweden*. Montreal & Kingston, London, Ithaca: McGill-Queen‘s University Press.

Mahon, R., A. Anttonen, C. Bergqvist, D. Brennan, B. Hobson. 2012. „Convergent Care Regimes? Childcare Arrangements in Australia, Canada, Finland and Sweden.“ *Journal of European Social Policy* 22 (4): 419-431.

Mahoney, J., K. Thelen. 2010. „A Theory of Gradual Institutional Change." Pp. 1-37 in James Mahoney, Kathleen Thelen (eds.). *Explaining Institutional Change. Ambiguity, Agency, and Power*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.

Marier, P. 2008. *Pension Politics: Consensus and Social Conflict in Ageing Societies*. London: Routledge.

Martinsson, J. 2009. *Economic Voting and Issue Ownership: An Integrative Approach*. Ph.D. Dissertation. Göteborg: Göteborgs universitet.

Meagher, G., M. Szebehely. 2013. Long-Term Care in Sweden: Trends, Actors, and Consequences. Pp. 55-78 in C. Ranci, E. Pavolini (eds.). *Reforms in Long-Term Care Policies in Europe. Investigating Institutional Change and Social Impacts*. New York: Springer.

Mehrtens, P. 2013. *Staatsschulden und Staatstätigkeit: Zur Transformation der schwedischen politischen Ökonomie*. Inauguraldissertation. Köln: Universität zu Köln.

Meidner, R. 1993. „Why Did the Swedish Model Fail?" Pp. 211-228 in R. Miliband, L. Panitsch (eds.). *Real Problems, False Solutions – Socialist Register 1993*. London, Merlin Press.

Meidner, R. 1997. „The Swedish Model in an Era of Mass Unemployment." *Economic and Industrial Democracy* 18: 87-97.

Melby, K., A.-B. Ravn, B. Rosenbeck, C. C. Wetterberg. 2011. „What is Nordic in the Nordic Gender Model?" Pp. 147–169 in P. Kettunen, K. Petersen (eds.). *Beyond Welfare State Models. Transnational Historical Perspectives on Social Policy.* Cheltenham, Northampton: Edward Elgar.

Miles, L. 2000. „Making Peace with the Union?: The Swedish Social Democratic Party and European Integration." Pp. 218-239 in Robert Geyer, Christine Ingebritsen, Jonathan W. Moses (eds.). *Globlization, Europeanization and the End of Scandinavian Social Democracy?.* Basingstoke, New York: Macmillan Press Ltd., St. Martin Press, Inc.

Montanari, I., K. Nelson, J. Palme. 2008. „Towards a European Social Model?: Trends in Social Insurance among EU Countries 1980-2000." *European Societies*. 10 (5): 787-810.

Murhem, S. 2003. *A New Industrial Relations Regime in the 1990s*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.

Musiał, K. 2002. *Roots of the Scandinavian Model: Images of Progress in the Era of Modernisation*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.

Musil, L (ed.). 1996. *Vývoj sociálního státu v Evropě: čítanka z historie moderní evropské sociální politiky.* Brno: Doplněk.

Myklebust, S. 2001. „The Politics of Organization and Management.“ Pp. 341-368 in H. Byrkjeflot, S. Myklebust, C. Myrvang, F. Sejersted (eds.). *The Democratic Challenge to Capitalism. Management and Democracy in the Nordic Countries.* Bergen: Fakbokforlaget.

Nankoe, M. 2002. *The Social Question and the Welfare State in the Modern World-System*. Ph.D. Dissertation. Binghampton University. Ann Arbor: ProQuest Information andLearning Company.

Návrh akčního programu švédské Sociálně demokratické strany /SDS/. 1977. Praha: Ústav marxismu-leninismu ÚV KSČ. Interní materiál.

Nordlund, A. 2002. *Resilient Welfare States: Nordic Welfare State Development in the 20th Century*. Ph.D. Dissetrtation. Umeå: Umeå Universitet.

Nordlund, M. 2010. *Long-Term Unemployment Scarring and the Role of Labor Market Policies: The Case of Sweden in the 1990s*. Ph.D. Dissertation. Umeå: Umeå Universitet.

Obinger, H., U. Waschgal. 2012. „Social Expenditure and Revenues.“ Pp. 333-352 in Francis Castles, Stephan Leibfried, Jane Lewis, Herbert Obinger, Christopher Pierson (eds.). *The Oxford Handbook of the Welfare State.* Oxford: Oxford University Press.

Offer, A., G. Söderberg. 2016. *The Nobel Factor: The Prize in Economics, Social Democracy, and the Market Turn*. Princeton, Woodstock: Princeton University Press.

Olsen, G. 1994. „Labour Mobilization and Strength of Capital: The Rise and Stall of Economic Democracy in Sweden.“ Pp. 195-222 in Wallace Clement, Rianne Mahon (eds.). *Swedish Social Democracy. A Model in Transition.* Toronto: Canadian Scholars‘ Press Inc.

Olsson, S.E. 1990. *Social Policy and Welfare State in Sweden.* Lund: Arkiv.

Orenstein, M.A. 2008. *Privatizing Pensions: The Transnational Campaign for Social Security Reform*. Princeton: Princeton University Press.

Oskarsson, M. 2016. „The Never Ending Story of Class Voting in Sweden.“ in Jon Pierre (ed.). *The Oxford Handbook of Swedish Politics*. Oxford: Oxford University Press.

Oskarsson, S. 2005. „Organized Labor and Varieties of Capitalism.“ Pp. 161-188 in PerOla Öberg, Torsten Svensson (eds.). *Power and Institutions in Industrial Relations Regimes. Political Science Perspectives on the Transition of the Swedish Model*. Stockholm: National Institute of Working Life.

Ostheim, T., M. G. Schmidt. 2007. „Die Machtressourcentheorie.“ Pp. 40-50 in Manfred G. Schmidt, Tobias Ostheim, Nico A. Siegel, Reimut Zohlnhöfer (hrsg.). *Der Wohlfahrtsstaat. Eine Einführung in den historischen und internationalen Vergleich.* Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften | GWV Fachverlage GmbH.

Palme, J. 1990. *Pension Rights in Welfare Capitalism: The Development of Old-Age Pensions in 18 OECD Countries 1930-1985*. Ph.D. Dissertation. Stockholm Universitet. Stockholm: Swedish Institute for Social Research.

Palme, J. 2003. „Pension Reform in Sweden and the Changing Boundaries between Public and Private.“ Pp. 144-167 in in Gordon L. Clark, Noel Whiteside (eds.). *Pension Security in the 21st Century*. Oxford: Oxford University Press.

Palme, J. 2005. „Features of the Swedish Pension Reform.“ *The Japanese Journal of Social Security Policy* 4 (1): 42-53.

Palme, J. 2012. „The Swedish Welfare Model and 15 years of EU-Membership.“ Příspěvek přednesený na konferenci ‘*Europaforskningsdagen*’, Uppsala, 11. 12. 2012.
Palme, J. 2013. „The Swedish Welfare Model and Globalisation.“ Příspěvek přednesený na *Výzkumném semináři Katedry politologie*, Uppsala, 15. 3. 2013.

Palme, J., Å. Bergmark, O. Bäckman, F. Estrada, J. Fritzell, O. Lundberg, O. Sjöberg, L. Sommestad, M. Szebehely. 2003. „A Welfare Balance Sheet for the 1990s.“ *Scandinavian Journal of Public Health*, Supplement 60.

Petersen, K. 2006. „Constructing Nordic welfare? Nordic Social Political Cooperation 1919-1955.“ Pp. 67-98 in Niels Finn Christiansen, Klaus Petersen, Nils Edling, Per Haave (eds.). *The Nordic Model of Welfare. A Historical Reappraisal*. Copenhagen: Museum Tusculanum Press.

Petersen, K., K. Åmark. 2006. „Old Age Pensions in the Nordic Countries 1880-2000.“ Pp. 145-188 in Niels Finn Christiansen, Klaus Petersen, Nils Edling, Per Haave (eds.). *The Nordic Model of Welfare. A Historical Reappraisal*. Copenhagen: Museum Tusculanum Press.

Pierre, J. 2016. „Introduction: The Decline of Swedish Exceptionalism?“ Pp. 1-16 in Jon Pierre (ed.). *The Oxford Handbook of Swedish Politics*. Oxford: Oxford University Press.

Pierson, P. 1994. *Dismantling the Welfare State?: Reagan, Thatcher and the Politics of Retrenchment*. Cambridge: Cambridge University Press.

Pontusson, J. 1994. *The Limits of Social Democracy: Investment Politics in Sweden*. Ithaca, NY [u.a.]: Cornell University Press.

Pontusson, J. 1997. „Between Neo-liberalism and the German Model: Swedish Capitalism in Transition.“ Pp. 55-70 in: C. Crouch, W. Streeck (eds.). *Political Economy of Modern Capitalism. Mapping Convergence and Diversity*. London, Thousands Oaks, Delhi: Sage Publications.

Rákosník, J. 2009. „Socialní stát jako kategorie historického výzkumu.“ *Historická sociologie/Historical Sociology* 1 (1): 65–79.

Rauch, D. 2007. „Is There Really a Scandinavian Social Service Model: A Comparison of Childcare and Elderlycare in Six European Countries.“ *Acta Sociologica* 50 (3): 249–269.

Rostgaard, T., M. Szebehely. 2012. „Changing Policies, Changing Patterns of Care: Danish and Swedish Home Care at the Crossroads.“ *European Journal of Ageing* 9:101–109.

Rostow, W. W. *Stadia hospodářského růstu: (nekomunistický manifest).* [s.l.]: [s.n.].

Rothstein, B. 1990. „Marxism, Institutional Analysis, and Working-Class Power: The Swedish Case.“ *Politics & Society* 18 (3): 317-345.

Rothstein, B. 1998. *Just Institutions Matter: The Moral and Political Logic of the Universal Welfare State*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.

Rydgren, J. 2006. *From Tax Populism to Ethnic Nationalism: Radical Rightwing Populism in Sweden*. New York: Berghahn Books.

Ryner, M. J. 2006. *Capitalist Restructuring, Globalisation and the Third Way: Lessons from the Swedish Model*. London, New York: Routledge.

Santesson-Wilson, P. *Cutbacks as a Political Investment: Party Planning Horizons and the Welfare State Retrenchment in Sweden 1992–1997.* Stockholm: Ratio Institute. /zasláno autorem/.

Schall, C. E. 2011. *A People's Home for Which People: Nation, Welfare State and Immigration in Twentieth Century Sweden*. Ph.D. Dissertation. University of Wisconsin-Madison. Ann Arbor: ProQuest.

Scharpf, F. W. (1988) 1996. „Ekonomická a institucionální omezení strategií plné zaměstnanosti: Švédsko, Rakousko a západní Německo v letech 1973-82.“ Pp. 218-224 in L. Musil (ed.). *Vývoj sociálního státu v Evropě: Čítanka z historie moderní evropské sociální politiky*. Brno: Doplněk.

Sidanius, J., F. Pratto. 1993. „Racism and Support of Free-Market Capitalism: A Cross-Cultural Analysis.“ *Political Psychology* 14 (3): 381-401.

Siegel, N. A. 2007. „Einführung und Ausbau erster staatlicher Sozialpolitikprogramme am Ende des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts.“ Pp. 225-239 in Manfred G. Schmidt, Tobias Ostheim, Nico A. Siegel, Reimut Zohlnhöfer (hrsg.). *Der Wohlfahrtsstaat. Eine Einführung in den historischen und internationalen Vergleich.* Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften | GWV Fachverlage GmbH.

Sjöberg, O. 2000. „Unemployment and Unemployment Benefits in the OECD 1960-1990: An Empirical Test of Neo-Classical Economic Theory.“ *Work, Employment & Society*, 2000 14 (1): 51-76.

Steigum, E. 2009. „The Boom and Bust Cycle in Norway.“ Pp. 202-244 in L. Jonung, J. Kiander, P. Vartia (eds.). *The Great Financial Crisis in Finland and Sweden. The Nordic Experience of Financial Liberalization*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing Limited.

Steinmo, S. 2002. „Globalization and Taxation: Challenges to the Swedish Welfare State.“ *Comparative Political Studies.* 35 (7): 839 - 862.

Steinmo, S. 2013. „Governing as an Engineering Problem: The Political Economy of Swedish Success.“ Pp. 84-107 in Armin Schäfer, Wolfgang Streeck (eds.). *Politics in the Age of Austerity*. Cambridge, Malden: Polity Press.

Stjernø, S. 2004. *Solidarity in Europe: The History of an Idea*. Cambridge: Cambridge University Press.

Stolt, R.; Winblad, U. 2009. „Mechanisms behind Privatization: A Case Study of Private Growth in Swedish Elderly Care.“ *Social Science & Medicine* 68: 903–911.

Strand, M. 1996. „The Question of Poor Attitudes: The Influence of Poverty on Attitudes“ Pp. 59-88 in Erik Bihagen, Charlott Nyman, Mattias Strand. *Three Aspects of Consensual Poverty in Sweden. Work Deprivation, Attitudes towards Welfare-State and Household Consumptional Distribution*. Umeå: Umeå universitet.

Stråth, B. 2005. „The Normative Foundations of the Scandinavian Welfare States in Historical Perspective.“ Pp. 34-51 in Nanna Kildal, Stein Kuhnle (eds.). *Normative Foundations of the Welfare State. The Nordic experience*. London, New York: Routledge.

Svallfors, S. 1989. *Vem älskar välfärdstaten?: Attityder, organiserade interessen och svensk välfärdspolitik*. Doktorsavhandling. Umeå Universitet. Lund: Arkiv.

Svallfors, S. 1991. „The Politics of Welfare Policy in Sweden: Structural Determinants and Attitudinal Cleavages.“ *The British Journal of Sociology* 42 (4): 609-634.

Svallfors, S. 1995. „The End of Class Politics? Structural Cleavages and Attitudes to Swedish Welfare Policies.“ *Acta Sociologica* 38 (1): 53-74.

Svallfors, S. 1997. „Worlds of Welfare and Attitudes to Redistribution: A Comparison of Eight Western Nations.“ *European Sociological Review* 13 (3): 283-304.

Svallfors, S. 1999. „The Middle Class and Welfare State Retrenchment: Attitudes to Swedish Welfare Policies.“ Pp. 34-51 in Stefan Svallfors, Peter Taylor-Gooby (eds.). *The End of the Welfare State?. Responses to State Retrenchment*. London, New York: Routledge.

Svallfors, S. 2011. „A Bedrock of Support? Trends in Welfare State Attitudes in Sweden, 1981–2010.“ *Social Policy & Administration* 45 (7): 806–825.

Svallfors, S. 2013. „Government Quality, Egalitarianism, and Attitudes to Taxes and Social Spending: A European Comparison.“ *European Political Science Review*. 5 (3): 363-380.

Svallfors, S. 2016. „Who Loves the Swedish Welfare State? Attitude Trends 1980-2010.“ Pp. 22-36 in Jon Pierre (ed.). *The Oxford Handbook of Swedish Politics*. Oxford: Oxford University Press.

Svanborg-Sjövall, K. 2012. *Private Choice in the Public Sector: The New Swedish Welfare Model*. Stockholm: Timbro.

Svensson, T. 1994. *Socialdemokratins dominans: En studie av den svenska socialdemkoratins partistrategi*. Doktorsavhandling. Uppsala, Stockholm: Uppsala Universitet, Almqvist & Wiksell International.

Svensson, T., P.-O. Öberg. 2005. „Power Over, Within and Through Institutions.” Pp. 1-12 in PerOla Öberg, Torsten Svensson (eds.). *Power and Institutions in Industrial Relations Regimes. Political Science Perspectives on the Transition of the Swedish Model*. Stockholm: National Institute of Working Life.

Swenson, P. 1991. „Bringing Capital Back In, or Social Democracy Reconsidered: Employer Power, Cross-Class Alliances, and Centralization of Industrial Relations in Denmark and Sweden.“ *World Politics*. 43 (4): 513-544.

Swenson, P. 1993. *The End of the Swedish Model in Light of Its Beginnings: On the Role of Engineering Employers and their Leaders*. Discussion Paper FS I 93 – 303. Berlin: Wissenschaftzentrum Berlin für Sozialforschung.

Swenson, P., J. Pontusson. 2000. „The Swedish Employer Offensive against Centralized Bargaining.“, Pp. 77-106 in T. Iversen, J. Pontusson, D. D. Soskice (eds.). *Unions, Employers and Central Banks. Macroeconomic Coordination and Institutional Change in Social Market Economies*. Cambridge: Cambridge University Press.

Szebehely, M., G.-B. Trydegård. 2012. „Home Care for Older People in Sweden: A Universal Model in Transition.“ *Health and Social Care in the Community* 20 (3): 300–309.

Thakur, S. M., M. Keen, B. Horváth, V. Cerra. 2003. *Sweden's Welfare State: Can the Bumblebee Keep Flying?* Washington, D.C.: International Monetary Fund.

Thelen, K., S. Steinmo, S. (1992) 1998. „Historical Institutionalism in Comparative Politics." Pp. 1-33 in S. Steinmo, K. Thelen, F. Longstreth (eds.). *Structuring Politics. Historical Institutionalism in Comparative Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.

Therborn, G. 1986. *Why Some Peoples Are More Unemployed Than Others: The Strange Paradox of Growth and Unemployment*. London: Verso.

Tilton, T. 1990. *The Political Theory of Swedish Social Democracy: Through the Welfare State to Socialism*. Oxford [u.a.]: Clarendon.

Timonen, V. 2003. *Restructuring the Welfare State: Globalization and Social Policy Reform in Finland and Sweden*. Cheltenham: Edward Elgar.

Tsahouras, D. 2008. *Social Democracy in Sweden: The Threat from a Globalized World*. London, New York: Tauris Academic Studies.

Twaddle, A. C. 1999. *Health Care Reform in Sweden, 1980-1994*. Westport, London: Auburn House.

Vastrup, C. 2009. „How did Denmark Avoid a Banking Crisis?" Pp. 245-264 in L. Jonung, J. Kiander, P. Vartia (eds.). *The Great Financial Crisis in Finland and Sweden. The Nordic Experience of Financial Liberalization*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Publishing Limited.

Vernby, K. 2005. „Classes, Sectors and Political Cleveages." Pp. 107-127 in PerOla Öberg, Torsten Svensson (eds.). *Power and Institutions in Industrial Relations Regimes. Political Science Perspectives on the Transition of the Swedish Model*. Stockholm: National Institute of Working Life.

Volckmar, N., S. Wiborg. 2014. „A Social Democratic Response to Market-Led Education Policies: Concession or Rejection?." Pp. 117-132 in Ulf Blossing, Gunn Imsen, Lejf Moos (eds.). *The Nordic Education Model. 'A School for All' Encounters Neo-Liberal Policy*. Heidelberg, New York, London: Springer, Dordrecht.

Wallerstein, I. (2003) 2005. *Úpadek americké moci: USA v chaotickém světě*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Wennemo, I. 1994. *Sharing the Costs of Children: Studies on Development of Family Support in the OECD Countries.* Ph.D. Dissertation. Stockholm Universitet. Stockholm: Swedish Institute for Social Research.

Zehavi, A. 2012. „Welfare State Politics in Privatization of Delivery: Linking Program Constituencies to Left and Right.“ *Comparative Political Studies* 45 (2): 194–219.

Seznam použitých zkratek

AB	Akciová společnost
AP	Národní penzijní fond
ASEA	Všeobecná švédská elektrická akciová společnost
ATP	Doplňková penze odvozená od příjmu
CEPAL	Ekonomická komise pro Latinskou Ameriku
CP	Centristická strana
ECU	Evropská měnová jednotka
EEA	Evropský hospodářský prostor
EFO	Návrh modelu kolektivního vyjednávání na podporu vývozu pojmenovaný podle ekonomů Gösty Edgröna, Karl-Olofa Faxéna a Clas-Erika Odhnera
EFTA	Evropské sdružení volného obchodu
EHS	Evropské hospodářské společenství
EMU	Evropská měnová unie
FDC	Plně fondové individuální účty
FI	Feministická iniciativa
FFP	Plně fondový důchod
FP	Liberální lidová strana
GATT	Všeobecná dohoda o clech a obchodu
GP	Garantovaná penze
HDP	Hrubý domácí produkt
HNP	Hrubý národní produkt
IP	Příjmová penze
KD	Křesťanští demokraté
KP	Komunistická strana Švédska
L	Liberálové
LO	Konfederace švédských odborů

MMF	Mezinárodní měnový fond
MNC	Multinárodní korporace
MP	Strana životního prostředí zelených
MS	Umírnění
NÄFO	Švédská asociace svobodného podnikání
NÄSO	Společný výbor soukromého obchodu a průmyslu
NDC	Předpokládaný definovaný příspěvek
NyD	Nová demokracie
OECD	Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj
OPEC	Organizace zemí vyvážejících ropu
PTS	Penzijní příplatek
RFV	Švédská agentura pojištění
SACO	Švédská konfederace odborných asociací
SAF	Švédský svaz zaměstnavatelů
SAMAK	Společný výbor severského sociálně demokratického hnutí pracujících
SAP	Sociálně demokratická dělnická strana
SAS	Skandinávské aerolinie
SD	Švédští demokraté
SEK	Švédská koruna
SJ	Státní železnice
SNS	Centrum pro studium politiky a byznysu
SOU	Oficiální zpráva švédské vlády
SP	Socialistická strana
SSV	Švédská sociálně demokratická levicová strana
TCO	Švédská asociace odborných zaměstnanců
VF	Asociace švédských strojírenských odvětví
VP	Levicová strana
VPC	Centrální depozitář cenných papírů

Seznam tabulek, grafů, schémat a textových příloh

Tabulka č. 1: Typy postupné institucionální změny 21

Tabulka č. 2: Typy aktérů institucionální změny 23

Tabulka č. 3: Kontextové a institucionální zdroje aktérů institucionální změny 24

Tabulka č. 4: Koaliční vazby aktérů institucionální změny 25

Tabulka č. 5: Srovnání režimů sociálního státu u Esping-Andersena 39

Tabulka č. 6: Srovnání selektivní a univerzální politiky 41

Tabulka č. 7: Přerozdělovací efekt univerzalistického sociálního státu mezi příjmovými skupinami 41

Schéma č. 1: Prostředky a cíle Rehn-Meidnerova modelu hospodářské a mzdové politiky.... 58

Graf č. 1: Důsledky solidaristické mzdové politiky pro firmy s rozdílnou schopností vyplácet mzdy 59

Graf č. 2: Míra inflace ve vybraných zemích OECD v letech 1971-2010 (v %) 78

Graf č. 3: Míra nezaměstnanosti ve vybraných zemích OECD v letech 1971-2010 (v %)..... 84

Graf č. 4: Roční růst HDP ve vybraných zemích OECD v letech 1971-2010 (v %) 85

Tabulka č. 8: Konvergenční program (účinek v roce 1998 v miliardách švédských korun) ... 93

Tabulka č. 9: Srovnání kapitalistického a intervencionistického sociálního státu 100

Graf č. 5: Podíl sociálních výdajů na HDP ve vybraných zemích OECD v letech 1980-2010 (v %) 159

Tabulka č. 10: Transparentní a netransparentní krácení výdajů ve Švédsku v roce 1998 (procento fiktivních výdajů, pokud by platila předchozí štědřejší pravidla)..... 161

Graf č. 6: Míra organizovanosti zaměstnanců v odborech ve vybraných zemích OECD v letech 1971-2010 (v %) 169

Tabulka č. 11: Tři ideální typy reformní agendy politických stran v severských zemích 188

Tabulka č. 12: Hlasování v referendu o vstupu Švédska do EU v roce 1994 podle stranické příslušnosti 193

Tabulka č. 13: Postoje švédské veřejnosti k výši veřejných výdajů v letech 1981-2010..... 198

Tabulka č. 14: Ochota švédské veřejnosti platit vyšší daně pro zkvalitnění sociální politiky v letech 1997-2010 200

Tabulka č. 15: Postoje švédské veřejnosti ke způsobu financování sociálních politik v letech 1986-2010 201

Tabulka č. 16: Postoje švédské veřejnosti k financování sociálního pojištění v letech 1992-2010 201

Tabulka č. 17: Podpora veřejného poskytování veřejně prospěšných služeb u švédské veřejnosti v letech 1986-2010 204

Tabulka č. 18: Zneužívání sociálních dávek a služeb z pohledu švédské veřejnosti v letech 1986-2010 204

Tabulka č. 19: Pocit ohrožení socioekonomickými riziky u švédské veřejnosti v letech 1997-2010 205

Tabulka č. 20: Naplňování úkolů sociálního státu z pohledu švédské veřejnosti v letech 2002-2010 207

Textová příloha č. 1: Přehled reforem v letech 1980-2000 246

Tabulka č. 21: Výsledky parlamentních voleb ve Švédsku od zavedení všeobecného volebního práva pro muže v roce 1911 (v %) 250

Tabulka č. 22: Švédské vlády od zavedení všeobecného volebního práva pro muže v roce 1911 251

Přílohy

Příloha 1

Textová příloha č. 1: Přehled reforem v letech 1980-2000

1980

Spotřebitelé získají právo používat záznamníky a faxy od dodavatelů jiných než státně monopolní Švédský Telecom (Televerket).

Je ustaven výbor pro úvěrovou politiku. V průběžné zprávě komise pro měnovou regulaci dospívá několik expertů k závěru, že omezení obchodování s měnou nebylo efektivní..

1981

Centristická strana, Liberální strana a Sociálně demokratická strana se shodnou na daňové reformě, která ukončí růst marginálních daní.

1982

Výbor pro úvěrové politiky dospívá k závěru, že regulace jsou účinné krátkodobě, ale nevytváří dlouhodobě žádoucí účinky.

1983

Likviditní poměry pro banky byly zrušeny.

1984

Po šesti letech práce deklaruje výbor pro penzijní systém, že systém má řadu problémů a že reforma je nutná.

1985

Regulace úrokové míry byly kompletně zrušeny. Stropy u půjčování pro banky a požadavky na umístění kapitálu u pojišťoven a AP fondů zrušeny.

1988

Nové telekkomunikační politiky: Švédský Telecom je zbaven povinností jako úřad a nově otázku směrnic a řízení zařízení přebírá Švédský telekomunikační úřad.

Rozhodnutí ohledně dopravní politiky připravuje konkurenci na železnicích: Národní správa železnic se připravuje na převzetí infrastruktury a železniční síť je rozdělena do jádrových sítí a lokálních železnic kvůli podpoře konkuirenčního zprostředkování.

1989

Měnové regulace jsou zrušeny.

Uvolněna omezení na mezinárodní investiční portfolio.

1990

Počátek deregulace domácího letectví.

Konkurence na železnici začíná s udělením povolení pro BK Tåg AB na provoz na některých tratích v regionu Småland.

Provedena rozsáhlá reforma daní: daňová základna je rozšířena a míry zdanění jsou silně redukovány pro jednotlivé daňové poplatníky i společnosti.

Švédsko žádá o členství v Evropském společenství.

Deregulována taxislužba.

Od tohoto roku umožněno soukromé poskytování vládou financovaných místních služeb.

1991

Parlament dává vládě právo privatizovat celkem 35 státem vlastněných podniků nebo společností veřejných služeb.

Státní vodoenergetický podnik se stává společností s ručením omezeným Vattenfall AB.

Firma CityMail založena. Žádná legislativa výslovně nezakazuje konkurenci v doručování pošty.

Farmaření je deregulováno a dříve vyjednávané ceny mají být postupně nahrazeny tržními cenami. Čtrnáct miliard SEK je vyhrazeno na podporu přizpůsobení tržním cenám, švédské členství v EU však zabrání plnému uskutečnění deregulaci.

Rekrutační a headhunterské společnosti mají povoleno působit po získání speciálního povolení od Národní rady trhu práce. Švédsko odstoupilo od konvence Mezinárodní organizace práce zakazující rekrutační aktivity pro tvorbu zisku.

Vládní intervence do firemních investic započatá zavedením investičních fondů v roce 1955 je ukončena.

1992

Zaměstnanecké fondy postupně vyřazeny z provozu.

Komerční rádiové a televizní kanály povoleny.

Domácí letectví je deregulováno, končí monopol SAS a Linjeflyg.

Nová legislativa dává místním vládám více prostoru nezávisle utvářet svou organizaci.

Zavedeny školní vouchery: místní vlády musí platit nezávislým školám nejméně 85 procent průměrných nnákladů veřejných škol na studenta. Nezávvislé školy nicméně nesmí vymáhat poplatky a a musí být uznány Národní agenturou pro vzdělávání.

První konkurenční poskytování lokálních železnic.

Stát prodává podíly ve Švédské oceli (Svenskt Stål AB), Severské satelitní akciové společnosti (Nordiska Satellitaktiebolaget), ve společnosti pro šlechtění rostlin Svalöf AB a Švédské společnosti pro zpracování odpadu (Svensk Avfallskonvertering AB).

Zaveden plovoucí směnný kurz.

1993

AssDomän AB je vytvořena ze Švédské národní lesní podnik (domänverket) a Národní lesní průmysl (Skogindustrierna).

Míra kompenzace v nezaměstnanosti je snižena z 90 na 80 procent. Stejnou měrou je snížena kompenzace u nemocenského pojištění (do roku 1998) a zpřísněny podmínky pro poskytování nemocenských dávek.

Nový zákon o konkurenci.

Nová telekomunikační legislativa povoluje konkurenci na telekomunikačním trhu. Švédský Telecom (Televerket) se přeměňuje na Telia AB.

Soukromé zprostředkovatelny práce jsou povoleny.

Švédská centrální banka začíná pracovat na plnění cíle omezení ročního růstu indexu spotřebitelských cen na maximálně 2 procenta.

Stát snižuje vlastnický podíl v podniku zbrojního průmyslu Celsius AB ze 100 na 25 procent. Podnik pro rizikový kapitál Företagskapital AB je prodán a několik dceřiných společností Švédské geologické společnosti (Sveriges Geologiska AB) je zrušeno.

Hlavní část státem vlastněné společnosti pro počítačový management a konzultace (SKD-företagen AB) je prodána.

Vládní dotace alokované v obcích se mění z vyhrazených pro konkrétní účel na obecné dotace, což obcím dává větší možnosti v rozhodování o veřejných výdajích.

1994

Parlament rozhoduje o novém penzijním systému.

Smlouva s EEA nabývá účinnosti a následně země EFTA mají zaručený přístup k vnitřnímu trhu Evropského společenství a volný pohyb zboží, služeb, osob a kapitálu.

Švédská ústava je změněna tak, že se volby konají každý čtvrtý rok namísto každého třetího roku.

Poštovní společnost se stává Posten AB.

Stát prodává polovinu svého vlastnictví v AssiDomän ABProcordia je rozdělena mezi stát a Volvo.

1995

Výdajové stropy na národní rozpočet jsou zavedeny. Výdajový strop je nominální a je nastaven na tři roky najednou podle plánu a zahrnuje rovněž rozpočtové rozpětí pro fluktuace na trhu.

Nordbanken znárodněná během bankovní krize znovu uvedena na burzu prostřednictvím prodeje státního podílu ve výši 34,5 procenta veřejnosti.

Švédsko se stává členem Evropské unie.

Stát prodává další část Pharmacia.

1996

Zavedení nové energetické politiky otevírající výrobu a prodej elektřiny konkurenci.

1997

Nová rozpočtová pravidla s 27 výdajovými oblastmi jsou poprvé zavedeny. Když je stanoven výdajový rámec, každý nárůst ve výdajích v jakékoli oblasti s výjimkou úroku u národního dluhu musí být financován v tomto rámci.

Národní stavební společnost (Stadshypotek AB) prodána.

1999

Tzv. zjišťování škody v dálkové autobusové dopravě je zrušeno. Předtím musely společnosti poskytující tento typ dopravy prokázat, že obchodní činnost Státních železnic (SJ) nebude poškozena žádnou autobusovou trasou. Tato regulace byla postupně uvolněna během devadesátých let.

Centrum registrace cenných papírů (VPC) prodáno.

Centrální banka získala nezávislost.

2000

Vláda prodává téměř třetinu podílu ve společnosti Telia na stockholmské burze. Návrh založit Národní úřad pro audit jednomyslně přijat v parlamentu, což Švédsku poskytuje nezávislý národní audit.

Přebytkový cíl pro konsolidované veřejné rozpočty (centrální a místní vlády, veřejný penzijní systém) stanovený na 1 procento HDP.

Účast na programech aktivní politiky trhu práce již nezakládá nárok na podporu v nezaměstnanosti.

Zdroj: [Bergh (2014) 2016: 123-126; Freeman, Swedenborg, Topel 2010: 20-22]

Příloha 2

Tabulka č. 21: Výsledky parlamentních voleb ve Švédsku od zavedení všeobecného volebního práva pro muže v roce 1911 (v %)

Rok	VP	SAP	MP	L	CP	MS	KD	SD	Jiné	Ostatní	Účast
1911		28,5		40,2		31,2				0,1	57.0%
1914		30,1		32,2		37,7				0	69.9%
1914		36,4		26,9	0,2	36,5				0	66.2%
1917	8,1	31,1		27,6	8,5	24,7				0	65.8%
1920	6,4	29,7		21,8	14,2	27,9				0	55.3%
1921	4,6	36,2		19,1	11,1	25,8			3,2 (SSV)	0	54.2%
1924	5,1	41,1		16,9	10,8	26,1				0	53.0%
1928	6,4	37		15,9	11,2	29,4				0,1	67.4%
1932	3	41,7		11,7	14,1	23,5			5,3 (KP - Kilbomovci)	0,7	68.6%
1936	3,3	45,9		12,9	14,3	17,6			4,4 (SP)	1,6	74.5%
1940	3,5	53,8		12	12	18			0,7 (SP)	0	70.3%
1944	10,3	46,7		12,9	13,6	15,9			0,2 (SP)	0,4	71.9%
1948	6,3	46,1		22,8	12,4	12,3				0,1	82.7%
1952	4,3	46,1		24,4	10,7	14,4				0,1	79.1%
1956	5	44,6		23,8	9,4	17,1				0,1	79.8%
1958	3,4	46,2		18,2	12,7	19,5				0	77.4%
1960	4,5	47,8		17,5	13,6	16,5				0,1	85.9%
1964	5,2	47,3		17	13,2	13,7	1,8			1,8	83.3%
1968	3	50,1		14,3	15,7	12,9	1,5			2,6	89.3%
1970	4,8	45,3		16,2	19,9	11,5	1,8			0,4	88.3%
1973	5,3	43,6		9,4	25,1	14,3	1,8			0,6	90.8%
1976	4,8	42,7		11,1	24,1	15,6	1,4			0,4	91.8%
1979	5,6	43,2		10,6	18,1	20,3	1,4			0,8	90.7%
1982	5,6	45,6	1,7	5,9	15,5	23,6	1,9			0,2	91.4%
1985	5,4	44,7	1,5	14,2	10,1	21,3	2,3			0,5	89.9%
1988	5,8	43,2	5,5	12,2	11,3	18,3	2,9			0,7	86.0%
1991	4,5	37,6	3,4	9,1	8,5	21,9	7,1		6,7 (NyD)	1,2	86.7%
1994	6,2	45,3	5	7,2	7,7	22,4	4,1		1,2 (NyD)	1	86.4%
1998	12	36,4	4,5	4,7	5,1	22,9	11,8	0,4		2,2	81.4%
2002	8,4	39,9	4,7	13,4	6,2	15,3	9,1	1,4		1,4	80.1%
2006	5,9	35	5,2	7,5	7,9	26,2	6,6	2,9		2,7	82.0%
2010	5,6	30,7	7,3	7,1	6,6	30,1	5,6	5,7		1,4	84.6%
2014	5,7	31	6,9	5,4	6,1	23,3	4,6	12,9	3,1 (FI)	1,4	85.8%
2018	8	28,3	4,4	5,5	8,6	19,8	6,3	17,5		1,6	87.1%

Pozn.: VP = Levicová strana (Švédská sociálně demokratická levicová strana do roku 1921, Komunistická strana Švédska do roku 1967, Levicová strana – Komunisté do roku 1990); SAP = Švédská sociálně demokratická dělnická strana; MP = Strana životního prostředí zelených; L = Liberálové (do roku 1923 Volnomyšlenkářská národní asociace, díky sporu o prohibici se odštěpila frakce zakládající Liberální stranu Švédska, v roce 1934 se obě strany spojují a zakládají Lidovou stranu, od roku 1990 do roku 2015 se jmenuje Liberální lidová strana); CP = Centristická stran (Farmářská liga do roku 1957); MS = Umírnění (Všeobecná volební liga do roku 1937, Pravice do roku 1952, Pravicová strana do roku 1969); KD = Křesťanští demokraté; SD = Švédští demokraté; SSV = Švédská sociálně demokratická levicová strana (vznikla roku 1921 po vyloučení členů odmítajících 21 tezí Kominterny a přejmenování původní strany téhož názvu na Komunistickou, roku 1923 se sloučila s SAP), SP = Socialistická strana (Komunistická strana Švédska – Kilbomovci, od roku 1929 odštěpené křídlo KP okolo předsedy Karla Kilboma, roku 1934 se sloučilo se skupinou odtržených sociálních demokratů); NyD = Nová demokracie; FI = Feministická iniciativa)

Zdroj: [Elections in Sweden 2019]

Příloha 3

Tabulka č. 22: Švédské vlády od zavedení všeobecného volebního práva pro muže v roce 1911

Období	Předseda vlády	Typ vlády
7. října 1911 - 17. února 1914	Karl Staaf	Liberální
17. února 1914 - 30. března 1914	Hjalmar Hammarskjöld	Konzervativní
30. března 1914 - 19. října 1917	Carl Schwartz	Konzervativní
19. října 1917 - 10. března 1920	Nils Edén	Koalice: liberální, sociálně demokratická
10. března 1920 - 27. října 1920	Hjalmar Branting	Sociálně demokratická
27. října 1920 - 23. února 1921	Louis de Geer	Dočasná vláda
23. února 1921 - 13. října 1921	Oscar von Sydow	Dočasná vláda
13. října 1921 - 19. dubna 1923	Hjalmar Branting	Sociálně demokratická
19. dubna 1923 - 18. října 1924	Ernst Trygger	Konzervativní
18. října 1924 - 24. ledna 1925	Hjalmar Branting	Sociálně demokratická
24. ledna 1925 - 7. června 1926	Rickard Sandler	Sociálně demokratická
7. června 1926 - 2. října 1928	Carl Gustaf Ekman	Koalice: Laissez-faire, liberální
2. října 1928 - 7. června 1930	Arvid Lindman	Konzervativní
7. června 1930 - 6. srpna 1932	Carl Gustaf Ekman	Laissez-faire
6. srpna 1932 - 24. září 1932	Felix Hamrin	Laissez-faire
19. černva 1932 - 19. června 1936	Per Albin Hansson	Sociálně demokratická
19. června 1936 - 28. září 1936	Axel Pehrsson	Farmářská aliance
18. září 1936 - 13. prosince 1939	Per Albin Hansson	Koalice: sociální demokracie, Farmářská liga
13. prosince 1939 - 31. července 1945	Per Albin Hansson	Koalice: sociální demokracie, Farmářská liga,
31. července 1945 - 6. října 1946	Per Albin Hansson	Sociálně demokratická
11. října 1946 - 1. října 1951	Tage Erlander	Sociálně demokratická
1. října 1951 - 31. října 1957	Tage Erlander	Koalice: sociálně demokracie, Farmářská
31. října 1957 - 14. října 1969	Tage Erlander	Sociálně demokratická
14. října 1969 - 8. října 1976	Olof Palme	Sociálně demokratická
8. října 1976 - 18. října 1978	Thorbjörn Fälldin	Koalice: Centristická strana, konzervativci,
18. října 1978 - 12. října 1979	Olla Ullsten	Liberální
12. října 1979 - 19. května 1981	Thorbjörn Fälldin	Koalice: Centristická strana, konzervativci,
19. května 1981 - 8.října 1982	Thorbjörn Fälldin	Koalice: Centristická strana, liberálové
8. října 1982 - 28. února 1986	Olof Palme	Sociálně demokratická
1. března 1986 - 26. února 1990	Ingvar Carlsson	Sociálně demokratická
26. února 1990 - 4. října 1991	Ingvar Carlsson	Sociálně demokratická
4. října 1991 - 7. října 1994	Carl Bildt	Koalice: konzervativci, Centristická strana,
7. října 1994 - 22. března 1996	Ingvar Carlsson	Sociálně demokratická
22. března 1996 - 6. října 2006	Göran Persson	Sociálně demokratická
6. října 2006 - 3. října 2014	Fredrik Reinfeldt	Koalice: konzervativci, Centristická strana,
3. října 2014 - 21. ledna 2019	Stefan Löfven	Koalice: sociální demokraté, zelení
od 21. ledna 2019	Stefan Löfven	Koalice: sociální demokraté, zelení

Zdroj: [Bergh (2014) 2016: 130-131]